महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको तेस्रो पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना

परिदृष्य (Vision)

कानूनी शासनको सुनिश्चितता ।

परिलक्ष्य (Mission)

वैज्ञानिक प्रमाणमा आधारित अभियोजन तथा प्रभावकारी प्रतिरक्षा गर्ने व्यावसायिक संस्थाको रूपमा स्थापित हुनु ।

मूल्यहरू (Values)

- कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तको अवलम्बन,
- स्वच्छ सुनुवाइ,
- उत्तरदायित्व र जवाफदेहिता,
- व्यावसायिकता,
- मानव अधिकारको संरक्षण,
- अपराध पीडितलाई न्याय,
- बाल मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशिलता,
- सार्वजनिक हितको संरक्षण,
- स्वामित्वबोध,
- निरन्तर सिकाइ र सुधार

संस्थागत सुधारमार्फत
न्यायमा पहुँच अभिवृद्धि परियोजना

UNDP

संगठित अपराधसम्बन्धी कार्यपत्रको संगालो (भाग-१)

संगठित अपराधसम्बन्धी कार्यपत्रको संगालो

(भाग-१)

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय
काठमाडौं, नेपाल

संगठित अपराधसम्बन्धी कार्यपत्रको संगालो

सविता शर्मा

महेन्द्र प्रसादअधिकारी

प्रकाशक

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, नेपाल

रामशाहपथ, काठमाडौं

संगठित अपराधसम्बन्धीकार्यपत्रको संगालो

प्रकाशक : महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, नेपाल

संयोजन : श्यामकुमार भट्टराई

सम्पादक : सविता शर्मा, महेन्द्रप्रसाद अधिकारी

सम्पादन सहायक : नारायण स्वर्णकार

प्रकाशितमिति : २०७८ जेठ

प्रकाशन सहयोग : संस्थागत सुधारमार्फत न्यायमा पहुँच अभिवृद्धि परियोजना

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

(..... शाखा)

पत्र संख्या :-

चलानी नं. :-

रामशाहपथ, काठमाडौं

मिति :-.....

मन्तव्य

विज्ञान तथा प्रविधिको विकाससँगै अपराधका प्रकार, प्रकृति, प्रवृत्ति र तौर तरिकाहरूमा समेत परिवर्तन हुँदै आएको छ । फौजदारी न्याय प्रणालीले विभिन्न विषयगत् प्रकृति र प्रवृत्ति अनुसार कसूरको परिभाषा गरेको हुन्छ । संगठित अपराध पनि समयानुसार विभिन्न स्वरुप र प्रकृतिमा विश्वव्यापी रुपमा विद्यमान रहेको अत्यन्तै चुनौतीपूर्ण र संजालीकृत अपराध हो । यस्तो विविधतायुक्त अपराधको अनुसन्धान,अभियोजन र न्याय सम्पादन कार्य निकै नै संवेदनशील मानिन्छ र यस्ता अपराधको अनुसन्धानका लागि विशेष अनुसन्धान पद्धति समेत अवलम्बन गर्ने गरिन्छ । नेपाल संगठित अपराध विरुद्धको अन्तरदेशीय महासन्धि, २००० को पक्ष बनेको र सो महासन्धि अनुकूल राष्ट्रिय कानूनको रुपमा संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० जारी भई कार्यान्वयनमा आएको छ । यस सन्दर्भमा कानून कार्यान्वयनमा संलग्न रहनु पर्ने जनशक्ति यो विषयमा परिचित हुनु पर्दछ ।

सञ्जालयुक्त तथाअन्तरदेशीयरुपमा समेत संचालन हुने संगठित अपराधको अनुसन्धान र अभियोजनलाई वस्तुगत र वैज्ञानिक प्रमाणमा आधारित बनाउन सम्बद्ध स्रोत तथा सन्दर्भ सामग्रीको कमी महसुस भैरहेको सन्दर्भमा संगठित अपराध निवारणसम्बन्धी कार्यपत्रको संगालो तयार भएको छ । संगठित अपराधसम्बद्ध विषयमा खोजमूलक रुपमा प्रस्तुत गरिएका कार्यपत्रहरू संग्रहित रुपमा प्रकाशन हुनु निश्चय नै सकारात्मक प्रयास हो । यद्यपि यस अपराधका विषयमा खोज, अनुसन्धान र अध्ययनको क्षेत्र एकदमै व्यापक छ । यो विषयमा निरन्तर खोज, अनुसन्धान हुनु आवश्यक पनि छ ।

प्रस्तुत संगालोमा सगठित अपराधका अवधारणासहित यसका विभिन्न स्वरुप, विद्यमान कानूनी व्यवस्था र न्यायिक दृष्टिकोणसमेत समेटिएको हुँदा सरकारी वकीलका लागि एउटा भरपर्दो स्रोत सामग्री हुन सक्ने अपेक्षा राख्दछु । महत्वपूर्ण र सान्दर्भिक कार्यपत्रहरू मार्फत योगदान दिनुहुने लेखकहरूलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यो सामग्रीलाई सम्पादन गर्ने उपन्यायाधिवक्ता श्री सविता शर्मा र सहायक न्यायाधिवक्ता श्री महेन्द्र प्रसाद अधिकारीलाई विशेष धन्यवाद छ ।

रमेश वडाल
महान्यायाधिवक्ता

सम्पादकीय

नेपालको फौजदारी कानून प्रणालीमा नयाँ अवधारणाको रुपमा संगठित अपराध निवारण कानून जारी भएको छ । यो आधुनिक अपराध हो । गम्भीर अपराध पनि हो । यो कानूनको कार्यान्वयनलाई सही रुपमा अगाडि बढाउन सरकारी वकीलको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । संगठित अपराध निवारण ऐन,२०७० जारी भै कार्यान्वयनमा आएको प्रारम्भिक वर्षको अभ्यास धेरै सकारात्मक र उत्साहप्रद भएन भन्ने तथ्य अनुसन्धानमूलक अध्ययनले औंल्याएको छ । महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयले यो कानूनको बारेमा सबै तहका सरकारी वकीललाई अभिमुखीकरण गर्ने प्रयास पनि गर्यो । त्यतिले मात्र नपुगी केही वर्षदेखि यो विषयले सरकारी वकीलको विशिष्टिकरणको प्रक्रियामा समेत सहभागी सरकारी वकीलले तयार पार्नुभएका कार्यपत्रहरू मध्ये केही कार्यपत्रहरू सम्पादन गरी यो संगालो तयार पारिएको छ । प्रस्तुत कार्यपत्र उपलब्ध गराउने लेखकहरू प्रति सम्पादन समूहको तर्फबाट आभार प्रकट गर्दछौं ।

नेपालका सन्दर्भमा संगठित अपराधका सम्बन्धमा नजिर तथा स्रोत सामग्रीको प्रयाप्तता नभैरहेको सन्दर्भमा विशेषगरी सरकारी वकीलका लागि संगठित अपराधका सम्बन्धमा यो प्रयास एउटा उपयोगी सन्दर्भ/स्रोत सामग्रीका रुपमा सहयोगी सिद्ध हुनेछ भन्ने हाम्रो विश्वास रहेको छ । कार्यपत्रका लेखकहरूका आआफ्नै प्रस्तुतिका शैली तथा भाषिक संरचनाको विशिष्टता समेत हुने हुँदा प्रस्तुत भएका कार्यपत्रको मौलिकतालाई सोही रुपमै समावेश गरिएको छ । प्रस्तुत संग्रहित सामग्री सम्पादनका क्रममा कुनै त्रुटि कमजोरी भएका भए क्षमायाचना समेत गर्दछौं ।

अन्त्यमा, प्रस्तुत प्रकाशनमा मार्गदर्शक मन्तव्य राखिदिनु भएकोमा माननीय महान्यायाधिवक्ताश्रीमान् रमेश वडालज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछौं ।यहाँहरुका सान्दर्भिक र रचनात्मक सुझाव एवम् प्रतिक्रिया स्वागतयोग्य रहनेछन्।

धन्यवाद ।

विषय सूची

कार्यपत्रहरू			पेज नं.
कार्यपत्रः १	**संगठित अपराधः अवधारणा र विद्यमान कानूनी व्यवस्था**	दमनसिंह विष्ट	१
कार्यपत्रः २	**संगठित अपराध सम्बन्धी अवधारणाको विकास, नियन्त्रण प्रयास र विद्यमान अवस्था**	शम्भु कुमार बस्नेत	२१
कार्यपत्रः ३	**नेपालमा संगठित अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी कानूनको कार्यान्वयनमा देखिएकाचुनौतीहरु**	कृष्णराजपन्त	४६
कार्यपत्रः ४	**भ्रष्टाचारमा संगठित अपराधिक समूहको संलग्नता**	हरिप्रसाद जोशी	६१
कार्यपत्रः ५	**संगठित अपराधको अभियोजनमा सरकारी वकीलका चुनौती र समाधानका उपाय**	बालकृष्ण वाग्ले	९६
कार्यपत्रः ६	**मानव बेचबिखनसम्बन्धी अपराध र सर्वोच्च अदालतको दृष्टिकोण**	फटिकराज मुडभरी	१२३
कार्यपत्रः७	**संगठित अपराध, वन्यजन्तुसम्बन्धी अपराधमा संगठित समूहको भूमिका र नियन्त्रणका प्रयासहरू**	रमेश भट्टराई	१४१
कार्यपत्रः ८	**Organized Crime and Major National and International Legal Arrangement**	महेन्द्र प्रसादपौडेल	१६१
कार्यपत्रः ९	**Organized Crime Issues: Witness Protection in Nepalese Context**	मोना सिंह	२०२
कार्यपत्रः १०	**संगठित अपराधर लागू औषध**	प्रकाशगौतम	२३६
कार्यपत्रः ११	**Nexus between Financial and Organized Crime in Nepal**	ठाकुर प्रसाद वस्ताकोटी	२५३

संगठित अपराधः अवधारणा र विद्यमान कानूनी व्यवस्था

दमन सिंह विष्ट*

विषय प्रवेश

अपराधको उत्पत्ति समाजको उत्पती सँगै भएको र समाजको विकास सँगै आपराधिक क्रियाकलापहरुको पनि विकास हुँदै जाने मान्यता रहेको पाईन्छ । अपराधको रोकथाम र नियन्त्रणका लागि राज्यको फौजदारी न्याय प्रशासन क्रियाशील रहेको हुन्छ । समाजमा अस्तित्व बनाई राखेका आपराधिक मनोवृत्ति भएका व्यक्तिहरुले परिवर्तित सन्दर्भमा समय सापेक्षित रुपमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी नविनत्तम कार्यशैलीले जटील प्रक्रिया अपनाई आपराधिक क्रियाकलापहरु सञ्चालन गरिरहने भएकाले अपराध नियन्त्रणको कार्य जटील एवं कठीन बन्ने गरेको पाईन्छ । वर्तमान समयमा विश्व सामु फौजदारी विधिशास्त्रको एकदमै नविनतम अवधारणाको रुपमा संगठित अपराधको विकास हुन पुगेको देखिन्छ । संगठित अपराधलाई कुनै छुट्टै आपराधिक कार्य नमानी विद्यमान अपराधहरुको श्रृंखलामा परम्परागत वा सामान्य अपराध भन्दा भिन्न उद्देश्य र कार्यशैलीका साथ गरिने आपराधिक कार्य मानिन्छ ।

विज्ञान र प्रविधिको विकासले गर्दा मानवीय जीवनलाई निकै सहज तुल्याई दिएको छ । यातायात र सञ्चारको सुगमताले गर्दा मानिसका विभिन्न क्रियाकलापहरु सिमाविहिन बन्न पुगेका छन् । विज्ञान र प्रविधिको प्रयोगले मानवीय जीवनमा सकारात्मक प्रभाव पारेको अवस्था एकातिर छ भने अर्को तिर यसको प्रभाव आपराधिक गतिविधिहरुमा पनि पर्न गएको देखिन्छ । विज्ञान र प्रविधिको प्रयोग गरी आपराधिक क्रियाकलापहरु सहज र सुविधा सम्पन्न शैलीमा सम्पन्न गर्ने कार्यमा यसले ठूलो टेवा पुऱ्याई रहेकोले आपराधिक क्रियाकलापहरु पनि सीमाविहिन र जटील बन्न पुगेका छन् । आधुनिक प्रविधिको प्रयोग एवं सञ्चारको उपयोगको माध्यमबाट आपराधिक मनोवृत्ती राख्ने र आपराधिक कार्यमा संलग्न व्यक्ति एवं समूहलाई पनि विभिन्न तहमा संगठित हुने र आपराधिक क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्न सजिलो भईरहेको छ, त्यसैले अन्तरदेशीय संगठित अपराधलाई विकास र प्रविधिको कालो पाटोको रुपमा पनि लिने गरिन्छ ।[1] विज्ञान र प्रविधिको भरपुर उपयोग गरी मुख्य रुपमा आर्थिक लाभ प्राप्त गर्ने उद्देश्यले संगठित आपराधिक समूह द्धारा सञ्चालन गरिने संगठित अपराध विश्वको कुनै एक राष्ट्रको भौगोलिक सीमा भित्र मात्र सीमित नरही विश्वव्यापी रुपमा फैलिन गई वर्तमान विश्वका लागि एक जटिल चुनौतीको रुपमा खडा हुन पुगेको छ । संगठित अपराध स्थानीय, अन्तरदेशीय र अन्तराष्ट्रिय तहमा समेत घटाईने गम्भीर अपराध हो। यसरी विश्वव्यापी रुपमा व्याप्त रहेको संगठित अपराध विरुद्ध लड्न कुनै एक राष्ट्र विशेषको प्रयास मात्र प्रर्याप्त हुन नसक्ने हुँदा अन्तराष्ट्रिय समुदायबाट यस विरुद्ध सामुहिक

---

*सहन्यायाधिवक्ता

[1] लामा डा.कुसाङ (२०७५) संगठिक अपराधको अपधारणा र संगठिक अपराध सम्बन्धी कानून कार्यान्ययनको अवस्था नेपालका सरकारीवकीलहरुको दोस्रो राष्ट्रिय सम्मेलन, सम्मेलन विशेषाङ्क, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, नेपाल पृ.१८७

प्रयासको आवश्यकता पर्ने कुरा महशुस गरी संगठित अपराधको रोकथाम र नियन्त्रण गर्ने दिशामा अन्तराष्ट्रिय स्तर बाट समेत विभिन्न प्रयासहरु भइरहेको देखिन्छ।

संगठित अपराधको प्रभावबाट नेपाल पनि अछुतो रहेको देखिँदैन । समयको विकास सँगै नेपालमा पनि संगठित अपराधका घटना बढ्दै गईरहेको देखिन्छ ।[2] नेपालमा अपहरण शरीर बन्धक, फिरौती माग र असुली, मानव बेचविखन तथा ओसारपसार लागुऔषधको कारोबार बैंक घोटाला, मुद्रा अपचलन हत्या, भ्रष्टाचार, सम्पती शुद्धीकरण जस्ता अपराधहरु संगठित रुपमा समेत गरिदै आइरहेको छन । सो अपराधहरुलाई नियन्त्रण गर्न तत्काल प्रचलित मुलुकी ऐन तथा अन्य विशेष ऐनहरुको निर्माण गरिएको भएतापनि संगठित स्वरुपमा गरिने अपराधहरुको रोकथाम र नियन्त्रण गर्न छुट्टै उपयुक्त कानूनी व्यवस्थाको अभाव नेपालमा निकै लामो समय सम्म रहिआएको थियो । नेपालले ११ डिसेम्बर २००२ मा अन्तरदेशीय संगठित अपराधको सामना गर्ने प्रमुख संयन्त्रको रुपमा रहेको अन्तरदेशीय संगठित अपराध सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी,२००० मा हस्ताक्षर गरेको थियो ।२३ डिसेम्बर २०११ मा व्यवस्थापिका संसदले यसलाई अनुमोदन गरेकोले नेपाल उक्त सन्धीको पक्षराष्ट्रको दायित्व निर्वाह गर्ने क्रममा लामो समय पश्चात नेपालले संगठित अपराध सम्बन्धी छुट्टै कानूनी व्यवस्था गर्ने सन्दर्भमा संगठित अपराध निवारण अध्यादेश, २०६९ जारी गऱ्यो ।उक्त अध्यादेश जारी भएको एक वर्षपछि संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० निर्माण गरी लागु गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत कार्यपत्रमा संगठित अपराधको अवधारणा र परिभाषाको वारेमा सामान्य जानकारी, संगठित अपराधको सम्बन्धमा नेपालमा विद्यमान रहेको कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत मुख्य रुपमा संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०ले गरेका प्रमुख कानूनी व्यवस्था, सो कानूनमा रहेका अस्पष्टता र सुधारका उपायहरुको बारेमाउल्लेख गर्दै अन्य कानूनी व्यवस्थाको बारेमा समेत सामान्य चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

संगठित अपराधको अवधारणा र परिभाषा

अवधारणा

संगठित अपराधलाई फौजदारी विधि शास्त्रको नविनतम अवधारणाको रुपमा लिने गरिन्छ ।तर संगठित आपराधिक समूहको अस्तित्व प्राचीन समय देखिनै समाजमा रहेको देखिंदा संगठित आपराधिक क्रियाकलापहरु विभिन्न स्वरुपमा समाजमा पहिले देखिनै हुदै आइरहेको पाइन्छ । उन्नाइसऔ शताब्दीमा इटालीको नेपल्समा रहेको आपराधिक समूह ItalianComarraआपराधिक लाभ र हत्या को लागि कुख्यात मानिन्थ्यो । उन्नाइसऔ शताब्दीको अन्त्य तथा बीसऔ शताब्दीको शुरु तिर युरोपियन आप्रवासीहरुको आउने लहर संगै Mafia र Black Hand सहितका Italian criminal organizationहरु अमेरिका आएको पाईन्छ ।[3] परम्परागत रुपमा संगठित अपराधलाई "पारिवारीक" आपराधिक संजालको रुपमा लिइन्थ्यो । मूलतः संगठित आपराधिक समूहको रुपमा Lacosa Nostra / Mafia हरुको विकास पारिवारीक आपराधिक सञ्जालबाट

---

[2]पाद टिप्पनी नं. १

[3]Schmalleger Frank (2006), criminology today (Forth edition) New Jersey.PEARSON prentice Hall, USA P.420

भएकोदेखिन्छ ।[4] संगठित अपराध भन्ने शब्द सन् १९१९ मा वकील, व्यापारी र वैंक सञ्चालकहरु द्धारा स्थापित सिकागो अपराध आयोगले पहिलो पटक प्रयोगमा ल्याएको थियो । यस आयोगले सिकागोमा भएको अपराधको समस्या र फौजदारी न्याय प्रणालीको विकास र परिवर्तन गर्नका लागि सहयोग पुऱ्याउने दौरानमा संगठित अपराध शब्द प्रयोगमा ल्यायो । तथापी सिकागो अपराध आयोगले संगठित अपराध भन्नाले संगठित आपराधिक संगठनलाई नभई लगभग दशहजार पेशेवर अपराधीहरुलाई आपराधिक श्रेणीमा राखी संगठित अपराध शब्द प्रयोगमा ल्याएको थियो।[5] सन् १९१९ मा नै कुनै एक सन्दर्भमा अमेरिकामा संगठित अपराध शब्द प्रयोगमा ल्याईयो ।तत्पश्चात लामो समयसम्म पनि संगठित आपराधिक समूहहरुले गर्ने आपराधिक क्रियाकलापहरुलाई संगठित अपराधको संज्ञा दिने गरेको पाइदैन । अन्तर्राष्ट्रिय विधिशास्त्र र तुलनात्मक विधिशास्त्रमा संगठित अपराध शब्दावलीको प्रयोग अमेरिकामा सन् १९६० देखि ल्याइएको पाइन्छ।[6]सन् १९६० र १९७० को दशकमा अमेरिकनहरुले प्रयोग गरेको "संगठित अपराध" भन्ने शब्दावली अन्यत्र समान रुपमा प्रयोग नगरिएको र युरोपमा सन् १९८० को दशकको अन्त्य सम्म पनि विभिन्न मुलुकहरुले संगठित अपराधको अवधारणालाई आत्मसात गर्न नसकेको देखिन्छ । सन् १९९० को दशकमा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको वढ्दो प्रभावका कारण विभिन्न मुलुकमा संगठित अपराधको प्रतिरोध गर्ने सन्दर्भमा कानूनहरु निर्माण हुन थालेको पाईन्छ।[7] वर्तमान समयमा विश्वव्यापी रुपमा व्याप्त रही फौजदारी न्याय प्रणालीको एक जल्दोबल्दो विषयबस्तुको रुपमा स्थापना हुन पुगेको संगठित अपराधको अवधारणाको विकासक्रम तर्फ हेर्दा यो अवधारणाको शुरुवात विश्वका विभिन्न मुलुकहरुमा भिन्न भिन्न समयमा भएको पाइन्छ ।साथै संगठित अपराधको अवधारणालाई विभिन्न मुलुकहरुले एउटै रुपमा लिने गरेको पनि पाइदैन । संगठित अपराधको सामाना गर्न विभिन्न मुलुकहरुमा निर्माण गरिएका कानूनहरुमा संगठित अपराधलाई आ-आफ्नो राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार परिभाषित गरेको पाईन्छ भने अन्तरदेशीय संगठित अपराध को सामना गर्न संयुक्त राष्ट्र संघको पहलमा अन्तरदेशीय संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघको महासन्धि २००० को समेत निर्माण भएको देखिन्छ।

परिभाषा

संगठित अपराध र संगठितआपराधिक समूहलाई बुझ्ने सन्दर्भमा विद्वानहरुका बीच एकमत नहुँदा संगठित अपराधको सर्वस्वीकार्य परिभाषाको अभाव रहेको पाईन्छ । संगठित अपराधका केही परिभाषाहरु यँहा उल्लेख गरिएको छ ।

---

[4]कटुवाल, राजेश कुमार (२०७५) संगठिक अपराध न्याय प्रशासनका आयामहरु (दोस्रो संगठित), सम्पादक श्याम कुमार भट्टराई, प्रकाशक सोपानमासिक, काठमाण्डौं पृ.५६९।

[5]पाद टिप्पणी नं. १ पृ.१८८

[6]संगठिक अपराध सम्बन्धी कानूनको प्रमुख मूल्याङ्कन सम्बन्धी अनुसन्धानमूलक अध्ययन (२०७४) महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, नेपाल पृ.१८

[7]भट्टराई, डा.आनन्द मोहन (२०६८), अन्तरदेशीय संगठित अपराधः प्रभावकारी प्रतिरोधात्मक उपायहरु, संगठित अपराधः एक परिचय, स्रोत सामग्री, राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, नेपाल पृ.७

Donald Caseystates"An organized crime is a crime committed by a person occupying in an established division of labour, a position designed for the commission of crimes providing that in such division of lablur at least one position for a corrupter, one position for a corruptee and one position for an enforce. "स्पष्ट छ यो परिभाषाको जोड अपराध भन्दा पनि अपराध घटाउनका लागि बनेको समूहको संगठनात्मक पक्षसँग छ जस्मा अपराध गर्नका लागि कम्तीमा पनि तिन जना व्यक्तिहरु हुन्छन र श्रमको विभाजन हुन्छ ।[8]

As per **J.S. Albanese**"Organized crime is a continuing criminal enterprise that rationally works to profit from illicit activities that are after in great public demand. Its continuing existence is maintained through the use of force, threats, monopoly control, and/ or the corruption of public official:" [9] यो परिभाषाले संगठित अपराध भित्र कुनै योजना नवनाई Randomly गठन भएका आपराधिक समूहका क्रियाकलापहरुलाई नलिई निश्चित समयसम्म अस्तित्वमा रहेका आपराधिक समूहले आर्थिक फाईदाका लागि शक्ति धम्की एकाधिकार नियन्त्रण र सार्वजनिक पदाधिकारीको दुरुपयोग गरी गरिएका गैरकानूनी क्रियाकलापहरुलाई संगठित अपराध भित्र समेटेको पाईन्छ ।

The U.S. Task Force Report, 1967

"Organized crime is a society that seeks to operate outside the control of the American people and their government. It involves thousands of criminals working within structures as complex as those of any large corporation, subject to laws more tightly enforced than those of legitimate governments. Its actions are not impulsive but rather the result of intricate conspiracies, carried on over on over many years and aimed at gaining control over whole fields of activity in order to amass huge profites".[10]

Omnibus Crime Control and Safe Street Act, 1968 (Section 601 (b))

"Organized crime includes the unlawful activities of the members of a highly organized, disciplined association engaged in supplying illegal goods and services, including but not limited to gambling, prostitution, loan sharking, narcotics, labor racketeering and other unlawful activities of such associations".[11]

अमेरिकी न्याय विभागले सन्१९७० मा गरेको परिभाषाः

"All illegal activities engaged in by members of criminal syndicates operative through out the US and all illegal activities enagaged in by known associates and confederates of such members." यो परिभाषाले संगठन भन्दा पनि यसका काम कारवाहीलाई महत्व दियो । यस्ता आपराधिक संगठनका सदस्यहरु अनुशासनको कडा चौघेरामा नभई एउटा खुकुलो सम्बन्ध (Loose nexus) मा रहन सक्छन । यहाँ सोपानगत तह (Hierarchical order)भन्दा पनि आपराधिक कार्य उद्देश्य महत्वपूर्ण हुन्छ । यो उद्देश्य मूलतः पैसा कमाउने अर्थात आर्थिक लाभ लिने हुन्छ । [12]

---

[8]पाद टिप्पणी नं. ७ पृ.८

[9]Tripathi Rebati raj and Bhandari Somakanta (2016) An Assessment of legal framework to combat organized crimes in Nepal Prosecution Journal (vol.3) office of the attorney general Nepal, p.34

[10]पाद टिप्पणी ९ पृ.३५

[11]उहि

[12]पाद टिप्पणी नं. ६ पृ.८

अमेरिकाको संगठित अपराध नियन्त्रण ऐन, १९७०

संगठित अपराध भन्नाले संगठित रुपमा अनुशासित संगठनद्धारा सञ्चालन गरिएको गैरकानूनी तथा आपराधिक क्रियाकलाप र व्यापारीलाई धम्काई आर्थिक लाभ लिने समूह समेतलाई जनाउँछ।[13]

अन्तरदेशीय संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि, २०००

"Organized criminal group" shall mean a structured group of three or more persons existing for a period of time and acting in concert with aim of committing one or more serious crimes or offences established in accordance with this convention in order to obtain directly a financial or other material benefit" [14]यसमा **संगठित अपराधको परिभाषा नगरी संगठित आपराधिक समूहको परिभाषा गरेको पाईन्छ** ।यो परिभाषाले आपराधिक संगठनको संस्थागत स्वरुप समयावधी अपराधको उद्देश्य र प्रकृति बारे उल्लेख गरेको पाईन्छ । यस महासन्धिको धारा 2(b) अनुसार गम्भीर प्रकृतिको अपराध अन्तर्गत कम्तिमा चार वर्ष वा सो भन्दा बढी कैद सजाय हुने अपराध पर्दछ ।

अन्तर्राष्ट्रिय प्रहरी संगठन इन्टरपोल (INTERPOL)

संगठित अपराध भन्नाले राष्ट्रिय सिमानाको वास्ता नगरी आर्थिक लाभ प्राप्त गर्ने उद्देश्यले निरन्तर रुपमा गैरकानूनी कार्य संलग्न रहने कुनै संगठन वा व्यक्तिहरुको समूह बुझिन्छ ।[15]

संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०

आपराधिक समूह

आपराधिक समूह भन्नाले प्रत्यक्ष वा परोक्ष रुपमा परिच्छेद २ मा उल्लिखित संगठित अपराध गर्ने उद्देश्यले नेपाल भित्र वा नेपाल बाहिर रहे भएको संगठित वा असंगठित तीन वा तीन भन्दा बढी व्यक्तिहरुको समुह सम्झनुपर्छ ।दफा २(घ)

संगठित अपराध

आपराधिक समूहको लाभको लागि आपराधिक समूहको निर्देशनमा,आपराधिक समूहको तर्फ बाट आपराधिक समूहसँग मिलेर वा आपराधिक समूहको संस्थापक सदस्य वा सदस्य भई जानी जानी कुनै गम्भीर अपराध गरेमा संगठित अपराध गरेको मानिने छ । दफा ३(२)

अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा संगठित अपराधको परिभाषा विभिन्न कोणबाट गरिएको पाईन्छ । विभिन्न राष्ट्रहरुले आ-आफ्नो राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार यसको परिभाषा गरेको देखिन्छ । संगठित अपराधको सिमावारपारको चरित्रको कारण यसको विश्वव्यापी साझा परिभाषा आवश्यक भएपनि हालसम्म त्यो उपलब्ध हुन सकेको देखिदैन । संगठित अपराधको हाल सम्मको परिभाषाबाट यो अपराध पूर्ण तयारीसाथ संगठित रुपमा सञ्जाल समेत खडा गरी पर्याप्त स्रोत साधन र धेरै व्यक्तिहरु मिलेर श्रृंखलावद्ध रुपमा गरिने, आर्थिक लाभ कमाउने मुख्य उद्देश्यका साथै लोकप्रियता हासिल

---

[13]पाद टिप्पणी नं. १ पृ १९०

[14]UN convention against transnational organized crime, 200, Art. 2(a)

[15]पौडेल, केदार (२०६८) संगठित अपराध सम्बन्धी जानकारी. संगठित अपराधः एक परिचय स्रोत सामग्री राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठाननेपाल पृ.१

गर्ने, समाजलाई आतंकित पार्ने, सामुहिक वदला लिने आदि उद्देश्यका साथ संगठित आपराधिक समुहबाट गरिने कार्य हो भन्ने बुझिन्छ।

संगठित अपराध भन्नाले कुनै छुट्टै अपराधलाई जनाउँदैन । अपराधको उद्देश्य, अपराधको कार्यशैली, ढाँचा, विधि, तरिका आपराधिक कार्यमा संलग्न व्यक्तिहरुको संख्या, संगठनात्मक संरचना, संजाल अपराधको विस्तारित क्षेत्र लगायतका पक्षहरुको आधारमा संगठित अपराध अन्य परम्परागत अपराध भन्दा पृथक किसिमको हुने गर्दछ ।संगठित अपराध Organized Criminal Groupबाट गरिन्छ भने त्यस्ता समुहहरुका संरक्षक र विशेषज्ञ समर्थकहरु पनि रहेका हुन्छन । संगठित अपराधको बारेमा उपलब्ध परिभाषाहरु तथा यसको प्रकृतिको बारेमा विभिन्न विद्वानहरुले व्यक्त गरेको विचारहरुको आधारमा यसका केही प्रमुख विशेषताहरु निम्नानुसार पहिचान गर्न सकिन्छ ।

1. Exbits continuity over long period of time
2. Hierarchical structure
3. Limited or exclusive membership
4. Criminality - continuing criminal activity to generate income
5. Use of force and violence
6. Power/ profit goal
7. Not confined to illegal business
8. Swift control
9. Diversification
10. Centralized authority
11. Planning
12. Reserved fund
13. Has non-idealogical in motives
14. Governed by rules and codes of secrecy
15. Seeks to monopolize products and services
16. Creates a division of labour with specialized job
17. Recruitment process and policy
18. Attempt to gain influence in government, politics and commerce through corruption and graft

विश्वमा चर्चित केही संगठितआपराधिक संगठनहरु

विश्वका केहि चर्चित आपराधिक संगठनको रुपमा सिसिलियन माफिया, अमेरिकन माफिया, रसियन माफिया, आइरिस मो, कोलम्वियन ड्रग कारटेल्स, चाइनिज ट्राइडस, जापानीज याकुजा, यामागुची, गुमी, भारतको दाउद इब्राईम, छोटाराजन समूह आदिलाई लिन सकिन्छ ।

संगठित अपराधको नियन्त्रण र रोकथामसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी संयन्त्रहरु

अन्तरदेशीय संगठित अपराधको सामना गर्न मुख्य रुपमा अन्तरदेशीय संगठित अपराध सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि २००० र यसका ३ वटा उपलेखहरु निर्माण भएका छन । यसै गरी संगठित अपराधको रोकथाम र नियन्त्रण गर्ने कार्यसँग सम्बन्धित केही अन्य अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय संयन्त्रहरु समेत निर्माण भएको देखिन्छ ।

यस महासन्धिको मुख्य उद्देश्य संगठित अपराधले खडा गरेका समस्याहरु समाधान गर्नअन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई अभिवृद्धि गर्ने रहेको छ । यो महासन्धिले अन्तरदेशीय संगठित अपराधका अतिरिक्त घरेलु फौजदारी अपराधहरुकोसृजना (सङ्गठित आपराधिक समूह, मुद्रा निर्मलीकरण, भ्रष्टाचार र न्यायको अवरोध) सपूर्दगी, पारस्पारिक कानूनी सहायता र कानून कार्यान्वयनमा सहायोगको लागि

नविन र विस्तृत ढाँचाको अवलम्बन, राष्ट्रिय निकायहरुको आवश्यक क्षमता निर्माण अभ्युत्थान गर्नका लागि तालिम र प्राविधिक सहयोग अभिवृद्धि गर्ने विषयमा प्रतिबद्धता व्यक्त गरेका छन ।[16]

महासन्धिले गरेका प्रमुख व्यवस्थाहरु

महासन्धिले संगठित अपराधको परिभाषा नगरी Organized criminal group, Serious crime र Structured group को परिभाषा निम्नानुसार गरेको छ ।

Organized criminal group:"A structural group of three or more persons, existing for a period of time and acting with the aim of committing one or more serious crimes in order to obtain a financial or other material benefit."Article 2(a)

Serious crime:"Serious crime shall mean conduct contituting an offence punishable by a maximum deprivation of liberty of at least four years or a more serious penalty."Article 2(b)

Structural Group:"Structure group shall mean a group that is not randomly formed for the immediate commission of an offence and that does not need to have formal defined roles for its members. Continuity of it's membership or adeveloped structure."Article 2(c)

यसका साथै Proceeds of crime, Freezing or Seizure, Confiscation, Predicate offence र Control delivery जस्ता शब्दहरुको पनि परिभाषा गरिएको छ ।

महासन्धिले स्थापित गरेका कसूरहरु

- Participation in an organized criminal group (Article 5)
- Laundering of proceeds of crime (Money laundering) (Article 6)
- Corporation (Article 7)
- Obtraction of justice (Article 23)

❖ **कानूनी व्यक्तिको दायित्व निर्धारण**

❖ **अभियोजन, न्यायिक निर्णय र दण्ड सम्बन्धी व्यवस्था**

❖ **अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग सम्बन्धी व्यवस्था**

महासन्धिले अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको अपेक्षा गरेका विषयहरु[17]

- अभियुक्त वा कसूरदारहरुको सपुर्दगी
- पारस्परिक कानूनी सहायता
- कानून कार्यान्वयन सम्बन्धी सहयोग
- सम्पत्तिको स्वामीको पहिचान, अभिलेख, शंकास्पद कारोवारको जनाउ, सूचना संकलन
- सजाय ठहर भएका व्यक्तिहरुको हस्तान्तरण
- फौजदारी कारवाहीको स्थानान्तरण
- संयुक्त अनुसन्धान तहकिकात तथा तहकिकात सम्बन्धी विशेष अनुसन्धानात्मक प्रविधि
- प्राविधिक सहायता र सूचना आदानप्रदान

संगठित अपराधका विशिष्ट क्षेत्र ओगट्ने महासन्धिका उपलेखहरु

---

[16]पाद टिप्पणी नं. ६ पृ. १७-१८

[17]पाद टिप्पणी नं. ६ पृ १९-२०

- The Protocol to Prevent, Suppress and Punish **Trafficking in Persons**, Especially Women and Children, 2000
- The Protocol against the **Smuggling of Migrants** by Land, Sea and Air, 2000
- The Protocol Against the Illicit **Manufacturing of and Trafficking in Firearms**,
- Their Parts and Components and Ammunition, 2001

अन्य अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय संयन्त्रहरुः

- भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि,२००३
- लागूऔषध विरुद्धको महासन्धि, १९८८
- महिला र बालबालिकाको बेचविखन, रोकथाम र सामना सम्बन्धी सार्क महासन्धि,२००२
- भूमि, समुन्द्र तथा हवाई माध्यमबाट हुने आप्रवासीहरुको ओसारपसार विरुद्धको आलेख, २०००
- Globle Action Plan against Organized Transnational Crime, 1998
- SAARCConvention on Nurcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1998
- जीउमास्ने बेच्ने तथा वेश्यावृत्तिको शोषण र दमनका लागि व्यवस्था भएको महासन्धि, १९४९
- वित्तीय आतंकवादलाई दमन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९९९
- विशेषगरी महिला र बालबालिकाको ओसारपसारलाई निवारण, दमन र दण्ड सम्बन्धी आलेख, २०००
- BIMSTEC Conventtion on cooperation in combating International Terrorism, TransnationOrganised Crime and Illicit Drug Trafficiking Dec 2009
- SAARCConvention on Suppressing of Terrorism, 1987

नेपालमा संगठित अपराध सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था

नेपालमा लागुऔषध ओसारपसार, मानव बेचविखन, अपहरण तथा शरीरबन्धक, फिरौतीमाग, प्राचीन स्मारक तस्करी, संरक्षित वन्यजन्तु तथा वनस्पति तस्करी, ठगी, नक्कली मुद्रा कारोबार, मुद्रा अपचलन, बैंक घोटाला, हातहतियार खरखजाना, सुनतस्करी, भन्सारछली, सौदा हत्या, सरकारी कागजात किर्ते, भ्रष्टाचार,सम्पतिशुद्धीकरण, साइवर अपराध आदि अपराधहरु संगठित अपराधको स्वरुपमा समेत हुने गरेका छन । ती आपराधिक क्रियाकलापहरुलाई रोकथाम र नियन्त्रण गर्न मुलुकी ऐन र अन्य विशेष कानूनहरुको निर्माण गरिएको भएको थियो । तापनि संगठित रुपमा समेत हुने ती आपराधिक कार्यहरुको सम्बन्धमा अवलम्बन गर्नुपर्ने अपराध अनुसन्धान, अभियोजन, प्रमाणको प्रस्तुतीकरण, सजायको व्यवस्था तथा न्याय निरुपणको व्यवस्थाका सम्बन्धमा उपयुक्त व्यवस्था गर्न छुट्टै कानूनको निर्माण भने वि.स. २०६९ साल सम्म हुन सकेको देखिदैन । विश्वका अन्य मुलुकहरु जस्तै नेपाल पनि संगठित अपराधको प्रभावमा परिरहेको र अन्तरदेशीय संगठित अपराधका विरुद्ध लडन संयुक्त राष्ट्र संघको पहलमा निर्माण भएको अन्तरदेशीय संगठित अपराध सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि २००० को नेपाल पक्ष

राष्ट्र वनेको छ । पक्षराष्ट्रको दायित्व निर्वाह गर्ने सन्दर्भमा संगठित अपराध नियन्त्रण गर्ने प्रथम कानूनी दस्तावेजको रुपमा विक्रम सम्बत २०६९/११/१४ मा संगठित अपराध नियन्त्रण अध्यादेश जारी भएको र तत्पश्चात २०७०/१२/१२ मा उक्त अध्यादेशलाई खारेज गर्दै संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० जारी भई लागु भएको अवस्था छ ।यसै गरी संगठित अपराध संग प्रत्यक्ष रुपमा सरोकार रहेका पारस्परिक कानूनी सहायता सम्बन्धी ऐन, २०७० तथा सपुर्दगी ऐन, २०७० पनि कार्यान्वयनमा रहेका छन भने भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९,सम्पतिशुद्धीकरण (मनी लाउन्डरीङ) निवारण ऐन, २०६४ लगायतका सान्दर्भिक ऐनहरु पहिले देखिनै क्रियाशिल रहेको पाईन्छ।

१. संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०

संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० को मुख्य उद्देश्य

- सर्वसाधारणको जिउ, ज्यान तथा सम्पत्तिको सुरक्षा गरी शान्ति र सुव्यवस्था कायम गर्ने,
- संगठित अपराधलाई निवारण गर्ने,
- विशेष प्रविधि अपनाई संगठित अपराधको अनुसन्धान गर्ने,
- संगठित अपराधमा संलग्न तथा संगठित अपराधलाई जुनसुकै माध्यमबाट सहयोग गर्नेलाई सजाय गर्ने,
- संगठित अपराधबाट पीडित तथा साक्षीको संरक्षण गर्ने।

संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० को मुख्य प्रावधानहरु

ऐनको वर्हिक्षेत्रीय प्रयोगको व्यवस्था

- नेपाल वाहिर बसी नेपाल वा नेपाली नागरिक विरुद्ध संगठित अपराध गर्ने व्यक्तिको विरुद्ध पनि लागु हुने ।(दफा २)

संगठित अपराधको परिभाषा र अपराधीकरण

- ऐनको दफा २(घ) ले आपराधिक समुह भन्नाले प्रत्यक्ष वा परोक्ष रुपमा परिच्छेद २ मा उल्लिखित संगठित अपराध गर्ने उद्देश्यले नेपाल भित्र वा वाहिर रहे भएको संगठित वा असंगठित तीन वा तीन भन्दा बढी व्यक्तिहरुको समुह सम्झनु पर्छ भन्ने उल्लेख गरेको छ ।
- ऐनको दफा ३(२) मा कसैले आपराधिक समूहको लाभको लागि, आपराधिक समूहको निर्देशनमा, आपराधिक समूहको तर्फबाट, आपराधिक समूहसँग मिलेर वा आपराधिक समूहको संस्थापक सदस्य वा सदस्य भई जानी जानी कुनै गम्भीर अपराध गरेमा निजले सङ्गठित अपराध गरेको मानिनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ।

ऐनको दफा ३(३) अन्तर्गतका गंभीर कसूरहरु

क) प्रचलित कानून बमोजिम तीन बर्ष वा सो भन्दा बढी कैदको सजाय हुने कसूर,

ख) परिच्छेद ३ अन्तर्गतका कसूरहरु

- आपराधिक समूहको स्थापना,

- न्यायिक कारवाहीमा अवरोध,
- विध्वंशात्मक कार्य,
- आपराधिक लाभ लिन नहुने।

ग) प्रचलित कानून बमोजिम भ्रष्टाचार वा सम्पति शुद्धीकरण वा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी मानिने कसूर

अपराधीकरण गरिएका अन्य कसूरहरु

- संगठित अपराधी समूहलाई सहयोग पुग्ने कार्य वा अकार्य, सहभागिता, सञ्चार साधन उपलब्ध गराउने वा आर्थिक साधन वा साधन दिने सङ्गठित अपराध गर्ने व्यक्तिलाई आश्रय दिने, लुकाउने वा भगाउने कार्य गर्ने वा गराउने । दफा ३(४)
- सङ्गठित अपराधको तयारी, उद्योग, षडयन्त्र गर्न वा दुरुत्साहन दिन वा मतियार हुन नहुनेः कसैले सङ्गठित अपराधको तयारी गर्न, षडयन्त्र गर्न, उद्योग गर्न वा सङ्गठित अपराध गर्न दुरुत्साहन दिन वा त्यस्तो अपराधमा मतियार हुने। (दफा ४)

सजाय सम्बन्धी व्यवस्था (दफा ९)

- दफा ३ को खण्ड (क) वा (ख) तथा उपदफा ४ बमोजिमको कसूर गर्नेलाई प्रचलित कानून बमोजिम हुने सजायको अतिरिक्त थप पचास प्रतिशत सजाय गर्ने,जन्म कैद वा सो भन्दा बढी सजाय हुनेमा थप सजाय नहुने ।
- दफा ३ (४) बमोजिमको कसूर गर्नेलाई प्रचलित कानूनमा कुनै सजायको व्यवस्था नभएको अवस्थामा समेत पाँच वर्षसम्म कैद वा पाँचलाख रुपैंयासम्म जरिवाना वा दुवै सजाय गर्ने,
- दफा ५ बमोजिमको आपराधिक समूह स्थापना गर्ने कसूर गर्नेलाई पाँच वर्ष सम्म कैद र पचार हजार रुपैयाँ सम्म जरिवाना,
- दफा ६ बमोजिम न्यायिक कार्यमा अपरोधको कसूर गर्नेलाई तीन वर्ष सम्म कैद र दुई लाख रुपैयाँ सम्म जरिवाना
- दफा ७ बमोजिम विध्वंसात्मक कार्यको कसूर गरी जिउ ज्यान गएको रहेछ भने जन्मकैद, विध्वंसात्मक कार्यको उद्योग गर्ने वा दुरुत्सान दिने वा सो कसूर गर्न वाध्य गराउने, त्यस्तो कार्य गर्ने उद्देश्यले हातहथियार, बम, विष्फोट पदार्थ वा विशालु पदार्थ वा वितरण गर्ने वा राख्ने वा ओसार पसार वा आयात निर्यात गर्ने वा कुनै प्रकारले लिनुदिनु गर्ने वा प्रचार प्रसार गर्ने गराउनेलाई कसूरको मात्रा अनुसार तीन वर्ष देखी दस वर्षसम्म कैद
- विध्वंसात्मक कार्यको कसूरको मतियारलाई संगठित अपराध गर्ने व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा सजाय हुने
- दफाद बमोजिम आपराधिक लाभ लिने नियतले कसैको ज्यान लिने, अङ्ग भङ्ग गर्ने वा गम्भिर चोट पुऱ्याउने डर वा त्रास देखाएमा सात वर्ष सम्म कैद र ७० हजार रुपैयाँ सम्म जरिवाना,

- कसैको व्यवसायमा गैर कानूनी तरिकाले कुनै क्षति पुऱ्याउने वा चरित्रमा झुठो दोष लगाउने नियतले डर त्रास देखाई आपराधिक लाभ लिएको भए ४ वर्ष सम्म कैद र चालिस हजार रुपैयाँ सम्म जरिवाना,
- उल्लिखित वाहेक अन्य अवस्थामा आपराधिक लाभ लिएमा एक वर्ष सम्म कैद र दश हजार रुपैयाँ सम्म जरिवाना

क्षतिपूर्ति सम्बन्धी व्यवस्था

- कसूर गर्ने वा गराउने व्यक्तिबाट नै क्षतिपूर्ति भराउनु पर्ने (दफा १०)

अनुसन्धान तथा अभियोजन सम्बन्धी व्यवस्थाः

- भ्रष्टाचार, सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी बाहेकका संगठित अपराधको अनुसन्धान कम्तिमा अधिकृत स्तरको प्रहरी कर्मचारीले गर्ने (दफा ११)

विशेष अनुसन्धान टोली गठन गर्न सक्नेः

- विशेषज्ञ संलग्न रहेको अनुसन्धान टोली गठन गर्न उपयुक्त देखिएमा नेपाल सरकारले महान्याधिवक्ता र प्रहरी महानिरिक्षकसँग परामर्श गरी विशेष अनुसन्धान टोली गठन गर्न सक्ने (दफा १२)

विशेष अनुसन्धान पद्धति अपनाउन सकिनेः

- आवश्यकता अनुसार नियन्त्रित अनुसन्धान प्रविधि (Control delivery) वा गुप्त कारवाही अनुसन्धान (Under cover operation) र यस्तै अन्य उपयुक्त अनुसन्धान पद्धत्तिअपनाउन सकिने (दफा १३)
- आवश्यकता अनुसार सुराकी प्रयोग गर्न सकिने,
- आरोपित व्यक्तिलाई अदालतको अनुमिति लिई पटक पटक गरी ६० दिन सम्म हिरासतमा राख्न सकिने (दफा १४)
- आरोपित व्यक्तिको सम्पत्ति रोक्का राख्न सकिने व्यवस्था (दफा १५)
- कारोबारको विवरण माग्न वा कारोवार वा खाता रोक्का राख्न सकिने (दफा १६)
- आरोपित व्यक्तिको राहदानी रोक्का राख्न सकिने (दफा १७)
- टलिफोन वा सञ्चारको विवरण माग गर्न सकिने (दफा १८)
- सञ्चार माध्यम निष्कृय गर्न सकिने (दफा १९)

सजायमा छुट/Ple Bargaining सम्बन्धी व्यवस्था

- ऐनले निर्धारित गरेको व्यवस्था बमोजिम संगठित अपराधको अभियोग लागेका अभियुक्तलाई संगठित अपराधमा हुने सजायमा ७५% सम्म छुट दिने गरीमाग दावी गर्न सकिने(दफा २१)

थप अभियोग लगाउन सकिने व्यवस्थाः

- अभियोग पत्र दायर भै सकेपछि सोही अपराधमा अन्य व्यक्तिका विरुद्ध मुद्दा दायर गर्नु वा मुद्दा दायर भै सकेको अभियुक्त विरुद्ध सोही अपराधमा वा अन्य कुनै कसूरमा थप अभियोग लगाई अभियोग पत्र दायर गर्न सकिने(दफा २२)
- सञ्चार अभिलेख गर्न सकिने सम्बन्धी विशेष व्यवस्था (दफा २३)

प्रमाणको प्रस्तुती र मुद्दाको कारवाही सम्बन्धी विशेष व्यवस्थाः

अभियुक्तलाई श्रव्यदृष्य सम्वादमार्फत अदालतमा उपस्थित गराउन सकिने(दफा ३३)

- सुराकी उजुरीकर्ता वा कुनै साक्षीलाई समेत श्रव्यदृष्य सम्वाद वा डोर मार्फत बुझ्न सकिने (दफा ३४)
- काल्पनिक वा सांकेतिक नामबाट बयानमा बकपत्र गराउन सकिने व्यवस्था (दफा ३५)

जिरह सम्बन्धी विशेष व्यवस्था

- सुराकी उजुरीकर्ता वा कुनै साक्षीलाई अभियुक्तले कुनै प्रकारको जिरह वा प्रश्न गर्न नसक्ने व्यवस्था(दफा ३६)

तर अदालतले आदेश दिएमा कानूनी व्यवस्था बमोजिम जिरह गर्न सक्ने व्यवस्था,

- संगठित अपराध गरी सम्पत्ति आर्जन गरेको मानिने (दफा ३७)
- फिरौति लिएको अनुमान गर्न सक्ने(दफा ३८)

प्रमाण सम्बन्धी विशेष व्यवस्थाः

- विदेशी मुलुकको अदालत वा सो मुलुकको आधिकारिक निकायबाट संकलन गरिएको वा परिक्षण गरिएको सवूत प्रमाणलाई अदालतले प्रमाणमा लिन सक्ने (दफा ३९)

क्षेत्राधिकार र मुद्दाको सुनुवाइको व्यवस्था

- भ्रष्टाचार,सम्पतिशुद्धीकरण र आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी मुद्दा बाहेक अन्य संगठित अपराध सम्बन्धी मुद्दाको क्षेत्राधिकार जिल्ला अदालतलाई हुने (दफा ४०)
- संगठित अपराध मुद्दाको अभियुक्तलाई थुनामा राखी पूर्पक्ष गर्ने आदेश दिन सकिने(दफा ४१)
- बन्द इजलासमा कारवाही तथा सुनुवाई गर्न सक्ने (दफा ४२)

संगठित संस्थाले गरेको कसूरको अपराधीकरण र सजाय(दफा ४९)

संगठित अपराध गर्न प्रयोग भएको जुनसुकै उपकरण, बस्तुवा साधन तथा संगठित अपराध गरी प्राप्त गरेको सम्पत्ति जफत हुने व्यवस्था (दफा ५१)

सुराकी, उजुरी कर्ता तथा साक्षीको संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था (दफा ५३)

- सुराकी गर्ने, उजुरी गर्ने वा सुचना दिने व्यक्तिले आफ्नो परिचय गोप्य राखिदिन अनुरोध गरेमा सम्बन्धित निकायले निजको परिचयात्मक विवरण गोप्य राख्नु पर्ने,

- साक्षी, निजको परिवारको कुनै सदस्यको सुरक्षामा खतरा रहेकोमा सुरक्षाको प्रवन्ध गरिदिन अदालत वा प्रहरी समक्ष निवेदन दिन सकिने,
- अदालतले त्यस्तो साक्षी सुरक्षाको प्रवन्ध गर्न सम्बन्धित निकायलाई आदेश दिन सक्ने,
- प्रहरीमा निवेदन परेको भए त्यस्तो व्यक्ति वा सदस्यलाई सुरक्षा उपलब्ध गराउनु पर्ने,
- मुद्दा मामिलाको अभिलेखबाट साक्षीको विवरण वाहेको अंश वा भाग मात्र सार्वजनिक गर्ने,
- साक्षी संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा अपनाइएको कुनै विषय अदालतमा प्रश्न नउठाइने,
- दोभाषे वा अनुवादक राख्न सक्ने व्यवस्था (दफा ५४)
- कानूनी सहायत उपलब्ध गराउने (दफा ५५)
- छुटै कानून व्यवसायी राख्न सक्ने- अपराध पीडितले (दफा ५६)
- हदम्याद नलाग्ने व्यवस्था (दफा ५८)

२. पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन, २०७०

अन्तरदेशीय संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिले पक्षराष्ट्रहरुका लागि सृजना गरेको दायित्व पूरा गर्ने सन्दर्भमा नेपालले पनि पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन, २०७० जारी गरेको हो । यस ऐनको दफा ३ मा पारस्परिक कानूनी सहायता आदानप्रदान गर्न सकिने अवस्थाहरुको उल्लेख गर्नुको साथै नेपाल र विदेशी राज्य बीच पारस्परिक कानूनी सहायता आदान प्रदान गर्ने सम्बन्धमा द्विपक्षीय सन्धि भएको रहेछ भने नेपाल र त्यस्तो विदेशी राज्य बीच पारस्परिक कानूनी सहायता आदान-प्रदान गर्न सकिने तर कुनै खास न्यायिक कारवाहीको सम्बन्धमा कुनै विदेशी राज्यले भविष्यमा त्यस्तै प्रकारको न्यायिक कारवाहीमा पारस्परिक सहायता प्रदान गर्ने आश्वासन दिई कुटनैतिक माध्यम मार्फत नेपाल सरकार समक्ष पारस्परिक कानूनी सहायताका लागि अनुरोध गरेमा पारस्परिकताको आधारमा कानूनी सहायता प्रदान गर्न वाधा नपर्ने तर सन्धि नभएको विषयमा विदेशी अदालत बाट भएको फैसला कार्यान्वयन हुन नसक्ने व्यवस्था रहेको छ। यस ऐनमा पारस्परिक कानूनी सहायता नगरिने अवस्था, पारस्परिक कानूनी सहायताको विषय लगायतका व्यवस्थाहरु पनि गरिएको छ । पारस्परिक कानूनी सहायता सम्बन्धीसन्धि कुनै पनि छिमेकी मुलुकहरुसँग हुन सकेको नदेखिँदा यस ऐनको कार्यान्वयन प्रभावकारी रुपमा हुन सकेको भने देखिदैन ।

३. सपुर्दगी ऐन, २०७०

अन्तरदेशीय संगठित अपराधको न्यूनीकरण र रोकथाम गर्ने कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्ने कानूनको रुपमा नेपालमा सपुर्दगी ऐन, २०७० पनि निर्माण भएको छ । सपुर्दगी गर्न सकिने कसूरमा फरार रहेका अभियुक्तलाई कानून बमोजिम सपुर्दगी सम्बन्धी कारवाही गर्नका लागि यो ऐन जारी भएको हो । यस ऐनले फरार अभियुक्त वा कसूरदारलाई कानून बमोजिम सपुर्दगी सम्बन्धी कारवाही गर्न सहयोग पुऱ्याउनुको साथै विदेशबाट फरार भई नेपालमा लुकीछिपी वसेको

अभियुक्तलाई सम्बन्धीत देशमा हस्तान्तरण गर्न सहयोग पुऱ्याउछ ।यस ऐनले सपुर्दगी गर्न सकिने कसूरहरुको विषय, सपुदर्गी गर्न इन्कार गर्ने विषय लगायत विभिन्न कानूनी प्रावधानहरुको व्यवस्था गरेको छ। नेपालको भारत बाहेक अन्य मुलुकसँग सपुर्दगी सन्धि हुन सकेको नदेखिएकोले यस ऐनको कार्यान्वयन पक्ष समेत कमजोर रहेको पाइन्छ ।

संगठित अपराध नियन्त्रणसँग सान्दर्भिक अन्य प्रमुख कानूनहरुः

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९
- बैंकिङ्ग कसूर र सजाय ऐन २०६४
- अध्यागमन ऐन, २०४९
- वन ऐन, २०४९
- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९
- संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारलाई नियमन र नियन्त्रण गर्न वनेको ऐन, २०७३
- भन्सार ऐन,२०६४
- लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३
- कसूरजन्य सम्पत्ति तथा साधन (रोक्का नियन्त्रण र जफत) ऐन, २०७०
- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरीङ) निवारण ऐन, २०६४
- हातहतियार तथा खरखजाना ऐन,२०१९
- राजश्व चुहावट (अनुसन्धान र नियन्त्रण) ऐन, २०५२
- प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३
- विद्युतीय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबार ऐन, २०६३
- मानव बेचविखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४
- अपराध पीडित संरक्षण ऐन, २०७५
- मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन,२०७४ आदि ।

संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० को कार्यान्वयनको अवस्थाः

नेपालमा यो ऐन लागु भएको छोटो अवधिनै भएकोले संगठित अपराधको रोकथाम र नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा यो ऐनको कार्यान्वयनको पक्ष कस्तो रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा बढी चर्चा गर्न सक्ने अवस्था छैन ।तापनि यस ऐनको प्रयोगको सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट २०७४ साल भाद्रमा गरिएको एक अनुसन्धानमूलक अध्ययनले यसको कार्यान्वयनको अवस्थाको बारेमा केही तथ्यहरु प्रकाशित रहेको पाईन्छ । काठमाडौं, ललितपुर र भक्तपुर जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयबाट संगठित अपराध अन्तर्गत अभियोजन गरिएका मध्ये २१ वटा मुद्दाको मिसिल अध्ययनबाट अनुसन्धान तथा अभियोजनमा मुख्य रुपमा निम्न कमजोरी रहेको औंल्याईएको छ ।[18]

[18]पाद टिप्पणी नं. ६ पृ ५९-६०

- अनुसन्धान अवधिमा मूल अपराधमा मात्र अनुसन्धान भएकोमा राय पेश गर्दा संगठित अपराधमा पनि थप गरी राय पेश गरिएको, रायमा किन संगठित अपराध भयो भन्ने कुनै विश्लेषण नगरिएको ।
- धेरै जना भएकोले समूहको आधारमा मात्रै संगठित अपराध भएको भन्ने रायमा आधारित भएको।
- संगठित समूहको अस्तित्व पुष्टि नभएको र पहिले पनि कुनै घटना घटाएको नदेखिएको, प्रतिवादीहरु आपराधिक समूहको सदस्य भएको वा लाभ लिएको पुष्टि नगरिएको ।
- संगठित अपराधमा मुद्दा चलाइए पनि किन संगठित अपराध भयो भन्ने बारेमा विवेचना नै नगरिएको ।
- संगठित अपराधमा संलग्न प्रत्येक प्रतिवादीहरुको भूमिकाको विश्लेषण नै नगरिएको।
- अभियोजन केवल संख्यात्मक आधारमा संगठित अपराध भएको आधार लिएको देखिएको ।
- संगठित अपराधको लागि आवश्यक तत्व संगठित समूह, त्यसको सदस्यता, ३ भन्दा बढी संख्या, आर्थिक फाइदा लगायतको पक्षमा वारदात स्थापित गर्दा विवेचना नै नगरिएको।
- एकातर्फ संगठित अपराध भनी सजाय थप हुन मागदावी लिइएको छ भने अर्कोतर्फ तयारी, षड्यन्त्र एवं दुरुत्साहन भन्ने उल्लेख गरी अभियोगपत्र पेश गरेकोले अभियोजन नै एक अपराधमा बाझिएको र द्विविधापूर्ण देखिएको ।

फैसलाको अवस्था

जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयबाट अभियोग गरिएका मुद्दाहरुमा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाको अवस्था हेर्दा कुनै पनि मुद्दा संगठित अपराधतर्फ ठहर नभएको, फैसला गर्दा अधिकांश फैसलामा कुनै विवेचना र आधार उल्लेख नगरी संगठित तर्फको वादी दावी नपुग्ने भन्ने मात्र उल्लेख भएको, तिन जना भन्दा कम प्रतिवादी भएकाले संगठित अपराध तर्फ कसूर ठहर नहुने तथा संगठित अपराधको कुनै तत्व, उद्देश्य र मनसायसँग मेलखाने नदेखिएको भन्ने आधार उल्लेख गर्ने गरेको कुरा पनि उक्त अध्ययनले देखाएको छ । उक्त अध्ययनको आधारमा हेर्दा संगठित अपराध सम्बन्धी अवधारणामा अनुसन्धानकर्ता र अभियोजनकर्तामा अस्पष्टता रहेको देखिनुको साथै ऐनमा समेत कमीकमजोरी रहेको देखिन्छ । जेहोस उक्त अध्ययनबाट संगठित अपराध ऐन को प्रयोग कुन रुपमा भइरहेको छ ? र अनुसन्धान र आयोजनको क्षेत्रमा के कस्ता कमी कमजोरी रहेका छन् साथै सुधार गर्न के कस्ता पहलहरु गर्न जरुरी छ भन्ने सम्बन्धमा केही निष्कर्षहरु औल्याइएको पाइन्छ ।

संगठित अपराधको सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतको दृष्टिकोण

हाल सम्म सर्वोच्च अदालतबाट संगठित अपराधमा अभियोजन भएको मुद्दामा कुनै कानूनी व्याख्या भई नजीर स्थापित भएको अवस्था नदेखिएपनि संगठित प्रकृतिले गरिने गम्भीर प्रकृतिका अपराधका

सन्दर्भमा केही मुद्दामा व्याख्या भएको पाईन्छ । त्यसरी व्याख्या भएका मुद्दामा प्रतिपादन भएका केही सिद्धान्तहरु निम्नबमोजिमरहेका छन् ।

अनिलकुमार श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध मदन शर्मा समेत (ने.का.प.२०६७, नि. नं.८३२१)

संगठित अपराधको प्रकृति सामान्य अपराध भन्दा पृथक हुन्छ । अपराधका यी दुवै प्रकृतिलाई एउटै दृष्टिले हेर्न सकिन्न । वृहत योजना र विस्तारित तयारीका साथ सम्पन्न हुने संगठित अपराधमा धेरै व्यक्तिको वेग्ला वेग्लै भूमिका हुन्छ । पृथक-पृथक व्यक्तिको फरक-फरक कार्यले एउटा संगठित अपराध सम्पन्न हुन्छ ।

सुर्य बहादुर पुन विरुद्ध नेपाल सरकार (ने.का.प. २०६९, अंक ३ नि. नं. ८७८४)

गैडा मारी गैडाको खाग तस्करी गर्ने उद्देश्यले आपसमा सल्लाह गरी नियोजित रुपमा योजना बनाई गरेको कार्य संगठित अपराधको रुपमा घटाएको देखिने । यस्तो कार्यमा संगठित समूह संलग्न भएको देखिदा प्रस्तुत वारदात संगठित अपराधको एउटा कडीको रुपमा हेर्न सकिने । यस्तो संगठित अपराधमा संलग्न प्रतिवादीहरुको कसूरलाई हासिल गर्न चाहेको उद्देश्य र असरका आधारमा हेर्नु न्यायिक दृष्टिबाट उपयुक्त हुने।

चार्ल्स गुरुमुख शोभराज विरुद्ध नेपाल सरकार (ने.का.प.२०६७,अंक५ नि. नं. ८६७८)

अपराध गर्दा अपनाइएको तरिका र अपराधको प्रकृति हेर्दा अपराधी पूर्ण सचेत,सावधान रही नियोजित र संगठित रुपमा आफ्नो कार्य योजनालाई पुर्णता दिएको देखिन्छ।यस्तो अबस्थामा अभियोजन पक्षद्धारा प्रस्तुत अप्रत्यक्ष प्रमाण र खासगरी परिस्थितिजन्य आधारमा नै अपराधी सम्म पुग्नु पर्ने र त्यस्तो प्रमाणको आधारमा कसूरदार देखिन आएको अभियुक्तलाई सजाय गर्नु पर्ने ।

गोमा पाँचकोटी विरुद्ध नेपाल सरकार (ने.का.प.२०७२,अंक१ नि. नं.९३३३)

यस मुद्दामा अपराधमा संलग्न पक्ष पेसवर हुन सक्ने र अपराध बडो योजनाबद्ध एवं संगठित तरिकाले हुन सक्ने र कतिपय सङ्गठित आपराधिक समूहको संलग्नतामा समेत अपराध हुन सक्ने र कतिपय सङ्गठित आपराधिक समूहको संलग्नतामा समेत अपराध हुन सक्ने भएकाले अपराधमा संलग्न पक्ष नै पहिचान गर्न कठिन हुन सक्ने परिस्थितिको आँकलन गरेर विधायिकाले कानूनको निर्माण गरेको हो भनी व्याख्या गरिएको छ ।

संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०मा रहेका केही अस्पष्टताहरु

- ऐनका केहि प्रावधानहरु महासन्धि अनकुल नभएकोजस्तै असंगठित समूहको संलग्नतामा पनि संगठित अपराध हुन सक्ने, गम्भीर कसूर अन्तर्गत तीन वर्ष भन्दा बढी कैद सजाय हुने कसूरलाई लिइएको ।
- परिच्छेद ३ अन्तर्गतका कसूर संगठित वा सामान्य के हुने भनी स्पष्ट उल्लेख नभएको। यी कसूरहरुमा थप सजाय हुने नहुने बारेमा अस्पष्टता रहेको ।
- संगठित अपराधको अपूर्ण अपराधहरु तयारी, उद्योग, षडयन्त्र वा दुरुत्साहन दिने वा मतियारको रुपमा सहभागी हुने कसूरदारलाई सजायको व्यवस्था नगरिएको ।

- भ्रष्टाचार, सम्पत्ति शुद्धीकरण रआतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी मानिने कसूरमा थप सजायको व्यवस्था नभएको ।
- सजायको छुटको मागदावी लिंदा मूलभुत अपराध र संगठित अपराध दुवैमा लिने वा एउटैमा लिने भन्ने बारेमा स्पष्ट उल्लेख नभएको ।
- मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकारको सन्दर्भमा अन्यौलता देखिएकोजस्तै संगठित अपराध अन्तर्गतको मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार सामान्यतया जिल्ला अदालतमा रहेको, बैंकिङ्ग कसूरको मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार उच्च अदालतमा रहेकोमा बैंकिङ्ग कसूर संगठित रुपमा गरिए मुद्दा दायर कुन अदालतमा गर्ने भन्ने विषयमा अन्यौलता सृजना हुन सक्ने अवस्था रहेको।
- संगठित अपराध निवारण ऐन र अन्य ऐनमा दोहोरो अपराधीकरण गरिएका कसूरहरुमा तादात्म्यता कायम गर्नुपर्ने अवस्था देखिएकोउदाहरणको लागिआपराधिक लाभ लिन नहुने कसूरलाई हाल मुलुकी अपराध संहिताले पनि आपराधीकरण गरेको ।
- ऐनमा हदम्याद नलाग्ने व्यवस्था भएकोमा मुद्दा दायर गर्दा मूलत कसूरको हदम्याद भित्रै मुद्दा दायर गर्नुपर्ने हुँदा यस ऐनमा राखिएको हदम्याद सम्बन्धी प्रावधानको औचित्य पुष्टि भएको नदेखिएको ।
- नेपालमा रहेको विदेशी नागरिकको विरुद्धमा विदेशी भुमिमा रही संगठित अपराध गर्ने व्यक्ति नेपालको भुमिमा प्रवेश गरेमा के हुने भन्ने सन्दर्भमा यो ऐन मौन रहेको।
- ऐनको दफा ३(४) ले अपराधीकरण गरेका कसूरको सम्वन्धमा दफा ९ को (ख)मा कसूर गर्नेलाई प्रचलित कानूनमा कुनै सजायको व्यवस्था भएको रहेनछ भने ५ बर्ष सम्मकैद ५ लाख जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था रहेकोमा ऐनको दफा ९(क) मा प्रस्तुत कसूरमा समेत थप सजायको व्यवस्था भएकोमा यसमा थप सजाय हुने नहुने के हो स्पष्ट नभएको ।

ऐनमा रहेकाअस्पष्टताहरु सुधार गर्नका लागि प्रस्तुत गरिएका केहि सुझावहरुः

- महासन्धि अनुकूल नरहेका ऐनका प्रावधानहरुलाई संसोधन गरी महासन्धि अनुकूलको व्यवस्था कायम गरिनु पर्ने ।
- परिच्छेद ३ अन्तर्गतका कसूर संगठित वा सामान्य के हुने भनी स्पष्ट गरी यी कसूरहरुमा थप सजाय हुने नहुने बारेमा समेत स्पष्टरुपमा उल्लेख हुने गरी ऐनमा व्यवस्था गर्नु पर्ने ।
- ऐनको दफा ४ अन्तर्गतका, तयारी, उद्योग, षडयन्त्र वा दुरुत्साहन दिने वा मतियारको रुपमा सहभागी हुने कसूरदारलाई सजायको व्यवस्था नगरिएकोलेसजाय विना ती कसूर कायम गरिनुको कुनै औचित्य नहुने हुँदा ती कसूरहरुको लागि सजायको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।

- भ्रष्टाचार, सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी मानिने कसूरमा थप सजायको व्यवस्था नभएकोले ती कसूरहरु संगठित रुपमा गरिएको अवस्थामा थप सजायको व्यवस्था हुनु पर्ने।
- सजायको छुटको मागदावी लिदा मूलभुत अपराध र संगठित अपराध दुवैमा लिने वा एउटैमा लिने भन्ने बारेमा स्पष्ट उल्लेख नभएकोले सो सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था हुनु पर्ने।
- संगठित अपराध अन्तर्गतको मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार सामान्यतया जिल्ला अदालतमा रहेकोमा उच्च अदालतमा क्षेत्राधिकार भएका बैंकिङ्ग कसूर जस्ता अपराधहरु संगठित रुपमा गरिए मुद्दा दायर कुन अदालतमा गर्ने भन्ने विषय पनि ऐनमा व्यवस्था हुनु पर्ने ।
- संगठित अपराध निवारण ऐन र अन्य ऐनमा दोहोरो आपराधीकरण गरिएका कसूरहरुमा तादात्म्यता कायम राख्न दोहोरो व्यवस्था हटाउने वा सजायमा एकरुपता कायम गर्ने व्यवस्था हुनु पर्ने ।
- ऐनमा हदम्याद नलाग्ने गरी कायम गरिएको व्यवस्थाको औचित्य पूष्टि गर्दै मूल कसूरको हदम्यादसँग यो प्रावधानको अन्तर सम्बन्धको बारेमा स्पष्ट हुनुपर्ने ।
- विदेशी नागरिकको विरुद्धमा विदेशी भुमिमा बसी संगठित अपराध गर्ने व्यक्ति नेपालको भुमिमा प्रवेश गरेमा के हुने भन्ने सन्दर्भमा यो ऐन मौन रहेकोले नेपालमा वसुन्जेल विदेशी नागरिक विरुद्ध हुने कसूरबाट निजलाई सुरक्षा प्रदान गर्ने दायित्व नेपालको हुने हुँदा यस सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड समेतका आधारमा उपयुक्त व्यवस्था हुनु पर्ने ।
- ऐनको दफा ३ को (४) ले अपराधीकरण गरेका कसूरको सम्वन्धमा दफा ९ को खण्ड (ख)मा सो कसूर गर्नेलाई प्रचलित कानूनमा कुनै सजायको व्यबस्था भएको रहेनछ भने ५ बर्ष सम्मकैद वा ५ लाख रुपैया जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था रहेको र ऐनको दफा ९(क) मा यी कसूरमा समेत थप सजायको व्यवस्था भएको हुँदा सो बमोजिम थप सजाय हुने वा नहुने बारेमा ऐनमा स्पष्ट उल्लेख हुन पर्ने।

उपसंहार

संगठित अपराध वर्तमान समयमा विश्व सामुनैजटिल चुनौतीको रुपमा रहेको देखिन्छ । यसको प्रभावबाट विश्वको कुनै पनि मुलुक अछुतो रहन सकेका छैनन। संगठित अपराधको अन्तरदेशीय स्वरुपको कारण यसका विरुद्ध अन्तर्राष्ट्रियस्तरबाट समेत सामुहिक प्रयास संयुक्त राष्ट्र संघको पहलमा अन्तरदेशीय संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि २००० तथा यसका तीन वटा उपलेखहरुको निर्माण भएको देखिन्छ ।अन्य कतिपय अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रहरु तथा क्षेत्रीय कानूनी संयन्त्रहरु समेत संगठित अपराध नियन्त्रणसँग सम्बन्धित रहेको पाइन्छ । नेपालमा पनि संगठित अपराधका गतिविधिहरु बढिरहेका र स्थानीय तहमा मात्र नभई अन्तरदेशीय स्वरुपमा

समेत यस्ता अपराधहरु घटिरहेको सन्दर्भमा नेपालले समेत पालेर्मो महासन्धिलाई अनुमोदन गरी उक्त महासन्धिको पक्ष राष्ट्र वनेको छ । उक्त महासन्धिले निर्धारण गरेको दायित्व वहन गर्ने सन्दर्भमा नेपालमा छुट्टै संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० लागु भइ कार्यान्वयनमा रहेको अवस्था छ भने अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र समन्वयलाई मुर्त रुप दिन पारस्परिक कानूनी सहायता सम्बन्धी ऐन, २०७० र सपुर्दगी ऐन २०७० समेत निर्माण गरिएको छ । यसरी नेपालले संगठित अपराधलाई रोकथाम र नियन्त्रण गर्न विभिन्न ऐनहरुको तर्जुमा गरेको भएपनि यसको कार्यान्वयनको अवस्था हेर्दा संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० मा रहेको केही कानूनी प्रावधानहरु पालेर्मो महासन्धिको अनुकूल नहुने गरी राखेको पाइनुको साथै अन्य धेरै कानूनी प्रावधानहरुमा अस्पष्टता रहेको छ । संगठित अपराधको अनुसन्धान गर्ने तथा अभियोजन गर्ने निकायहरुमा पनि संगठित अपराधको अवधारणाको बुझाइमा स्पष्टता नदेखिएबाट यसको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर रहेको देखिन्छ । पारस्परिक कानूनी सहायता सम्बन्धी ऐन तथा सपुर्दगी ऐनको निर्माण भएपनि अन्तर्राष्ट्रिय सहायोगको आदानप्रदान गर्न कुनै पनि राष्ट्रसँग सन्धि हुन सकेको छैन ।पालेर्मो महासन्धिले अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका लागि निर्धारण गरेको कतिपय विषयहरु कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा नेपालमा अझै पहल हुन सकेको छैन ।अन्तरदेशीय संगठित अपराध रोकथाम गर्ने कार्यमा नेपालको भूमिका प्रभावकारी हुन सकेको नदेखिँदा संगठित अपराधसँग सम्बन्धित कानूनमा रहेको अस्पष्टताहरु हटाउदै महासन्धि अनुकूलका प्रावधानहरु समावेश गर्ने कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायका पदाधिकारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई प्रभावकारी तुल्याउन आवश्यक पर्ने कानून निर्माण गर्ने तथा सन्धि सम्झौताहरु गर्ने जस्ता कार्यलाई व्यवहारमा उतार्न सकेको खण्डमा नेपालमा बढदै गएको संगठित अपराधका क्रियाकलापहरुमा कमी आउनुका साथै अन्तरदेशीय संगठित अपराध नियन्त्रणको कार्यमा समेत नेपालले योगदान पुऱ्याउन सक्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीः

ऐन कानूनहरु

१. संगठित अपराध निवारण अध्यादेश,२०६९
२. संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०
३. सपुर्दगी ऐन, २०७०
४. पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन, २०७०
५. बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४
६. मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४

अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरु

१. United Nations Convention Against Transnational Organized Crime, 2000

२. The Protocol to Prevent, Suppress and Punish **Trafficking in Persons**, Especially Women and Children, *2000*

३. The Protocol against the **Smuggling of Migrants** by Land, Sea and Air, *(General Assembly resolution, 2000*

४. The Protocol Against the Illicit **Manufacturing of and Trafficking in Firearms**, Their Parts and Components and Ammunition,*2001*

पुस्तक तथा पत्रिकाहरु

१. Criminology Today (Forth edition) Schmalleger Frank (2006), New Jersey.PEARSON prentice Hall, USA

२. Prosecution Journal (vol.3), (2016) Office of the Attorney General Nepal,

३. संगठित अपराधः एक परिचय (२०६८), स्रोत सामग्री, राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, नेपाल

४. संगठित अपराध सम्बन्धी कानूनको प्रमुख मूल्याङ्कन सम्बन्धी अनुसन्धानमूलक अध्ययन (२०७४) महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, नेपाल

५. नेपालका सरकारी वकीलहरुको दोस्रो राष्ट्रिय सम्मेलन,(२०७५),सम्मेलन विशेषाङ्क, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय,नेपाल

६. न्याय प्रशासनका आयामहरु (दोस्रो संगठित), (२०७५) प्रकाशक सोपान मासिक,काठमाडौं

नेपाल कानून पत्रिका

१. ने.का.प. २०६७, अंक २ नि. नं. ८३२१

२. ने.का.प. २०६९, अंक ३ नि. नं. ८७८४

३. ने.का.प. २०६७, अंक ५ नि. नं. ८६७८

४. ने.का.प. २०७२, अंक १ नि. नं. ९३३३

संगठित अपराधसम्बन्धी अवधारणाको विकास, नियन्त्रण प्रयास र विद्यमान अवस्था

शम्भुकुमार बस्नेत[*]

१. विषय प्रवेश

मानव सभ्यताको उत्त्पत्ति र विकास सँगसँगै मानवीय व्यवहार र आचरणका नियमहरुको पनि विकास भएको पाइन्छ । व्यक्ति, परिवार, समाज र राष्ट्रलाई हानी पुऱ्याउने मानवीय व्यवहारलाई नियन्त्रण र रोक लगाउनु राज्यको प्रमुख दायित्वभित्रको विषय हो । राज्यले कुनै कार्य गर्न रोक लगाएकोमा सो कार्यलाई उल्लंघन गर्ने व्यक्तिलाई प्राचीन युगमा नैतिक दायित्व, पश्चातापको दण्ड सिद्धान्त अवलम्बन गरिन्थ्यो । उक्त समाजमा समाज र राज्य सरल अवस्थामा थियो । मानिसहरु धर्म र कर्तव्यमा बढी विश्वास गर्दथे । राज्यको कानून र धर्मशास्त्रीय मान्यता प्रतिकूलको कार्य पाप सरह हुने आम समाजका सदस्यहरुमा गहिरो विश्वास रही आएको थियो । विस्तारै जनसंख्यामा भएको वृद्धि, राज्यको भूमिकामा भएको बढोत्तरी, नयाँनयाँ समाजको विकास, विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रमा भएको विकास, खोज र अनुसन्धानले ल्याएको नयाँ मूल्य मान्यताको कारणले क्रमशः मानवीय व्यवहार र आचरणलाई राज्यको औपचारिक कानून प्रणालीले मात्र नियन्त्रण र नियमन गर्न सक्नेदेखियो । फलस्वरुप राज्य निर्मित विभिन्न कानूनको उल्लंघन गर्ने व्यक्तिलाई अपराधी घोषित गर्ने, घोषित दोषीलाई दण्डित गर्ने प्रणाली विकास गरियो । औपचारिक कानून प्रणालीको विकास पछि समाजमा अपराध र अपराधीको पहिचान गर्न सम्भव भयो । अपराध र अपराधीको नियन्त्रण गर्ने कार्यले समाजमा शान्ति सुरक्षा कायम भै भयमुक्त समाजको माध्यमबाट शान्ति र विकास हासिल गर्न, व्यक्तिको Life, Liberty र Property को संरक्षण गर्न सम्भव हुन गयो ।

१.२अपराध सम्बन्धी अवधारणाको उत्पति र विकास

मानव समाज बाहिर अपराध सम्भव छैन । अपराध समाजकै जरिया एवं कारणबाट उत्पन्न हुने मानवीय क्रियाकलाप हो । अपराध र समाज मानव सभ्यताको उषाकालदेखि एक अर्कामा अन्योन्याश्रित रुपमा विकास भएका धारणाहरु हुन् ।अपराधविहिन समाज सम्भव नहुने हुँदा मानव सभ्यता रहुन्जेल अपराधको अस्तित्व रहिरहन्छ । समाजका अरु व्यक्तिलाई हानी नोक्सानी पुऱ्याउने असामाजिक कार्य (Anti-social Act) गम्भीर फौजदारी कानूनको प्रावधान विपरीत छ भने

---

[*]उपन्यायाधिवक्ता, राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणी

अपराध हुन पुग्दछ । समाजका अनगिन्ती स्वार्थहरु मध्ये सुरक्षा विपरीत कार्य गरेर समाजमा अशान्ति मच्चाउनु अपराध मानिन्छ ।

यसरी कानूनको उल्लंघन गर्ने कार्यलाई अपराध कायम गरी सजायको व्यवस्थाद्वारा हतोत्साहित गर्नु राज्यको प्रमुख दायित्व भित्र पर्दछ ।

Black Stone का अनुसारअपराध सार्वजनिक कानूनको विपरीत उक्त कानूनले गर्नु भनेको नगर्नु र नगर्नु भनेकोमा गरेको कार्य हो । "Crime is an act committed or omitted in violation of public law forbidding or commanding it"[1]

Hals Buryले अपराध कानूनी रुपले निषेधित त्रुटिपूर्ण कार्य हो जुन समाजकै विरुद्ध हुन्छ । यस्तो कार्य गर्नेलाई कानूनले सजायको व्यवस्था गरेको हुन्छ । A crime is an unlawful act or default which is an offence against the person guilty of act liable to legal punishment.[2] भनी परिभाषा गरेका छन ।

नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(घ) ले कसूर (Offence) भन्नाले "प्रचलित नेपाल कानून बमोजिम गरेमा वा नगरेमा सजाय हुने सम्झनुपर्छ" भनी परिभाषा गरेको पाइन्छ ।

अपराध समाजद्वारा तिरस्कृत एवं बहिस्कृत गरिएका त्यस्ता कार्यहरु हुन जसलाई राज्यले कानूनी रुपमा सजायको व्यवस्था गरेको हुन्छ । जसको उल्लंघन गरेमा उल्लंघनकर्ताले सजायको भागीदार बन्नुपर्ने हुन्छ ।

१.३अपराधको परिभाषाका आवश्यक तत्वहरु (Elements of Defition of Crime)[3]

मानवीय व्यवहार (Human Conduct)

आधुनिक कानून प्रणालीले मानवीय व्यवहारलाई मात्र अपराधको रुपमा स्वीकार गरेको पाइन्छ । अन्य जीवजन्तु र प्राणीको व्यवहार, क्रियाकलाप, दैविक घटना, अजैविक बस्तुको व्यवहारलाई अपराधको दायरामा ल्याउन सकिदैन । मानवीय व्यवहार भित्र कार्य (Act), कर्तव्य विमुखता (Omission), परिपञ्च मिलाउनु (State of Affairs) जस्ता कार्य पर्दछन् ।

सार्वजनिक कानूनले निषेध गरेको कार्य (An act prohibited by public law)

अपराध हुन मानवीय आचरणलाई सार्वजनिक कानूनले प्रतिबन्ध, निषेध वा रोक लगाएको हुनुपर्दछ । सार्वजनिक कानून अनुकूलको कार्य (Lawful Act) बैध मानिन्छ । यस अन्तर्गत संवैधानिक, फौजदारी र प्रशासकीय कानूनले रोक लगाएका मानवीय व्यवहारहरु पर्दछन् ।

---

[1]Black Stones's Commentries 5, in K .D. Gaur, A Text-book on the Indian Penal Code, 1992, p. 52

[2]Halsbury's Laws of England, vol. 1 (3ed ed), p. 271.

[3]प्रधानाङ्ग प्रा डा. रजितभक्त फोजदारी कानुनको परिचय २०६२ भृकुटी एकेडेमीक पव्लिकेशन प्रर्दशनीमार्ग काठमाण्डो पृष्ठ ७८

आपराधिक दण्डको प्रावधान (Provision of Criminal Sanction or Sentence)

कार्य गर्न रोक लगाइएको अर्थात आपराधिक कार्यको परिणाम स्वरुप दायित्व वहन गर्नुपर्ने कानूनी कर्तव्य नै दण्ड सजाय हो । No Punishment No Crime अर्थात विनाअपराध दण्ड सजाय आवश्यक हुदैन ।

१.४अपराधको वर्गीकरण

परम्परागत अपराधहरु (Traditional Crime)

क) लिखत सम्बन्धी अपराधः किर्ते, जालसाजी, करकाप

ख) सम्पति सम्बन्धी अपराधः चोरी, ठगी, लुटपिट, आगो लगाउने

ग) जीउ ज्यान सम्बन्धी अपराधः ज्यान सम्बन्धी, अपहरण/शरीर बन्धक, मानव बेचविखन/ओसारपसार, इलाज गर्ने, वेरित सँग थुन्ने

घ) करणी सम्बन्धी अपराधः जबरजस्ती करणी, आसय करणी, हाडनाता करणी, पशु करणी, अप्राकृतिक मैथुन

ङ) राज्य विरुद्धको अपराधः राजद्रोह, जातिहत्या, जासुसी, राष्ट्रपति उपर उपरको आक्रमण

आधुनिक अर्थात संगठित प्रकृतिका अपराध (Modern Crime)[4]

- Drug Trafficking (लागुऔषध कारोबार)
- Smuggling of Stolen Vehicles (चोरीका सवारीको तस्करी)
- Human Trafficking (मानव बेचबिखन)
- Money Laundering (मुद्रा निर्मलीकरण)
- Terrorism (आतंकवाद)
- Cyber Crime (कम्प्युटर अपराध)
- Racketeering (हिंसाको धम्की दिई पैसा कमाउने)
- Hijacking (अपहरण)
- Arms Trafficking (हातहतियार ओसारपसार)
- Smuggling of Illegal Migrants (गैर कानूनी आप्रवासीको तस्करी/ओसारपसार)
- Contract Killing (करारीय हत्या)
- Loan Sharking (चर्को ब्याजमा पैसा लगानी व्यवसाय)
- Smuggling of Cultural Heritage (सांस्कृतिक सम्पदाको चोरी) Corruption (भ्रष्टाचार)
- Fraud, Forgery, Cheating and Smuggling (धोकाघडी, किर्ते, ठगी, तस्करी)

१.५अपराध हुन आवश्यक पर्ने न्युनतम तत्वहरु (Elements ofCrime)

क) आपराधिक कार्य (Actus Reus)

ख) आपराधिक मनसाय (Mens Rea)

---

[4]भट्टराइं श्रीकृष्ण ह्याण्सनोट लोकसेवा आयोग तयारी प्रशिक्षण सल्भ सेन्टर काठमाण्डो २०६०

मानवीय व्यवहार अपराध हुनका लागि उक्त व्यवहारले जतिवेला आपराधिक कार्य घटाउछ, आपराधिक मनसायको पनि त्यही समयमा प्रयोग गरेको हुनुपर्दछ । आपराधिक कार्य र आपराधिक मनसाय दुवै स्थापित भएमा अपराध भएको मानिन्छ । सापेक्ष दायित्वका अपराधहरुमा उक्त दुवै तत्वको विद्यमानता नभई अपराध घोषणा गरी कसूरदारलाई दायित्व अर्थात दण्ड सजाय गर्न सकिदैन । निरपेक्ष अर्थात (Strict liability) अन्तर्गतका कसूरहरुमा आपराधिक कार्य नै प्रर्याप्त हुन्छ, मनसाय पुष्टि गरिरहन पर्दैन । परम्परागत प्रकृतिका अपराधहरुमा (Actus Reus) र (Mens rea) पुष्टि नगरी पूर्ण आपराधिक दायित्व बहन गराउन सकिदैंन ।मनसाय पुष्टि गर्ने दायित्व वादी अर्थात अभियोजन पक्षमा हुन्छ । आपराधिक मनसाय भित्र, योजना, तयारी, इच्छा जागृत हुन् । कार्य सम्पन्न गरिन्छ भने अपराधले पूर्णता प्राप्त गर्दछ । Guilty of the Mind अपराधको पहिलो चरण हो । यसले अपराधको Forecast गर्दछ । सापेक्ष दायित्वका अपराधहरुमा मनसाय पुष्टि हुननसके कर्तालाई आंशिक दायित्व वा घटी सजाय हुन जान्छ । मनसाय पुष्टि गर्ने कार्य जटिल हुँदा यो प्रमाणमा आधारित हुन्छ । विना प्रमाण मनसाय पुष्टि हुन सक्दैन । कर्ताको अपराध गर्न आसय, तयारी, योजना, सहभागिता, गम्भिरता, परिस्थिति, प्रमाण सबैकुराबाट पुष्टि भै आपराधिक कार्य भएको हुनुपर्छ ।

२.संगठित अपराधको उत्पति र विकास

समान्यतया दुई वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरु मिली कुनै अपराध गर्ने मनसाय साथ कार्य गर्दछन र अपराध घटित हुन्छ भने त्यसलाई संगठित अपराध भनिन्छ । संगठित समूहबाट परम्परागत रुपमा पनि चोरी, डकैती, बलात्कार, ठगी,जालसाजी, कीर्ते जस्ता अपराधहरु समाजमा हुँदै आएका थिए । तर त्यस्ता अपराधहरु कुनै एउटा अपराध गर्ने उद्देश्यले वा कुनै एक प्रकारको मात्रै अपराध गराउने उद्देश्यले समूहको निर्माण गरी आएको पाइन्थ्यो । पछिल्लो समय खासगरी १९ औं र २० औं शताब्दीमा अमेरिका तथा युरोपबाट संगठित अपराधको विकास भएको हो । विज्ञान र प्रविधिको विकास सँगसँगै अपराधको पनि विकास भएको पाइन्छ । विज्ञान र प्रविधिको विकासले अपराध गर्ने तरिका, प्रक्रिया, प्रविधिको समेत फरक ढंगले विकास हुन गयो जुन संगठित अपराधको रुपमा देखापर्‍यो ।संगठित अपराध परम्परागत अपराध भन्दा विकसित पुजि, प्रविधि र ज्ञानको प्रयोगबाट गरिने हुदा यसलाइ आधुनिक अपराध अर्थात (Post Modern Crime) पनि भनिन्छ । यसमा परम्परागत रुपमा गरिने व्यक्ति तथा समूहको अपराध भन्दा आपराधिक समूह (Criminal Group) बाट व्यवसायिक रुपमा आर्थिक लाभ वा भौतिक लाभ प्राप्त गर्ने उद्देश्यले जुनसुकै अपराध घटाउन सक्ने गरी निरन्तर अपराध गर्ने कार्य पर्दछ । यस्तो अपराध देशको सिमाभित्र वा अन्तरदेशीय रुपमा पनि विस्तार हुन सक्छ ।

संगठित अपराधलाई प्राचीन चीनमा Bandits, दक्षिणपूर्वी युरोपमा Brigands र अमेरिकामा Smugglers र Ku Klux Klan भन्ने गरेको पाइन्छ । यसलाई आधुनिक समयमा Professional Crime, Criminals Careers, Planned Crime, Gang Crime, Under World Crime, Private Government of the Criminals समेत भन्ने गरिन्छ । आधुनिक विश्वमा संगठित अपराधमा संलग्न व्यक्ति संस्थाहरूले विभिन्न संस्थाहरूबीच प्रतिस्पर्धात्मकभन्दासहयोगी संस्थाका रूपमा एक आपसमा सञ्जाल (Networking) खडा गरी कार्य गर्ने गरेको पाइन्छ । परिणामतः यस्ता संगठनहरूको विश्वव्यापी सञ्जाल तथा संस्थाको विकास भएको छ । उदाहरणका लागि अमेरिकाको सिसिलियन माफिया (Sicilian Mafia), इटालीको कामोरा (Camorra), आइरिस मोब (Irish mob), जापानको याकुजा (Yakuza), रसियन माफिया (Russian Mafia) सँग सोझो सम्पर्क रहेको पाइन्छ । कतिपयअवस्थामा भारतको दाउद इब्राइम, छोरा (छोटा) राजनजस्ता भूमिगत संगठित अपराध संस्थाको नेपालमा पनिपहुँच वा सम्पर्क रहेको दृष्टान्तहरु चर्चामा आउने गरेको पाइन्छ ।

संगठित अपराध आपराधिक समूह वा संगठनको प्रतिवद्धता, ज्ञान, शक्ति तथा कार्यको समष्टिगत परिणाम हो भनिन्छ । यसमा मूलतः निम्नअनुसार तीन विशेषता पाइन्छ[5]-

- आपराधिक समूह (Criminal Group)
- यसका संरक्षक (The Protector)
- यसलाई सहयोग पुन्याउने संस्थागत व्यवस्था (Organized Crime Support)

आपराधिक समुह(Criminal Group)

१. निरन्तरता (Continuity): संगठित अपराधसम्बन्धी संस्थाहरू एउटा अपराधीको जीवनपर्यन्त पनिनिरन्तर रूपमा चलिरहन्छ । एउटा औपचारिक संगठनमा जस्तै नेतृत्वको परिवर्तनको गुन्जायस रहन्छ ।

२. सरंचना (Structure): कुनै निश्चित उद्देश्य प्राप्त गर्नखडा भएको संगठन झै यसको पनि आफ्नै तहगत संगठनात्मक संरचना (Hierarchy) हुन्छ । यसमा अधिकार, काम, कर्तव्यको आधारमा विभिन्नतह र श्रेणी (Rank) को व्यवस्था हुन्छ ।

३. सदस्यता (Membership): यसको सदस्यता गोप्य र सीमित हुन्छ । समान किसिमका आपराधिकपृष्ठभूमि, जातीय आधार तथा समान आपराधिक उद्देश्य हुनेहरूलाई मात्र कठिन परीक्षणपछि सदस्यतादिइन्छ र जीवनपर्यन्त मात्र अवकाश लिने गुन्जायस हुन्छ ।

---

[5]भट्टराइ डा. आनन्दमोहन (२०६८)अन्तरदेशीय संगठित अपराधः प्रभावकरी प्रतिरोधात्मक उपयहरु संगठित अपराधः एक परिचय श्रोत सामाग्री, ललितपुर राष्टिय न्यायिक प्रतिष्ठान नेपाल पृष्ठ ३।

४. आपराधिककार्य (Criminal Acts):संगठित अपराध एउटा निरन्तर रूपमा आर्थिक वा अन्य भौतिकउपलब्धि प्राप्त गर्ने आपराधिक क्रियाकलापका रूपमा रहेको हुन्छ।
५. दंगा, झैझगडा (Violence): संगठित अपराधमा दंगा, धाक, धम्की, आक्रमण अभिन्न अंगका रूपमारहेको हुन्छ।
६. शक्ति तथा नाफाको उद्देश्य (Power and Profit Motives): सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिहरू वाअन्य भ्रष्ट अनैतिक व्यक्ति वा समूहहरूको सहयोग प्राप्त गरी निरन्तर रूपमा शक्ति हासिल गर्ने र नाफा कमाउने यसको विशेषतारहन्छ ।

संरक्षक (The Protector)

१. कुनै पनि भ्रष्ट सरकारी अधिकारी, सावर्जनिक पद धारण गर्ने व्यक्ति, व्यापारीको पदीय तथा अन्य हैसियतको आधारमा संगठित अपराधले संरक्षकत्व प्राप्त गर्दछ ।
२. संगठित अपराधीहरूको लागि भ्रष्टाचार एउटा प्रमुख संरक्षकका रूपमा रहेको हुन्छ । आपराधिक समूहले जहिले पनि भ्रष्ट आधिकारीहरूसँग सम्पर्क बढाउने, सञ्जाल बनाउने र उनीहरूको संरक्षकत्व हासिल गर्ने प्रयत्न गर्दछ ।

संस्थागत आपराधिक सहयोग (Organized Crime Support)

१. विशेषज्ञको सहयोग (Specialist Support) संगठित आपराधिक समूह तथा उनीहरूका संरक्षकहरूआफ्नो उद्देश्य प्राप्त गर्न दक्ष व्यक्ति वा विशेषज्ञहरूको सहयोगमा निर्भर रहन्छन् । यस्ता विशेषज्ञहरू विमानका चालक वा पानी जहाजका क्रु, रसायनविद्, वैज्ञानिक, हाइज्याकर, गोली हान्न निपुर्ण व्यक्ति (Shooters) जस्ता विशेषज्ञको सेवा यिनीहरूले प्राप्त गर्दछन् ।
२. सामाजिक सहयोग (Social Support) आपराधिक व्यक्तिहरूसँग सम्पर्क भएका सार्वजनिक पद धारणगरेका व्यक्ति, सरकारी कर्मचारी, राजनीतिक नेता, समाजसेवी मार्फत सहयोग प्राप्त गर्दछन् ।

२.१ विश्वका केही चर्चित र ठूला आपराधिक संगठन

निम्न आपराधिक संगठनहरूलाई संगठित अपराधको क्षेत्रमा चर्चित एवं ठूला सञ्जाल भएका संगठनका रूपमालिइन्छ-

- माफियाको नामबाट चिनिने सिसिलियन तथा अमेरिकन कोसा नोस्ट्रा
- ब्रिटिस क्राइम सेन्डिकेट
- इटाली, बुल्गेरिया, सर्बिया, अल्वानियालगायत देशका माफिया संगठनहरू

- कालेम्यिाको कोकिन तथा लागुऔषध कारोबार गर्ने कालेम्बियन ड्रग कारटेल्स (Drug Cartels)
- जापानको याकुचा (Yakuza), यामागुची गुमी (Yamaguchi Gumi)
- रसियाको माफिया
- भारतको दाउद इब्राइम, छोटा राजन समूह ।

२.२संगठित अपराधको परिभाषा (Definition of Organized Crime)

PH Collin ले यसलाई Crime which is run as a business with a groups of specialist criminals, assistants, security staffs etc all run by a group of directors or by a boss.[6]

Black's Law Dictionary ले यस अपराधलाई "Term used to describe that form of crime which is product of groups and organizations as contrasted with the crime planned and committed by individuals without organizational backing, gambling and narcotics are common subject of organized crime."[7]

विशेषज्ञ अपराधिहरु, तिनका सहायकहरु, सुरक्षा कर्मचारीहरु, आदिको समूहद्वारा व्यावसायिक रुपमा आपराधिक समूहको नेता वा सञ्चालकहरुबाट अपराधको श्रृंखला चलाइएको हुन्छ ।

अमेरिकाकोOmnibus Crime Control and Safe Streets Act, 1968 का अनुसार "Organized Crime includes the unlawful activities of the members of a highly organized disciplined association enjoyed in supplying illegal goods and services, including but not limited to gambling, prostitutions, loan sharking, narcotic, labor racketeering and other unlawful activities of such associations."[8]

United Nations Convention against Transitional Crime, 2000[9]UNTOC,also known as Palermo Convention, was adopted by the General Assembly (GA) in 12 Dec 2000 and came into force in into force on 29 September 2003. *(Ratify/Adopted date by Nepal 23 Dec 2011).*

सन् २००० मा जारी संयुक्त राष्ट्रसंघद्धारा अनुमोदित अन्तरदेशीय सङ्गठित अपराध सम्बन्धी महासन्धिको धारा २ ले सङ्गठित अपराधको परिभाषा नगरि सङ्गठित आपराधिक समुहको परिभाषा यसरी गरेको छः "Organized Criminal group" shall mean a structured group of three or more persons, existing for a period of time and acting in concert with the aim of committing one or more serious crimes or offences established in accordance with this convention, in order to obtain, directly or indirectly, a financial or other material benefit

---

[6]मोहन वन्जाडे, संगठित अपराध, नजिर त्रैमासिक वर्ष १। अंक १, नेपाल प्रजातान्तिक कानुन व्यवसायी संघ काठमान्डौ, चैत्र २०५५ पृष्ठ ९

[7]Black's Law Dictionary; St. Paul Minn. West Publishing Co. 1990 at 1099.

[8] ML.Sharma. CBI Bulletin, July 1988 Cited in Kedar Paudel. An Overview of Organized Crime; Effective Countermeasures to Combat Organized Crime In Criminal Justice Process.

[9]*United Nation convention against transnational organized crime 2000*, article 2(a)

तीन वा तीन भन्दा बढी ब्यक्तिको संलग्नता रही खास समयदेखि उपस्थित रहेको र प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा आर्थिक वा अन्य भौतिक लाभलिने उद्देश्यले एक वा एकभन्दा बढी गम्भीर अपराध गर्नका लागि स्थापित समूहलाई संगठित आपराधिक समूहको रुपमा मानिएको छ भने चार बर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने अपराधलाई गम्भिर अपराध भनि परिभाषा गरिएकोछ ।

यसैगरीएकभन्दा बढी देशमा घटित वा एउटा देशमा अपराध भएको तर अर्को देशमा योजना बनाएको निर्देशन दिएको वा कन्ट्रोल गरिएमा वा एउटा देशमा घटित भएपनि संलग्न आपराधिक समूहको गतिविधि एकभन्दाबढी देशमा भएमा वा एक देशमा घटाएको घटनाले अर्को देशमा पनि सारभूत रुपमा प्रभावित पारेमा अन्तरराज्यीय प्रकृतिको अपराध हुने पनि व्यवस्था रहेको छ ।

यो महासन्धिले अन्तरराज्यीय रुपमा हुने संगठित आपराधिक समूहमा सहभागिता, सम्पति शुद्धीकरण, भ्रष्टाचार, न्यायमा अवरोध र चार बर्षभन्दा बढी सजाय हुने गम्भीर अपराधलाई अन्तर्राज्यीय संगठित अपराध कायम गरेको

- नियोजित एवं योजनावद्ध अपराध
- अपराधी समूहले संगठित रुपमा गर्ने अपराध
- ठूलो आर्थिक लाभ गर्ने उद्देश्यले खडा भएका समूह वा अपराधीहरुले गर्ने गम्भीर अपराध
- तर केहि आपराधिक संगठनहरु राजनैतिक उद्देश्यले पनि खडा भएका
- राष्ट्रिय सिमानाको वास्ता नगरिने ।
- यस्तो सङ्गठित अपराध अन्तरदेशीय (Trans-National) एवं सङ्गठित र योजनाबद्ध रुपमा हुने गर्दछ ।

२.३ संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० ले संगठित अपराधको सम्बन्धमा गरेको परिभाषा

- सङ्गठित अपराध भन्नाले परिच्छेद २ बमोजिमको अपराध सम्झनु पर्छ
- परिच्छेद २ को दफा ३ मा कसैले सङ्गठित अपराध गर्न वा गराउन नहुने र यस प्रयोजनको लागि कसैले आपराधिक समुहको लाभको लागि, आपराधिक समूहको निर्देशनमा, आपराधिक समुहको तर्फबाट, आपराधिक समुहसँग मिलेर वा आपराधिक समूहको संस्थापक सदस्य वा सदस्य भई जानी जानी कुनै गम्भीर अपराध गरेमा सङ्गठित अपराध गरेको मानिने उल्लेख छ ।
- गम्भीर अपराध अन्तर्गत प्रचलित कानून बमोजिम तीन वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने कसूर, परिच्छेद ३ बमोजिमको कुनै कसूर र प्रचलित कानून बमोजिम भ्रष्टाचार वा सम्पत्ति शुद्धीकरण कसूरलाई मानिने उल्लेख छ ।
- कसैले कुनै आपराधिक समूहलाई सङ्गठित अपराध गर्न वा सङ्गठित अपराध गर्न सघाउ पुऱ्याउन कुनै काम जानी जानी गरी वा नगरी सो समूहको काम कारवाहीमा सहभागी

हुने वा सघाउ पुऱ्याउने वा सञ्चार साधन वा सूचना प्रविधि उपलब्ध गराउने वा आर्थिक सहयोग गर्ने वा कुनै साधन उपलब्ध गराउने वा सङ्गठित अपराध गर्ने व्यक्तिलाई आश्रय दिने, लुकाउने वा भगाउने कार्य गर्ने वा गराउने कार्य पनि कसूरका रुपमा राखिएका छन ।

२.४संगठित अपराधका विशेषताहरुः

- विशिष्टीकृत अपराधीहरु, संगठनहरु (Specialist Criminals/Organizations)
- व्यावसायिक अपराध (Professional Crime)
- अराजनीतिक प्रकृति (Non Political Nature)
- फौजदारी अपराध (Criminal Act)
- उच्च संगठित र अनुशासित संस्थाहरु (Highly organized and disciplined association)
- गैरकानूनी धन्दा (Illegal Business)
- दुई वा सोभन्दा बढी व्यक्तिहरु संलग्नता
- आपराधिक पृष्ठभूमि भएका व्यक्तिहरु संलग्न रहने
- नेतृत्व तह र जिम्मेवारी बाँडफाँड गरिने
- आपराधिक संगठन भित्र पदसोपान र श्रेणी विभाजन हुने
- राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय अपराधीसमूहसँग सहयोग र समन्वय कायम राख्ने
- सदस्यहरुबीच गोपनीयता कायम रहने
- अपराधीहरु र आपराधिक संगठनका लागि प्रभावशाली पदाधिकारीहरु संरक्षक र सहभागी रहने (Their Protectors and Assistants)
- लाभको उद्देश्य (Profit Motive Economic or Material Benefit)
- राष्ट्रिय, क्षेत्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय चरित्र (National, Regional, International)
- प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष आपराधिक घटना घटाउने
- अपराधीहरुको समान स्वार्थ र उद्देश्य रहने
- अपराधीहरु थपघट भएपनि अपराध कार्य भने निरन्तर चलिरहने
- संगठित रुपमा आवद्ध सबै सदस्यहरु जस्तोसुकै गम्भीर अपराध गर्नसमेत प्रतिबद्ध रहने
- चक्रिय प्रणाली (Syndicate System) का आधारमा अपराध गरिने
- आपराधिक समूहका सदस्यहरुका रुपमा विशेषज्ञ समेत संलग्न रहने
- Chain of Command कायम हुने

२.५ परम्परागत अपराध र संगठित अपराधमा फरक

परम्परागत अपराध	संगठित अपराध
१. समाजमा लामो समयदेखि अस्तित्वमा रहेको	१. अपराधको विकसित रुप
२. समाजलाई भन्दा व्यक्तिलाई बढी हानी	२. व्यक्तिलाई भन्दा समाजलाई बढी

नोक्सानी गर्छ ।	हानीनोक्सानी गर्छ ।
३. विभिन्न उद्देश्य प्राप्त गर्न यो अपराध घटाइने	३. आर्थिक वा भौतिक लाभ प्राप्त गर्ने उद्देश्यले अपराध घटाइने
४. एक्लै व्यक्तिले पनि अपराध घटाउन सक्ने	४. यो अपराध घटाउन २ भन्दा बढी व्यक्तिको संलग्नता हुने
५. कुनै निश्चित अपराध घटाउने उद्देश्यले गरिन्छ	५. एक वा सो भन्दा बढी गम्भिर अपराध घटाउने उद्देश्यले गरिन्छ
६. असंगठित आपराधिक समूहले यो अपराध घटाउन सक्छ	६. संगठित आपराधिक समूहले यो अपराध घटाउछ
७. एकल अपराधको सिद्धान्तमा आधारित छ	७. श्रृंखलाबद्ध अपराधको सिद्धान्तमा आधारित छ
८. अपराधमा परम्परागत साधन र प्रविधिको प्रयोग गरिन्छ	८. अपराध घटाउन आधुनिक साधन र प्रविधिको प्रयोग गरिन्छ
९. यसमा लापरबाही, हेलचेक्र्याई दुर्घटनाबाट पनि अपराध हुन सक्छ	९. यस्तो अपराध जानीजानी, मनसायपूर्वक घटाईन्छ
१०. यो सधै गैरकानूनी बाटो प्रयोग गरी अपराध घटाइन्छ	१०. बैधानिक संस्थाहरुको माध्यमबाट पनि यो अपराध घटाइन्छ
११. तत्काल कुनै निश्चित अपराध घटाउने उद्देश्य हुन्छ	११. लामो समयदेखि एक वा धेरै गम्भीर अपराध घटाउँदै आउँछ
१२. समूहबाट अपराध घटाइए पनि सदस्यहरुको भूमिका निश्चित गरिएको हुँदैन	१२. सदस्यको भूमिका निश्चित गरिएको हुन्छ
१३. अपराधको निरन्तरता हुँदैन	१३. निरन्तर अपराध घटाउँछ

३.संगठित अपराधका कारक तत्वहरु

खराब मानसिकताको उपजको रुपमा स्थानीय देखि विश्वव्यापी कारणहरु रहेका छन् ।

- कमजोर र त्रुटिपूर्ण न्याय प्रणाली
- बेरोजगारी
- संस्थागत भ्रष्टाचार र कमिशनतन्त्र
- गिर्दो मूल्य मान्यता र नैतिकता
- कमजोर अनुसन्धान प्रणाली
- राजनीति र आपराधिक गठजोर
- अपराधिलाई सामाजिक मान्यता
- अप्रजातान्त्रिक राज्य संयन्त्र

- गलत तथा अव्यवहारिक शिक्षा प्रणाली
- अन्तराष्ट्रिय असहयोग
- समाज प्रतिको अनुत्तरदायीपन

४.संगठित अपराधका प्रभावहरु

- दण्ड हिनता वढन जाने
- जनतामा भय र त्रासको स्थिति सृजना हुने
- Law and Order कायम नहुने
- पुजी पलायन हुने
- भ्रष्टाचार र कालोधनको संग्रह वढने
- राजनीति र अपराधिको गठजोर वढन सक्ने
- कानूनको शासन कमजोर हुने
- विदेशी लगानी निरुत्साहित हुने
- शासन व्यवस्थाप्रति नैरास्यता आउने
- सरकार नै असफल हुन सक्ने
- पेशेवर अपराधिको वोलवाला हुने
- अर्थतन्त्रमा नकारात्मक असर पर्ने
- अन्तरदेशीय अपराधमाम वढोत्तरी हुने

५.संगठित अपराध नियन्त्रण गर्न भएका अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रहरु

अन्तर्राष्ट्रियकानून

५.१. Mandate included the fight against transnational organized crime, with action stemming from article 1 of the UN Charter

५.२. Articles 28 and 29 of the Universal Declaration of Human Rights, 1948

५.३. The United Nations' Convention against Transnational Organized Crime, 2000

Nepal has Party of this Convention

The convention is further supplemented by:

- The Protocol to Prevent, Suppress and Punish **Trafficking in Persons**, Especially Women and Children *(General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000 entered into force on 25 December 2003)*
- The Protocol against the **Smuggling of Migrants** by Land, Sea and Air, *(General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000 entered into force on 28 January 2004)*
- The Protocol against the Illicit **Manufacturing of and Trafficking in Firearms**, Their Parts and Components and Ammunition. *(General Assembly resolution 55/255 of 31 May 2001)*

५.४ United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988

५.५ United Nations Convention against Corruption, 2003

५.६ International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, 1999

५.७ United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988

५.८ Convention on Offences and Certain Other Acts Committed on Board Aircraft, 1963

५.९ SAARC Convention on Preventing and Combating Trafficking in Women and Children for Prostitution, 2002

५.१० The Slavery Convention, 1926 and its Supplement

५.११ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women,

५.१२ Convention on the Rights on the Child and its Optional Protocol on the sale of children, child prostitution and child pornography

अन्तर्राष्ट्रिय संस्था

Financial Action Task Force (FATF) - 1989
Asia/Pacific Group on Money Laundering (APG)

६.संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि २००० का प्रमुख विशेषता

यस महासन्धिले संगठित अपराधको परिभाषा नगरी यसका चरित्रहरुको उल्लेख गरेको छ । यो अपराध Dynamic प्रकृतिको हुने हुँदा यसका चरित्र, प्रकृति, अवस्था, सन्जाल, अवधारणा र विशेषता समेत परिवर्तनशिल हुने हुँदा यसको स्पष्ट र सर्वमान्य परिभाषा गर्न नसकिएको हो । Organized Criminal Group आपराधिक संगठित समूह तीन वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरु संगठनको ढाँचामा आबद्ध भई लामो समयदेखि निरन्तर अपराध गर्दछन् जुन अपराध एक वा बढी गम्भीर प्रकृतिको हुन्छ र यस्तो अपराध गर्नुको पछाडी आर्थिक वा भौतिक फाइदा प्राप्त गर्ने उद्देश्य हुन्छ । चार बर्ष वा सो भन्दा बढी कैद सजाय हुने अपराधलाई Serious Crime गम्भीर कसू मानेको छ । Structured Group तत्काल कुनै अपराध गर्नको लागि गठन भएको समूह नभएर यसका सदस्यहरुको समूहमा सदस्यको रुपमा निरन्तरता, विकसित संरचना भई औपचारिक भूमिका परिभाषित नहुन पनि सक्छन तर सम्पत्ति प्राप्त गर्न प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष रुपमा अपराध गरिरहन्छन् जसलाई Proceed of Crime भनिन्छ ।

- अपराध अनुसन्धानमा सहायता पुऱ्याउनअन्तरदेशीयControlled Delivery र Undercover Operation प्रयोग गर्न सक्ने
- अन्तरदेशीय संगठित अपराध रोकथाम, अनुसन्धान र अभियोजनमा सदस्य राष्ट्रहरुले सहयोग गर्नुपर्ने
- संगठित अपराध अन्तरदेशीय प्रकृतिको हुन्छ । एक देशमा बसेर अपराधको तयारी, योजना, निर्देशन र नियन्त्रण गरी अर्को देशमा अपराध घटाइने
- संगठित आपराधिक समूहले एकभन्दा बढी देशमा आपराधिक गतिविधि गर्ने
- अपराध एक देशमा गर्दछन् त्यसको प्रभाव अर्को देशमा पर्ने

- सबै सदस्य राष्ट्रले संगठित आपराधिक समूहलाई अपराधीकरण घोषणा गर्नु पर्ने
- सम्पत्ति शुद्धीकरण, भ्रष्टाचार, न्यायमा अवरोधलाई संगठित अपराधको रुपमा लिनुपर्ने
- कानूनी व्यक्तिले समेत संगठित अपराध गर्न सक्ने हुँदा सजायको दायरामा ल्याउनुपर्ने
- संगठित अपराध नियन्त्रण गर्न राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्था अनुसन्धान, अभियोजन र दण्ड सजायको व्यवस्था प्रभावकारी बनाइनुपर्ने
- संगठित अपराधबाट प्राप्त गरेको बढे बढाएको जुनसुकै सम्पत्ति जफत गर्नुपर्ने
- सम्पत्ति जफत गर्न अन्तरदेशीय सहयोग आदान प्रदान गर्नुपर्ने
- सदस्य राष्ट्रहरुले द्विपक्षीय/बहुपक्षीय सन्धिको आधारमा सपुर्दगी र पारस्परिक कानूनी सहायता आदानप्रदान गर्न सक्ने
- सन्धिको आधारमा कसूरदारको अन्तरदेशीय हस्तान्तरण गर्न सकिने
- सदस्य राष्ट्रहरुबीच सम्झौताको आधारमा संयुक्त अनुसन्धान गर्न सकिने
- विशेष अनुसन्धान प्रविधि अवलम्बन गर्न सकिने
- साक्षी र पिडित संरक्षणको प्रभावकारी व्यवस्था गर्नु पर्ने
- सदस्य राष्ट्रहरुबीच कानून कार्यान्वयन अधिकारीहरुको प्रभावकारी सहयोग आदानप्रदान हुनुपर्ने
- अनुसन्धानकर्ता र अभियोजनकर्तालाई तालिम, प्रविधि, क्षमता विकासका अवसरहरु उपलब्ध गराउनुपर्ने
- संगठितअपराधसम्बन्धी सुचना तथा प्रमाण संकलन,विश्लेषण र आदानप्रदान गर्न सकिने
- संगठित अपराध निवारण गर्न राष्ट्रिय नीति र कानूनी व्यवस्था महासन्धि अनुकूल हुनुपर्ने
- सदस्य राष्ट्रहरुले महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न आर्थिक विकास र प्राविधिक सहायता आदान प्रदान गर्नुपर्ने

७.संगठित अपराध नियन्त्रण गर्न भएका राष्ट्रियकानूनी व्यवस्थाहरु

तीन भन्दा वढी मानिसहरु आपराधिक समुहमा सदस्यको रुपमा संलग्न रही, विशेष भूमिका, परिभाषित कार्य र जिम्मेवारी, विशेषज्ञ अपराधीको रुपमा, समुहप्रति समर्पणको भावना, गोपनियता कायम राखी खासगरी आर्थिक फाइदा प्राप्त गर्ने उद्देश्यले, जुनसुकै अपराध गर्न प्रतिवद्ध रही निरन्तर अपराध गर्ने Chain Of Comandमा रहने, सामान्यतया Boss, Under Boss, Assistance, Supporter रुपमा समुहको सदस्यको रुपमा आपराधिक काम राष्ट्रिय वा अन्तरदेशीय रुपमा घटाउन सक्ने हुदा विभिन्न प्रकृतिका गम्भीर अपराधसँग संगठित अपराधको सम्वन्ध रहेको हुन्छ । त्यसैले यो अपराध नियन्त्रण गर्न राष्ट्रियकानूनी व्यवस्था प्रभावकारी रुपमा गरिनु पर्दछ ।

संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाहरु

नेपालको संविधान २०७२

- न्याय सम्वन्धी अधिकार अदालतवाट प्रयोग हुने (धारा १२६)
- तीन तहको अदालत सर्वोच्च,उच्च र जिल्ला अदालतको व्यवस्था (धारा १२७)
- न्याय सम्वन्धी हकको व्यवस्था गरी स्वतन्त्र निष्पक्ष सक्षम न्यायीक निकायवाट स्वच्छ सुनुवाइ हुने (धारा २०)
- अपराध पीडितले अनुसन्धान र कारवाहीको जानकारी पाउने, सामाजिक पुनस्थापनार क्षतिपुर्ति पाउने (धारा २१)

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४

- कसूरको गम्भीरता वढाउने अवस्था दफा ३८
- पाँच वा पाँच भन्दा वढी व्यक्तिहरु समुहमा आवद्ध भइ कसूर गरेको
- पटक पटक कसूर गरेको
- एकै वारदातमा एक भन्दा वढी कसूर गरेको
- नियोजित वा संगठित रुपमा कसूर गरेको

लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३

- ऐनको वहिर्क्षेत्रीय प्रयोग हुने
- अपराधी पतालगाउन (Control Delivery) (Under Cover Operation) जस्ता प्रविधिको प्रयोगलाइ कानूनी मान्यता
- कसूर गरेको छैन भन्ने प्रमाणको भार प्रतिवादीमा रहने
- साक्षीको नाम गोप्य राख्न माग गर्न सक्ने, कुनै कुरा टेप गर्न सेन्सर गर्न सक्ने
- वारम्वार अपराध गर्नेलाइ थप सजाय हुने
- श्रोत नखुले अपराधवाट आर्जित सम्पत्ति जफत हुने
- गिरोह पत्ता लगाउन सहयोग गर्ने अपराधीलाइ सजायमा छुट दिन सक्ने
- अनुसन्धान अधिकारी वैज्ञानिक उपकरण र हातहतियार साथमा लिइ हिडन सक्ने
- विना वारेण्ट प्रवेश, खानतलासी, कव्जा र गिरफ्तार गर्न सक्ने
- तीन महिनासम्म संकितलाइ थुनामा राखी अनुसन्धान गर्न सक्ने

मानव वेचविखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन २०६४

- ऐनको वहिर्क्षेत्रीय प्रयोग हुने
- पीडितको वयान अदालतवाट प्रमाणित हुने (वकपत्र सरह मान्यता)
- कसूर गरेको छैन भन्ने प्रमाणको भार प्रतिवादीमा रहने

- पीडितले दोभाषे वा अनुवादक राख्न सक्ने
- पीडितले छुट्टै कानून व्यवसायी राख्न सक्ने
- पीडित र सुराकीको विवरण गोप्य राखिने
- नैतिक पतनको दावी लिन सकिने
- अभियुक्त तथा गिरोह पत्ता लगाउन सहयोग गर्ने प्रतिवादीलाइ २५ प्रतिसत सम्म छुट दिन सकिने
- कसूरवाट आर्जित सवै सम्पति जफत हुने

विघुतीय (इलेक्ट्रोनिक) कारोवार ऐन, २०६३

- ऐनको वहिर्क्षेत्रीय प्रयोग हुने
- कम्प्युटर सम्वन्धी कसूरमा प्रयोग सवै उपकरण जफत हुने
- संगठित संस्थाले गरेको कसूर सो संस्थाको प्रमुखले गरेको मानिने

कसूरजन्य सम्पत्ति तथा साधन (रोक्का, नियन्त्रण र जफत)ऐन २०७०

जुनसुकै कसूरवाट प्राप्त गरेको, त्यसबाट बढेबढाएको सम्पति, साधन जफत हुने ।

संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०

आपराधिक समूहः

- आपराधिक समूहको लाभको लागि, आपराधिक समूहको निर्देशनमा, आपराधिक समूहको तर्फबाट, आपराधिक समूहसँग मिलेर वा आपराधिक समूहको संस्थापक सदस्य वा सदस्य भई जानी जानी कुनै गम्भीर अपराध गरेमा संगठित अपराध गरेको मानिने
- प्रत्यक्ष वा परोक्ष रुपमा परिच्छेद–२ मा उल्लिखित संगठित अपराध गर्ने उद्देश्यले नेपालभित्र वा नेपाल बाहिर रहे भएको संगठित वा असंगठित तीन वा तीनभन्दा बढी व्यक्तिहरुको समूह

(क) प्रचलित कानून बमोजिम तीन वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने कसूर

(ख) परिच्छेद–३ बमोजिमको कुनै कसूर,

- आपराधिक समूह स्थापना गर्ने
- न्यायिक कारबाहीमा अवरोध गर्ने
- विध्वंसात्मक कार्य गर्ने
- आपराधिक लाभ (एक्सटर्सन) लिने

(ग) प्रचलित कानून बमोजिम भ्रष्टाचार वा सम्पत्ति शुद्धीकरण वा आतङ्ककारी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी मानिने कसूर

आपराधिक समूहलाई संगठित अपराध गर्न वा संगठित अपराध गर्न सघाउ पुऱ्याउन कुनै काम जानी जानी गरी वा नगरी सो समूहको काम कारवाहीमा सहभागी हुने वा सघाउ पुऱ्याउने वा सञ्चार साधन वा सूचना प्रविधि उपलब्ध गराउने वा आर्थिक सहयोग गर्ने वा कुनै साधन उपलब्ध गराउने वा संगठित अपराध गर्ने व्यक्तिलाई आश्रय दिने, लुकाउने वा भगाउने कार्य गर्न वा गराउन नहुने

संगठित अपराधको तयारी, उद्योग, षडयन्त्र गर्न वा दुरुत्साहन दिन वा मतियार हुन नहुने

यस ऐनका प्रमुख विशेषता

- ऐनको बहिर्क्षेत्रीय प्रयोग हुने
- यस ऐन अन्तर्गतको कसूर गर्नेलाइ प्रचलित कानून वमोजिम हुने सजायको अतिरिक्त थप पचास प्रतिशत सजाय हुने
- क्षतिपूर्ति कसूरदारवाटै भराउने
- अनुसन्धान गर्न अभियुक्तलाइ ६० दिन सम्म हिरासतमा राख्न सकिने
- अपराधको तहकिकातको लागि आवश्यकतानुसार विशेष अनुसन्धान टोली गठन गरी विशेष अनुसन्धान पद्धति अपनाउन सकिने
- अनुसन्धानको सिलसिलामा अभियुक्तको सम्पति, राहदानी रोक्का गर्न सकिने
- शंकित कारोवारको विवरण माग्न वा कारोवार वा खाता रोक्का राख्न सकिने
- टेलिफोन वा सञ्चारको विवरण माग गर्न सकिने
- मनासिव आधार भएमा अभियुक्तले प्रयोग गरेको सञ्चारमाध्यम निष्कृयगर्न सकिने
- अनुसन्धानमा सहयोग गर्ने अभियुक्तलाइ सजायको मागदावीमा ७५ प्रतिशतसम्म छुट दिन सकिने
- अभियोगपत्र दायर भैसकेपछि पनि थप अभियोग लगाउन सकिने
- अनुसन्धानको सिलसिलामा सञ्चार अभिलेख गर्न सकिने
- अभियुक्तलाइ श्रव्यदृष्य संवाद मार्फत उपस्थित गराउन सकिने
- उजुरीकर्ता वा साक्षीको काल्पनिक वा साङ्केतिक नामवाट वयान वा वकपत्र गराउन सकिने
- जिरह सम्वन्धी विशेष व्यवस्था
- वन्द इजलाशमा कारवाही तथा सुनुवाइ गर्न सक्ने
- संगठित संस्थालाइ समेत सजाय हुन सक्ने
- हदम्याद नलाग्ने

सम्पति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ्ग) ऐन २०६४

- सम्पतिशुद्धीकरणसम्वन्धी कसूर वा सम्वद्ध कसूर (Predicate Offence) बाट प्राप्त गरेको वा हासिल गरेको वा सोवाट बढेबढाएको सम्पति कसूरवाट प्राप्त सम्पति मानिने
- सम्पतिको गैर कानूनी श्रोत लुकाउने छल्ने रुपान्तरण वा हस्तान्तरण गर्ने कसूर सम्पति शुद्धीकरणको कसूरहुने
- आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वितीय लगानी गर्न नहुने
- ऐनको वहिर्क्षेत्रीय प्रयोग हुने
- ग्राहक पहिचानको विविध व्यवस्था
- वित्तीय जानकारी इकाइले शंकास्पद वित्तीय कारोवारको प्रतिवेदन सुचना प्राप्त गर्ने, विश्लेषण गर्ने
- कसूरको अनुसन्धान सम्पति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागले गर्ने
- विशेष अनुसन्धान प्रविधि Control Delivery, Under Cover Operation अवलम्वन गर्ने
- मुद्दा चलाउन हदम्याद नहुने
- सम्पतिको श्रोत खुलाउन नसके सम्पति जफत हुने
- अनुसन्धानमा सहयोग गर्ने प्रतिवादीलाइ सजायको माग दावीमा छुट हुन सक्ने

सपुर्दगी ऐन २०७०

- सपुर्दगी सन्धि भएको र सपुर्दगी गर्न सकिने कसूरमा विदेशी राज्यलाइ नेपालले कसूरदारको सपुर्दगी गर्नसक्ने
- नेपालमा कसूर गरेको कसूरदार विदेशी राज्यको इलाकामा रहे भए त्यस्तो राज्य समक्ष नेपालले कसूरदारको सपुर्दगी माग गर्न सक्ने
- सपुर्दगीको सम्वन्धमा संघीय गृह मन्त्रालय केन्द्रिय अधिकारी हुने
- राजनीतिक अपराध, मृत्युदण्डको सजाय हुने अपराध, नेपाली नागरिक, सैनिक कानून वमोजिम सजाय हुने अपराध, यातना दिने सम्भावना भए, हदम्याद समाप्त भए नेपालले सपुर्दगी नगर्ने।
- सपुर्दगी गर्न अदालती प्रकृया पुऱ्याउनु पर्ने

पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन, २०७०

- नेपाल र विदेशी राष्ट्र बीच सन्धि भएमा पारस्परिक कानूनी सहायता आदानप्रदान गर्न सकिने

- कानूनी सहायता अन्तर्गत साक्षी प्रमाण वुझ्ने, खानतलासी गर्ने,बरामद गर्ने, अनुसन्धान गर्ने, म्याद तामेली गर्ने, सम्पति रोक्का वा जफत गर्ने, फैसला कार्यान्वयन गर्ने, वित्तीय वा व्यापारिक अभिलेख उपलब्ध गराउनेकुराहरु पर्ने
- कानून मन्त्रालय केन्द्रीय अधिकारी हुने
- अदालती प्रकृया पुऱ्याउनु पर्ने

संगठित अपराध नियन्त्रण गर्न भएका राष्ट्रियकानूनी संयन्त्रहरु

संगठित अपराध गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी अपराध हो । यो अपराधको विषयवस्तु छुट्टै नभएर परम्परागत प्रकृतिका अपराधहरुमा नयाँ तौरतरिका र प्रविधिको प्रयोग गरी राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा अपराध घटाइन्छ । कुनै पनि अपराध घटाउन ३ वा सो भन्दा बढी व्यक्ति संगठित भई आर्थिक वा भौतिक लाभकोलागि जुनसुकै अपराध घटाउने, निरन्तर अपराध गर्ने, संगठनात्मक संरचना हुने, सदस्यहरुको भूमिका हुने, संगठनले निरन्तरता पाउने,अन्तरदेशीय समेत हुने,Chain of Command हुने, अपराधको प्रकृति र परिणाम गम्भीर हुने, आपराधिक संगठित समूहले अपराध घटाउने चरित्रका अपराधहरु संगठित अपराध हुन् । खासगरी अपराध अनुसन्धान गर्ने, अभियोजन गर्ने र न्याय निरोपण गर्ने ऐन कानूनको व्यवस्था र संथागत संयन्त्र प्रभावकारी हुनु पर्दछ । संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० लागु भएपछि सो अपराध निवारण गर्न निम्न संस्थागत व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

१. अपराध अनुसन्धान गर्ने निकायहरु
   - ७४ वटा जिल्ला प्रहरी कार्यालय
   - ९९ वटा अपराध अनुसन्धान गर्ने इलाका प्रहरी कार्यालयहरु
   - काठमाडौं उपत्यका भित्र महानगरीय प्रहरी परिसर ३ र वृत्तहरु १८ वटा
   - केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरो
   - लागुऔषध नियन्त्रण ब्यूरो
   - सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग
   - अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
   - वैदेशिक रोजगार विभाग
   - जिल्ला वन कार्यालय

२. अपराधको अभियोजन गर्ने निकायहरु
   - ७७ जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय
   - सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग
   - अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

- वैकिङ कसूर मुद्दामा विशेष सरकारी वकिल कार्यालय
- वैदेशिक रोजगार विभाग
- वन्यजन्तु वेचविखन ओसारपसार र तस्करीमा जिल्ला वन कार्यालय

३. संगठित अपराधमा मुद्दा हेर्ने निकाय
- ७७ जिल्ला अदालत
- भ्रष्टाचार र सम्पत्ति शुद्धीकरणका विषयमा विशेष अदालत
- ७ उच्च अदालतहरु (उच्च अदालतका मुकामहरु ११)
- सर्वोच्च अदालत

८. संगठित अपराध सम्बन्धी न्यायिक दृष्टिकोण

नेपालको सन्दर्भमा संगठित अपराध नौलो विषय रहेको छ । अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने निकाय तथा अदालत समेतमा यस अपराधलाई बुझ्ने, व्याख्या गर्ने, प्रयोग गर्ने कुरामा साझा धारणा बन्न सकेको छैन । सन् २००० मा संयुक्त राष्ट्र संघले यो अपराध विरुद्धको महासन्धि पारित गरी विश्वव्यापी रुपमा लागू भएपनि त्यसको झन्डै १० बर्ष पछि वि.सं. २०६९ मा अध्यादेशको रुपमा जारी भई त्यसको १ बर्ष पछि संसदले संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० जारी गरेको हो । उक्त ऐन आएपछि संगठित अपराधको सम्बन्धमा अदालतहरुमा मुद्दा दायर गर्ने कामहरु भएको पाइन्छ । ती मुद्दाहरु सर्वोच्च अदालतसम्म पनि पुग्न सकेको अवस्था छैन । यस सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मातहतको अपराधशास्त्रीय अनुसन्धान केन्द्रले २०६४ सालमा गरेको काठमाडौं उपत्यका भित्रका जिल्ला अदालतहरुमा दायर भएका मुद्दाहरुको कारबाहीको अवस्था हेर्दा सजाय भएको ३३ प्रतिशत, सफाई २४ प्रतिशत, मुल्तबी १२ प्रतिशत, तामेली २ प्रतिशत र चालु अवस्थाको२९ प्रतिशत रहेको तथ्याङ्कबाट देखिन्छ। फौजदारी न्यायका विधिशास्त्रीहरुको भनाई, अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र प्रचलनका आधारमा केही गम्भीर प्रकृतिका अपराधहरु जुन समूहबाट घटित भएका थिए त्यस्ता अपराधहरु जस्तै मानव बेचबिखन, लागुऔषध ओसारपसार, पुरातात्विक तथा संरक्षित वन्यजन्तुको तस्करी, सम्पत्ति शुद्धीकरण लगायतमुद्दाहरुमा सर्वोच्च अदालतले तत्सम्बन्धी कानूनहरुको व्याख्या गरेको पाइन्छ । संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० कै व्याख्या हुन नसके पनि संगठित अपराध के हो ? दुई वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरु मिलेर गरेको अपराधमा कसूरको गम्भीरता बढाउने तत्वहरु बढी हुने, धेरै व्यक्तिहरु मिलेर अन्तरदेशीय अपराध घटाउन सक्ने, विभिन्न भूमिकामा Network मा अपराध गर्न सक्ने, अपराधको विषयवस्तुको गम्भीरताको आधारमा पनि संगठित चरित्र देखिने भनी व्याख्या गरेको पाइन्छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएका संगठित अपराध प्रकृतिका मुद्दाहरुमा भएको कानूनको व्याख्या यस्तो रहेको पाइन्छ ।

सूर्यबहादुर पुनविरुद्धनेपाल सरकार(गैंडा मारी खाग बिक्री)[10]

- संगठित अपराधमा संलग्न प्रतिवादीहरूको कसूरलाई कुनै एउटा एक्लो वारदात वा घटनासँग मात्र जोडी निरपेक्ष ढंगबाट हेर्नु भन्दा सो वारदातबाट प्रतिवादीहरूले हासिल गर्न चाहेको निहीत उद्देश्य वा सो वारदातको दूरगामी असरलाई हेर्नु न्यायिक दृष्टिकोणबाट उपयुक्त वा वाञ्छनीय हुने
- वारदात घटाई खाग काटी त्यसलाई बिक्री गरी प्राप्त गरेको रकम बराबरी रुपमा बाँडी खाएको स्थितिमा प्रतिवादीहरूको समान प्रकृतिको संलग्नता रहेको मान्नुपर्ने
- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले गैंडा, बाघ, कस्तुरी मृग र हात्तीसित सम्बन्धित कसूर गर्ने व्यक्ति र सोको मतियारलाई समान सजाय हुने व्यवस्था गरेको अवस्थामा मुख्य अभियुक्त र अन्य अभियुक्तको हकमा बेग्लाबेग्लै सजाय हुने अवस्था नदेखिने

गोमा पाँचकोटी विरूद्ध केशरबहादुर दर्जीको जाहेरीले नेपाल (मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार)[11]

- कतिपय सङ्गीन प्रकृतिका फौजदारी अपराधमा पीडितले समाजमा बेहोर्नुपर्ने क्षति, अपराधबाट समाजलाई पुग्न जाने असर तथा अपराधलाई निरूत्साहित गर्न राज्यले निर्वाह गर्नुपर्ने नियन्त्रणकारी भूमिकासमेतलाई मध्यनजर गरी प्रमाणको भार (Burden of proof) आरोपित पक्षलाई नै सार्ने गरी कठोर कानूनी व्यवस्था गर्नुपरेको हो । अपराधमा संलग्न पक्ष पेशेवर हुन सक्ने र अपराध योजनाबद्ध एवम् सङ्गठित तरिकाले हुन सक्ने, कतिपय सङ्गठित आपराधिक समूहको संलग्नतामा समेत अपराध हुन सक्ने भएकाले अपराधमा संलग्न पक्ष नै पहिचान गर्न कठिन हुन सक्ने परिस्थितिको आँकलन गरेर नै विधायिकाले कानूनको निर्माण गरेको हो । प्रमाण सङ्कलनका क्रममा हुन सक्ने कतिपय कमजोरीको फाइदा अपराध गर्ने पक्षलाई नैनपुगोस् भन्ने नै विधायिकी मनसाय हुने ।

धनमाया नागवंशीको जाहेरीले नेपाल सरकारविरूद्ध सोमबहादुर तामाङ (मानव बेचबिखन ओसारपसार)[12]

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ हेर्दा यस ऐनको दफा ३ ले मानव बेचबिखन र ओसार पसार गर्नु गराउनु हुँदैन भनी मानव बेचबिखन र ओसार पसार गर्ने कार्यलाई अपराधीकरण (Criminalization) गरेको पाइन्छ । सोही ऐनको दफा ४(१) मा मानव बेचबिखन गरेको मानिने कार्य तोकिएको र दफा ४(२) मा मानव ओसारपसार

---

[10]ने.का.प. २०६९, अङ्क ३निर्णय नं. ८७८४

[11] ने. का.प, २०७२, अंक१ निर्णय नं ९३३३

[12]ने.का.प. २०७३, अंक ९निर्णय नं. ९६७७

गरेको मानिने कार्यसमेत अलग अलग गरी तोकिदिएको अवस्था छ । त्यस्तै दुवैमा फरक फरक सजाय हुने व्यवस्था दफा १५ मा छ । यसरी कस्तो कार्यबाट मानव ओसार पसार हुने र के कस्तोबाट बेचबिखन हुने भनी कानूनले अलग अलग गरी तोकिदिएबाट मानब बेचबिखन र मानव ओसारपसारलाई दुई भिन्न आपराधिक कार्यका रूपमा राखिएको प्रस्ट हुन्छ । यी दुवै अलग आपराधिक कार्य भएकाले यी दुवैको छुट्टै अस्तित्व हुन जान्छ ।

- प्रायः यी दुवै अपराधसँगसँगै हुने भएपनि एकको अभावमा अर्को नहुने भने होइनन् । ओसारपसारको उद्देश्यमा रूपमा किन्ने वा वेच्ने वा वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने नै ऐनले राखेको भएपनि सबै अवस्थामा त्यो उद्देश्य पूरा भई किन्ने बेच्ने वा वेश्यावृत्तिमा लगाएको नै भन्न सकिँदैन तापनि सो उद्देश्यले लगेमा ओसार पसार भने गरेको नै मानिने
- प्रस्तुत वारदातमा पनि प्रतिवादीले बेचिबखन गर्ने उद्देश्यले नै पीडितलाई भारत लगेको र बेच्न नपाउँदै भारतमा अलपत्र छोडेकोमा निज पीडितमाथि यौन शोषण भएको पुष्टि भएपनि बेचबिखन गरिसकेको भने मिसिलबाट पुष्टि हुन सक्दैन । यस्तो पीडितलाई भारतसम्म पुऱ्याई चरम यौन शोषणसमेत भएको पुष्टि भइरहेको अवस्थामा अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय गर्ने गरेको सुरू फैसला सदर गर्नु पर्नेमा सो नगरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने ।

शेर बहादु थापा विरुद्ध नेपाल सरकार (लागु औषध)[13]

- लागु औषधको कारोबार गर्न सँगै हिँडेको अवस्थामा कसैबाट मात्र लागु औषध बरामद हुनु अन्य सँगसाथका व्यक्तिबाट बरामद नहुनुले खास असर नपार्ने ।
- लागुऔषध सम्बन्धी अपराध निरपेक्ष दायित्व अन्तर्गत अपराध भएको हुनाले जसबाट लागुऔषध बरामद भएको छ । निजसँग सो लागुऔषधको कारोबार गर्न आफु नहिँडेको वा निजको समूहमा सामेल नभएको भन्ने तथ्य स्पष्ट रुपमा पुष्टि नभएसम्म समूहगत रुपमा पक्राउ परेको देखिए पछि प्रतिवादीहरु मध्ये कसैको सो लागुऔषधको कारोबार गर्न मनसाय थियो वा थिएन भनी विचार गरी रहनु नपर्ने ।

माधवकुमार भगत विरुद्ध नेपाल सरकार(सम्पति शुद्धीकरण)[14]

- सम्पत्ति शुद्धीकरण आफैंमा सम्बद्ध कसूर (Predicate Offence) होइन अपितु मूल कसूरको सह-उत्पादन (By-Product) को रूपमा सह अपराध (Secondary Offence) हो । मूल कसूरलाई लुकाई छिपाई त्यसबाट आर्जित सम्पत्तिलाई लुकाउन शुद्धीकरण

---

[13]:ने.का.प. २०६८, अंक १२, नि.नं. ८७२८, पृष्ठ १९८१

[14]ने.का.प. २०७३, अंक ११निर्णय नं. ९७०८

गरिएको कसूर यस ऐनअन्तर्गत पर्दछ । यो एउटा बहुआयामिक वित्तीय अपराध (Multi-Dimensional Financial Crime) पनि हो । मूल अपराध लुकिने हुनाले शुद्धीकरणको अपराध भएपछि उसले मूल अपराध गऱ्यो वा गरेन र उसको अपराध गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भनी विचार गरिदैन । त्यसैले उक्त ऐनको दफा २८ ले कसैसँग आयस्रोत वा आर्थिक अवस्थाको तुलनामा उसको सम्पत्ति अस्वभाविक देखिएमा र उसले आर्जन गरेको स्रोत देखाउन नसके सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध हुने व्यवस्था गरेको हो । अस्वभाविक सम्पत्ति देखियो भने त्यसको स्रोत जायज थियो भनी प्रमाणित गर्नुपर्ने प्रमाणको भार प्रतिवादीमा राखिएको छ । प्रतिवादीले स्रोत देखाउन सकेन भने उसले सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध गरेको हो भनी मान्नु पर्ने हुन्छ । त्यस्तो आयस्रोत लुकेको सम्पत्ति बरामद हुनु नै कसूरको लागि पर्याप्त हुने ।

- कानूनले रूपैया ल्याउने लैजाने व्यक्तिले उक्त रूपैयाको स्रोत खुलाउन अनिवार्य गरेको अवस्थामा "गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको वा कानून प्रतिकूल रूपमा लिएको वा धारण गरेको प्रमाणित भएमा मात्र सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूर कायम हुने" भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट उक्त ०६८-CR-०९३१ को सम्पत्ति शुद्धीकरण मुद्दामा मिति २०७०/३/२६ मा भएको फैसला एवं प्रतिपादन भएको सिद्धान्तसँग सहमत हुन सकिएन । सो मुद्दामा प्रतिपादन भएको सिद्धान्तलाई अब कायम नरहने गरी निष्प्रभावी (Overrule) गरिएको छ ।

अनिलकुमार श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध मदन शर्मा समेत[15]

- संगठित अपराधको प्रकृति सामान्य अपराध भन्दा पृथक हुन्छ । अपराधका यी दुवै प्रकृतिलाई एउटै दृष्टिले हेर्न सकिन्न । वृहत्त योजना र विस्तारित तैयारीका साथ सम्पन्न हुने संगठित अपराधमा धेरै व्यक्तिको वेग्ला वेग्लै भूमिका हुन्छ । पृथकपृथक व्यक्तिको फरकफरक कार्यले एउटा संगठित अपराध सम्पन्न हुन्छ ।

चार्ल्स गुरुमुख शोभराज विरुद्ध नेपाल सरकार (कर्तव्य ज्यान)[16]

- यस मुद्दामा अपराध गर्दा अपनाइएको तरिका र अपराधको प्रकृति हेर्दा अपराधी पूर्ण सचेत, सावधान रही नियोजित र सङ्गठित रुपमा आफ्नो आपराधिक कार्य योजनालाई पूर्णता दिएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा अभियोजन पक्षद्वारा प्रस्तुत अप्रत्यक्ष प्रमाण र

---

[15]ने.का.प. २०७३, अंक ९, निर्णय नं. ९६७७

[16]ने.का.प. २०६७, अंक ५, नि.नं. ८३७८

खास गरी परिस्थितिजन्य प्रमाणको आधारमा नै अपराधीसम्म पुग्नुपर्ने र त्यस्तो प्रमाणको आधारमा कसूरदार देखिन आएको अभियुक्तलाई सजाय गर्नु पर्ने भनी व्याख्या गरिएको छ । यस मुद्दामा सङ्गठित अपराध हो भनी नभने पनि प्रस्तुत अपराधको कार्य प्रकृतिलाई सङ्गठित अपराधको तादात्म्यतामा विश्लेषण गरिएको पाइन्छ ।

९. संगठित अपराध नियन्त्रणका उपायहरु

- न्याय प्रणालीमा सुधार
- बेरोजगारीको अन्त्य
- राजनीतिक अपराधीकरणको अन्त्य
- आर्थिक अनियमितता र भ्रष्टाचारको अन्त्य
- सामाजिक उत्तरदायित्वको बोध हुने वातावरण तयार
- प्रभावकारी अनुसन्धान पद्दतिको विकास
- नैतिक मूल्य मान्यता स्थापनाको वातावरण तयार

१०. निष्कर्ष

अपराधको आधुनिक स्वरुप संगठित अपराध हो । यो अन्तरदेशीय हुने हुँदा यसलाई नियन्त्रण गर्न कुनै एक राज्यको प्रयासले मात्र सम्भव हुदैंन । संगठित अपराधको कारण दण्डहिनता बढ्ने मात्र नभै सुशासन र कानूनी राज्यको अवधारणाको लागि समेत चुनौती थपिएको छ । यस्तो अपराधमा शासन प्रणालीको उच्च प्रशासकहरु तथा राजनीतिज्ञ समेतको अप्रत्यक्ष संरक्षण प्राप्त हुने हुँदा नियन्त्रण कार्य कठिन समेत हुने हुन्छ । विज्ञान, सुचना सञ्चार, यातायातका क्षेत्रमा भएको विकासले समाजलाई जति सरल र पहुँचयोग्य बनाएको छ । अपराधको क्षेत्रमा समेत संगठित, आपराधिक समूहको विकास,अन्तरदेशीय सञ्जाल, नयाँ नयाँ तौरतरिकामा गम्भीर अपराधको जन्म भएको पाइन्छ । भ्रष्टाचार, सम्पत्ति शुद्धीकरण, न्यायमा अवरोध, मानव तस्करी, साइबर अपराध, लागुऔषधको तस्करी, बेश्यावृत्ति, आतंकवादी क्रियाकलाप, वित्तीय लगानी, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार, पुरातात्विक सम्पदाको अबैध चोरी निकासी, ठगी, चोरी,हत्या जस्ता अपराधहरु आज संगठित रुपमा आपराधिक समूहबाट घटाउने गरेको पाइन्छ । संगठित अपराधलाई नियन्त्रण गर्न संगठित अपराध विरुद्धको महासन्धि सन् २००० मा जारी भएपछि पक्ष राष्ट्रहरुले सो महासन्धिका सिद्धान्तहरुलाई राष्ट्रिय कानूनमा रुपान्तरण गर्न, द्विपक्षीय/बहुपक्षीय सन्धि सम्झौताहरु गर्ने, सदस्य राष्ट्रहरु बीच सन्धि र पारस्परिकताको आधारमा अपराधीहरुको सपुर्दगी गर्ने, पारस्परिक कानूनी सहायता आदानप्रदान गर्ने, संयुक्त अनुसन्धान गर्ने, सुचनाहरु आदानप्रदान गर्ने, सदस्य राष्ट्रहरुका अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने अधिकारीहरुको ज्ञान, सीप, क्षमता विकास गर्ने, प्राविधिक सहायता प्रदान गर्ने जस्ता कामहरु अन्तर्राष्ट्रिय स्तरबाट हुँदै आएका छन् ।

नेपाल उक्त महासन्धिको पक्ष राष्ट्र भएको छ । सन्धिको अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व पुरा गर्ने सन्दर्भमा वि.सं. २०६९ सालमा संगठित अपराध निवारण अध्यादेश, २०६९ जारी गरी त्यसको १ वर्ष पछि संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० जारी गरी लागु भएको छ । सो बाहेक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९, सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४, सपुर्दगी ऐन, २०७०, पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन, २०७०, मुलुकी अपराध संहिता २०७४, मुलुकी फौजदारी कार्यविधिसंहिता, २०७४, जारी भै संगठित अपराध नियन्त्रण गर्न भएका कानूनी व्यवस्थाह छन। संगठित अपराध अन्तरदेशीय चरित्रको हुने हुँदा यस प्रकृतिका अपराधहरु नियन्त्रण गर्न सपुर्दगी र पारस्परिक कानूनी सहायता सम्बन्धी द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सन्धि सम्झौता हुन नसक्दा प्रभावकारी अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग प्राप्त हुन सकेको छैन । संगठित अपराधको स्पष्ट परिभाषा हुन नसकेपनि अपराधको चरित्रबाट कुनै अपराध परम्परागत हो या संगठित हो छुट्याउन सकिन्छ । ऐन कार्यान्वयन भएको ५ वर्ष भएपनि यस ऐन विरुद्ध भएका अपराधहरु सर्वोच्च अदालतसम्म पुगी कानूनको व्याख्या हुन सकेको छैन । संगठित अपराध चरित्र भएका समूहगत अपराधको बारेमा केही लागुऔषध, मानब बेचबिखन ओसारपसार, जबरजस्ती करणी, ठगी जस्ता मुद्दाहरुमा सर्वोच्च अदालतले कसूरको गाम्भीर्यता बढेको र २ भन्दा बढी व्यक्ति समावेश भएको कसूरमा थप सजाय हुने भनी व्याख्या विश्लेषण भई कानूनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । हाम्रो जस्तो खुला सिमाना, खुला समाज र उदार संस्कृति भएको राष्ट्रमा संगठित अपराध बढ्ने सम्भावना बढी भएको हुँदा भारत चीन लगायत धेरै देशहरुसँग द्विपक्षीय सपुर्दगी सन्धि र पारस्परिक कानूनी सहायता सन्धि गर्नु अत्यावश्यक भएको देखिन्छ । संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० मा केही अष्पष्टताहरु पनि रहेका छन जस्तै असंगठित समुह भनी कसलाइ इङगित गर्न खोजिएको हो । त्यस किसिमका अष्पष्टताहरु सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको छलफल र अन्तरक्रियाबाट कानून संशोधन गरी लागु गर्नुपर्ने अवस्था छ । संगठित अपराध विरुद्ध जनचेतना जगाउने, अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने कर्मचारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग प्राप्त गर्ने, बुझाई र धारणामा एकरुपता कायम गर्ने, साक्षी र पीडितको संरक्षण गर्ने, अपराधीलाई न्यायको कठघरामा ल्याउन सकिए मात्र दण्डहिनताको अन्त्य, अपराध र भयमुक्त, सुरक्षित र समृद्ध नेपाल निर्माण गर्न सकिन्छ ।

<u>सन्दर्भ सामाग्रीहरु</u>

१. नेपालको संविधान, २०७२, कानून किताव व्यवस्था समिति
२. संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०, कानून किताव व्यवस्था समिति
३. सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐन, २०६४, नेपाल कानून किताव व्यवस्था समिति
४. लागुऔषध नियन्त्रण ऐन, २०३३, नेपाल कानून किताव व्यवस्था समिति

५. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४, नेपाल कानून किताव व्यवस्था समिति
६. मुलुकी फौजदारी अपराध संहिता, २०७४, नेपाल कानून किताव व्यवस्था समिति
७. मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४, नेपाल कानून किताव व्यवस्था समिति
८. सपुर्दगी ऐन, २०७०, नेपाल कानून किताव व्यवस्था समिति
९. पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन, २०७०, नेपाल कानून किताव व्यवस्था समिति
१०. United Nation Convention against Transitional Organized Crime, 2000
११. प्रधानाङ्ग, प्रा.डा. रजितभक्त *फौजदारी कानूनको परिचय,* भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेशन, प्रदर्शनीमार्ग, कठमाडौं
१२. भट्टराई डा. आनन्दमोहन (२०६८) अन्तरदेशीय संगठित अपराधः प्रभावकारी प्रतिरोधात्मक उपायहरु संगठित अपराधः एक परिचय श्रोत सामाग्री, ललितपुर, राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, नेपाल
१३. संगठित अपराध सम्बन्धी कानूनको प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धी अनुसन्धानमूलक अध्ययन, महान्यायधिवक्ताको कार्यालय, अपराधशास्त्रीय अनुसन्धान केन्द्र, २०७४

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी कानूनको कार्यान्वयनमा देखिएका चुनौतीहरु

कृष्णराज पन्त[φ]

सम्पत्ति शुद्धीकरण अपराध

सामान्यतया अवैध वा गैरकानूनीकार्य गरी अवैध वा गैरकानूनीस्रोतबाट आर्जित सम्पत्तिलाई वैध वा कानूनसम्मत बनाउने कार्य नै सम्पत्ति शुद्धीकरण हो । यस अन्तर्गतगैरकानूनी एवं आपराधिक कार्य वा कसूर गरी आर्जन गरेको सम्पत्तिको आम्दानीको स्रोत लुकाउने,छिपाउने प्रकृति बदल्ने र फरक फरक वित्तीय कारोवारको माध्यमबाट वैधता सृजना गरीसम्पत्तिलाई शुद्ध (White Money) बनाउने प्रयास भएको हुन्छ । अर्को शब्दमा भन्नु पर्दा कानूनद्धारा निषेधित उपायहरु अवलम्वन गरी आर्जन गरेको कुनै पनि सम्पत्तिलाईविभिन्न तरिकाबाट बदलेर शुद्ध वा चोखो बनाउने प्रयास नै सम्पत्ति शुद्धीकरणहो ।

सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूर विश्वव्यापीकरणको प्रभावले राज्यको सीमानाभित्र मात्र सीमित नभई अन्तरदेशीय एवं अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विस्तार हुदै गइरहेको छ । यसरी आर्थिक प्रकृतिका अपराधहरुमा संगठित सञ्जाल वा समूहको संलग्नता रहने र त्यसमा नविन प्रवृतिहरु देखापरेको पाइन्छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरणको शुरुवात शताब्दी पहिले देखि मुद्रा निर्मलीकरण हुदै आएको भए पनि मुद्रा निर्मलीकरण (Money Laundering) शब्द सन् १९७० को दशकमा अमेरिकाबाट प्रचलनमा आएको मानिन्छ । हाल यो समस्याबाट प्राय सबैजसो मुलुकहरु आक्रन्त रहेको मानिएको छ ।[1] यसरी सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूरलाई नियन्त्रण गर्न विशेष कानून, संस्थागत संरचना र मापदण्डहरुको महसुस गर्दै संयुक्त राष्ट्रसंघ, विश्ववैंक, एसियाली विकास बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष र Financial Action Task Force 1989, Egmunt Group, UN Convention against Transnational Organized Crime 2000 तथा अन्य निकायहरुले संयुक्त रुपमा एकीकृतअन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड वनाएका छन । सम्पति शुद्धीकरणकोकसूरको परिभाषा तथा अपराधीकरण (Criminalization) गरी

φजिल्ला न्यायाधिवक्ता, जि.स.व.का. म्याग्दी, संवैधानिक कानुनमा स्नानकोत्तर, त्रि.वि.वि, नेपाल

[1] शर्मा पौडेल, अन्तराष्ट्रिय संगठित अपराध र भ्रष्टाचारलगायतका आर्थिक अपराध, संगठीत अपराध एक परिचय राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, हरिहरभवन काठमाडौं, २०६८ पेज ३९

निवारणात्मक, नियन्त्रणात्मक र दण्डात्मक व्यवस्था गर्दै राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय क्षमता अभिवृद्धि गर्नअन्तर्राष्ट्रिय स्तरमै प्रयासरत रहेको पाइन्छ ।

२.१ सम्पत्ति शुद्धीकरणको परिभाषा

Money loundering is the out of transforming illegally obtain money through legitimate people or account so that its original source can not be trace[2]भनी Black Law Dictionary मा सम्पत्ति शुद्धीकरणको परिभाषा गरिएको छ ।Money loundering is the process by which criminals attempt to conceal the illicit origin and ownership of the proceeds of their underful activates[3] भनी परिभाषा गरेको पाइन्छ ।

यसै गरी United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000 ले सम्पत्ति शुद्धीकरण कार्यलाई अपराधीकरण गर्दै "The conversion or transfor of property, knowing that such property is the proceeds of crime for the process of concealing or disguising the illicit origin of the property or leaping any person which is involved in the commission of the predicate office to evade the legal consequences of his or her action[4]मा उल्लेख गरी जानी जानी गैरकानूनी वा अपराध बाट आर्जित सम्पत्तिको श्रोत लुकाउने उद्देश्यले उक्त सम्पत्तिको स्रोत परिवर्तन वा स्थानान्तरण गर्ने तथा कानूनी प्रकृयालाई छल्ने उद्देश्यले सहयोग गर्ने कार्यलाई सम्पत्तिशुद्धीकरण गरेको मानिने भनी बृहत रुपमा परिभाषित गरेको पाइन्छ ।

उपर्युक्त परिभाषाहरुका आधारबाट हेर्दा सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूर भन्नाले गैरकानूनी कार्य वा अपराधबाट आर्जित सम्पत्ति हो भन्ने थाहा हुदा हुदै उक्त गैरकानूनी आर्जनको स्रोत नखुलोस भन्ने उद्देश्यले उक्त सम्पत्तिको स्रोत रुपान्तरण, परिवर्तन गर्ने, कानूनी प्रक्रया छल्ने तथा सो उद्देश्यले उक्त अपराध वा गैरकानूनी कार्यमा संलग्न व्यक्तिलाई सहयोग गर्ने कार्य, उक्त गैरकानूनी सम्पत्तिको प्रकृति स्रोत स्थान, कारोबार, स्वामित्व, अधिकार छिपाउने, लुकाउने (Concealment or Disguise) कार्यलाई सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध मानिन्छ ।

२.३ संगठित अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरण बीचको अन्तरसम्बन्ध

संगठित अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध एक आपसमा अन्तर सम्बन्धित छन् । सम्पत्ति शुद्धीकरणको सम्बद्ध कसूर(Predicate Offience) को रुपमा संगठित अपराधलाई मानिन्छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने कसूर संगठित अपराध अन्तर्गतको मुख्य कसूर अपराध मानिन्छ । अर्को शब्दमा भन्दासंगठित अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरु वा समूहले गर्ने अर्को प्रमुख आपराधिक कार्य सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्नुनै हो । यसरी संगठित अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरणबीचमा अन्तर सम्बन्धलाई यस प्रकार औल्याउन सकिन्छ ।

---

[2] Black's Law Disctonatry 2009 P. 1097

[3] https//www.britanmica.com /Topic/Money law dereng visited on 2075/11/21

[4] UN Convention Against Transnational Organized Crime, 2000 wf/f ^-!_ a(i)

अन्तर्राष्ट्रिय वा अन्तरदेशीय चरित्रः सम्पत्ति शुद्धीकरण र संगठित अपराध दुवैमा बहुराष्ट्रिय चरित्र देखिन्छ । एक देश र अर्को देश बीचको नागरिकको संलग्नता, शाखा विस्तार, कुनै राष्ट्रमा सुसंगठित आपराधिक समूहले आपराधिक कार्यबाट आर्जित सम्पत्ति अर्को राष्ट्रमा लगानी गर्ने जस्ता कार्यहरु गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने जस्ता चरित्रहरु देखिन्छ ।

आर्थिक लाभः दुवै अपराधको प्रमुख उद्देश्य आर्थिक लाभ नै हो । एउटा संगठित आपराधिक समूहले कसूर गरी आर्थिक लाभ लिने र सो सम्पत्तिलाई वित्तीय कारोवार मार्फत वैद्यता प्रदान गराउने गरिन्छ।

वित्तीय प्रणालीमा असरः संगठित अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरण दुवै अपराधले राष्ट्रको वित्तीय प्रणालीमा नकारात्मक असर पैदा गर्दछ । विकासशील राष्ट्रहरुमा अपराध वृद्धिहुने, वित्तीय संस्थाहरु कमजोर बनाउने, वैदेशिक लगानीलाई प्रभाव पार्ने समग्र आर्थिक प्रकृयालाई क्षति पुर्‍याउने हुन्छ । अझ आतंकवादी कार्यमा हुने वित्तीय लगानीले राष्ट्रले सुरक्षा स्वामित्व र राज्य प्रणालीमा गम्भिर असर पार्दछ।

अपराधीकरण गर्ने कानूनः संगठित अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी अपराधलाई UN convention Against Transitional Organized Crime 2000/Financial Action Task Force ले अपराधीकरण गर्दै र कार्यक्षेत्र निर्धारण गरी यस सन्धिको सदस्य राष्ट्रहरुले सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी राष्ट्रिय कानून तथा शंसोधन संयुक्त राज्य संघमा प्रस्तुत गर्ने पर्ने व्यवस्था उक्त सन्धिले गरेको छ । यसैगरी संगठित समूह वा संगठित अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरुको सम्पत्ति माथि निरन्तर निगरानी र सम्पत्तिको जफत गर्ने, सम्पति शुद्धीकरणमा कारबाही गर्ने कानूनी ब्यवस्थालाई आत्मसात गरिएको पाइन्छ ।

उपर्युक्त आधारबाट समग्रतामा हेर्दा संगठित अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूर एक आपसमा अन्तर सम्बन्धित छन् । मूलत आर्थिक लाभ, वित्तीय क्षेत्रमा प्रभाव, अन्तरदेशीय चरित्र तथा संगठित अपराधलाई सम्पत्ति शुद्धीकरणको (Predicate offience) सम्बद्ध कसूर मानिने र सम्पत्ति शुद्धीकरण संठठित अपराध अन्तर्गतको एक मुख्य अपराधको रुपमा लिइने जस्ता आधारमा अन्तर सम्बन्धित रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

२.४. सम्पत्ति शुद्धीकरणका तरिका तथा चरणहरु

संगठित अपराध वा अन्य कुनै गैरकानूनी कार्य वा अपराध गरी सम्पत्ति आर्जन गरी सो आर्जित (proceeds generation through offience) आय वा सम्पतिलाई वित्तीय वा अन्य क्षेत्रमा लगानी गरिन्छ । जस्तै मानव वेचविखन, चोरी, डकैती, बैकिङ कसूरआपराधिक लाभ वा अन्य सम्पत्ति

सम्बन्धीकसूर संगठित समूहको रुपमा अन्य रुपबाट गरी सो सम्पत्तिलाई अन्य वैध आर्थिक गतिविधिमा प्रवेश गराई विभिन्न चरणहरुमा सम्पन्न गरिन्छ जुन निम्न छन् ।[5]

रुपान्तरण (Placement): यो मुद्धा निर्मलीकरणको प्रारम्भिक चरण हो । यस चरण अवैध धनलाई आर्थिक गतिविधिमा प्रवेश गराइन्छ । जसमा बैंकिङ्ग क्षेत्र लगायत आर्थिक क्षेत्रहरुमा लगानी गर्ने, अन्य आर्थिक क्षेत्रमा परिवर्तन गर्ने, वैधव्यावसायिक एवं व्यापारिक कारोवारमा संलग्न रहने जस्ता प्रकृया अपनाइएको छ ।

तह मिलान (layering);यो मुद्धा निर्मलीकरणको दोस्रो चरण हो । यस चरणमा चल सम्पत्तिलाई विभिन्न व्यावसायिक कारोवारमा पुनः लगानी गरिन्छ । क्रमिक रुपमा आर्थिक गतिविधिमा रकम एक पछि अर्कोमा रुपान्तरित गर्दै धन लगानी गरी खरिद गरिएका अचल सम्पत्ति विक्री वितरण र पुन खरिद गर्ने जस्ता कामहरु गरिन्छ ।

एकीकृत (Integration): निर्मलीकरण कर्ताले यस चरणमा अवैधरकमहरु सवै वैधरकमका रुपमा एकीकृत गर्दछन् । तहगत चरणपछि अवैध सम्पत्ति पूर्व वैधानिक वन्दछ र निर्मलीकरण कर्तालाई राष्ट्रिय अर्थतन्त्र वा अन्य ठाउमा लगानी गर्न स्वतन्त्र बनाउँछ।निर्मलीकरणकर्ताले यस चरणमा सम्मानित व्यक्तिको रुपमा आफूलाई स्थापित गराएको हुन्छ ।

२.५ . सम्पत्ति शुद्धीकरणका क्षेत्रहरु

सम्पत्ति शुद्धीकरणको क्षेत्र भन्नाले आपराधिक तथा अवैध क्रियाकलापबाट प्राप्त सम्पत्तिलाई लुकाउने दवाउने छिपाउने प्रयोजनका लागि गरिने समस्त गतिविधिका क्षेत्रहरु सम्पत्ति शुद्धीकरणका क्षेत्रहरु भन्ने बुझाउँछ। सम्पत्ति शुद्धीकरणका क्षेत्रहरु देहाय बमोजिम रहेका छन।

वित्तीय क्षेत्र (Financial institution): कानूनद्धारा स्थापित बैंक वित्तीय संस्था, धितोपत्र कारोवार विमा व्यवसाय, विदेशी विनिमय, (Money Changer) सहकारी, वस्तु विनिमय बजार

गैर वित्तीय पेशावर्थी वा व्यवसाय (DNFBP):क्यासिनो, घर जग्गा व्यवसायबाट खरिद विक्री, सुन लगायत मूल्यवान वस्तुहरुको खरिद तथा कारोवार कम्पनी, कानूनी व्यक्ति (legal person) को स्थापना तथा व्यवस्थापन, रियल स्टेटमा लगानी आदि ।

विभिन्न व्यावसायिक कार्यमा ग्राहकलाई सेवा प्रदान गर्ने व्यवसायीहरुः घर जग्गा, क्यासिनो, व्यवसाय, कम्पनी आदीमा ग्राहकलाई सेवा प्रवाह गर्ने नोटरी पब्लिक, लेखापरीक्षक, कानून व्यावसायीवा सेवा प्रदान गर्ने व्यावसायिकव्यक्तिहरु जसले कानूनबमोजिम गोपनियताको निषेधाधिकार प्राप्त गरेका हुन्छन्।

---

[5]पूर्वपाठटिप्पणी१पृ. ३९

भन्सार घोषणाः आफ्नो खुद आयको सामानको मूल्यांकन गर्दा न्यून वा बढी देखाएर (Custom Declaration) वैधता प्राप्त गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण गरिन्छ ।

२.६ सम्पत्ति शुद्धीकरणले राष्ट्रिय अर्थ व्यवस्थामा पार्ने प्रभावहरु

सम्पत्ति शुद्धीकरण जघन्य आर्थिकअपराधको रुपमा अन्तरदेशीय स्वरुपमै फैलिदै गएको पाइन्छ । यस अपराधको मूख्य विशेषता कुनै अपराधिहरु सम्पत्ति आर्जन हुने र सो सम्पत्तिलाई वैद्यता प्रदान गर्ने वा सेतो धनमा परिणत गर्न अन्य तरिका अपनाउने गरिन्छ । यसरी अन्य संगठतित अपराध नियन्त्रण नगरे सम्म सम्पत्ति शुद्धीकरण अपराध नियन्त्रण हुन कठिन हुने र सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध निवारण नभएसम्म वित्तीय क्षेत्र वा अर्थ व्यवस्थालाई सन्तुलनमा राख्न प्राय असम्भव नै हुन्छ । यसले राष्ट्रिय अर्थ व्यवसायमा पार्ने प्रभावहरु यसप्रकार औल्याउन सकिन्छ ।[6]

- वित्तीय क्षेत्रमा पारदर्शिता ल्याउँछ ।
- राज्य सञ्चालनका सवै क्षेत्रमा अस्थिरता ल्याउँछ ।
- व्यापार घाटा बढाउँछ ।
- कानूनको प्रयोग र सुपरिवेक्षण कमजोर बनाउँछ ।
- वित्तीय कारोवारको विश्वसनीयता हराउँछ ।
- आर्थिक स्थिरता नष्ट गर्दछ ।
- वैदेशिक घरेलु लगानीलाई आकर्षित गर्दैन।
- पुजी पलायनलाई बढाउँछ ।
- अधिकारको दुरुपयोग बढाउँछ ।
- अपराधीलाई सबल बनाउँछ इत्यादि

उपर्युक्त कानून अनुसारको प्रभाव वा अलावा वित्तीय अपराधको बृद्धिहुनुका साथै भ्रष्टाचार बढ्ने भै समग्र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई राष्ट्रिय सुरक्षा, स्थायित्व र राज्य प्रणालीमा नै प्रतिकुल प्रभाव पार्ने देखिन्छ । साथै यसको प्रभाव कुनै एक देशको सिमा भित्र मात्र नभै अन्तरदेशीय समेत हुन सक्दछ ।[7]

---

[6] कटुवाल, राजेशकुमार, संगठित अपराध, न्याय प्रशासनका आयामहरु सम्पादन श्यामकुमार भट्टराई प्रकाशक सपादक मासीक २०७५पृ. ५९५

[7] कटुवाल (राजेशकुमार, संगठित अपराध) न्याय सप्रशासनका आयामहरु सम्पादन श्यामकुमार भट्टराई प्रकाशक सोपान मासिक२०७५पृ. ५९५

३. सम्पत्ति शुद्धीकरण लागि भएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरु

विश्वव्यापीकरणको लहर सँगै औद्योगिकरण, उदारीकरण, सूचना प्रविधि, यातायात सञ्चार क्षेत्रमा आएको विकासले समग्र विश्व गाउँ (Global Village) मा रुपान्तरित हुदै आएको छ । विकासका सकारात्मक पक्षहरका साथै विभिन्न आपराधिक कार्यहरु गर्ने त्यसबाट आर्जित आय आतंकवादी कृयाकलापमा लगानी गर्ने, विश्वलाई नै आतंकित गर्ने जस्ता समस्या देखा पर्नुपर्छ । त्यसको निवारणको लागि समग्र विश्वको ध्यान आकृष्ट भै विभिन्न संस्थागत संयन्त्र निर्माण गरियो । जुन यसप्रकार छन् ।

३.१ अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरु

- The UN Convention against Illicit Traffic in Narcotif Drugs and psychotropic Substances 1988 (ViennaConvention) यस महासन्धिले सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराधीकरण र अनुसन्धान तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग संयन्त्रमा जोड दिएको छ।
- The UN (Palermo) Convention Against Transnational Organized Crime 2000. ।यस महासन्धिले संगठित अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरणको प्रकृतिका आधारमा परिभाषा गर्दै कानूनी संगठनात्मक विरोधात्मक उपायहरु,अन्तर्राष्ट्रिय समन्वयलगायतका विषयको उल्लेख गरेको छ ।
- The Convention for the Suppression of the Financing of Terrosism 1999, यसले वित्तीय अपराधको परिभाषा गर्दै निकासका लागि रणनीतिहरुको उल्लेख गरेकोछ ।
- The UN Convention against Corruption 2003 यस महासन्धिले घुस, रिसवत लगायत भ्रष्टाचारको विरुद्धमा अपनाउनुपर्ने कारवाही सम्बन्धमा उल्लेख गरेको छ ।
- The EU Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of Proceeds of Crime 1990.
- **वित्तीय कारवाही कार्यदल (Financial Action Task Force- FATF):** यो सन् १९८३ मा ७ औद्योगिक राष्ट्रहरु समूह र यूरोपेली संघ (Europe Union-EU) को संयुक्त प्रयासमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण गर्न र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग बढाउन स्थापना गरिएको अन्तर्राष्ट्रिय अन्तर सरकारी संस्था हो । सन् २००१ बाट आतंकवादी क्रियाकलपाहरुमा हुने वित्तीय लगानीलाई नियन्त्रण गर्ने कानूनी, वित्तीय र संस्थागत सुधारका विश्वव्यापी मापदण्ड निर्धारण र उक्त मापदण्ड पालना गरे नगरेको तथा (Anti money Laundering AML Countering Financing of Terriosm-CTF) को विश्वव्यापी प्रवृत्ति र तौर तरिका (Corpus Operandi) को मूल्यांकन गर्ने कार्य समेत गर्दछ ।

३.२सम्पत्ति शुद्धीकरण र वित्तीय आतंकवाद सम्बन्धमा भएका क्षेत्रीय प्रयासहरु

- सरकारी तथा गैह्र सरकारी निकायहरुको रुपमा रहेका निम्न वित्तीय कार्वाही कार्यदल (Financial Action Task Force) स्तरका निकायहरु स्थापना गरिएका छन् ।[8]
- Eastern and Southern Africa Antimoney Laundering Group (ESAAMLG)
- South America Animoneylounding Group (GAfiSUD)
- Most Amrion Money Laundering Group (GIABA)
- Middle East and North Africa Financial Action Talk Force (MENAFETE)
- Council of Europe-Animoney Laundering Group (MONEYVAL)
- Asia Pacific Group on Money Laundering (APG)
- The Egmont Group of Financial Intelligence Unit (FIU)
- The Basel Committee on Banking Supervision
- UN Global Program against Money Laundering and IMU/IN
- SARC and Other Regional Organization

उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरु, संयुक्त राष्ट्रसंघबाट पारित प्रस्तावहरु, क्षेत्रीय सन्धि तथा कार्यदल र वित्तीय कार्यदलहरुले सम्पत्ति शुद्धीकरणलाई अपराधीकरण गरी पक्ष राष्ट्रहरुलाई जिम्मेवार बनाई अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता कायम गर्न जोड दिएको पाइन्छ ।

४. नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरणका लागि भएका कानूनी व्यवस्थाहरु

नेपाल एसिया प्रशान्त क्षेत्र समुह (APG) र वित्तीय कारवाही कार्यदल(FATF) को सदस्य राष्ट्रको रुपमा रहेपछि सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूरलाई नियन्त्रण गर्न बलियो कानूनी तथा नीतिगत, संरचनागत व्यवस्था गरिएको छ । यसका लागि सम्पत्ति शुद्धीकरण(मनि लाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४ जारी गर्नु का साथै यसको कार्यान्वयनको लागि अन्य ऐनहरु समेत जारी गरी कार्यान्वयन भइरहेको पाइन्छ ।

४.१ सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउण्डारिङ) निवारण ऐन, २०६४[9]

यस ऐनले सम्पत्ति शुद्धीकरणतथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूर तथा सम्वद्ध कसूर उल्लेख गर्दै हालसम्म दुई पटक संसोधधन भएको पाइन्छ । यस ऐनका मूलभूत विशेषताहरु यसप्रकार रहेका छन् ।

सम्पत्ति शुद्धीकरणको परिभाषा विस्तार

सम्पत्तिको गैरकानूनी स्रोत (इलिसीट ओरिजिन) लुकाउने, छल्ने वा कसूरमा संलग्न व्यक्तिलाई कानूनी कारवाहीबाट बचाउन सहयोग गर्ने उद्देश्यले कसूरबाट प्राप्त सम्पत्ति हो भन्ने थाहा पाउँदा पाउँदै वा विश्वास गर्नुपर्ने मनासिव आधार हुँदा हुँदै त्यस्तो सम्पत्ति कुनै पनि प्रकारले रुपान्तरण वा

---

[8] Nepal Hari KUmar, Money laundering, financing of terrorism and Nepal, संगठित अपराध एक परिचय, राष्ट्रिय न्यायीक प्रतिष्ठानहरिहरभवनललितपुर०६८पेज ३

[9]जारीमिति०७४।१०।१४, प्रथमसंशोधन०६८।०२।१८रदोस्रो संसोधन २०७०।१२।१२

हस्तान्तरण गर्न नहुने,कसूरबाट प्राप्त सम्पत्ति हो भन्ने थाहा पाउँदा पाउँदै वा विश्वास गर्नुपर्ने मनासिव आधार हुँदा हुँदै त्यस्तो सम्पत्तिको सही प्रकृति, स्रोत, स्थान, निःसर्ग (डिस्पोजीसन) कारोवार (मुभमेन्ट) स्वामित्व वा सो सम्पत्ति उपरको अधिकार लुकाउने छल्ने वा बदल्ने, कसूरबाट प्राप्त सम्पत्ति हो भन्ने जानी जानी वा विश्वास गर्नुपर्ने मनासिव आधार हुँदाहुदै त्यस्तो सम्पत्ति प्राप्त गर्ने, प्रयोग गर्ने वा धारण गर्ने ।[10] यसैगरी सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्न नहुने भनी निषोधित कार्यहरु अन्तर्गत षडयन्त्र, मद्दत, प्रोत्साहन, सहजीकरण, मतसल्लाह वा उद्योग गर्न वा सम्बद्धता वा सहभागिता जनाउन वा मतियार हुन् वा हुदैन[11] भनी कसूरबाट प्राप्त सम्पत्तिको शुद्धीकरण वा सम्वद्ध कसूर गरी प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्राप्त गरेको जुनसुकै प्रकारको सम्पत्ति, आर्थिक कु लाभ वा सो बाट बढे बढाएको सम्पत्ति, वा कुनै पनि प्रकारले आशिक वा पूर्ण रुपमा हस्तान्तरण वा रुपान्तरण भएको सम्पत्ति वा लाभ समेतलाई समेटी सम्बद्ध कसूर (Predicate offence) र सो को सुची[12]समेत उल्लेख गरिएको छ । साथै आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी गर्ने कार्यलाई कसूर कायम गरी सजायमा कठोरता अपनाएको छ । ऐनले आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी गर्ने कार्यलाई कसूर मानी आतंकवादी कार्य, आतंकवादी व्यक्ति आतंकवादी संगठनको[13]परिभाषा गरेको छ ।

सुचक संस्था र जिम्मेवारीको व्यवस्थाः यस ऐनले ग्राहकको पहिचान तथा कारोवार सम्बन्धी व्यवस्था गर्दै सूचक संस्थाको रुपमा वित्तीय संस्था वा गैर वित्तीय पेशाकर्मी र व्यावसायीलाई समेत समावेश गरेको छ । यसैगरी ग्राहकको पहिचान, वृहत पहिचान र अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था समेत गरेको छ ।[14]

वैकिङ कारोवारमा विशेष व्यवस्थाःवायर हस्तान्तरण(ट्रान्सफर) सम्बन्धी दायित्व सम्बन्धित वित्तीय संस्थाले जुनसुकै मुद्रा जतिसुकै रकमको वायर स्थानान्तरण गर्न अगावै उत्पत्तिकर्ताको नाम, खाता नम्बर, पहिचान खुल्ने नम्बर आदि खुलाउनु पर्ने व्यवस्था, सिमापार करेस्पोन्डिङ्ग बैंकिङ सम्बन्धी व्यवस्था, खास कारोवारमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने जस्ता व्यवस्था गरी सूचक संस्थाको दायित्व[15] अभिलेख ५ वर्षसम्म सुरक्षित राख्नु पर्ने व्यवस्था[16] तथा शंकास्पद कारोवार सम्बन्धी प्रतिवेदन वित्तीय जानकारी इकाईलाई[17] दिनुपर्ने सम्बन्धी विस्तृत व्यवस्था गरिएको छ ।

---

[10]सम्पत्ति शुद्धिकरण ऐन, २०६४ कोदफा३ (१)

[11]सोही ऐनको ऐन, २०६४ को दफा ३ (३)

[12] सोही ऐनको दफा२ (श)

[13]सोही ऐनको दफा ४

[14]सोही ऐनको परिच्छेद ३ र ३ (क)

[15]सोहीऐनकोदफा७(त)

सूचक संस्थाको नियमन र सुपरीवेक्षण सम्बन्धी व्यवस्थाः सूचक संस्थाले काम कार्वाही गरे वा नगरेको सम्बन्धमा नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्ने व्यवस्था, सूचक संस्थालाई कारवाही गर्न सक्ने व्यवस्था[18]समेत गरिएको छ

अनुसन्धान तहकिकातमा विशेष प्रविधिको अवलम्वनःअनुसन्धानअधिकृत, मुद्दा दायरी, अनुसन्धानको क्रममा सम्पत्ति रोक्का राख्ने, विदेशमा रहेको सम्पत्ति रोक्का राख्नु परेमा सम्बन्धित मुलुकमा पठाउने, संलग्न व्यक्तिको राहदानी डकुमेन्ट रोक्का राख्न, विशेष अनुसन्धान प्रविधि अवलम्बन गर्न सक्ने (कन्ट्रोल डेलिभरी) प्रत्यक्ष भुक्तानी प्रविधि, सुराकी परिचालन (अन्डर कभर अपरेशन), गोप्य निगरानी जस्ता व्यवस्थाहरु गरिएको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय सहभागी समझदारी पत्र, पारस्परिक कानूनी सहायता सम्बन्धी व्यवस्था समेत आत्मसात गरिएको छ ।

अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्थाः सम्पत्ति रोक्का तथा कोष रोक्का सम्बन्धी विशेष व्यवस्थाको कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धमा समग्र अनुगमन मूल्यांकन गर्ने राष्ट्रिय समन्वय समितिको व्यवस्था गरिएको छ ।

ऐनको बहिर्क्षेत्रीय प्रभाव (Extra Jurisdictional Provision):यस ऐन नेपाल भर र सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलपमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूर गर्ने नेपाल भित्र नेपाल बाहिर जतासुकै रहेको व्यक्ति समेतलाई लागु हुने व्यवस्था र उक्त कसूरजन्य कार्य विदेशी मूलुक वा भूभागमा भएको र त्यस्तो कार्य सो मूलकको कानून बमोजिम पनि कसूर हुने रहेछ भने त्यस्तो कार्य नेपालमा भएको सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूर सरह हुने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ ।

कठोर सजायको प्रावधानःयस ऐनको कसूरमा मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद नलाग्ने व्यवस्था गरिनुका साथै सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूर गर्ने व्यक्तिलाई विगोको दोब्बर जरिवाना र कसूरको गाम्भीर्यता हेरी दुई देखी दश वर्षसम्म कैद र उक्त कसूरमा षडयन्त्र गर्ने व्यक्तिलाई उक्त सजायको आधा सजाय हुने व्यवस्था छ । राष्ट्र सेवक र सूचक संस्थाको पदाधिकारी वा कर्मचारीले सम्पत्ति शुद्धीकरण वा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूर गरेमा उल्लिखित सजायमा थप दश प्रतिशत सजाय हुने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

---

[16]सोही ऐनको दफा७ (द)

[17]सोही ऐनको दफा७ (घ)

[18]सोही ऐनको दफा ७

४.२. संस्थागत व्यवस्थाहरु

सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी अपराध नियन्त्रण गर्न सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरीङ्ग) निवारण ऐन २०७०, बमोजिम सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको स्थापना, वित्तीय जानकारी इकाई, राष्ट्रिय समन्वय समिती, सम्पत्ति शुद्धीकरण नियामक निकायको लागि केन्द्रीय अधिकारी तोक्ने व्यवस्था गरिएको, सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी मुद्दा हेर्ने अधिकार क्षेत्र विशेष अदालतलाई रहने व्यवस्था गरिएको, जफत सम्पत्तिको व्यवस्थापन गर्न व्यवस्थापन विभाग तोकिएको, कार्यान्वयन समिति र क्षेत्रगत उपसमितिको व्यवस्था तथा राष्ट्रिय जोखिम मूल्यांकन गर्ने व्यवस्था गर्नुका साथै नीतिगत रुपमा रणनीतिक योजनाको तर्जुमा गरी लागु गरिएको छ।

४.३ अन्य व्यवस्थाहरु

सम्पत्ति शुद्धीकरणकसूरकोविशेष ऐनहरुको रुपमा रोकथामका लागि विभिन्न ऐनहरु जारी गरी लागु गरिएको छ । लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३, मानवबेचविखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४, संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०, सपुर्दगी ऐन २०७०, पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन, २०७०, कसूरजन्य सम्पत्ति (रोक्का, नियन्त्रण, जफत) ऐन, २०७०, मुलुकी अपराध सहित, २०७४ र नियमावली/निर्देशिकाहरु जारी गरी लागु गरिएको छ ।

यसैगरी सम्पत्ति शुद्धीकरण रोकथामका लागि लागु औषध सम्बन्धी भ्रष्टाचार विरुद्धको महासन्धि, वित्तीय आतंकवाद, संगठित अपराध सम्बन्धी महासन्धिहरु समेतमा नेपाल पक्ष भई उक्त अपराध नियन्त्रणमा प्रतिवद्धता व्यक्त गरिसकेको छ ।

५. सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतको दृष्टिकोण

नेपालमा संगठित अपराध र सम्पति शुद्धीकरण सम्बन्धी कसूरमा सर्वोच्च अदालतबाटब्याख्या भई सकेको पाईदैन । संगठित अपराधसँग जोडिएका सम्पत्तिशुद्धीकरणका अपराधलाई अलग ब्याख्या नभएतापनि सम्पत्तिशुद्धीकरणका बिभिन्न पक्षहरुलाई औल्याई ब्याख्याभएको पाईन्छ । अस्वभाविक सम्पतिको स्रोत खुलाउन पर्ने,प्रमाणको भार प्रतिवादीमा रहने, विदेशी नागरिक को हकमा समेत लागु हुने गरी विश्वब्यापी क्षेत्राधिकारसमेट्ने गरी ब्याख्या भएको पाइन्छ । केहि व्यवस्थाहरु देहाय बमोजिम रहेका छन ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउण्डरीङ्ग) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ ले कसैसँग आयस्रोत वा आर्थिक अवस्थाको तुलनामा उसको सम्पत्ति अस्वभाविक देखिएमा र उसले आर्जन गरेको स्रोत देखाउन नसके सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध हुने व्यवस्था गरेको हो । प्रतिवादीले स्रोत देखाउन सकेन भने उसले सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध गरेको हो भनी मान्नु पर्ने हुन्छ।

- माधव कुमार भगत विरुद्ध नेपाल सरकार[19]कानूनले रूपैया ल्याउने लैजाने व्यक्तिले उक्त रूपैयाँको स्रोत खुलाउन अनिवार्य गरेको अवस्थामा "गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको वा कानूनप्रतिकूलरूपमा लिएको वा धारण गरेको प्रमाणित भएमा मात्र सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूर कायम हुने" भनीसर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट ०६८-CR-०९३१ को सम्पत्ति शुद्धीकरण मुद्दामा मिति २०७०/३/२६ मा भएको फैसला एवं प्रतिपादन भएको सिद्धान्तसँग सहमत हुन सकिएन । सो मुद्दामा प्रतिपादन भएको सिद्धान्तलाई अब कायम नरहने गरी निष्प्रभावी (Overrule) गरिएको छ ।
- नेपाल सरकार विरुद्ध दावा टासी लामा[20] भएको मुद्दामा सम्पतिको स्रोत खुलाउने सम्बन्धमा, बरामदी रकम प्रतिवादीबाट बरामद भएको र सो रकमको आधिकारिक तथा वैधानिक स्रोत प्रतिवादीले खुलाउन नसकेको अवस्थामा आर्थिक अवस्था र हैसियत कमजोर छ भन्ने आधारमा मात्र आरोपित अभियोग दावीबाट प्रतिवादीले सफाइ पाउने अवस्था रहँदैन ।
- ऐनको बहिक्षेत्रीय प्रभावका सम्बन्धमायो अपराध जसले गरेपनि र जहाँ गरे पनि यस ऐनको बहिक्षेत्रीय प्रभाव (Extra Territorial Jurisdiction) ले समाउने देखिन्छ । उल्लिखित कानूनले अपराध गर्ने व्यक्ति नेपाली भएमात्र सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐनअनुसारको कसूरदार हुने नभनी नेपालबाट वा नेपालमा विप्रेषण, स्थानान्तरण वा रकमान्तर गर्ने जहाँसुकै बसेको जुनसुकै व्यक्तिसमेतउपर लागू हुने भनी विश्वव्यापी क्षेत्राधिकार कायम गरेको हुँदा आफू भारतीय नागरिक भएको कारण सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूर र सजायसमेतबाट उन्मुक्ति पाउनुपर्छ भन्ने जिकिर मनासिब देखिन नआउने । आर्थिक अवस्थाको तुलनामा कसैसँग अस्वाभाविक सम्पत्ति देखिन आएमा त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुरा प्रमाणित उसैले गर्नुपर्ने कानूनी दायित्व सम्पत्ति शुद्धीकरण(Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ ले गरेको हुँदा पुनरावेदक प्रतिवादीबाट अस्वाभाविक देखिने सम्पत्ति बरामद भएपछि सोको स्रोत यो हो भनी सम्पत्ति आर्जन गरेको स्रोत देखाउनु पर्ने कानूनी दायित्व पनि निजैमा रहने ।[21]
- प्रतिवादीहरूले नेपाली रूपैयाँ बोकी हिँड्नुमात्र आफैंमा कसूरजन्य कार्य हुन सक्दैन । कसूरजन्य कार्य तबमात्र मान्न सकिन्छ जब त्यस्तो रकम गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको

---

[19]ने.का.प. २०७३, अंक ११, नि.नं. ९७०८, (पूर्ण इजलास)

20ने.का.प. २०७२, अंक ११, नि.नं. ९४९९, संयुक्त इजलासमा)

[21]नेपालसरकारविरुद्धदावाटासीलामा (ने.का.प. २०७२, अंक ११, नि.नं. ९४९९, संयुक्त इजलास

वा कानूनप्रतिकूल रूपमा लिएको वा धारण गरेकोहुन्छ ।रूपैयाँ सहटीको प्रयोजनका लागि धारण गरेकोसम्म कार्य सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ्) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ४(ङ) मा उल्लेख भए अनुसार विदेशी विनिमय नियमित गर्ने सम्बन्धी प्रचलित कानूनको उल्लङ्घन गरेको मान्ननमिल्ने ।[22]

- सम्पत्ति शुद्धीकरणको सहयोगीको भूमिका सम्बन्धमा ब्याख्या गर्दै प्रतिवादी सरिता गिरी राईले आफ्ना नाममा रहेको नगद, जग्गालगायतका सम्पत्ति आफ्नो वैध आर्जनको हो भनी देखाउन नसकेको, निजले प्रतिवादी निर्मल राईका नाममा रहेको सम्पत्ति आफ्ना नाममा नामसारी गराई अन्य प्रतिवादीहरूका नाममा तह तह हस्तान्तरण गरी प्रतिवादी निर्मल राईलाई सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूर अपराध गर्ने कार्यमा सहयोगीको भूमिका निभाएको देखिँदा निजलाई मुख्य कसूरदारलाई भएको सजायको आधा सजाय गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेकै देखिने ।[23]

सर्वोच्च अदालतबाट भएका उपर्युक्त ब्याख्याहरुबाट सम्पत्तिशुद्धीकरणकसूर सम्बन्धमा सैद्धान्तिक पक्ष र ऐनको क्षेत्राधिकारको विषय र कस्तो कसूरसम्पत्तिशुद्धीकरणको कसूर हुने लगायतका विषयमा ब्याख्या भएको पाईन्छ। संगठित रुपमा गरिने कसूरहरु र सम्पत्तिशुद्धीकरणको विषय भने छुट्टै मुद्दाको रुपमा प्रवेश गरी ब्याख्या भैसकेको देखिदैन।

६. संगठित रुपमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध नियन्त्रणमा देखिएका चुनौती र सुझावहरु

चुनौतीहरु

नेपालमा संगठित अपराध तथा सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूरलाई अपराधीकरणकरण गरे वा सजाय सम्बन्धी कानून व्यवस्था गरिनुका साथै सोको कार्यान्वयनका लागि कानूनतः संरचनागत, संस्थागत तथा नितीगत व्यवस्था भईसकेको छ । तर समाजमा संगठित समुहबाट तथा अन्य समुहबाट कुनै न कुनै रुपमा यो अपराध भैरहेको छ । यस्तो प्रकृतिको आर्थिक अपराध श्वेत ग्रिवी (White Colour Crime) हुने समाजका प्रतिष्ठित व्यक्तिबाट हुने एवं बहुआयमिक वित्तीय अपराध (Multi Dimensional Financial Crime) हुँदा कानूनको दायरामा ल्याउने कार्यहरु चुनौतीपूर्ण रहेको छ । केही महत्वपूर्ण समस्याहरु निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- संगठित अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरणको परिभाषा व्यापकतथा असिमित प्रकृतिको देखिएको छ । भ्रष्टाचार र सम्पत्तिशुद्धीकरणको कसूर गरेकोमा थप सजाय गर्ने वा नगर्ने विषय, सजायमा छुट (Plea Barganing)कोकार्यविधिमा मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ र

---

[22]सुनील जयसवाल विरुद्ध नेपाल सरकार (ने.का.प. २०७०२, अंक ९, नि.नं. ९०५४, संयुक्त इजलास

[23]नेपाल सरकार विरुद्ध निर्मल राई भन्ने निरन्जन होजाई समेत (ने.का.प. २०७३, अंक २, नि.नं. ९५४१, संयुक्तइजलास

विशेष ऐनहरुमा फरक ब्यवस्था भएबाट सैद्दान्तिक रुपमा कानून कार्यान्वयनको विषयमा एकरुपता नभएको ।

- सम्पत्ति शुद्धीकरण विभाग तथा वित्तीय जानकारी ईकाई बीचको सम्बन्ध र समन्वय न्यून रहेको
- अनौपचारिक रुपमा हुने आर्थिक कारोवारलाई नियमन गर्न नसकिएको ।
- अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय साझेदार निकाय र संस्थाहरुमा आवश्यक समन्वय हुन नसकेको ।
- सम्पत्ति शुद्धीकरण, संगठित अपराध नियन्त्रण गर्ने नेपाल कानून अनुरुप अन्य देशहरुसँग पारस्परिक कानूनी सहायता तथा सपुर्दगी सन्धि हुन नसकेको ।
- आर्थिक वित्तीय अपराधको परिवर्तित सन्दर्भमा आवश्यक पर्ने प्रविधि मैत्री, विशेषज्ञको प्रयोग हुन नसकेको ।
- सचेतना एवं प्रचार प्रसारलगायतमा प्रवर्द्धनात्मक कार्य व्यापक रुपमा जनस्तरसम्म पुऱ्याउन नसकिएको ।

सुझावहरु

- सांगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० मा भएको अपराधको परिभाषा लाई प्रष्ट, सिमित र ब्यवहारिक बनाउने र सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउण्डारीङ) ऐन, २०६४ मा सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूरलाईप्रष्ट परिभाषित गरी द्विविधा अन्त्य गर्नुपर्ने ।
- पारस्परिक कानूनी सहायता, सपुर्दगी जस्ता विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग समन्वयका लागि सन्धिहरु हुनुपर्ने ।
- सम्वद्ध कसूर (Predicate Office)मा अनुसन्धान तथा कारवाही गर्ने निकाय र सम्पत्ति शुद्धीकरण विभाग बीच प्रभावकारी समन्वय कायम गर्नुपर्ने ।
- सम्पत्ति शुद्धीकरणअनुसन्धान विभाग केन्द्रिय तहमा एक मात्र संगठनिक संरचना रहेकोले प्रभावकारी अनुसन्धान गर्न सक्ने गरी प्रदेशर स्थानीयस्तरमा समेत संस्थागत क्षमता विकास गर्ने ।
- वित्तीय अपराधमा प्रविधिको प्रयोग गर्न सक्ने विषय विज्ञ दक्ष, सक्षम जनशक्ति विकास तथा उपयोग गर्ने ।

- सूचना संकलन, विश्लेषण, उपयोग गर्नवित्तीय जानकारी इकाई अन्य सरकारी निकाय निजी क्षेत्र तथा सरोकारवाला निकायबाट नियमित रुपमा सूचना संकलन गर्न सक्ने गरी समन्वय गर्ने ।
- सम्पत्ति शुद्धीकरण कसूर र भईरहेको कानूनी व्यवस्थाको सम्बन्धमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

निष्कर्ष

संगठित अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध एक आपसमा अन्तर सम्बन्धित छन्। दुवै अपराधको एक मात्र उद्देश्य आर्थिक लाभ लिने नै हो। यी अपराधहरुदुई वा सो भन्दा बढी मुलुकबाट संचालित हुन सक्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रकृतिका अपराध छन् । संगठित अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरण अपराधको प्रभाव वा असरका दृष्टिले हेर्दा पनि राज्यको वित्तीय प्रणालीलाई कमजोर पार्ने तथा आर्थिक विकासमा प्रतिकूल असर पार्ने प्रकृतिको देखिन्छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरणको सम्वद्ध कसूर (Predicate Office) को रुपमा रहेको यस संगठित अपराधलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा UN Convention Against Transnational Organized Crime 2000) को सन्धिले व्यवस्था गर्नुका साथै सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराधलाई समेत औल्याएको छ। सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूरलाई वित्तीयकारवाही कार्यदल(FATF) ले समेत व्यवस्था गरी विभिन्न मापदण्ड निर्धारण गरेको छ।यसैअनुरुप नेपालमा समेत सोही मुताविक कानूनहरु जारी भई कार्यान्वयनमा रहेका छन् ।

सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूर तथा संगठित रुपमा हुने कसूरहरुलाई नियन्त्रण गर्न विशेष ऐन द्धारा कानूनी व्यवस्थाहरु भए पनि प्रविधिको प्रयोग, अनुसन्धान, अभियोजन, स्रोत साधन र प्रतिवद्धताको कमीबाट अपेक्षित सफलता प्राप्त हुन सकिरहेको छैन । संगठित अपराध तथा सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसूर निवारण गर्न एक निकाय वा देशको एक्लो प्रयासबाट मात्र प्राय असंभव छ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा रहेका कानून र राष्ट्रिय कानूनमा एकरुपता कायम गर्दै सोही अनुरुप संस्थागत संयन्त्र निर्माण र समन्वय हुनु पर्दछ । कार्य सम्पादन स्तरमा परिमाणात्मक र गुणात्मक सुधार गर्दै नागरिक सचेतना तथा नागरिक समाजको सहकार्यमा दह्रो प्रतिवद्धताका साथ कानून कार्यान्वयन हुन सकेका उक्त अपराध नियन्त्रणमा सफलता प्राप्त हुने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरु

१. नेपालको संविधान (२०७२), कानून किताव व्यवस्था समिति

२. संगठित अपराधः एक परिचय, डा. आनन्दमोहन भट्टराई समेत राष्ट्रिय न्यायीक प्रतिष्ठान हरिहरभवन काठमाडौं, २०६८

३. न्याय प्रशासनका आयाम हक, सम्पादन, श्याम कुमार भट्टराई, सोयान मासिक,डिल्लीबजार काठमाण्डौ २०७५,

५. सम्पत्ति शुद्धीकरण (कनी लाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४, कानून किताव व्यवस्था समिति

६. पारस्परिक कानूनी सहायता एने, २०७०, कानून किताव व्यवस्था समिति

७ सुपुर्दगी ऐन, २०७०, कानून किताव व्यवस्था समिति

८. कसूरजन्य सम्पत्ति (रोक्का जफत र निकाय) सम्बन्धी ऐन, २०७०, कानून किताव व्यवस्था समिति

९. संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०, कानून किताव व्यवस्था समिति

१०. मुलुकी फौजदारी अपराध संहिता ऐन, ०७४, कानून किताव व्यवस्था समिति

११. PresecationJournal (vol. 3),office of the Attorney general, Kathmandu,Nepal

१२. सम्पत्ति पत्रिका विभिन्न अंकहरु

१३. नेपाल कानून पत्रिकाहरु

१४. नेपालका सरकारी वकील बिलहरुको दोस्रो राष्ट्रिय सम्मेलन विशेषांक ०७५ महान्यायधिवक्ताको कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं, २०७५

१५. विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरु

१६. विभिन्न वेवसाइडहरु

भ्रष्टाचारमा संगठित अपराध समूहको संलग्नता
(Involvement of Organized Criminal Groups in Corruption)

हरिप्रसाद जोशी*

पृष्ठभूमि

समाजमा अपराध अस्तित्वमा रहनु कुनै नौलो विषय नभएपनि अपराधकर्म, कार्यान्वयनका विधिप्रक्रिया, तौरतरिका फेरिएका छन् । नवप्रवर्तनीय धारमा विकसित भएका छन् । त्यतिमात्र नभै कतिपय थप मानवीय व्यवहारलाई राज्य कानूनहरुले अपराधजन्य कसूर घोषणा (Criminalization) गरी त्यस्ता अपराधहरु नियन्त्रण तथा निवारणका उपायहरु अवलम्वन गरिएका छन् ।समूहमा घटित हुने अपराधलाई विगतमा विभिन्न नामहरु जस्तै:Piracy, Trafficking in persons, Supplying slaves, Hostage taking, Marine Hijacking, Smuggling, Counterfeiting, Drug Trafficking, Bribeआदि नामबाट पुकारिन्थ्यो भने हाल यी लगायत संगठित तवरबाट गरिने गम्भीर प्रकृतिका अपराधहरु(Predicate offence derived fromsubstantive offence)लाईसंगठित अपराधको दायराभित्र सम्बोधन हुन्छ ।तर कुनै अपराध गम्भीर हुनासाथ संगठित हुने नभई त्यस अपराध घटाउन संगठित रुपमा संलग्नताको अवस्था हेरिनु अत्यावश्यक हुन्छ ।सङ्गठित अपराध आफैमा मूल अपराध नभई अपराध गर्ने शैली, तरिका, माध्यम, कारण, साधनको प्रयोग, अपराधकर्ताको संलग्नता, अपराध पश्चात् त्यस अपराधको प्रभावको चाहनासँग सम्बन्धित हुन्छ ।

संगठित अपराधको अवधारणालाई फौजदारी विधिशास्त्रमा तुलनात्मकरूपले नवीनतम अवधारणाको रूपमा लिने गरिन्छ । परम्परागत फौजदारी अपराधहरूको तुलनामा संगठित अपराध यसको उद्देश्य,अपराध गर्ने तरिका,प्रकार,संजाल,संगठन,प्रविधिको प्रयोग,आदि जस्ता तत्वहरूको आधारमा आफैमा एउटा जटिल परिघटना (Complex phenomenon) को रूपमा रहेको हुन्छ।[1]विकास र प्रविधि सँगसँगै यो अन्तरदेशीय र सिमाविहीन संगठित अपराधको रुपमा विश्वभरी मौलाएर गएको छ । त्यसैले कतिपय अवस्थामा यसलाईविकास र प्रविधिको कालो पाटोकोरूपमा पनि लिने गरिन्छ। वर्तमान विश्वमा लागू औषधको अवैध कारोबार,तस्करीजन्य कार्यहरू,मानव बेचबिखन, आतंकवाद, मानव अपहरण तथा शरीर बन्धक गरी फिरौति असुली,अवैधरूपमा आर्जन गरेको सम्पतिको शुद्धीकरण (Moneylaundering),नक्कली मुद्राको प्रचलन,बैंक तथा वित्तीय कारोबारमा

---

*सहन्यायाधिवक्ता

[1]थापा, डा. गोविन्दप्रसाद, (२०६८), **Investigation of Transnational Organized Crime,** संगठित अपराधः एक परिचय, श्रोत सामग्री,ललितपुरः राष्ट्रिय न्यायीक प्रतिष्ठान नेपाल, पृ.७६ ।

धोखा,भ्रष्टाचार जस्ता अपराधहरू बढ्दोरूपमा देखिनुका साथै यस्ता अपराधहरू सामन्यतया अन्तरदेशीय (Transnational) एवं संगठित (Organize) रूपमा गर्ने गरेको पाइन्छन् ।[२]

आफैमा स्वतन्त्र अपराधको(Independent)हैसियतमा नरहने संगठित अपराधको मूलमा कुनै न कुनै अन्य स्वतन्त्र अपराध रहेको हुन्छ ।संगठित तवरबाट सञ्चालन हुनसक्ने र विकास निर्माण तथा सुशासनलाई अत्यधिक प्रभाव पार्ने गम्भीर अपराधहरु मध्येको भ्रष्टाचार एक प्रमुख अपराध हो ।राष्टसेवकबाट स्वयं कुनै संगठित समूहको Networking मारही वा समूहको दबाव, प्रभाव, सहयोग, सम्बन्ध, संलग्नता वा लोभलालचमा परीहुने भ्रष्टाचारजन्य कार्य संगठितरुपमा हुने भ्रष्टाचारका स्वरुप हुन् ।संगठित भ्रष्टाचारको अपराध फौजदारी न्याय प्रणालीमा विकसित नवीन अवधारणा हो । यस्ता संगठित भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापलाई संगठित अपराध निवारण सम्बन्धी प्रचलित कानूनबाट सम्बोधन गरिन्छ ।नेपालमा मूल अपराध(Substantive Offence/Crime) को रुपमा भ्रष्टाचारलाई सम्बोधन गर्न भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ लगायतका विभिन्न कानूनहरु र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नामक छुट्टै संवैधानिक आयोग क्रियाशील छ । नेपालUnited Nations Convention against Corruption (UNCAC)को पक्ष राष्ट्र भएकोले त्यस अनुरुपको दायित्व निर्वाह गर्नु पनि कर्तब्य हुनआउँछ ।

नेपाल सानो र आर्थिकरुपमा कमजोर राष्ट्रको रुपमा रहेको छ । Corruption Perception Index२०१८ अनुसार नेपाल गरीब राष्ट्रहरुको सूचीमा १२४औं राष्ट्रमा पर्दछ । यसले नेपालमा भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलाप मौलाउदो अवस्थामा रहेको र भ्रष्टाचारबाट आक्रान्त देशको रुपमा रहेको चित्रित गर्दछ । नेपालमा बढ्दो नीतिगत र कार्यगत भ्रष्टाचार, खर्चिलो निर्वाचन प्रणाली, राज्य संयन्त्रमा सदाचारिता र सुशासनको कमी, राजनीतिक अस्थिरता, कामै नगरी खाने प्रवृत्तिको विकास र पछौटेपन, प्रकृतिक श्रोत साधन तथा प्रविधिको सही सदुपयोग हुन नसक्नुजस्ता भ्रष्टाचार बढ्नुका प्रमुख कारण रहेका छन् भने भ्रष्टाचारको प्रकृति र प्रवृत्तिमा आएको परिवर्तनको साथसाथै यो सिमाविहिन अर्थात् अन्तरदेशीय संगठित अपराध (Transnational Organized Crime) कोरुपमा विस्तार भएकोले यसको निवारण हरेक राज्यको लागि थप चुनौती बनेको छ ।

अन्तरदेशीय र सिमाविहिन रुपमा रहेका यस्ता संगठित अपराधलाई पारस्पारिकताका आधारमा नियन्त्रण तथा निवारण गर्न लामो प्रयासपछि संयुक्त राष्ट्र संघीय महासभाबाट संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि सन् २००० डिसेम्बर १२ मा पारित गरी सन् २००३ सेप्टेम्बर २९ देखि लागू भयो ।यसमा नेपालले ११ डिसेम्बार, २००२ मा हस्ताक्षर र २३

---

[२]पौडेल, केदार, (२०६८),संगठित अपराध सम्बन्धी जानकारी, संगठित अपराधः एक परिचय, श्रोत सामग्री, ललितपुरः राष्ट्रिय न्यायीक प्रतिष्ठान नेपाल, पृ.१ ।

डिसेम्बर २०११ मा अनुमोदन गरी उक्त महासन्धिको पक्ष राष्ट्र बनेको छ। पक्ष राष्ट्रले उक्त महासन्धि बमोजिम भ्रष्टाचारलाई अपराधीकरण[३] गरी त्यसको रोकथाम, अनुसन्धान र अभियोजन गर्न आवश्यक प्रबन्ध गर्ने[४] दायित्व निर्धारण गरेको छ । महासन्धिको पक्ष राष्ट्रको हैसियतले निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्व अन्तर्गत नेपालले संगठित अपराध निवारण अध्यादेश, २०६९ र तत्पश्चात २०७० मा संगठित अपराध निवारणऐन, २०७० निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।यस ऐनले भ्रष्टाचारलगायत[५] यस दफाबमोजिम गंभीर अपराध मानिने समग्र संगठित अपराधलाई फरक किसिमले सम्बोधन गर्न अनुसन्धान अभियोजनका विशिष्ट कानूनी उपायहरुको व्यवस्था गरेको छ । तथापि विकसित संचार प्रविधिको सहयोगमा अपराधको प्रकृति र प्रवृत्तिमा आएको परिवर्तनले राज्यबाट संगठित अपराध निवारणको कार्यलाई थप चुनौतीपूर्ण तुल्याएको छ ।

भ्रष्टाचार/अबधारणा

मूलतःआर्थिक अपराधको रुपमा रहेको भ्रष्टाचार विश्वभर सामाजिक रोगझैं फैलिएको छ । यसले व्यक्ति, समाज, राज्य र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसमेतलाई प्रभाव पारिरहेको छ।World Bankको रिपोर्टमा घुस(Bribe)को मात्रै कुरा गर्दा धनी मानिसलेभन्दा गरीबले आफ्नो आयको बढी प्रतिशत घुस तिर्छन् । Paraguayका गरीबहरुले आफ्नो आयको १२.६ प्रतिशत तिर्छन् भने धनीले ६.४ प्रतिशत तिर्छन् ।त्यसरी नै Sierra Leoneमा क्रमश १३ प्रतिशत र ३.८ प्रतिशत घुस तिर्छन्[६] ।विज्ञान,प्रविधि,यातायात र संचारको विकासको साथसाथै भ्रष्टाचारले सिमाविहिन र अन्तरदेशीय (Transnational) रुप लिएको छ भने संगठित समूहको माध्यमबाट हुने भ्रष्टाचारको स्वरुप अझ डरलाग्दो रहेको छ। गरीब झन् झन् गरीब र धनी झन् झन् धनी हुदै गएका छन् र शासन व्यवस्था संगठित आपराधिक समूहको पकडमा आउने खतरा बढिरहेको छ ।

खासगरी उच्च सार्वजनिक पदाधिकारीले सार्वजनिक सेवा प्रवाहका क्रममा पद तथा ओहोदाको दुरुपयोग गरेमा भ्रष्टाचार गरेको मानिन्थ्यो।घुस लिनुदिनु र ओहोदाले नपाएको अधिकार प्रयोग गर्नु भ्रष्टाचारका प्रमुख कसूर हुन्थे ।राज्य सिमाभित्र सिमित अर्थमा यस अपराधले समग्र राज्यको सुशासनलाई प्रभावित पार्दछ।त्यसैले यसलाई श्वेतग्रीवीअपराध (White Colour Crime) पनि भनिन्छ ।तर आजको युगमा यसको क्षेत्र व्यापक भएको छ । प्राइभेट तथा कर्पोरेट क्षेत्रको भ्रष्टाचारलाई पनि पक्ष राज्यले सम्बोधन गर्नुपर्ने दायित्व भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र सघीय

---

[३]UN Convention against Transnational Organized Crime, 2000, Article,8 (Criminalization of corruption)

[४]ऐ. Article3 (Scope of application)

[५]संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०दफा ३ (३)(क)

[६]Combating Corruption Report, World Bank, 2009

महासन्धिको धारा[७] ले र भ्रष्टाचार अन्तरदेशीय(Transnational)तथा गंभीर संगठित अपराध हुने कुरा अन्तरदेशीय संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धिको धारा[८] ले व्यवस्था गरेको छ ।

नेपालमा "घुस लिने र दिने देशका महान शत्रु हुन् यीनको जीउज्यान गरिलिया पनि हुन्छ"- भन्ने पृथ्वीनारायण शाहको दिव्योपदेशबाट घुस लिनेदिने अर्थात् भ्रष्टाचार गंभीर अपराध रहेको र यस्तो गर्ने जोकोहीलाई कडा सजाय हुने स्पष्ट पार्दछ ।त्यसपछिका शासन व्यवस्था अझ राणाकाल (मुलुकी ऐन, १९१०) मै पनि घुस लिने, राज्यकोषमा घोटाला गर्ने, तथा सरकारी सम्पत्तिमा नोक्सान पुऱ्याउने पदाधिकारीलाई कडा सजायको व्यवस्थाथियो । शासन व्यवस्थामा आएको परिवर्तन र नेपालको विश्व समुदायसँगको सम्बन्ध विस्तार सँगसँगै नेपालमा पहिलोपटक २००९ सालमा, त्यसपछि २०१३ सालमा मा भ्रष्टाचार निवारण सम्बन्धी कानून जारी भयो भने २०१५ सालको जननिर्वाचित सरकार बनेपछि भ्रष्टाचार निवारण ऐन,२०१७ जारी गरियो जसले भ्रष्टाचारलाई छुट्टै कानूनी संरचनाको रुपमा सम्बोधन गर्न थाल्यो । नेपालको संविधान २०१९ मा दोस्रो संशोधन, २०३२ सालमा हुँदा भ्रष्टाचारलाई हेर्ने छुट्टै संवैधानिक आयोग अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगको व्यवस्था[९] भयो ।विशेष प्रहरी विभागबाट अनुसन्धान भएका भ्रष्टाचारका मुद्दामा यस आयोगले सुनुवाई गर्दथ्यो ।

२०४६/०४७ सालको राजनीतिक परिवर्तनपश्चात निर्माण भएको नेपाल अधिराज्यको संविधान,२०४७ ले सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य र भ्रष्टाचार गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेकोमा अनुसन्धान र अभियोजन गर्नसक्ने अधिकारसहित अख्तियार दुरुपयोग अनसन्धान आयोग[१०]को स्थापना गऱ्यो ।यसपछि २०७२सालमा निर्माण भई लागू भएको पछिल्लो संविधान नेपालको संविधानलेसार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले **भ्रष्टाचार गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेकोमा** अनुसन्धान र अभियोजन गर्नसक्ने अधिकारसहित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगनामको संवैधानिक आयोगको सांगठनिक व्यवस्थासहित भ्रष्टाचार निवारणको कार्यमा क्रियाशील रहेको छ ।आयोगले आफ्नो संवैधानिक अधिकारको प्रयोग गर्दाअख्तियार दुरुपयोग अनसन्धान आयोग ऐन, २०४८,यस सम्बन्धी नियमावली,२०५९,भ्रष्टाचार

---

[७] UN Convention against Corruption, 2003, Article 12. (Private sector 1. Each State Party shall take measures, in accordance with the fundamentalprinciples of its domestic law, to prevent corruption involving theprivate sector, enhance accounting and auditing standards in the private sectorand, where appropriate, provide effective, proportionate and dissuasive civil, administrative or criminal penalties for failure to comply with such measures.)

8UN Convention against Transnational Organized Crime, 2000, Article,8 (Criminalization of corruption).

[९] नेपालको संविधान, २०१९, भाग १०, धारा ६७

[१०] **नेपालअधिराज्यको संविधान**, २०४७ भाग १२ धारा ९८

निवारण ऐन,२०५९ र अन्य विविध कार्यविधि, निर्देशिका लगायतका कानूनहरुको आधारमा आयोगले कार्य गर्दै आएको छ ।यसबीचमा नेपाल भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र सघीय महासन्धि[११] र अन्तरदेशीय संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि[१२] को पक्ष राष्ट्र बनेको छ । पक्ष राष्ट्रको हैसियतले महासन्धिले सृजना गरेका दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने जिम्मेवारीमा छ ।

पछिल्लो समयमा संगठित रूपमा नै घूस,ठगी,भनसुन,कमिसन,स्वार्थको खिचातानी,नातावाद कृपावाद,पदिय दुरूपयोग,राजनीतिक दलहरूको आर्थिक सहयोग र चन्दा आतंक जस्ता भ्रष्टाचारजन्य अपराधहरू नेपालमा अधिक रूपमा मौलाउदै गएकोछ । भ्रष्टाचार अपराधको प्रकृति र प्रवृत्तिमा आएको परिवर्तन,विज्ञान प्रविधि यातायात संचारको क्षेत्रमा भएको चमत्कारिक विकास,आर्थिक अपराधकोरुपमा सिमाविहिन र अन्तरदेशीय प्रभाव र विस्तार,संगठित आपराधिकसमूहको सञ्जाल र क्रियाशीलताका कारण भ्रष्टाचार बढ्दो क्रममा रहेको छ भने विश्व समुदायको टाउको दुखाईको विषय बनेको छ ।

भ्रष्टाचारको अर्थ र परिभाषा

अंग्रेजी भाषाको Corruption भन्ने शव्द ल्याटिन भाषाको Corruptsशव्दबाट व्युत्पत्ति भएको मानिन्छ जसको शाव्दिक अर्थ To Breakअर्थात उल्लंघन गर्नु हुन्छ। सामान्य अर्थमा भ्रष्टाचार भनेको अपवित्र वा दुषित आचरण हो।भ्रष्टाचार शब्दको शब्द विन्यास गरी हेर्दा भ्रष्ट अर्थात् खराब र आचार अर्थात् आचरण, व्यवहार, बानी (ब्यहोरा भन्ने बुझिन्छ ।

> Corruption is complex, social, political and economic phenomenon that affects all countries. Corruption undermines democratic institutions slows economic development and contributes to governmental instability. Corruption attacks the foundation of democratic institutions, distorting electoral processes, perverting the rule of law and creating bureaucratic quagmires whose only reason for existing is the soliciting of bribes. Economic development is stunted because foreign investment is discouraged and small businesses. Within the country often find it impossible to overcome the "start-up costs" required because of corruption[13]

नेपालको सन्दर्भमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन,२०५९ ले परिच्छेद २ अन्तर्गतका कार्यलाई भ्रष्टाचारको कसूर मानेको र सो परिच्छेदअन्तर्गत दफा ३ देखि २४ सम्म राष्ट्र सेवकले गर्न नहुने कार्यहरूको विषयमा विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको छ । जसअनुसार रिसवत लिने दिन नहुने,बिना मूल्य वा कम मूल्यमा वस्तु वा सेवा लिन नहुने,दान,दातव्य,उपहार वा चन्दा लिन नहुने,कमिसन लिन

---

[११]UN Convention against Corruption, 2003,Entry into force: 14 Dec.2005, Ratified into: 29 Mar. 2011.

[१२]UN Convention against Transnational Organized Crime, 2000, Entry into force: 29 Sept.2003, Ratified into:23 Dec.2011.

[१३]**https//www.unodc.org/unodc/en/corruption/index.html:** visited: 5 March, 2019

नहुने,राजस्व चुहावट गर्न नहुने,गैरकानूनी लाभ वा हानि पुऱ्याउन नहुने,गलत लिखत तयार गर्न नहुने,गलत अनुवाद गर्न नहुने,सरकारी कागजात सच्याउन नहुने,सरकारी वा सार्वजनिक संस्थाको कागजात नोक्सान गर्न नहुने,प्रश्नपत्रको गोपनीयता भंग गर्न वा परिणाम फेरबदल गर्न नहुने,गैरकानूनी व्यापार व्यवसाय गर्न नहुने,नपाएको ओहोदा पाएँ भन्न नहुने,झुट्टा विवरण दिन नहुने,सार्वजनिक सम्पत्तिको हानि नोक्सानी गर्न नहुने,गैरकानूनी दबाव दिन नहुने,गलत प्रतिवेदन दिन नहुने,गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गर्न नहुने,उद्योग गर्न नहुने,मतियार हुन नहुने लगायत कार्यहरू पर्दछन् ।

भ्रष्टाचारलाई अपराधशास्त्रीय दृष्टिकोण (Criminological Aspect) बाट मनसायपूर्वक गरिएको अख्तियार दुरुपयोगको कार्य, भ्रष्टाचारको कार्यतत्व (Fuctional Aspect) को आधारमा भ्रष्टाचार कानूनले निषेध गरेको अपराधजन्य कार्य भ्रष्टाचारको तरिका (Modus oprandi Aspect) को र कसरी वा कस्तो संलग्नता रह्यो भने आधार र अर्थमा पनि फरक किसिमले परिभाषित गर्न सकिन्छ ।

भ्रष्टाचारको सर्वस्वीकार्य परिभाषा छैन त्यसमा पनि संगठित भ्रष्टाचार अपराधको छूट्टै परिभाषा भेट्टाउन झनै कठिन छ ।तर नेपाल कानून हेर्ने हो भने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २ को खण्ड (ज) अनुसार भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०५९ को परिच्छेद २ मा उल्लिखित कार्य भ्रष्टाचार हुने भनी उल्लेख गरेको छ ।त्यसरी नै संगठित अपराध ऐन २०७० को दफा ३ को उपदफा (२) खण्ड (ग) अनुसार भ्रष्टाचार एक गंभीर अपराध हुने र कसैले आपराधिक समूहको लाभको लागि,आपराधिक समूहको निर्देशनमा,आपराधिक समूहको तर्फबाट,आपराधिक समूहसँग मिलेर वा आपराधिक समूहको संस्थापक सदस्य वा सदस्य भई जानी जानी माथि उल्लिखितभ्रष्टाचार निवारण ऐन,२०५९ ले परिच्छेद२ अन्तर्गतका कसूरजन्य कार्यगरेमा संगठित भ्रष्टाचारको अपराध हुने प्रष्ट छ ।

राष्ट्रसेवकबाट सेवा प्रवाह सन्दर्भमा मात्र भ्रष्टाचार हुने भन्ने नेपालले अंगिकार गरेको मान्यता पुरातन छ । तथापि राष्ट्रसेवकसँग संलग्न देखिने (Associated) व्यक्ति र संस्था (LegalPerson)को प्रमुखलाई कतिपय सन्दर्भमा दायित्व वहन गराउन सकिन्छ भने राजस्व छलीका मुद्दाहरुमा लाभग्राहीलाई अभियोजन हुन सक्दैन।[१४] निजीक्षेत्रको र कानूनी व्यक्तिबाट हुनसक्ने भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापलाई पनि पक्ष राष्ट्रहरुले भ्रष्टाचार मानी कारबाहिको दायरामा ल्याउनुपर्ने दायित्वUNCACले गरेको छ ।भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापका क्षेत्रको आधारमा भ्रष्टाचारको अर्थ गर्दा निजीक्षेत्र तथा कानूनी व्यक्ति जहा (वित्तीय संस्था, सहकारी, धितोपत्र, गैरसरकारी संस्था,

---

[१४]**भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९** को दफा७(राजश्व चुहावट गर्ने राष्ट्रसेवकलाई सजाय)

आदि)सार्वजनिक सरोकार तथा श्रोत सम्पत्ति र त्यसको उपयोग गांसिएको हुन्छ त्यहा भ्रष्टाचार हुनसक्छ ।

भ्रष्टाचारका आधारभूत तत्वहरु (Constituent Elements of Corruption)

मूलत: भ्रष्टाचारका आधारभूत तत्वहरुलाई अपराधशास्त्रीयतत्व अवधारणा (Criminological Element Aspect)र अपराधको कार्यात्मक अवधारणा (FunctionalElement Aspect)का आधारमा चर्चा गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

अपराधशास्त्रीयअवधारणा (CriminologicalAspect):कुनैपनि मानवीय व्यवहार अपराध कहलिन त्यस्तो कार्यमा सदैव यसका आधारभुत तत्वहरू (Constituent Elements)को विद्यमानता आवश्यक पर्दछ। अपराधका तत्वभित्र भौतिक तथा शारिरीक कार्यकोउपस्थिति, अपराधको परिस्थिति,आपराधिक कार्यको परिणाम,मानसिक तत्व लगायतका तत्वहरू रहेका हुन्छन्र निश्चित उद्देश्य र आसय मनसायकासाथ अपराध गरिएको हुन्छ। यसको अतिरिक्त फौजदारी अपराध हुनका लागि फौजदारी कानूनबाट आपराधीकरण गरेको कार्य वा अकार्य वा गैरकानूनी कार्यका साथै,आपराधिक कार्य गर्ने अपराधिको क्षमता र दोषी मनोभाव हुनु आवश्यक हुन्छ । संकुचित अर्थमा कर्ताले गरेको कार्य आपराधिक कार्य(actus reus)हुनुपर्दछ अर्थात फौजदारी कानूनले निषेध गरेको कार्य(An act)वाअकार्य(Omission)हुनु पर्दछ भने कर्ताको त्यस्तो कार्यमा आपराधिक मनसाय (Mens Rea) विद्यमान हुनु पर्दछ । फौजदारी कानूनको प्रमुख सिद्धान्त (Cardinal Principle)को रूपमा रहेको"Actus non facitreum nisi mens sit rea"अर्थात दोषी मनोभावबिना कर्ताले गरेको कार्य कानूनी रूपमा दोषी वा अपराध हुँदैन,अपराध हुन कर्ताले गरेको आपराधिक कार्य दोषी मनोभाबका साथ सम्पादन गरेको हुनु पर्दछ ।

उपर्युक्त अपराध हुनका लागि चाहिने आधारभूत तत्वहरु समूहको संलग्नतामा हुने भ्रष्टाचार र भ्रष्टाचारजन्य अन्य जुनसुकै क्रियाकलापमा विद्यमान हुनुपर्छ। यस अर्थमा अपराधको विधिशास्त्रीय मान्यताको दृष्टिकोणले भ्रष्टाचार एक सापेक्षित अपराध(Relative Offence) हो । यसमा आपराधिक कार्य र मनसाय तत्व (Actus reus+ Mens rea)को विद्यमानता रहन्छ ।संगठित अपराधका तत्वहरूका बारेमा संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०को दफा ३को उपदफा (२)[१५] र संगठित अपराध विरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि २००० (UNTOC) को धारा ३को उपधारा (२) र धारा

[१५] ३(२) उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि "कसैले आपराधिक समूहको लाभको लागि, आपराधिक समूहको निर्देशनमा, आपराधिक समूहको तर्फबाट, आपराधिक समूहसँग मिलेर वा आपराधिक समूहको संस्थापक सदस्य वा सदस्य भई जानी जानी कुनै गम्भीर अपराध गरेमा निजले सङ्गठित अपराध गरेको मानिनेछ ।यस दफाको प्रयोजनको लागि देहायको कसूर गम्भीर अपराध मानिनेछ । प्रचलित कानून बमोजिम भ्रष्टाचार वा सम्पत्ति शुद्धीकरण वा आतङ्ककारी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी मानिने कसूर

८[१६]ले स्पष्ट पारेको छ । यसका साथै संगठित अपराधमा आपराधिक संगठनको सदस्यहरूको संगठनप्रतिको प्रतिबद्धता,अपराधको बारेमा रहेको ज्ञान,सीप र त्यस्तो संगठित समुहको शक्ति एवं त्यस्तो आपराधिक संगठनले संचालन गर्ने आपराधिक कार्यको समष्टिगत परिणाम नै संगठित अपराध भएकोहुँदा संगठित अपराधमा उपरोक्तबाहेक मुलतः संगठित आपराधिक समूह र गम्भीर अपराध हुनु जरुरी हुन्छ ।[१७]

भ्रष्टाचार अपराधको कार्यात्मक अवधारणा(Functional Aspect):भ्रष्टाचार एक स्वतन्त्र अपराधको रुपमा हेर्दा सबै भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरु तथा समूह संलग्नतामा सम्पन्न हुने त्यस्ता क्रियाकलापहरु संगठित भ्रष्टाचार होइनन् ।घुस लिनेदिने,गलत प्रतिवेदन र लिखत तयार गर्ने, सरकारी तथा जिम्मा रहेको सम्पत्ति हिनामिना वा नोक्सान गर्ने, परीक्षाको परिणाम परिवर्तन गर्ने, नपाएको ओहोदा पाएभनी कामकाज गर्ने, जस्ता नितान्त व्यक्तिगत लाभ हानीका उद्देश्यबाट गरिने भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरु भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को सन्दर्भमाएकैजनाबाट वा एकभन्दा बढी व्यक्तिहरुको संलग्नतामा भएका विशुद्ध भ्रष्टाचारका कसूर हुनसक्छन् ।अन्य अकूत सम्पत्ति आर्जन, राजस्व छली, सरकारी तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको हिनामिना÷नोक्सानी, घरजग्गा व्यवसायका नाममा जग्गा हडप्ने, राष्टसेवकको संलग्नता र संरक्षणमा विभिन्न सिण्डिकेट तथा कार्टेलिङ्गका माध्यमबाटहुने अपराध, सार्वजनिक खरिद अपराध, सम्पत्ति शुद्धीकरणजस्ता भ्रष्टाचारजन्य अपराधहरु यदि संगठितअपराध निवारण ऐन, २०७० को दफा ३को उपदफा (२) का विशेषता र तत्वसहित सम्पन्न हुन्छ भने त्यस्तो अपराध संगठित अपराध हुनसक्छ जहाँ आपराधिक समूहको संलग्नता अपरिहार्य हुन्छ ।

फौजदारी अपराध जगतमा भ्रष्टाचारको अपराधलाई जघन्य आर्थिक अराधको रुपमा लिइन्छ ।दुवै पक्ष फाइदामा रहने घुस लिनेदिने कार्य अर्थात् परम्परागत भ्रष्टाचार मानिने अर्थमा भ्रष्टाचारलाई सिमित गर्ने हो भने कानून बमोजिम गर्न नहुने नमिल्ने काम गरिदिएबापत घुस लिएदिएको अपराध झट्ट हेर्दा पीडितबिहिन (Victimless) अपराध पनि हुनसक्छ । तथापि यस्ता कृयाकलापले सुशासनयुक्त कार्य प्रणाली र समाजलाई भने भ्रष्ट बनाउँछ नै ।तथापि घुस रिसवत लिनेदिने कार्य

---

[१६] **3(2).** For the purpose of paragraph 1 of this article, an offence is transnational in nature if: (a) It is committed in more than one State; (b) It is committed in one State but a substantial part of its preparation, planning, direction or control takes place in another State; (c) It is committed in one State but involves an organized criminal group that engages in criminal activities in more than one State; or (d) It is committed in one State but has substantial effects in another State.
Article 8. Criminalization of corruption

[१७] डा॰ लामा, कुन्साङ,**संगठित अपराधको अवधारणा र नेपालमा संगठित अपराध सम्बन्धी कानूनको कार्यान्वयनको अवस्था**, नेपालका सरकारी वकीलहरुको दोस्रो राष्ट्रिय सम्मेलन÷सम्मेलन विशेषांक०, २०७५, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, पृष्ठ १९३÷१९४

भ्रष्टाचारका विभिन्न तरिकाहरु (Modus operandi)मध्ये प्रमुख तरिका भएकोले यस अर्थमा भ्रष्टाचार हुनका लागि घुसरिसवत लिनुदिनु अत्यावश्यक तत्व मानिन्छ ।यसै सन्दर्भमा निम्न दिब्योपदेश सान्दर्भिक हुन्छ ।**"घुस लिन्या र दिन्या देशका महान शत्रु हुन् यीनको जीउ ज्यान गरिलिया पनि हुन्छ"(दिव्योपदेश) पृथ्वी नारायण शाह**

त्यसरी नै कतिपय अपराध जस्तै गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन[१८] रंगेहात पक्राउका मुद्दाहरु (खास गरी Possessory Offencesजहां Strict Liabilityको सिद्धान्त लागू हुन्छ) मा सम्पत्तिको वैध श्रोत खुलाउने र वैधरुपमा उपलब्ध भएको भन्ने तथ्य अभियुक्तले प्रमाणित गर्नुपर्छ र उक्त कार्य आफूले लापरबाही वा असाबधानीका कारण हुन गएको भनी कसूर नमानिने अवस्था रहदैन । यस अर्थमा कतिपय यस्ता अपराधहरुमा मनसाय तत्वको विद्यमानताबिना पनि आपराधिक कार्यमात्रले अपराध हुनसक्छ ।

प्रचलित कानूनको दृष्टिकोणले भ्रष्टाचारका आवश्यक तत्वहरुको चर्चा गर्दा भ्रष्टाचारको सिधा सम्बन्ध सार्वजनिक सेवा प्रवाह तथा सुशासनसंग हुने भएकोले सार्वजनिक संस्थाको परिभाषाले समेट्ने **सार्वजनिक संस्था**[१९](निजी, सहकारी, घितोपत्र वोर्ड, राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय संस्था, उपभोक्ता समितिबाहेक) मा **सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्ति**/राष्टसेवकले भ्रष्टाचार गरी अख्तियार दुरुपयोग गरेमा आयोगले अनुसन्धान अभियोजन गर्नसक्ने[२०] भएकोले भ्रष्टाचार हुनका लागि यी तत्वको विद्यमानता आवश्यक पर्छ । त्यसरी नै कानूनले अपराध नभनेको कार्य अपराध नहुने तथ्य फौजदारी कानून निर्माणको Strict constructionको नियम हुने भएकोले भ्रष्टाचारको अपराध हुनका लागि प्रचलित कानूनले निषेध र सजाय निर्धारण गरेका कार्यहरु[२१] भएको हुनुपर्ने शर्त पनि आवश्यक तत्वकोरुपमा रहेको हुन्छ ।

भ्रष्टाचार संगठित समूहको संलग्नतामा हुन सक्ने र यसको प्रभाव क्षेत्र अझ व्यापक हुने भएकोले कस्ता तत्व र **गुणहरुको** विद्यमानता रहेको अवस्थामा संगठित भ्रष्टाचारको कसूर हुनसक्छ भन्ने जान्नका लागि संगठित अपराधका विशेषता जान्न जरुरी छ । संगठित अपराधका विशेषता निम्न छन्।

---

[१८]**संगठित अपराध नियन्त्रण ऐन**, २०७०को दफा ३७ र भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०५९ को दफा २०

[१९]**भ्रष्टाचार निवरण ऐन,**२०५९ को दफा २को खण्ड(ग)

[२०]**नेपालको संविधान,**धारा २३९ उपधारा (१)(२)(३)

[२१]**भ्रष्टाचार निवरण ऐन,२०५९** को परिच्छेद २ र संगठित अपराध निवारण ऐन २०७० को परिच्छेद २ र ३ मा उल्लेखित अपराधहरु

संगठित अपराधका विशेषता

सङ्गठित अपराध कुनै छुट्टै आपराधिक कार्य नभई विद्यमान अपराधहरुको श्रृंखलामा परम्परागत वा सामान्य अपराध भन्दा छुट्टै ढङ्गले गरिने आपराधिक कार्य हो । सङ्गठित अपराधलाई आपराधिक उद्देश्य,अपराधको प्रकृति,यसको विस्तारित क्षेत्र,संजाल,आपराधिक प्रवृत्ति,संख्यात्मक आधार,संरक्षक तथा सहयोगी समूह लगायतका पक्षबाट अन्य अपराधभन्दा पृथक गर्ने गरिन्छ । आपराधिक समूहको निरन्तरता,छुट्टै संरचना,सदस्यता,आपराधिक कृयाकलाप,हतियार र शक्तिको प्रयेग,शक्ति तथा आर्थिक लाभको उद्देश्य,नोकरशाही वा राजनीतिक व्यक्तित्वबाट संरक्षण,जस्ता यसका प्रमुख विशेषता रहेको पाइन्छ । मुलभूत रुपमा भ्रष्ट उच्च सरकारी पदाधिकारी वा राजनैतिक नेतृत्व वा अन्य उच्च व्यापारिक घराना पर्दा पछाडि यसका संरक्षक रही यस्तो सङ्गठित समूहले संरक्षण प्राप्त गरिरहेको हुन्छ र राज्यको कानूनी दायराबाट बच्न सदैव भ्रष्टाचारी व्यक्तिहरुसँग गरेको सम्पर्क,सञ्जाल र संरक्षकत्व प्राप्त गर्न उनीहरुले प्रयत्न गरिरहेका हुन्छन् । सङ्गठित अपराधको प्रकृति हेरेर सङ्गठित अपराधमा निम्न विशेषताहरु पाइने गरेको छः

- एउटा औपचारिक संगठन जस्तै सङ्गठित अपराधमा संलग्न संस्थाहरुमा निरन्तरता रहन्छ ।
- यसको पनि आफ्नै तहगत संगठनात्मक संरचना र तह श्रेणीको व्यवस्था हुन्छ ।
- यसको सदस्यता गोप्य र सीमित हुन्छ ।
- कठिन परीक्षणपछि सदस्यता दिइन्छ र जीवन उप्रान्त मात्र अवकाश लिने गुन्जायस रहन्छ।
- आर्थिक वा अन्य भौतिक उपलब्धि वा मुनाफा प्राप्त गर्ने आपराधिक क्रियाकलापका रुपमा रहेको हुन्छ ।
- यस अपराधमा हिंसा,दंगा,धाक,धम्की,आक्रमण अभिन्न अंगका रुपमा रहेको हुन्छ ।
- भ्रष्टाचार वा अनैतिकतावाट शक्ति हासिल गर्ने र नाफा कमाउने विशेषता रहन्छ ।
- भ्रष्ट सरकारी अधिकारी वा पदीय तथा अन्य हैसियतको आधारमा संरक्षकत्व प्राप्त गर्दछ ।
- जहिले पनि भ्रष्ट अधिकारीहरुसँग सम्पर्क बढाउने,सन्जाल बनाउने र उनीहरुको संरक्षकत्व हासिल गर्ने गर्दछ ।
- आफनो उद्देश्य प्राप्त गर्न दक्ष व्यक्ति,अपहरणकर्ता,गोली हान्न निपुण व्यक्ति जस्ता लगायतका विशेषज्ञको सेवा प्राप्त गर्दछन् ।
- अपराधीहरुको अन्य राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्गठनहरुसँग समन्वय,सम्वन्ध र सञ्जाल फैलिएको हुन्छ ।

- सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्ति,राजनीतिक नेता,समाजसेवी मार्फत सहयोग र संरक्षण प्राप्त गर्दछन्[२२]।

उपरोक्त लगायत संगठित भ्रष्टाचारमा निम्न थप विशेषता रहन्छन्

- संगठित भ्रष्टाचारले सेवा प्रवाह र सुशासनमा प्रभाव पार्दछ ।
- सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्ति अर्थात् राष्टसेवकको संलग्नता अपरिहार्य हुन्छ ।
- सार्वजनिक सरोकार र सार्वजनिक सेवा जोडिएको हुन्छ ।
- सार्वजनिक संस्थाको पदाधिकारी संलग्न रहन्छ ।
- कतिपय भ्रष्टाचारकामुद्दामा प्रत्यक्ष पीडित नदेखिएको हुनसक्छ(घुस लिनेदिने दुवै भ्रष्टाचारी) आदि

भ्रष्टाचार र संगठित अपराधबीचको सम्बन्ध

भ्रष्टाचार र संगठित अपराधको दोहरो सम्बन्ध रहेको हुन्छ । भ्रष्टाचार एक संगठित अपराधको मुख्य विषयवस्तु वा मूल अपराध हे भने संगठित तवरबाट हुने अपराधले भ्रष्टाचारको गंभीर्यतालाई बढाउँछ । भ्रष्टाचार नियन्त्रण हुन नसके गैरकानूनी संस्कृतिमा वृद्धि हुने र बजार अक्षमताको विकास हुन्छ । जसले गर्दा समग्र अर्थतन्त्र र कानूनको शासनलाई चुनौति सृजना गर्छ । भ्रष्टाचारले राजनीतिज्ञ तथा सरकारी अधिकारीलाई अपराधीको पक्षमा काम गर्न प्रश्रय गर्ने भएकाले सरकार निष्प्रभावी हुन्छ । भ्रष्टाचारले अनुसन्धानकर्ता,अभियोजनकर्ता,प्रहरी र न्यायाधीशलाई प्रभावित पार्ने भएकाले अपराधीले उन्मुक्ति पाउने र अपराध गर्न लाउँछ । भ्रष्टाचारले संगठित अपराध झाँगिने मौका दिन्छ । आर्थिक अपराधीका कारण भ्रष्टाचार पनि बढ्छ । भ्रष्टाचारले बैंकिङ,आर्थिक र बजार प्रणालीलाई प्रभावित गर्दछ ।[२३]भ्रष्टाचार र संगठित अपराधको सम्बन्ध बारेमा निम्न बुँदाहरुका आधारमा थप चर्चा गर्न सकिन्छ ।

- संगठित अपराध स्वतन्त्र अपराध नभई Predicate offence हुने भएकोले भ्रष्टाचार संगठित अपराधको विषयक्षेत्र तथा कार्य तत्वको रुपमा रहन्छ र भ्रष्टाचार संगठित आपराधिक समूहबाट अझ गम्भीर हुनसक्छ भन्ने मान्यता रहिआएको छ,
- संगठित समूहबाट हुने विविध अपराधमध्ये भ्रष्टाचार एक महत्पूर्ण अपराध हुने भएकोले UNCAC को भाग ३ धारा १५ देखि ४२ सम्म र UNTOC को धारा ८ ले भ्रष्टाचारलाई

---

[२२]**संगठित अपराध सम्बन्धी कानूनको प्रभाव मूल्यांकन सम्बन्धी अनुसन्धानमूलक अध्ययन**, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, २०७४ साउन

[२३]शर्मा पौडेल, महेश,**अन्तरजातीय संगठित अपराध र भ्रष्टाचारलगायत आर्थिक अपराध**,संगठित अपराधः एक परिचय, श्रोत सामग्री, ललितपुरः राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान,पृ. ३०

अपराधीकरण गरी यसलाई निवारण गर्न आवश्यक प्रबन्ध गर्नुपर्ने दायित्व पक्ष राष्ट्रको रहेको हुन्छ,

- संगठित अपराध र भ्रष्टाचार दुवै आर्थिक अपराध हुने भएकाले यी दुवैले अर्थतन्त्र र कानूनको शासनलाई प्रभावित पार्छ र आर्थिक अनुशासन खल्बल्याउँछ,
- दुवै अपराधमा लाभ को उद्देश्य रहने भएकोले लाभ (Financial and material) का लागि अपराध हुन्छ,
- बढ्दो नीतिगत भ्रष्टाचारमा संगठित आपराधिक समूहको संलग्नताको कारण राजनीतिको अपराधीकरण भएको पाइन्छ,
- संगठित अपराध र भ्रष्टाचारको अनुसन्धान अभियोजन गर्न छुट्टै कानूनी व्यवस्थाका साथै अनुसन्धानमा प्रबिधिको प्रयोगको विशिष्ट व्यवस्था रहेको छ भने संगठित भ्रष्टाचारमा संगठित निवारण ऐनका विशिष्ट व्यवस्थाहरुको थप उपयोग हुनसक्छ,
- भ्रष्टाचारका विभिन्न संभावित क्षेत्रगत (Potential Areas) अपराध(सम्पति शुद्धीकरण,आपराधिक कृयाकलापमा लगानी,बैंकिङ,बजार प्रणाली,सिण्डिकेट कार्टेलिङ्ग कालोबजारी आदि,)मा संगठित समूहको संलग्नता रहन्छ र संगठित अपराधका विषय क्षेत्र पनि हुन्,
- मूलत भ्रष्टाचार सार्वजनिक पदमा भएको व्यक्तिले सार्वजनिक सेवा प्रवाहका क्रममा गर्ने भएकाले यसले कानूनको शासन तथा समग्र सुशासनमा प्रभाव पार्दछ भने यस क्षेत्रमा संगठित आपराधिक समूहको संलग्नता बढ्दो क्रममा रहेको छ,
- दुवै अपराध बहुराष्ट्रिय,अन्तर्राष्ट्रिय र सिमाबिहीन रुपमा विस्तारित भएका छन्,
- दुवै अपराध UN convention Associated हुनुका साथै अपराधको निवारण गर्न हरेक पक्ष राष्ट्रले कानूनी र संगठनात्मक संरचनाको सुनिश्चितता गरी कार्यान्वयनमा ल्याएका छन्,
- दुवै ऐनको परिकल्पना सर्वसाधारणको जीउ,ज्यान तथा सम्पत्तिको सुरक्षा गरी शान्ति र सुव्यवस्था कायम गर्ने,मुलुकमा कानून व्यवस्था र आर्थिक अनुशासन कायम गरी अपराधलाई निवारण गर्ने,विशेष प्रविधि अपनाई त्यस्तो अपराधको अनुसन्धान गर्न र सङ्गठित अपराधबाट पीडित तथा साक्षीको संरक्षण गर्ने लगायत साझा उद्देश्यसहित कानून निर्माण भई लागू भएका छन्,
- दुवै अपराधहरुमा अनुमानित कसूरको आधारमा सजाय, अभियोजनको सौदाबाजी र प्रमाण संकलन तथा प्रस्तुतिका विशेष व्यवस्था रहेका छन्,
- संगठित समूहको संलग्नतामा हुने भ्रष्टाचार निवारणका लागि राज्यहरुबिच पारस्परिक सहयोग, सपुर्दगी, सहायताको आवश्यकतापर्दछ।

भ्रष्टाचार मुद्दाको अनुसन्धान र अभियोजन

सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने जिम्मेवारीमा रहेका पदाधिकारीको संलग्नतामा भ्रष्टाचार हुने र यसले समग्र राज्यको सुशासनलाई प्रभाव पार्ने भएकोले भ्रष्टाचारको अपराधलाई गम्भीर अपराधको रुपमा लिइन्छ । संगठित समूहको संलग्नतामा हुने भ्रष्टाचारले विश्व समुदायलाई अझ बढी आक्रन्त बनाएको छ ।त्यसैले भ्रष्टाचार विश्व समुदायको लागि अत्यधिक चांसोको विषय बनेको छ ।संयुक्त राष्ट्र संघको साधारण सभाको प्रस्ताब नं ५८/४ले UNCACर ५५/२५ले UNTOC जस्ता महासन्धि पारित गरी पक्ष राष्ट्रहरुलाई सो अनुरुप दायित्व निर्वाह गर्न जिम्मेवार बनाएको छ ।भ्रष्टाचार निवारण हरेक राज्यमा सुशासनको प्रमुख Agenda रुपमा रहेको छ ।यसका लागि उल्लिखित महासन्धिहरु लगायत विकसित समाज संगसंगै राज्यहरुले राज्यभित्र सुशासन कायम गर्न कानूनी तथा संगठनिक संरचना निर्माण गरेका छन् भने पारस्परिक सहयोग विस्तार भएको छ ।नेपालमा पनि भ्रष्टाचारलाई नियन्त्रण गर्न विभिन्न कानूनी तथा संगठनिक संरचना क्रियाशील छन् ।

भ्रष्टाचार निवारण सम्बन्धीको कानूनी व्यवस्था

नेपालमा भ्रष्टाचारको रोकथामका लागि भएका कानूनी प्रयासको स्मरण गर्दा १९१० को मुलुकी ऐनमा केहि व्यवस्था समेटिएका र त्यसैमा समसामयिक सुधार हुंदै आएको सन्दर्भमा भ्रष्टाचार निवारण सम्बन्धीको छुट्टै कानूनको आवश्यकताको महसुस २००९ सालमा मात्रै भएको देखिन्छ जब भ्रष्टाचार निवारण सम्बन्धमा सर्वप्रथम २००९ सालमा नेपाल भ्रष्टाचार निवारण ऐन,२००९ जारी भई सो ऐन अनुसार भ्रष्टाचार निवारण विभागको स्थापना भयो।२०१३ सालमा राष्ट्र सेवकहरुको (भ्रष्टाचार निवारण) ऐन,२०१३ जारी भई भ्रष्टाचार निवारण विभागको सट्टामा विशेष प्रहरी विभागको स्थापना गरिएको पाइन्छ ।२०१५ सालको जन निर्वाचित सरकारपछि वि.सं. २०१७ सालमा भ्रष्टाचार निवारण सम्बन्धी नेपाल कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्ने उद्देश्यले भ्रष्टाचार निवारण ऐन,२०१७ जारी गरिएको थियो।यसै ऐन बमोजिम भ्रष्टाचार मुद्दामा विशेष प्रहरी विभागबाट अनुसन्धान कारबाही भइरहेको स्थितिमा नेपालको संविधान २०१९ मा भएको दोस्रो संशोधोन २०३२ ले अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोग नामको छुट्टै संवैधानिक संरचना खडा भयो र यसले Ombudsman को हैसियतमा काम गर्थ्यो ।

नेपालमा २०४६/२०४७ सालमा भएको राजनीतिक परिवर्तन र नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसँगको पारस्परिक सम्बन्ध विस्तार तथा विज्ञान प्रविधि र सञ्चार यातायातमा भएको विकास संगसंगै बढ्दो भ्रष्टाचार निवारण चुनौति बन्दै आएको सन्दर्भमा नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को भाग १२ धारा ९८मा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य र भ्रष्टाचार गरी अख्तियार दुरुपयोग गरेमा अनुसन्धान अभियोजन गर्नसक्ने अधिकारसहितको

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको संवैधानिक व्यवस्था रहेको थियो ।यसबिच भ्रष्टाचार निवारणको पक्षमा विभिन्न राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी संरचना निर्माण भएका छन् ।

संविधानसभाबाट २०७० सालमा नेपालको संविधान निर्माण भई कार्यान्वयनमा आएपछि सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य र भ्रष्टाचार गरी अख्तियार दुरुपयोग गरेमा अनुसन्धान अभियोजन गर्नसक्ने साबिकको अधिकारमा केहि संकुचन (अनुचित कार्यलाई बाहेक गरी) सहितको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको संवैधानिक व्यवस्था गरेको छ ।विज्ञान प्रविधि र सञ्चार यातायातमा भएको विकास संगसंगै भ्रष्टाचारका प्रकृति र प्रबृत्तिमा आएको परिवर्तनले यसको निवारणका लागि संगठनिक सबलीकरण र अझ सशक्त कानूनी संरचनाको आवश्यकता छ ।

नेपालमा भ्रष्टाचार निवारणका सम्बन्धमा नेपालको संविधान[२४] ,अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन,२०४८, भ्रष्टाचार निवारण ऐन,२०५९ प्रमुख कानूनी संरचनाका रुपमा रहेका छन् भने अनुसन्धान अभियोजनको अधिकारसहितको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र न्याय निरुपणको लागि विशेष अदालत प्रमुख सांगठनिक संरचनाका रुपमा रहेको छन् ।यी बाहेक भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि झण्डै एक दर्जन भन्दा बढी कानूनहरुको तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ भने विभिन्न विषयगत संगठन संरचनाहरु क्रियाशील रहेका छन् ।यी प्रमुख र सहयोगी कानूनी तथा संगठनात्मक संरचनाहरु देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

कानूनी संरचना

- नेपालको संविधान
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन,२०५९
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन,२०४८ र ऐ नियमावली, २०५९तथा कार्यविधि, निर्देशिकाहरु
- विशेष अदालत ऐन, २०५९
- The United Nations Conventions Against corruption, 2003
- The United Nations Conventions Against Transnational Organized Crime, 2000
- संगठित अपराध निवारण ऐन,२०७०
- पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन,२०७०
- सम्पत्ति शुद्धकरण (मनी लाउन्डरिङ्ग) निवारण ऐन,२०६४
- बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन,२०६४
- सुपुर्दगी ऐन,२०७०

[२४]नेपालको संविधान, २०७२ भाग२१

- राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन,२०५२, आदि।

संगठनात्मक संरचना

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
- विशेष सरकारी वकील कार्यालय
- राजस्व अनुसन्धान विभाग
- नेपाल प्रहरी
- विशेष अदालत
- राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र
- सम्पत्ति शुद्धकरण विभाग
- राष्ट बैंक, आदि ।

भ्रष्टाचार मुद्दाको अनुसन्धान र अभियोजन सम्बन्धीको व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा २३९ले सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले भ्रष्टाचार गरी अख्तियार दुरुपयोग गरेमा अनुसन्धान र अभियोजनका लागि अधिकार सम्पन्न संवैधानिक निकायको रुपमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको व्यवस्था गरेको छ भने न्याय निरुपणका लागि विशेष अदालतको गठन तथा यस्ता मुद्दामा बहस पैरवीका लागि विशेष सरकारी वकिल कार्यालयको समेत स्थापना गरिएको छ ।यसका लागि नेपालको संविधान,अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ भ्रष्टाचार निवारण ऐन,२०५९ प्रमुख कानूनी संरचनाकारुपमा रहेका छन् ।यीनै कानूनहरुलाई सहज कार्यान्वयनमा ल्याउन विभिन्न नियमावली, र आन्तरिक प्रयोजनका लागि कार्यविधि तथा निर्देशिका बनेका छन् र यी संरचनाहरुमा आधारित भएर भ्रष्टाचार मुद्दाको अनुसन्धान र अभियोजनको कार्य हुन्छ।भ्रष्टाचार निवारण ऐन,२०५९ को परिच्छेद २ मा उल्लिखित भ्रष्टाचारजन्य कसूरहरुलाई समग्रमा १.घुस रिसवत, २.गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन र ३. अख्तियार दुरुपयोग सम्बन्धीका अन्य कसूर, को आधारमा वर्गिकरण गर्न सकिन्छ ।

भ्रष्टाचार एक विशेषखालको गंभीर अपराध भएकोले यसको अनुसन्धानको पद्धति र अभियोजनको तरिका अरु अपराधहरुमा भन्दा भिन्न र विशिष्टखालको रहेको छ । भ्रष्टाचार मुद्दाको अनुसन्धान र अभियोजनको संवैधानिक अधिकार रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निम्न चरणमा अनुसन्धान, अभियोजन र उजुरी फछ्र्यौटको कार्य गरिआएको छ ।

(क) भ्रष्टाचार मुद्दाको अनुसन्धान तहकिकात[२५]

स्क्रिनीङ्गको चरण:कुनैपनि श्रोतबाट आयोगको जानकारीमा आएको उजुरी सर्बप्रथम आयोगमा दर्ता भई आयोगको सचिबको संयोजकत्वमा सबै महाशाखा प्रमुखहरु रहेको यस स्क्रिनिङ्ग कमिटिमा छलफल र सिफारिशका लागि पेश हुन्छन् । प्रमुख आयुक्तबाट सिधै

[२५]**अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८** को परिच्छेद ५ दफा १९ देखि २० तथा **भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०५९** को परिच्छेद ३ दफा २५ देखि ३६

विस्तृत अनुसन्धान गर्ने वा सम्बन्धित महाशाखाबाट प्रारम्भिक छानबिनको कार्य गर्नेगरी तोकिएका वा रंगेहात पक्राउ सम्बन्धीका उजुरीबाहेक आयोगमा पर्ने प्राय: सबै उजुरीहरुउपर यसै कमिटिमा पहिलोपटक प्रारम्भिक छलफलको कार्य हुन्छ ।उक्त छलफलबाट सामान्य खालका,आधारहीन र गोश्वरा प्रकृति तथा कारबाही गरिरहनु नपर्ने, शुरुमै तामेलीमा राख्नुपर्ने प्रकृतिका उजुरीहरु,सम्बन्धित निकायबाट हेरिने विषयका वा आयोगको अधिकारक्षेत्रमा नपर्ने किसिमका उजुरीहरु,र आयोगबाट सम्बन्धित महाशाखामै राखी वा मातहत कार्यालयमा पठाई छानबिन अगाडि बढाउनुपर्ने प्रकृतिका उजुरीहरु छानिन्छ र सोही बमोजिम सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालय हेर्ने २ जना आयुक्तहरु समक्ष सिफारिस गरिन्छ ।आयुक्तहरुको स्वीकृतिपछि अघिल्लो २ प्रकृतिका उजुरी फछ्र्यौट(Dispose) हुन्छन् ।आयोगमा पर्ने अधिकांश उजुरी यस प्रकृतिका रहने गरेको पाइन्छ ।

प्रारम्भिक छानबिनको चरण:स्क्रिनिङ्ग कमिटिबाट आयोगको सम्बन्धित महाशाखा वा मातहत कार्यालयबाट छानबिनको कार्य अघि बढाउनेगरी प्राप्त उजुरीहरुमा उजुरी सम्बद्ध निकायसंग सो विषयका कागजात विवरणहरु झिकाउने, उजुरीको यथार्थताबारे राय प्रतिक्रया माग गर्ने, स्थलगत निरीक्षण गरी प्रतिवेदन उपलब्ध गर्ने, कुनै स्थान वा कागजात प्रमाण नियन्त्रण वा जफत वा रोक्का वा परीक्षण गर्नुपर्ने भए गर्ने र त्यसरी कागजात प्रमाण संकलन भइसकेपछि तोकिएको सम्बन्धित अधिकृत(Desk officer)ले छानबिनको मजबुनसहित कारबाही अगाडि बढाउने वा उजुरी पुष्टी हुने अवस्थाको नदेखिए तामेलीमा राख्ने वा भ्रष्टाचारजन्य कसूर भएको नदेखिने तर कार्यविधिगत त्रुटी वा अनियमितता वा समान्य कार्यप्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने अवस्थाका भए सम्बन्धितमा सुझाव दिई तामेलीमा राख्ने वा आधार कारण सहित विस्तृत अनुसन्धान गर्नुपर्ने ब्यहोराको टिप्पणी उठाई आफूभन्दा माथिल्लो उपसचिब समक्ष पेश गर्ने र उपसचिबले आफ्नो रायसहित महाशाखा प्रमुख समक्ष पेश गरेपछि महाशाखा प्रमुखको रायसाथ सचिब हुदै सम्बन्धित आयुक्तसमक्ष सिफारिश पेश भई आयुक्तको स्वीकृतिसम्मको कार्य यस चरणमा हुने गर्दछ ।यसरी तामेली भएका उजुरीहरु पनि आयोगको अभिलेख प्रयोजनका लागि फछ्र्यौट जनाइने गरेको छ ।आयोगले छानबिन गरेका यस्ता उजुरीहरुमध्ये ७० प्रतिशतभन्दा बढी उजुरी यसरी फछ्र्यौट हुन्छन् । प्रारम्भिक छानबिनबाट विस्तृत अनुसन्धान हुने भनी स्वीकृत भएका उजुरीहरुमा भने विस्तृत अनुसन्धाको कार्य अघि बढ्छ।तर स्टिङ्ग अपरेशनको कारबाहीमा रहेका मुद्दा र एकैचोटी विस्तृत अनुसन्धान गर्न तोकिएका मुद्दामा

भने यस प्रारम्भिक चरणमा गर्नुपर्ने प्रारम्भिक कारबाहीका कामहरु पनि संगसंगै बढाउनुपर्ने हुन्छ ।

विस्तृत अनुसन्धान गर्न अनुसन्धान अधिकृत नियुक्ति र विस्तृत अनुसन्धानको चरण:प्रारम्भिक छानबिनबाट पहिचान भएका विषयहरुमा अनुसन्धान गर्न आयोगले आफै वा अन्य निकायमा कार्यरत अधिकृतलाई अनुसन्धान गर्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन २०४८ को दफा २० बमोजिम अनुसन्धान अधिकृत नियुक्त गरी अनुसन्धानको कार्य अगाडि बढाइन्छ ।यस चरणमा अनुसन्धान अधिकृतले शंकास्पद व्यक्तिहरुको बयान लिने, घटनाका सम्बन्धमा बुझ्न आवश्यक देखिएका व्यक्ति बुझ्ने, प्रमाणहरुको वैज्ञानिक परीक्षण आवश्यक परे परीक्षण गर्ने गराउने, सम्बद्ध प्रमाणहरु बुझ्ने र प्राप्त प्रमाणहरुको अध्ययन विश्लेषण गरी निर्धारित ढाँचामा अनुसन्धान प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्दछ ।यसरी तयार गरेको प्रतिवेदन अनुसन्धानको पूर्णता भएनभएको जाँच गर्न अनुसन्धानको पूर्णता परीक्षण समिति[२६]मा छलफल गराई त्यहांबाट सिफारिश भएपछि आयोग समक्ष निर्णयका लागि पेश गर्नुपर्दछ ।

(ख) आयोगमा प्रतिवेदन पेश र आयोगको निर्णय: अनुसन्धान अधिकृतले अनुसन्धानको कार्य सम्पन्नगरिसकेपछि तोकिएको ढाँचामा अनुसन्धानको प्रतिवेदन तयार गरीआफूले गरेको अनुसन्धान पूर्ण छ छैन भनी जांच गरिदिन तोकिएको अनुसन्धानको पूर्णता परीक्षण समिति समक्ष पूर्णता जांचका लागि पेश गर्नुपर्छ ।समितिमा पेश गर्दा के कुन दफा लगाई वा बिगो कायम गरी मुद्दा पेश गर्नेभन्ने विषयमा छलफल हुदैन । तथापि आफूले गरेको अनुसनधानबाट देखिएको विषयवस्तुको विश्लेषण भने पेश गर्नुपर्छ ।उक्त समितिमा अनुसन्धानमा बुझनुपर्ने व्यक्ति बुझेनबुझेको, परीक्षण गर्नुपर्ने गरेनगरेको, समबद्ध प्रमाण र सम्बन्धित सबै बुझेनबुझेको, स्थलगत प्रतिवेदनले देखाएको वस्तुस्थितिको विश्लेषण भएनभएको, अनुसन्धानमा तयारभएका विभिन्न कागजात प्रमाण रीतपूर्वकका भएनभएको, हदम्याद ख्याल गरेनगरेको, म्याद थप कानून बमोजिम गरेनगरेको, भन्नेजस्ता समग्र विषयमा अनुसन्धान अधिकृतसंग उल्लेख गर्न लगाई(Briefingलिई)परीक्षण हुन्छ ।

उक्त समितिबाट परीक्षण भई सिफारिश भएपछि अनसन्धान अधिकृतले अनुसन्धान प्रतिवेदन आयोग समक्ष पेश गर्न तयारी गर्नुपर्दछ ।आयोगमा पेश गर्नुअघि निर्धारित ढाँचामा[२७] अनुसन्धानको प्रतिवेदन तयार गरी आयोगमा पेश गर्नका लागि सचिवालयमा दिई आयोगको

---

[२६]**विस्तृत अनुसन्धानलाई प्रभावकारी बनाउने सम्बन्धी कार्यविधि २०७४,** दफा५

[२७]**विस्तृत अनुसन्धान कार्यविधि, २०७३** को अनुसूचि ५

एजेण्डामा समावेश गराउनु पर्दछ ।आयोगको एजेण्डामा परेको प्रतिवेदन सबै आयुक्तहरु उपस्थित रहने आयोगमा अनुसन्धान अधिकृतले आफूले गरेको अनुसन्धानको विषयवस्तु, अनुसन्धानबाट देखिएको वस्तुस्थिति, त्यसमा कानून बमोजिम हुनुपर्ने कारबाही, तामेली वा तामेलीसहित सुझाव वा मुद्दा जाने के हो? सोको आधार कारणसहितको संक्षिप्त उल्लेख गर्नुपर्दछ ।कतिपय अवस्थामा निर्णय तथा अभियोजन गर्दा आरोपित व्यक्तिले अनुसन्धानमा सहयोग गरेको रहेछ र निजलाई अभियोजनमा छूट दिनु पर्नेगरी अनुसन्धानकर्ताको सिफारिशमा आयोगले निर्णय गर्नसक्ने[२८] र सो बमोजिम अभियोजन गर्नुपर्ने हुनसक्छ ।यस परिस्थिति अनुसन्धान अधिकृतले अभियोजनमा छूट दिनुपर्ने कुराको आधार प्रमाण खुलाई निर्णय मस्यौदा र आरोपपत्रमा स्पष्ट उल्लेख गर्नुपर्छ ।

आफुले पेश गरेबमोजिम आयोग सन्तुष्ट भएमा पेश भए बमोजिमै र थप बुझ्नुपर्ने वा अन्य केहि भए सो अनुसार गर्न आयोगले निर्देशन गर्दछ ।मुद्दा चल्नेगरी प्रतिवेदन पेश हुनलागेको भए के कुन् कानूनको, के कस्तो कसूरमा, के कस्तो सजायको मागदाबी लिई मुद्दा पेश हुने हो आधारसहित प्रतिवेदनमा खुलेको हुनुपर्दछ ।आयोगमा छलफल भई प्रस्तुत विषय टुङ्गोमा पुगेमा आयोगको निर्णयानुसार तामेली वा मुद्दा जाने के हो? आयोगको निर्णयको मस्यौदासमेत सम्बन्धित अनुसन्धान अधिकृतले नै तयार गरी आयोगबाट स्वीकृत गराई राख्नुपर्दछ ।आयोगको निर्णय प्रक्रियामा उपस्थित भएसम्म सबै आयुक्तहरुको सर्वसम्मतिबाट निर्णयमा पुग्ने अभ्यास देखिन्छ ।

(ग) मुद्दा दर्ता र अदालती प्रक्रिया:आयोगबाट मुद्दा चलाउनेगरि निर्णय भएको अवस्थामा सम्बन्धित अनुसन्धान अधिकृतले आयोगबाट स्वीकृत भएको निर्णयको आधारमा तोकिएको ढाँचामा[२९]आरोप पत्र तयार गर्नुपर्दछ र सो आरोप पत्र तथा निर्णय मस्यौदा तोकिए बमोजिम र आयोगको निर्णय बमोजिम भएनभएको सम्बन्धमा निर्णय तथा आरोप पत्र परीक्षण समितिबाट परीक्षणगराई मात्र अदालत समक्ष पेश गर्नुपर्छ । अदालतमा पेश गर्नका लागि ४ प्रति आरोपपत्र तयार गरी सक्कल कागजात र प्रतिवादी भए प्रतिवादी सहितको आरोपपत्र विशेष अदालत समक्ष पेश गरी मुद्दा दर्ता गराउनुपर्दछ भने एकप्रति नक्कल मिसिल र आरोप पत्र तयार गरी प्रतिरक्षाका लागि विशेष सरकारी वकील कार्यालयमा उपलब्ध गराउनुपर्छ । अदालतमा मुद्दा दर्ता भएपछि अदालतले प्रतिवादीको बयान साक्षी परीक्षण लगायत बुझन आवश्यक कुरा बुझी फैसला गर्छ ।

---

[२८]**भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९** को दफा ५५

[२९]**अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, नियमावली** अनुसूचि १४

(घ) प्रमाण संकलन सम्बन्धिका विशिष्ट व्यवस्थाहरु: साविकमा रहेको साविती बयानमुखी फौजदारी मुद्दाको अनुसन्धानको शैली वस्तुगत भौतिक प्रमाणमा आधारित अनुसन्धानमा परिणत भएको छ ।भ्रष्टाचारको अनुसन्धान छुट्टै विशिष्ट खालको अनुसन्धान हुने भएकोले यसको अनुसन्धानमा विभिन्न प्रविधिको प्रयोगको आवश्यकता पर्दछ । त्यस्तो प्रविधि भन्नाले अनुसन्धानका विविध सूत्र परिचालन, अनुसन्धानका प्रचलित पद्धति (Control delivery, Undercover operation)को उपयोग संगठनको सबलीकरण आदि हुनसक्छ।अनुसन्धान अधिकृतले अनुसन्धान प्रक्रियामा अदालतलाई भए सरहको अधिकार प्रयोग गर्ने भएकाले प्रमाण संकलन गर्दा रितपूर्वक र ढाँचामा अदालतमा मान्य हुनेगरी संकलन गर्नुपर्दछ ।भ्रष्टाचारको प्रकृति र प्रवृत्ति फेरिएको सन्दर्भमा परम्परागत घुस लिनेदिने कार्यभन्दा भ्रष्टाचारका विविध रुप र क्षेत्र विकसित भएका छन् ।त्यसलाई सम्बोधन गर्न अनुसन्धान कर्ताले विभिन्न Call detail,Audio video, Photage,लगायत विद्युतीय सूचना संकलन विभिन्न नमूना संकलन परीक्षण गर्ने अपराध भइरहेको ठाउँ र व्यक्तिलाई नियन्त्रणमा लिई कन्ट्रोल डेलिभरी र अण्डर कभर अपरेशनका प्रविधिहरु प्रयोग गर्ने घुस रिसवत वापतको रकम उपलब्ध गराउने खुपिया क्यामेरा लगायत इन्टलिजेन्सको प्रयोग गर्नसक्दछ र गर्नुपर्छ।अझ अन्तरदेशीयरुपमा अर्थात् आपराधिक समुहको संलग्नतामा हुने भ्रष्टाचारका क्रियाकलापहरुलाई निवारण गर्न विभिन्न अन्तराष्टिय स्तरमा सम्बन्ध र सहयोग विस्तारका लागि आवश्यक कानूनी तथा संगठन संयन्त्रको पर्याप्तता रहेको देखिदैन ।यसका लागि समयमै नेपालले अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा जनाएको प्रतिबद्धता अनुरुप आफूलाई भौतिक मानसिक र कानूनी रुपमा तयार गर्नुपर्ने अवस्था छ ।अनुसन्धानमा प्रमाण संकलन मात्रै नभई संकलित प्रमाण (भौतिक वा मानवीय Material orWittness)को सुरक्षा अझ महत्वपूर्ण रहन्छ ।त्यसका लागि पारस्परिक कानूनी सहायता सम्बन्धी सम्झौता सुपुर्दगी सम्झौता लगायत सम्बन्ध सहयोग विस्तार तथा साक्षी संरक्षणतर्फका हरसंभव प्रयास गर्नुपर्दछ ।

आयोगमा भ्रष्टाचारका उजुरी एक सर्भेक्षण (Data)

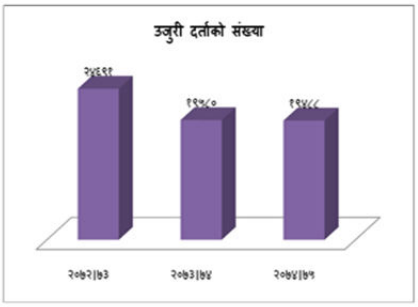

श्रोत: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, वार्षिक प्रतिवेदन २०७४/०७५
श्रोत २८ औं वार्षिक प्रतिवेदन

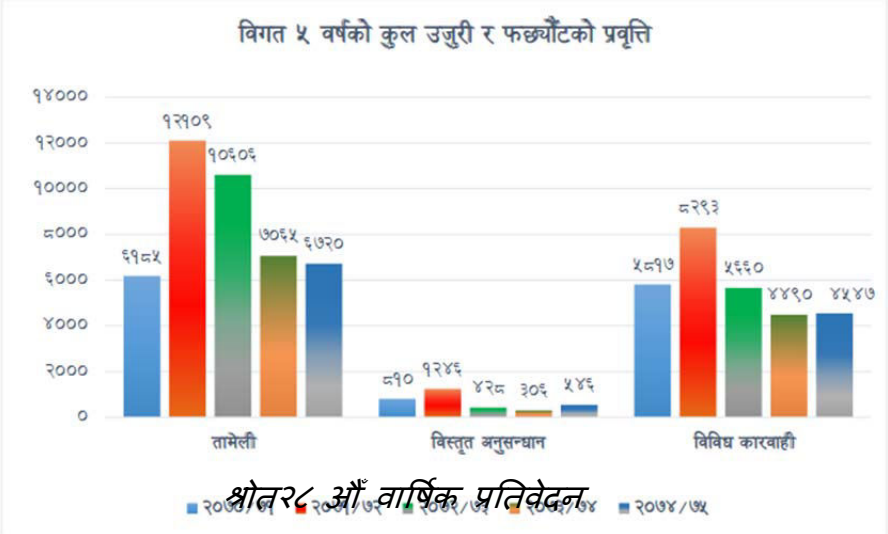

श्रोत२८ औं वार्षिक प्रतिवेदन

समूह

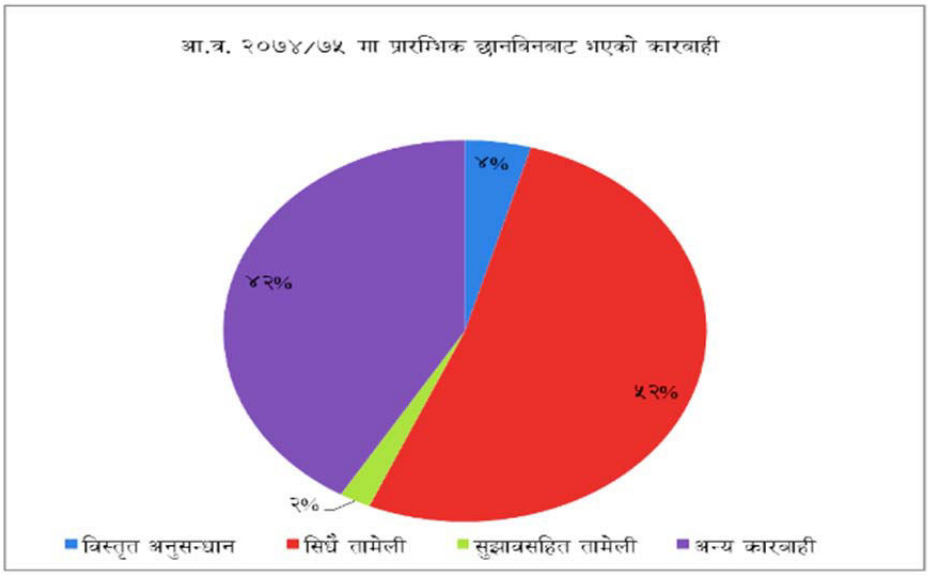

संलग्नतामा भएका केहि भ्रष्टाचार मुद्दाको अनुसन्धान र अभियोजनको अभ्यास

नेपालमा भ्रष्टाचार बढ्दोक्रममा छ र सुशासनको प्रमुख वाधकको रुपमा रहिआएको विभिन्न तथ्यांकहरूले देखाएका छन् ।सार्वजनिक सेवा प्रबाहका क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचार प्रमुख भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापको रुपमा लिइन्छ । नेपालमा प्रचलित कानूनहरुमा नीजिक्षेत्रको भ्रष्टाचार सहकारी तथा प्राइभेट संस्था वा वित्तीय संस्थाहरुको भ्रष्टाचार छानबिन (UNCACसंग सामन्जस्य हुनेगरी) गर्ने अधिकार भ्रष्टाचारमा अनुसन्धान अभियोजन गर्ने एकमात्र संवैधानिक आयोग अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई छैन । सार्वजनिक सेवा प्रवाहको क्षेत्रमा हुने सबै भ्रष्टाचारमा संगठित आपराधिक समूहको संलग्नता छ छैन भनी खोजिने हव् भने त्यस्तो विशेषता भेट्टाउन सकिन्छ । तथापि हालसम्म त्यस्तो विशेषता पहिचान गरी अभियोजन भएको उदाहरण भने देखिदैन ।संगठित आपराधिक समूहको संलग्नता हुनसक्ने केहि अभियोजन भएका घटनाहरु देहाय बमोजिम छन् ।

सरकारी सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता,धादिङ्ग

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट विशेष अदालतमा दायर भएको यस मुद्दामा धादिङ्ग नौबिसे मुगलिङ्ग सडक खण्डको सडकले अधिग्रहण गरेको सडक क्षेत्रको जग्गा र सो आसपासको वन र खोलाको सरकारी सार्वजनिक जग्गा सडक निर्माणका क्रममा त्यही काम गरि टहरा बनाई बसेका, रहेका कामदारहरु र आसपासका जग्गा दलाली गर्ने तथा स्थानीय तहमा गुण्डागर्दी गर्ने समूहको अग्रसरता र स्थानीय तहमा कार्यरत कर्मचारी खासगरी गाउँ विकास समितिको सचिव जिल्लास्थित छूट जग्गा दर्ता समितिका पदाधिकारी, वन कार्यालयका कर्मचारीहरुको आपराधिक समूहले सरकारी श्रेस्ता, अभिलेख नियन्त्रणमा लिई सरकारी सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता तथा भोगचलनको कसूरमा जम्मा ७४ जना विरुद्ध मुद्दा दायर भएको थियो ।संगठित अपराध निवारण ऐन कार्यान्वयनमा आइसकेको भएपनि समूह संलग्न भ्रष्टाचारका मुद्दामा उक्त ऐनको अभ्यास नरहेको र संगठित आपराधिक समूहको पहिचानको समस्याका कारण संगठित अपराधमा अभियोजन नभएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

राजस्व छली मुद्दा, चुडामणी शर्मासमेत, कर फछ्र्यौट आयोग

आयोगले विशेष अदालतमा दायर गरेको यस मुद्दामा लामो समयदेखि ३० अरबभन्दा बढी कर बक्यौता नतिरी व्यवसाय सञ्चालन गरिआएका विभिन्न संस्थाका २९०४ कर फछ्र्यौटका तथ्यहरुमा तिर्नुपर्ने रकमको कतिपयमा १०० प्रतिशतसम्म पनि बदनियतपूर्ण तरिकाले मिलोमतोमा दुवै पक्षबिचको वार्ताको नाममा कर मिनाह गरेकोले तत्कालीन कर फछ्र्यौट आयोगका ३ जना पदाधिकारीहरु विरुद्ध भ्रष्टाचार गरेको आरोप तथा मागदाबी लिएको अवस्था छ ।यसमा राजस्व समयमा नतिर्ने र ९-१० वर्षको अन्तरालमा राज्यशक्तिलाई पनि प्रभावमा पारी पुन कर निर्धारण र

असुलीका नाममा तथाकथित उद्योगी व्यवसायीहरुको समूहले तिर्नुपर्ने रकम र न्यून निर्धारण भएको रकमबिचको ठूलो हिस्सा करदाता र मिनाहा दिनेले दुवै पक्षलाई फाइदा पुग्ने हिसाबले छूट दिई न्यूनमात्र रकम राजस्वमा आउने गरी भ्रष्टाचार गरेको दाबी रहेको छ र कानूनी अभावका कारण त्यसबाट फाइदा लिने लाभग्राही (Benificiaries)लाई मुद्दा चलेको छैन ।

पोलिमार नोट प्रकरण, तिलक रावलसमेत

यस मुद्दामा १० रुपयाँको पोलिमर नोट अष्ट्रेलियाबाट छपाई गर्ने सम्बन्धीको खरिद प्रक्रियामा नोट छाप्ने अष्ट्रेलियन कम्पनीको स्थानीय प्रतिनिधिमार्फत बढी कमिशन लिनका लागि कम्पनीले शूरुमा प्रस्ताव गरेको प्रस्तावित अंकभन्दा बढी प्रस्ताव गर्नभनी इमेलमार्फत सूचना चुहाई प्रस्ताव अंकमा संशोधन गरेर ९० लाखभन्दा बढी राज्यलाई नोक्सान र खरिद प्रक्रियामा संलग्न राष्ट बैंकका पदाधिकारी तथा स्थानीय एजेण्टलाई फाइदा हुनेगरी भ्रष्टाचार गरेको तथ्यमा मुद्दा दायर भएको छ ।प्रमाण संकलनको क्रममा यस मुद्दामा अष्ट्रेलियाबाट विभिन्न विद्युतीय सूचना तथा अभिलेख प्राप्त गर्न इन्टरपोलसमेत पारस्पारिकता र अष्ट्रेलियन सरकार र प्रहरीको सहयोगमा प्रमाण जुटाइएको छ ।

सिक्टा सिचाई आयोजना निर्माणमा भ्रष्टाचार, पप्पु कन्सटक्नका हरिनारायण रजरियासमेत

परामर्शदाताले गलत परामर्श दिई र गलत डिजाइन छ भन्ने जानीजानी प्रविधिकबाट समयमा परीक्षण सुपरीवेक्षण गर्नुपर्ने दायित्व निर्वाह नगरी न्यून गुणस्तरको कार्य गरी अरबौंको भ्रष्टाचार भएको यस मुद्दामाराजनीतिक संरक्षण तथा केहि जानेमाने निर्माण व्यवसायीहरुरआयोजनामा खटिएका प्राविधिक कर्मचारीसमेतको मिलोमतोमा गैरकानूनी कार्य भएको पाइएको छ ।नहरखण्डको १६ किलोमिटर क्षेत्रमा घुलनशील माटो छ र त्यस क्षेत्रमा नहर निर्माण गर्दा सोलाई सम्बोधन हुने गरी ड्रइङ डिजाइनका साथ खरिद कार्य अगाडि बढाउनुपर्नेमा ख्याल नगरी राष्ट्रिय गौरवको परियोजनाको नाममा करिब २० अघिदेखि वजेटको दोहन भएको छ र बनेको कार्यसमेत उपयोगहीन भएको छ ।घुस लिई दिई आयोजनामा खटिने,काम होस् नहोस् मिलोमतोमा ठेक्का प्रदान गर्ने, अनियमित मोबिलाइजेशन पेश्की उपलब्ध गराउने, कामै सम्पन्न नभई भुक्तानी दिने, अन्धाधुन्द म्याद थप र घुस कमिसनखोरीजस्ता तमाम गैरकानूनी कार्य यसआयोजनमा भएको देखिएको छ ।यो राजनीतिक आड र संरक्षणमा भएको ठूलो भ्रष्टाचारको नमूना हो ।

गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन मुद्दा र भ्रष्टाचार (गोपाल खड्का)

उच्च तहका प्राविधिक इन्जिनियर प्रतिवादी रहेको यो मुद्दा राष्टसेवकउपरको गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जनको अहिलेसम्मको ठूलो मुद्दा हो । एउटा कर्मचारी जसको कूल सम्पत्ति २७ करोडको मध्ये १८ करोड बराबरको सम्पत्ति गैरकानूनी रहेको मागदाबी रहेको छ ।सडक, यातायात,

विभिन्न निर्माणका अड्डाहरु, आयल निगमजस्ता राम्रो कमाई हुने ठानिएका निकायहरुमा काम गर्दाको भ्रष्टाचारको स्वरुप यो मुद्दाबाट थाहा हुन्छ । यसरी गैरकानूनी आर्जन गर्दा के कस्तो Nexusर संरक्षणमा रहेका थिए भन्ने खोजको विषय हुनसक्छ ।

भ्रष्टाचार मुद्दामा भएका केहि महत्वपूर्ण फैसलाहरु

- करका सम्बन्धमा राज्यले लिएको नीतिगत व्यवस्थाको कारण संविधानद्वारा प्रदत्त आयोगको अधिकार प्रयोगमा वाधा पुर्याएको नमानिने (प्रकाशमणि शर्मा वि.श्री ५ को सरकार समेत,नेकाप २०६० अंक ५/६, नि नं. ७२२३)
- आयोगको संवैधानिक व्यवस्था रहेकै अवस्थामा त्यसलाई निस्तेज पार्नेगरी भ्रष्टाचारमा कारबाहि गर्न विकल्पको रुपमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको व्यवस्था संविधान अनुकुल नहुने र कायम नरहने (राजीव पराजुली वि. भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग, ने.का.प, २०६२, अङ्क ११ नि. नं. ७६१८)
- सरकारी वकीलले मुद्दा चलाउने नचलाउने निर्णय गर्दा भ्रष्टाचार भएको अवस्था रहे आयोगले अनुसन्धानको कारबाहि गर्न पाउने(बद्री ब. कार्की वि. नेपाल सरकार, नेकाप २०५८, अंक ५, नि. नं. ७००१)
- VDIS कार्यक्रम मार्फत आयको स्वयंघोषणा गरेको भन्दैमा अनुसन्धानमा सम्पत्तिको श्रोत खुलाउनुपर्ने वाध्यताबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने (नेपाल सरकार वि. ईश्वरप्रसाद पोखरेल, नेकाप २०६६, अंक ८, नि. नं. ८२००)
- बाबुले आर्जन गरेको भनिएको सम्पत्ति छोराको नाममा राख्दा सम्पत्तिको वैधताको जानकारी छोरालाई हुन्छ नै भनी मान्न नसकिने(नेपाल सरकार वि. चिरन्जिवी वाग्ले,नेकाप २०६७, अंक १२ नि. नं. ८५१९)
- कार्यालयमा साबिकको विवरण मौजुद हुंदाहुंदै पछिबाट पेश भएको लेजरकारोबारलाई मान्यता दिन नमिल्ने र श्रोत स्पष्ट नभएको मूलधनको ब्याज स्वत वैध भनी अर्थ गर्न नमिल्ने (नेपाल सरकार वि. रामाज्ञा चतुर्वेदी,नेकाप २०६८, अंक ६ नि. नं. ८६३०)
- वैध श्रोतबाट हुनसक्ने आयको तुलनामा अस्वभाविक व्यवहारमा रहेको देखिनेमा त्यस्तो सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जन मानिने(नेपाल सरकार वि. जयप्रकाश गुप्तासमेतनेकाप २०६८, अंक ११ नि. नं. ८७२२)
- कुनै निजामति कर्मचारीले उद्योग र आय आर्जन गर्ने कारोबार नै गर्न पाउदैन भन्न नमिल्ने साथै समयको अन्तरालमा जग्गाको मूल्य बढदैमा सोही बमोजिम आय गणना गर्न नमिल्ने(नेकाप २०७३, अंक २, नि. नं. ९५४५)

संगठित रुपमा हुन सक्ने भ्रष्टाचारका क्षेत्रहरु(Potential areas of organized criminal group involved corruption)

भ्रष्टाचार एकल व्यक्ति वा आपराधिक समूहको संलग्नतामा हुनसक्छ । एकल व्यक्तिभन्दा समूहको संलग्नतामा हुने भ्रष्टाचारले स्थानीय सुशासन र विश्व समुदायलाई आक्रन्त बनाएको छ ।स्थानीय वा अन्तरदेशीय विविध (सट्टेबाजी, सिण्डिकेट, कार्टेलिङ्ग, जग्गा व्यवसाय, लाभकर तथा राजस्व छली, कालोबजारी) अपराधहरु जहां सार्वजनिक जवाबदेहीता निर्वाह गर्नुपर्ने पदाधिकारीको संलग्नता देखिन्छ त्यस्तो अपराध भ्रष्टाचारको विषय बन्नसक्छ । त्यसैले त कतिपय अवस्थामा भ्रष्टाचार अन्य स्वतन्त्र अपराध मानिएका अपराधसंग जोडिएर आउँछ ।

भ्रष्टाचारको कुरा गर्दा सार्वजनिक सेवा प्रवाह र सार्वजनिक संस्था स्वत जोडिएर आउँछन् । सार्वजनिक सेवा प्रवाहका क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्तिले कानून बमोजिम पाउने तलब सुबिधाबाहेक अन्य घुस, रिसवत, चन्दा, इनाम, जेसुकै नामबाट होस् अतिरिक्त लाभ सेवाग्राही सर्वसाधारणबाटअपराध मानिन्छ जुन् कुनै पनि राज्यको लागि सहनीय कुरा हुन सक्दैन । सेवा प्रवाहका यी क्षेत्र सार्वजनिक वा निजी हुन सक्छन् । UNCAC को निजी क्षेत्रको अर्थात निजी क्षेत्रबाट हुने भ्रष्टाचारलाई पनि पक्ष राष्ट्रले कानून बनाई नियन्त्रण गर्नुपर्ने दायित्व सिर्जना गरेको छ । हाम्रो जस्तो विकासमा पछि परेको मुलुकको लागि सबै निजी क्षेत्रको भ्रष्टाचारलाई नियन्त्रण गर्न सहज नहोला । तथापि सर्वसाधारणको हित र लाभका निमित्त वा सर्वसाधारणको लगानीमा स्थापित संस्थाहरु जहां सर्वसाधारणको सरोकार गाँसिएको हुन्छ त्यस्ता गैरसरकारी संस्था, निकायमा हुने भ्रष्टाचार मात्रै हेर्ने हो भने पनि भ्रष्टाचार हुन सक्ने क्षेत्रहरु (Potential Areas of Corruptions)विविध हुन सक्छन् ।

संगठित अपराधबाट प्रशस्त रकम भ्रष्टाचार वा सम्पतिशुद्धीकरण वा आतङ्ककारी क्रियाकलापमा लगानी गर्ने खतरा दिनानुदिन बढिरहेको छ । भ्रष्टाचार गरी कमाएको सम्पत्ति सार्वजनिक उच्च पदस्त कर्मचारीहरुले विदेशी बैङ्कमा राख्ने गरेको सुन्नमा पाइन्छ ।साबिकमा राज परिवारका सदस्यहरुको र उच्च पदस्थ पदाधिकारीहरुको विदेशी बैंक(Swiss Bank)मा ठूलो रकम जम्मा रहेको पाइएको थियो,जसको वैध श्रोत खुल्ने अवस्था थिएन र अख्तियारको दुरुपयोग गरी जम्मा गरेको अनुमान गर्न सकिन्छ । भारतसँगको खुल्ला सिमाना तथा बढी अन्तर्निर्भरता समेतका कारण तराई क्षेत्रका अधिकांश मानिसहरुको भारतका बैङ्कहरुमा खाता हुनेर भ्रष्टाचार गरी कमाएको रकम जम्मा गरीराख्ने प्रचलन बढ्दो छ ।ATMको प्रयोग जतासुकै गर्न सकिनेभएकोले विनिमय गर्न सहज छ ।अवैध धन्दा गरी कमाएको पैसा Tax heavenCountry (Ireland) मा पठाई लगानी गर्ने र पुन स्वदेशमा वैध श्रोतमार्फत फिर्ता सुरक्षित गर्ने,अवैध धन्दा गरी कमाएको रकम हुण्डी लगायतका माध्यमबाट विदेश पठाई वैध माध्यमबाट नेपाल भित्र्याई उद्योगधन्दामा लगानी

गर्ने (सुमार्गी काण्ड),सार्वजनिक पदमा रहेका कर्मचारी तथा जग्गा दलालहरुको मिलेमतोमा सरकारी सार्वजनिक जग्गा अतिक्रमण गर्ने,भ्रष्टाचार गरी कमाएको अवैध रकम जग्गा व्यवसाय र अन्य वैध कार्यमा लगानी गर्ने,कालोबजारीको हिस्सामा सांझेदारी गर्ने,सिन्डिकेट,कार्टेलिङ्गको मतियार बनी लाभ हांसिल गर्ने, राजनीति र उच्च पदस्त पदाधिकारीहरु आपराधिक समूहको गोटीको रुपमाकाम गर्ने जस्ता तौरतरिका विभिन्न रुपका भ्रष्टाचारीहरुले अपनाएको पाइन्छ ।

नेपालमा भ्रष्टाचार बढ्दै गएको र अझ संगठित समूहको संलग्नतामा हुने भ्रष्टाचारले जरा फैलाउँदै गएको अवस्था छ । corruption perception indexनिर्धारणका आधार ग्रहस्थ उत्पादन,जनताको स्तरलगायत सुशासनका मापदण्डसमेत हुने भएकाले भ्रष्टाचार गरी को कसले ठ्याक्कै कति आर्जन गर्यो वा देशमा भ्रष्टाचारको रकम तथ्याङ्कमा के कति छ भन्ने पत्ता लगाउन कठिन छ । तथापि रातारात अर्थात् छोटो अवधिमा विभिन्न पेशाकर्मीहरु र सार्वजनिक सेवाका केही पदाधीकारीहरुलेगरेको उन्नती,सान सौकत र अस्वभाविक जीवनयापन, छोराछोरीलाई विदेश तथा महङ्गा स्कूल कलेजहरुमा पढाइरहेको, वित्तीय संस्था तथा शेयरमाअस्वभाविक लगानी गरेका उदाहरणहरु भने भेट्न सकिन्छ ।त्यसरी नै उच्च पदस्त व्यक्तिहरुका विभिन्न सरकारी गैरसरकारी संस्थाहरुमा, विभिन्न उद्योगधन्दामा गरेका लगानी, शेयरहरुको खोजीनीति गरिने हो भने वैद्य श्रोतबाट कमाइ गरी लगानी भएको धेरै कममात्र भेटिनेछ। न्यून तलव वेतनमा गुजारा गर्नपर्ने अवस्थाका कर्मचारीहरुको वैद्य कमाइको श्रोत नभेटिने सम्भावना प्रबल रहन्छ ।

यसरी भ्रष्टाचार वा आपराधिक क्रियाकलापबाट आर्जित सम्पत्तिको वैद्य लगानी गर्ने क्रम बढीरहेको र वैध आम्दानीमा परिणत गर्ने गरेको पाइन्छ । तथापि त्यस्ता व्यक्तिको सही पहिचान गरी आशातितरुपमा कारवाहिको दायरामा ल्याउन भने सकिएको अवस्था छैन । यसरी हेर्दा सार्वजनिक र निजी क्षेत्रमा सघन र संगठित रुपमा भ्रष्टाचार हुनसक्ने विषय क्षेत्रहरु निम्न बमोजिम रहेका छन ।

- घुस रिसवत
- सम्पत्ति शुद्धीकरण
- आतंकवाद र आतंकवादी कार्यमा वित्तीय लगानी
- सिण्डिकेट
- जग्गा व्यवसाय
- राजस्व छली
- गैरकानूनी आर्जन
- धितोपत्र बजार
- कालो बजारी
- जम्माखोरी
- कार्टेलिङ्ग
- सार्वजनिक खरिद
- राजनीतिक पदाधिकारीको आडमा भ्रष्टाचार, आदि ।

संगठित समूहको संलग्नतामा हुने भ्रष्टाचारको अनुसन्धान अभियोजनका समस्या

भ्रष्टाचार एक स्वतन्त्र अपराधहो ।तर सबै भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरु तथा समूह संलग्नतामा सम्पन्न हुने त्यस्ता क्रियाकलापहरु संगठित भ्रष्टाचार होइनन् ।घुस लिनेदिने,गलत प्रतिवेदन/लिखित तयार गर्ने, सरकारी तथा जिम्मा रहेको सम्पत्ति हिनामिना वा नोक्सान गर्ने, परीक्षाको परिणाम परिवर्तन गर्ने, नपाएको ओहोदा पाएभनी कामकाज गर्ने, जस्ता नितान्त व्यक्तिगत लाभहानीका उद्देश्यबाट गरिने भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरु[३०] एकैजनाबाट र एकभन्दा बढी व्यक्तिहरुको संलग्नतामा भएका रहेछन् भनेपनि समूह अपराध (Group crime) को रुपमा मात्र घटाइएका हुनसक्छन् भने यी र अन्य अकूत सम्पत्ति आर्जन, राजस्व छली, सरकारी तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको हिनामिना नोक्सानी, सरकारी घरजग्गा अतिक्रमण र घरजग्गा व्यवसाय, राष्टसेवकको संलग्नता र संरक्षणमा विभिन्न सिण्डिकेट तथा कार्टेलिङ्गका माध्यमबाटहुने अपराध, गैरकानूनी सार्वजनिक खरिद, भ्रष्टाचारबाट आर्जित सम्पत्तिको वैध लगानी वा सम्पत्ति शुद्धीकरणजस्ता भ्रष्टाचारजन्य अपराधहरु यदि संगठितअपराध निवारण ऐन, २०७० को दफा ३(२) का विशेषतासहित सम्पन्न हुन्छन् भने त्यस्तो अपराध संगठित अपराध हुनसक्छ ।

भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापलाई उक्त संगठित अपराध निवारण ऐन २०७० को दफा ३(२) को प्रयोजनका लागि गंभीर अपराध मानिने र परिच्छेद ३ को दफा ८ ले निषेध गरेको संगठित अपराध मानिने उल्लेख भएकोले ३ जनाभन्दा बढी व्यक्ति संलग्न भएको असंगठित समूह किन नहोस् आफैमा संगठित अपराध हो कि भन्ने भ्रम रहेको पाइन्छ । तरसंगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० को दफा ३(२) को प्रयोजनका लागि संगठित अपराध हुन कसैले गरेको भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापमा उक्त दफाले बोकेका आधारभूत विशेषताहरु[३१] त्यस्तो कार्यसंग अन्तरनिहित भएर आउन जरुरी छ ।तबमात्र भ्रष्टाचरजन्य क्रियाकलाप संगठित भ्रष्टाचारको अपराध हुनसक्छ ।

नेपालमा संगठित भ्रष्टाचार शिर्षकमा हालसम्म कुनै मुद्दा दायर भएको छैन र अदालतले पनि अभियोजन भएका कुनै अमुक मुद्दामा संगठित अपराधको विशेषता रहेभएको भनी संकेत गरेको[३२](केहि वन्यजन्तु अपराध, मानव बेचविखनजस्ता अपराधहरुमा भनिएजस्तो) भएपनि संगठित

---

[३०]भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को परिच्छेद २

[३१] अपराधिक समूहको संलग्नता, समूहको लाभको लागि, अपराधिक समूहको निर्देशनमा, अपराधिक समूहकोतर्फबाट, अपराधिक समूहसंग मिलेर वा अपराधिक समूहको संस्थापक वा सदस्य भई जानीजानी.....

[३२]१.**अनिल कुमार श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध मदन शर्मासमेत**("संगठित अपराध सामान्य अपराधभन्दा पृथक र समूहमा रहेका व्यक्तिको पृथक भूमिकारहने",ने.का.प.२०६७ अंक २ नि. नं. ८३२१)

अपराधमै थप सजाय गरेको उदाहरण पाइदैन ।संगठित अपराधलाई कानूनीरुपमा निषेध र सजाय सम्बन्धीको कानूनी व्यवस्था २०६९ सालमा मात्रै नेपालले अंगीकार गरेको र त्यसपछिका दिनहरुमा पनि त्यस अनुरुप देखिने भ्रष्टाचारका मुद्दामा अभियोजनको अभ्यास नभएकोले पनि यसो हुनसक्छ । तर संगठित आपराधिक समूहबाट वा संगठित भ्रष्टाचारका क्रियाकलाप हुंदै नभएका र संगठित आपराधिक समूहबाट गरिएका त्यस्ता अपराधमा संगठित निवारण ऐन वमोजिम (दफा ८) अभियोजन गर्न नसकिने भने होइन ।बरु संगठित अपराध निवारण ऐनको दफा ३(२) मा उल्लिखित गंभीर अपराध हुन चाहिने आवश्यक तत्व प्रयोजनका लागि भ्रष्टाचारमा ३ वर्षभन्दा बढी सजाय नहुने रहेछ भनेपनि सो प्रयोजनका लागि अन्य तत्वको उपस्थिति देखिन्छ भने संगठित अपराध हुनसक्छ भन्ने कानूनी व्यवस्थालाई बुझ्न जरुरी छ ।

संगठित अपराध हुनसक्ने नसक्ने सम्बन्धमा नेपालको सम्बन्धित कानून र प्रयोगको अवस्था हेर्दा कुनै अमुक समूहबाट भएको क्रियाकलाप संगठित समूह वा असंगठित समूह के बाट भएको वा त्यस्तो अमुक समूह संगठित आपराधिक समूह हो होइन किटान वा पहिचान गर्न केहि समस्या भएपनि संगठित आपराधिक समूहको कुनै वैधानिकता अर्थात् Legal Entityनहुने सर्वमान्य मान्यता रहेको सन्दर्भमा जनजिब्रो तथा सर्वसाधारणको बोलीमा र सरकारी अभिलेखमा संगठित समूह देखिने[३३] समूहबाट यदि त्यस्तो क्रियाकलाप गरेभएको देखिन्छ भने त्यस्तो अपराधमा संगठित अपराधका आवश्यक तत्व रहेको भनी बुझ्न जरुरी छ र त्यस्ता समूहको संलग्नतावा प्रभाव-दबावमा वा आदेशमा सार्बजनिक सेवा प्रवाह र सरोकार निहित रहेका विषयमा प्रचलित कानून(UNCAC, संगठितअपराध निवारण ऐन, २०७०, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९)ले निषेध तथा सजाय निर्धारण गरेका भ्रष्टाचारजन्य कसूर गर्छन् भने ति संगठित अपराध हुनसक्छन्।

संगठित अपराध निवारण ऐन २०७० को दफा ९ (क) मा संगठित अपराधको कसूर गर्नेलाई कानून बमोजिम हुने सजायको अतिरिक्त थप पचास प्रतिशत सजाय हुने व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा

२.**सूर्य बहादुर पुन विरुद्ध नेपाल सरकार**("संगठित समूह संगठित अपराधको एउटा कडीको रुपमा रहने" ने.का.प. २०६९ अंक ३ नि. नं. ८७८४)

३.**नेपाल सरकार विरुद्ध राजु लामा**("समूह संलग्न अपराधमा दुरुत्साहनकर्ता पनि दोषी हुनसक्ने", ने.का.प. २०७१ अंक ५ पृष्ठ ६८४ नि. नं. ९१६४)

४.**चार्ल्स गूरुमुख शोभराज विरुद्ध नेपाल सरकार**("नियोजित र संगठित कार्ययोजना सहित पूर्णता",ने.का.प. २०६७ अंक ५ नि. नं. ८३७८)

५.**गोमा पौंचकोटी विरुद्ध नेपाल सरकार**("योजनाबद्ध, व्यवसायिक र समूह संलग्नता",ने.का.प. २०७२ अंक १ नि. नं. ९३३३)

[३३]गोरे समूह, गणेश लामा समूह, राजिव गुरुङ्ग समूह, लगायतका समूह र माफिया, ग्याङ्ग, डन, आदिजस्ता अन्तराष्ट्रियरुपमा चिनिएका अपराधिक समूह, आदि

एकातर्फ संगठित समूहको संलग्नतामा हुने अपराधमा सजाय निर्धारण गर्दामात्रै समान्य कानून[३४] मा उल्लेख भएझैं सजाय बढाउने (Aggravating Factor) तत्वको हैसियतमा मात्र कार्य गर्ने हो वा अनुसन्धान अभियोजनकै आधार बन्ने हो भन्ने द्विविधा रहेकोछभने भ्रष्टाचार कसूरमा माथिल्लो ओहोदाधारीले गरेको भ्रष्टाचार अपराधमा थप ३ वर्ष अतिरिक्त सजाय[३५] को व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा उक्त दफा बमोजिम थप सजायको दाबी लिइसकेपछि संगठित अपराध निवारण ऐनको उपरोक्त ९(क) बमोजिम थप दाबी लिनुपर्दछ र? भन्ने द्विविधा हुन सक्छ । यहाँनेर उपरोक्त ३ वर्ष र पचास प्रतिशत अतिरिक्त सजाय हुनसक्ने सन्दर्भमा मूल अपराधमा ३ वर्ष वा सोभन्दा कम सजायमात्र हुनसक्ने अपराध रहेछ भने थपिने सजाय त्यसको दोब्बरभन्दा बढी र अझ पचास प्रतिशत थप सजायको अभियोजन तथा सजाय निर्धारण गर्दा सजाय निर्धारणको प्रतिवादीमुखीसिद्धान्त (Defendant based approach) को अपराध शास्त्रीय मान्यता बर्खिलाप त हुदैनभन्ने प्रश्न टड्कारो छ ।तर भ्रष्टाचार र भ्रष्टाचारमा संगठित समूहको संलग्नता आफैमा सजाय बढाउने अर्थात् राज्य र समाजको लागि गंभीर अपराध भएको सन्दर्भमा दुवै ऐनका व्यवस्था ऐनको उद्देश्य, अपराधको प्रभाव तथा गाम्भिर्यताका आधारमा मूल अपराधमा जेजति सजाय हुनेभएपनि उच्च ओहोदाधारीलाई हुने थपसजायपनि मूल अपराध नै मानिने भएकोले उल्लिखित अतिरिक्त सजाय जोडी हुने सजायको संगठित अपराध निवारण ऐन बमोजिम पचास प्रतिशत अतिरिक्त सजाय थप अभियोजन तथा सजाय निर्धारण हुनसक्छ ।

संगठित समूहको संलग्नतामा हुने भ्रष्टाचार वा भ्रष्टाचारको कसूरमा सजायको मागदाबीमा छूट(Plea bargaining)को सिद्धान्तलाई आत्मसाथ गरेको सन्दर्भमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन,२०५९ को दफा ५५ अनुसार अभियोजनमा पूर्ण छूट दिनसक्ने र संगठित निवारण ऐनको दफा २१ अनुसार ७५ प्रतिशत छूट हुनसक्नेव्यवस्था झट्ट हेर्दा विवादास्पद र संगठित समूहको संलग्नतामा भएको भ्रष्टाचारको कसूरमा ७५ प्रतिशतभन्दा बढी अर्थात् अभियुक्तमध्येका कोहीकसैलाई आवश्यकता अनुसार पूर्ण छूट दिनेगरी अभियोजन हुननसक्ने हो कि भन्ने कानूनी प्रश्न जन्माएको छ । तथापि संगठित अपराध आफैमा Predicate Offenceरहेको सन्दर्भमा मूल कानून (Original Law)ले

---

[३४]**मुलुकी अपराध संहिता**, २०७४ दफा।

[३५]**भ्रष्टाचार निवारण ऐन,२०५९,दफा २४: थप सजाय:** संवैधानिक अंग वा निकायका पदाधिकारी, राष्ट्रपतिबाट मनोनयन वा नियुक्त हुने पदाधिकारी, नेपाल सरकारका विशिष्ट श्रेणी वा सो सरहका पदाधिकारी, सार्वजनिक संस्थाका प्रमुख महाप्रबन्धक वा सो सरहका पदाधिकारीले यस परिच्छेद अन्तर्गतका कसुर गरेमा निजलाई त्यस्तो कसुरमा हुने सजायमा थप तीन वर्षसम्म कैद सजाय हुनेछ ।

मान्यता (Supersede गर्ने)पाउने सिद्धान्त अनुसार पनि न्यायिक प्रक्रियामा सहयोग गर्ने शर्त र अभियोजनकर्ता सन्तुष्ट हुने स्थितिमा पूर्ण छूटको मागदाबी गर्नमा बाधा देखिदैन।

त्यसरी नै संगठित अपराधको मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार सम्बन्धित जिल्ला अदालतलाई र भ्रष्टाचार तथा भ्रष्टाचारबाट आर्जित सम्पत्तिको शुद्धीकरण मुद्दा विशेष अदालतको क्षेत्राधिकारमा रहेको सन्दर्भमा संगठित भ्रष्टाचारको मुद्दा कहाँ कसरी अभियोजन गर्ने द्विविधा रहेको पनि सुन्नमा आएको छ ।क्षेत्राधिकारको सिद्धान्तको आधारमा भ्रष्टाचार मुद्दाको न्याय निरोपण गर्ने क्षेत्राधिकार विशेष अदालतकोमुख्य क्षेत्राधिकार (Original Jurisdiction)मा पर्ने विषय भएकोले जहाँ मुख्य क्षेत्राधिकार रहन्छ त्यही निकायमा अभियोजन गर्ने मान्यता रहिआएको छ ।

भ्रष्टाचारको अभियोगमा अनुसन्धान भएको मुद्दामा अनुसन्धान तहकिकातको सिलसिलामा पक्राउ परेको व्यक्तिलाई पटक पटक गरी ६ महिनासम्म हिरासतमा राख्न सकिने[३६] भ्रष्टाचार निवारण ऐनको व्यवस्था र ६० दिनसम्म हिरासतमा राख्न सकिने संगठित निवारण ऐन[३७]को कानूनी व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा संगठित भ्रष्टाचारको मुद्दामा ६० दिनभन्दा बढी अनुसन्धाको सिलसिलामा हिरासतमा राख्न सकिने नसकिने अर्को द्विविधा अभियोजनकर्तामा हुन सक्छ । यसमा पनि मूल अपराध भ्रष्टाचार भएकोले भ्रष्टाचार जोडिएको मुद्दामा त्यस सम्बन्धी ऐनको व्यवस्था बमोजिम हिरासतमा राख्न सकिने नै हुन्छ ।

प्रमाण प्रस्तुतिका विषयमा साक्षी संरक्षणको दृष्टिकोणले साक्षीलाई प्रतिवादी आफैले जिरह गर्न नपाउने सम्बन्धी संगठित निवारण ऐन २०७० को दफा ३६ को व्यवस्थाले संगठित भ्रष्टाचारको मुद्दामा जिरह गर्न नै नपाइने भन्ने अर्थ र द्विविधा हुनसक्छ । त्यसमा पनि भ्रष्टाचारमा संगठित समूहको संलग्नता रहने हुंदा भ्रष्टाचार निवारण ऐन अनुसार जिरह गर्न सो ऐन र अभियुक्तको स्वच्छ सुनुवाईको अधिकार(Right to Fair Trial)को सिद्धान्तको आधारमा पनि जिरह गर्न सकिनेमा वाधा देखिदैन । तर प्रमाण संकलन र प्रस्तुतिका विषयमा भने संगठित निवारण ऐन पछि कार्यान्वयनमा आएको विशेष कानून भएको र यसमा प्रमाण संकलन प्रस्तुतिका केहि विशिष्ट (Advanced) व्यवस्थारहेकालेकतिपय अवस्थामा संगठित समूहको संलग्नतामा भएको भ्रष्टाचार मुद्दाको अनुसन्धानको सिलसिलामा प्रमाण संकलन र प्रस्तुतिका सन्दर्भमा भने यदि भ्रष्टाचार निवारण ऐनमा नभएको व्यवस्था उक्त ऐनमा रहेछ भने त्यस अनुसार प्रमाण संकलन, प्रस्तुति र पारस्परिक सहायता(सहयोग उक्त विशेष ऐन बमोजिम गर्नमा समस्या देखिदैन ।

---

[३६]भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३१ उपादफा (४)

[३७]संगठित निवारण ऐन, २०७० को(दफा १४)

यसको अलाबा UNTOC कोपक्ष राष्ट्र अर्थात् उक्त महासन्धि अनुमोदन गरेपछि सन्धिमा उल्लिखित इच्छाधीन उपलेख (Optional Protocol) हरुको पनि स्वतः पक्ष हुने हो कि भन्ने द्वविधा रहेको पाइन्छ ।जबकि उक्त सन्धिको धारा ३७ अनुसार सन्धिलाई अनुमोदन गर्दैमा Optional Protocolsपनि छुट्टै अनुमोदन नगरी लागू हुन सक्दैनन् ।

अध्ययनको उपलब्धी (Findings):

यस आलेखमा उल्लेख गरिएका विभिन्न सैद्धान्तिक विवरणात्मक तथ्यहरु र भ्रष्टाचार मुद्दासम्बन्धी अनुसन्धान अभियोजनको समान्य प्ररुपको विश्लेषण विवेचना गरी हेर्दा निम्न निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ :

- परम्परागत भ्रष्टाचारभन्दा सगठित तवरबाट हुने भ्रष्टाचारजन्य क्रयाकलापमा बृद्धि भएको छ,
- आयोगमा भ्रष्टाचारका उजुरी बढ्दो क्रममा रहेका भएपनि आ व ०७४/०७५ को वार्षिक प्रतिवेदनलाई आधार लिने हो भने ४ प्रतिशत उजुरीहरुमा विस्तृत अनुसन्धान भएको मध्ये २ प्रतिशतमा मात्र अदालतमा मुद्दा दायर भएको छ र ५२ प्रतिशत उजुरी सोझै तामेलीमा तथा ४२ प्रतिशतमा अन्य कारबाही (सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउने) भई फछ्र्यौट भएका छन्,
- अनुसन्धान भएका मुद्दामा घुस रिसवतका मुद्दाको संख्या बढी छ,
- संगठित समूहको संलग्नतामा भएका भ्रष्टाचारका मुद्दामा पनि संगठित अपराध निवारण ऐन बमोजिम छुट्टै मुद्दा पेश गर्ने अभ्यासको थालनी भएको देखिदैन,
- संगठित समूहको संलग्नतामा भएका भ्रष्टाचारका मुद्दामा जस्तै राजस्व छली सरकारी जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता सार्वजनिक खरिद सम्बन्धी मुद्दाहरुमा आयोगबाट अनुसन्धान भई भ्रष्टाचारतर्फ मात्र विशेष अदालतमा मुद्दा दायर भएको पाइन्छ,
- संगठित अपराध मुद्दा बुझाईमा अनुसन्धाकर्ता र अभियोजनकर्ताहरुमा केही द्विबिधा रहेका छन् भने अभियोजनमा एकरुपता पाईंदैन,
- उजुरी धेरै पर्नु तथा मुद्दा अदालतमा पेश हुने वा अन्य कारबाही (विभागीय कारबाही लगायत) बाट मुद्दा फछ्र्यौट कम हुनुमा आयोगको अधिकारमा आएको संकुचन प्रमुख कारण रहेको छ भने अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता अनुरुप कानून संशोधन परिमार्जन हुन नसक्नुले थप समस्या ल्याएको छ,
- संगठित समूहको संलग्नतामा हुने भ्रष्टाचारका स्वरुपहरुमा विविधता आएको छ।अकूत सम्पत्ति आर्जन, राजस्व छली, सरकारी तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको हिनामिना नोक्सानी, सरकारी घरजग्गा अतिक्रमण र घरजग्गा व्यवसाय, राष्टसेवकको संलग्नता र संरक्षणमा विभिन्न सिण्डिकेट तथा कार्टेलिङ्गका माध्यमबाटहुने अपराध, गैरकानूनी सार्वजनिक खरिद, भ्रष्टाचारबाट आर्जित सम्पत्तिको वैध लगानी वा सम्पत्ति शुद्धीकरणजस्ता भ्रष्टाचारजन्य अपराधहरुबढेका छन्,

- भ्रष्टाचारको दाबी भई सर्वोच्च अदालतसम्म पुगेका कुनै पनि मुद्दामा संगठित समूहको संलग्नता भएको भनी त्यस अनुरुप अभियोग पेश भएको र सर्वोच्च अदालतबाट फैसलामा निर्देश वा आदेश भएको वा अप्रासंगिक कथन(Obiter dicta) कै रुपमा पनि बोलेको पाउन सकिएन।

भ्रष्टाचार मुद्दाको अनुसन्धान र अभियोजनका चुनौती

विश्व मै आकासिँदो भ्रष्टाचार निवारण आफैमा चुनौतीको विषय रहेको छ । अझ विकसित मुलुक भन्दा अविकसित, अल्पविकसित र विकासोन्मुख देशहरुमा भ्रष्टाचार विकास र सुशासनको वाधकको रुपमा जरा गाडेर रहेको छ । भ्रष्टाचारमा संगठित समूहको संलग्नताको विकसित स्वरुपले यसलाई निवारण गर्न अझ कठीन बनाइ दिएको छ । अपराध गर्ने शैली तरिकामा आएको परिवर्तन, अपराध गर्नमा प्रयोग हुने प्रविधि, सञ्चारले भ्रष्टाचारको कारवाही गर्न सहज छैन ।भ्रष्टाचार निवारणका चुनौतिको कुरा गर्दा मूलतस्कानूनी, संगठनात्मक, अनुसन्धान, अभियोजन, न्याय निरुपण, प्रमाण प्रस्तुतिका क्षेत्रमा समस्या रहेका छन् । तर भ्रष्टाचार निवारणका क्षेत्रमा देखिएका यी तमाम समस्या समाधान नै हुन नसक्ने भने होइन । त्यसका लागि कानूनमा संशोधन परिमार्जन, सांगठनिक क्षमाता अभिबृद्धि,पारस्परिक सहायता र सहयोग विस्तार,सम्बन्धित निकायहरुबिच समन्वय र आपसी सम्बन्ध विस्तारलगायत गरी बढ्दो भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न सकिन्छ ।

भ्रष्टाचार मुद्दासंग सम्बन्धित मुख्य कानूनी व्यवस्था कार्यान्वयनका व्यवहारिक समस्या र बुझाईका विषय यसअघिको शिर्षकमा सविस्तार उल्लेख गरिएको छ ।उक्तबाहेक समग्र भ्रष्टाचार निवारणका चुनौति र समस्या समाधानका उपायहरुलाई देहायका वुंदामा चर्चा गरिएको छ ।

संगठित समूहको संलग्नामा हुने भ्रष्टाचार निवारणका समस्या तथा चुनौतीहरु

- २०७२ आश्विन ३ गतेबाट कार्यान्वयनमा आएको नेपालको संविधानले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको साबिकमा भइरहेको अधिकारमा परिवर्तन गरेको भएपनि सो अनुकुल सम्बन्धित कानूनमा संशोधन हुन सकेको छैन,
- सञ्चार प्रविधि यातायातको विकास संगसंगै भ्रष्टाचारको शैली तौरतरिकामा आएको परिवर्तनलाई संबोधन गर्न तद्अनुरुपको विशिष्ट अनुसन्धान र प्रमाण संकलनको पद्धतिलाई अनुसरण गर्न सो अनुरुप कानूनमा परिमार्जन हुन सकेको छैन,
- UNCACको पक्ष राष्ट्र भएपनि उक्त महासन्धिले सृजना गरेको दायित्व अनुरुप निजी क्षेत्रको भ्रष्टाचार लगायतलाई संबोधन गर्न कानूनी संरचना तथा संगठनिक सबलीकरण गर्न सकिएको छैन,

- सार्वजनिक तथा सरकारी सम्पत्तिको हानी नोक्सानी सम्बन्धी भ्रष्टाचारका मुद्दामा बाहेक अन्य भ्रष्टाचारका मुद्दा र अवकाश प्राप्त व्यक्तिका हकमा भ्रष्टाचारको उजुरीउपर कारबाहि भएको मितिले वा उजुरी दर्ता मितिले हदम्याद लागू हुने हो अस्पष्टता छ,
- संवैधानिकरुपमा अख्तियार दुरुपयोग भन्नाले भ्रष्टाचारमात्र भन्ने बुझाई र अनुचित कार्य गरी अख्तियार दुरुपयोग गरेको भ्रष्टाचार संबोधन गर्ने संवैधानिक तथा कानूनी संरचनाको अन्यौलता छ,
- आयोगले प्रभावकारी सेवा दिन आवश्यक भौतिक श्रोत साधन, जनचेतना र पहुंच विस्तार कार्य प्रभावकारी हुन सकेको छैन,
- संगठित समूहको संलग्नतामा हुने अन्तरदेशीय अपराधमा सहयोग, सम्बन्ध विस्तार र प्रमाण संकलन प्रस्तुतिमा आवश्यक पारस्परिक सहायता सुपुर्दगीसंग सम्बन्धित सम्झौता तथा सम्बन्ध विस्ताका तरीकाको अपेक्षाकृत अवलम्वल हुन सकेको छैन,
- अनुसन्धानमा विद्युतीय सञ्चार अभिलेखको उपलब्धता प्रमाणको आवश्यक प्रयोगशालापरीक्षण प्रबन्धको उपयुक्तता र पर्याप्तता नभएकोले प्रमाण संकलन र प्रमाणीकरणको (Authentication)समस्या रहेको छ,
- संगठित अपराधलाई संगठित निवारण ऐन बमोजिम कारबाही हुनसक्ने सन्दर्भमा उक्त ऐनको प्रयोग र बुझाईको समस्याले कार्यान्वयनमा आउनसकेको छैन,
- कानूनी व्यक्ति(Legal Person)र राजस्व छली गरी फाईदा लिने Benificiariesलाई भ्रष्टाचारमा कारबाहि गर्न स्पष्ट कानूनी व्यवस्था छैन,
- पदमा रहदा आयोगबाट भ्रष्टाचारको कारबाहीहुन नसक्नेखालका उन्मुक्ति पाउने पदाधिकारीले सधैं उन्मुक्ति पाउने भन्ने धारणाको विकासले त्यस्ता उच्च पदस्थ व्यक्तिहरुलाई भ्रष्टाचारमा कारबाहि नगर्ने प्रचलनको विकास भएको छ ।
- UNCAC को उद्देश्य अनुरुप भ्रष्टाचार विरुद्धका कानूनी मापदण्ड संगठनात्मक क्षमाता विकास पारस्परिक सहायता विस्तार सार्वजनिक सेवामा सुशासन कायमतर्फका आवश्यक प्रबन्ध गर्न सृजना गरेका कतिपय दायित्व पुरा हुन सकेको छैन,
- भ्रष्टाचारमा कारबाही गर्ने एकमात्र आयोगको प्रदेश र स्थानीय स्तरमा प्रभावकारी र सबल पहुंच तथा संगठन विस्तार हुन सकेको छैन,
- गैर कानूनी सम्पत्ति आर्जनको परिभाषा,आयस्रोतको विश्लेषण,आयको मूल्यांकनको मापदण्ड र सम्पत्तिको स्रोत,खर्चको मूल्यांकनकास्पष्टमापदण्ड तथा मान्यता विकास हुन सकेका छैनन् ,

- भ्रष्टाचार गरी कमाएको अवैध सम्पत्तिको विभिन्न वैध कार्यमा लगानी गरी शुद्धीकरण गर्ने कार्यलाई प्रभावकारीरुपमा नियन्त्रण गर्न सकिएको छैन ।
- स्थानीय विभिन्न निकाय र अन्तरदेशीय सहयोग समन्वय र सहायताको व्यवहारिक र कानूनी समन्वयको उचित प्रबन्ध हुन सकेको छैन,आदि ।

समस्यासमाधानकाउपायहरु

- संविधान कानूनमा समसामयिक सुधार, परिमार्जन र संशोधन गर्ने,
- संगठित अपराध सम्बन्धी अवधारणामा स्पष्टता र बुझाईमा एकरुपताका लागि आवश्यक कानूनी प्रबन्का साथै सम्बन्धित जनशक्तिको क्षमाता अभिबृद्धिमा जोड दिने,
- अनुसन्धानकार्यमा आवश्यकभौतिक साधन तथा प्रयोगशालाको उचित व्यवस्था मिलाई प्रविधि तथा विद्युतीय उपकरणको उपयोगबाट प्रमाण संकलन र पहुँच विस्तार गर्ने,
- भ्रष्टाचारको अनुसन्धानका खुपिया प्रविधि, सूत्र परिचालन तथा विशिष्ट पद्धतिको प्रयोग र पालनाको सुनिश्चितता गरी सबुद प्रमाण संकलन गर्ने,
- भ्रष्टाचार निवारणका आधिकारिक निकायलाई प्रभावकारी बनाउन तत् तत् निकायको क्षमाता अभिबृद्धि तथा पहुंच विस्तार र विशेषज्ञको उपयोगमा जोड दिने,
- कसूरको गाम्भिर्यता र त्यसले पार्ने प्रभावका बारेमा जनचेतना अभिबृद्धि लगायत भ्रष्टाचार हुन नदिन आयोगको प्रबर्द्धनात्मक कार्यमा जोड दिने,
- भ्रष्टाचार निवारण गर्न स्थानीय,अन्तर्राष्ट्रिय, तथा अन्तरदेशीय पारस्परिक सहयोग, समन्वय, सम्बन्ध र सहायता विस्तारका लागि आवश्यक कानूनी तथा सहयोगका आधारहरु सुनिश्चित गर्ने,
- राज्यका सबै निकायहरु अनुसन्धानमा संलग्न निकाय, अदालत, प्रहरी, सरकारी वकिल, राजस्व, आन्तरिक सुरक्षा निकायकाबिच समन्वय कायम हुनुपर्ने ।
- अपूर्ण रहेका कानूनी प्राबधानहरुमा सुधार ल्याई र मौजुदा कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिने,
- पारस्परिक कानूनी सहायता आदानप्रदानमा जोड दिने,सन्धि गर्ने,
- सार्वजनिक सेवामा पारदर्शिता उत्तरदायित्व लगायत सुशासनको विस्तारमा जोड दिने,
- संगठित आपराधिक समूहबाट हुनसक्ने भ्रष्टाचारका महत्वपूर्ण क्षेत्रहरुमा नियामक निकायबिच पारस्परिक सहयोग र सम्बन्ध विस्तार गर्ने,
- अभियोजनको सौदाबाजीको कार्यविधिमा एकरुपता र पीडित तथा साक्षी संरक्षणका कार्यविधिको सुनिश्चिता गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने,आदि ।

निष्कर्ष

राज्यको जीवनमा भ्रष्टाचार देशको विकास र सुशासनको वाधकको रुपमा संसारभर फैंलिदै गएको महामारी हो ।अपराध शास्त्रमा भ्रष्टाचार सार्वजनिक पदाधिकारीको आचरण तथा नैतिकता विरुद्धको एक गम्भीर अपराध र फौजदारी न्याय प्रणालीले सम्बोधन गर्नुपर्ने महत्वपूर्ण पाटो हो।विज्ञान, प्रबिधि,सञ्चार, यातायातकोविकास संगसंगै भ्रष्टाचार गर्ने तौरतरिका शैली फेरिइका छन् भने भ्रष्टाचारका प्रकृति र प्रवृत्तिमा परिवर्तन भएको छ ।संगठित समूहको संलग्नतामा हुने भ्रष्टाचारले अपराधमा झनै सघनता, गाम्भीर्यता र चुनौती थपिदिएको छ । त्यस्ता भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरु सिमाविहिन र अन्तरदेशीयरुपमा फैलिएका छन् र विश्व समुदायलाई प्रभाव पारिरहेको पाइन्छ ।खासगरी अविकसित र विकासोन्मुख देशहरुमा भ्रष्टाचार गरी कमाएको सम्पत्तिको वैध कार्यमा लगानी गर्ने, अवैध सम्पति लुकाई छिपाई राखी जम्माखोरी गर्ने, सार्वजनिक पदाधिकारीहरु कुनै न कुनै रुपमा यस्ता कार्यहरुको मतियार वा सहयोगी बनी कार्य गर्ने,जस्ता भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरु बढ्दै गएका छन् ।

भ्रष्टाचार एक छुट्टै विशेषखालको अपराध भएकोले यसलाई संबोधन गर्न हरेक देशमा कानूनी तथा संगठनिक संरचनाहरु र अनुसन्धानका विशिष्ट व्यवस्थाहरु रहेका छन् ।समूह संलग्नातामा र अन्तर्राष्ट्रियरुपमै पनि प्रभाव पार्नसक्ने यस अपराधको निवारण गर्न पारस्परिक सम्बन्ध, समन्वय र सहयोगको पनि खांचो पर्दछ ।नेपालमा भ्रष्टाचार मुद्दाको अनुसन्धान अभियोजन गर्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नामको संवैधानिक आयोग र न्याय निरुपण गर्न विशेष अदालतसमेतका संगठनात्मक संरचनाहरु र विभिन्न कानूनी संरचनाहरु रहेका छन् ।UNCAC, UNTOCजस्ता अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरु अनुमोदन गरी तद्अनुरुप कतिपय संगठनिक र कानूनी संरचना तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा पारस्परिक सम्बन्ध विस्तारका आधारहरु तय गरेको छ ।तथापि देशमा भ्रष्टाचारअजै संगठित तवरबाट हुनेभ्रष्टाचार बढ्दो क्रममा रहेको छ र यसले सुशासन तथा समग्र देश विकासलाई नराम्ररी प्रभावित तुल्याएको छ ।

संगठित समूहको संलग्नतामा हुने भ्रष्टाचारका मुद्दामा भ्रष्टाचारतर्फ मात्र समान्य कारबाही हुनुले दण्डहीनता(Impunity)बढेको छ भने गम्भिर अपराध संगठित भ्रष्टाचारका अपराधीले उन्मुक्ति पाइ संगठित भ्रष्टाचारको जाल(Networking) विस्तार हुदैछ ।देशमा बढ्दो भ्रष्टाचार निवारण गर्न यसका प्रकृति र प्रवृत्तिमा आएको परिवर्तनलाई मनन् गर्दै कानूनमा समसामयिक संशोधन परिमार्जन,अनुसन्धानमा प्रबिधि सञ्चारको उपयोग र पहुँच पुऱ्याई पारस्परिक सहयोग र समन्वयका आधारमा कार्य गर्न जरुरी छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. नेपालको संविधान
२. मुलुकी अपराध संहिता, २०७४
३. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८
४. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९
५. संगठित निवारण ऐन, २०७०
६. पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन, २०६४
७. विभिन्न कानून पत्रिकाहरु
८. United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000
९. United Nations Convention against Corruption, 2003
१०. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली, २०५९
११. अख्तियार दुरुपयोग अनुसनधान आयोगद्वारा निर्मित विभिन्न कार्यविधि तथा निर्देशिकाहरु
१२. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन, २०७४/७५
१३. संगठितअपराधसम्बन्धीकानूनकोप्रभावमूल्यांकनसम्बनधीअनुसन्धामूलकअध्ययन, २०७४
१४. सम्मेलन विशेषांक, २०७५, नेपालका सरकारी वकीलहरु दोस्रो राष्ट्रिय सम्मेलन

संगठित अपराधको अभियोजनमा सरकारी वकीलका चुनौती र समाधानका उपाय

बालकृष्ण वाग्ले[१]

१. विषय प्रवेश

संगठित अपराधको अवधारणाले फौजदारी विधिशास्त्रमा प्रवेश पाएको धेरै लामो समय भएको छैन । खासगरी सन् १९७० को दशक पछी यस सम्बन्धी अवधारणालाई फौजदारी विधिशास्त्रमा विशेष स्थान प्रदान गरी यसका विभिन्न अवयबहरुको बारेमा चर्चा र छलफल अगाडी बढाईएको हो । अन्य परम्परागत अपराधको तुलनामा यस किसिमको अपराधको उद्धेश्य, शैली, संगठन संरचना, अपराधको तौरतरिका (Modus operandi) प्रभाव, प्रकार र प्रविधि जस्ता विभिन्न कारणले यस किसिमका अपराधले विश्वका विकसित एवम् विकाशोन्मुख सवै किसिमका राष्ट्रहरुलाई एउटा चुनौती सिर्जना गरिदिएको छ। विज्ञान र प्रविधिको विकाससँगै विकसित विश्वव्यापीकरणको प्रभाव र असर समेतले संगठित अपराधको विकास र विस्तारमा मलजल पुऱ्याएको छ । आपराधिक संगठनहरुको स्थापना र सञ्जाल निर्माणको कारणले अपराधीहरु एउटा क्षेत्राधिकार (jurisdiction) बाट सहज रुपमा अर्को क्षेत्राधिकारमा स्थानातन्तरण हुने प्रकृयाले संगठित अपराधको जालो विस्तारित हुदै एकदेशीय समस्या मात्रै नभई क्षेत्रीय, अन्तरदेशीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय चासो र सरोकाराको विषय बन्दै गईरहेको छ । जसको फलस्वरुप फौजदारी न्याय प्रणालीलाई मात्रै नभएर संगठित आपराधिक समूहको गतिशिलता र प्रभावको कारण संगठित अपराध आज विश्व समुदायको लागि ठूलो चुनौतीको विषय समेत बन्न गएको छ ।

अपराधको प्रभावकारी अनुसन्धान र अभियोजन कानूनी राज्यको लागि महत्वपुर्ण आधारशिला हो। अपराध अनुसन्धान तथा अभियोजन प्रभावकारी नभएमा राज्यले आफ्नो अभिष्ट पुरा गर्न सक्दैन। यसको लागि उपयुक्त कानूनी व्यवस्था एक शर्त हो तर कानूनी व्यवस्था भएर मात्रै अपराधको रोकथाम र न्यूनीकरण सम्भव हुदैन। कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि उपयुक्त संस्थागत प्रवन्ध तथा दक्ष र ईमान्दार जनशक्तिको उत्तिकै आवश्यकता रहन्छ। अभियोजनको कार्य राज्यको महत्वपुर्ण र आफैमा चुनौतीपुर्ण कार्य समेत हो । यसको आधारमा फौजदारी न्यायिक प्रक्रिया प्रारम्भ हुने र अभियोजन गरिएको व्यक्तिलाई दोषी वा निर्दोष के भनी निर्क्योल गरिने भएकोले यो कार्य अत्यान्त संवेनशील र होशियारीपूर्वक गर्नु पर्ने हुन्छ। संगठित अपराध

---

[१]माननीय जिल्ला न्यायधीश

आफैमा एक जटिल किसिमको अपराध भएको र यसको अनुसन्धान र अभियोजनका सन्दर्भहरुमा अन्य परम्परागत अपराधमा भन्दा भिन्न शैली, पद्धति र प्रकृया अवलम्वन र अनुशरण गरिने भएकोले सरकारी वकीलले अभियोजन गर्दा विशेष ध्यान र सतर्कता अपनाउनु पर्ने हुन्छ। नेपालको सन्दर्भमा पछिल्ला दिनहरुमा संगठित रुपमा गरिने आपराधिक क्रियाकलापमा वृद्धि हुँदै गईरहेको, यसको संगठन र सञ्जाल विस्तार भएको र संगठित रुपमा केही घटनाहरु भईरहेको अवस्था एबं अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व र प्रतिबद्धता समेतलाई पुरा गर्ने हिसावले संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिलाई ११ डिसेम्वर, २००२ मा हस्ताक्षर गरी पक्ष राष्ट्रको दायित्व अन्तर्गत राष्ट्रिय कानूनको रुपमा शुरुमा अध्यादेश मार्फत र पछि ऐनकै रुपमा संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० जारी भई कार्यान्वयनमा आएको छ । ऐन कार्यान्वयनमा आएको ५/६ वर्षको दौरानमा संगठित अपराधमा अभियोजन भएका मुद्धाको छुटै तथांकिय अभिलेख नभएता पनि संगठित अपराध निवारण ऐन अनुसार मुद्दाको अनुसन्धान र अभियोजन हुने गरेको सन्दर्भमा संगठित अपराधको अवधारणा, संयुक्त राष्ट्रसंघको महासन्धिका व्यवस्था र हाम्रो कानूनी व्यवस्था एवम् कानूनी व्यवस्था बमोजिम अनुसन्धान तथा अभियोजनमा सरकारी वकीलले भोग्नु परेका समस्या र चुनौती एवं समाधानका विषयमा प्रस्तुत कार्यपत्रमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

२. संगठित अपराधको अर्थ र अवधारणाः

संगठित अपराध के हो ? यसको अवधारणालाई कसरी बुझ्ने भन्ने सम्बन्धमा विश्वव्पापी रुपमा सर्व स्वीकार्य र एकिकृत मान्यता र परिभाषा छैन । संगठित अपराधलाई परिभाषा गर्न नसक्नु यस अपराधको गतिशील प्रकृति पनि एक मुख्य कारण हो । खास गरी के कस्ता आपराधिक गतिविधि आपराधिक समूहबाट के कसरी सञ्चालन हुन्छन? यसको संगठन संरचना कस्तो छ ?, कार्यशैली, उद्देश्य तथा चरित्र कस्तो प्रकृतिको छ ? भन्ने जस्ता आधारमा कुनै पनि अपराध संगठित हो वा होईन भनी विश्लेषण गर्नु पर्ने हुन्छ। यस सम्बन्धमा विधिशास्त्री Cowling को भनाई विशेष मननिय देखिन्छ। उनका अनुसार The fact that organized crime and criminal gangs by their nature are difficult to define, contributes to the absence of universally accepted definition ...। संगठित अपराध सम्वद्ध अपराध (Predicated offence) संग जोडिएर आउने हुंदा कुनै अमूक कसूर संगठित अपराध हो वा होईन भन्नको लागि त्यस्तो अपराधको विशेषता, गिरोह, स्वरुप, अपराध गर्ने तौर तरिका (Modus Operandi), अपराधीहरुको संख्यात्मक उपस्थिति तथा अपराध गर्ने उद्देश्य आदिका आधारमा पहिचान गर्नुपर्ने हुन्छ। सामान्य अर्थमा संगठित अपराधलाई दुई भन्दा बढी अपराधीले संयुक्त रुपमा व्यवस्थित तरिका अपनाई गरिने आपराधिक कार्यको रुपमा बुझिन्छ जँहा संगठित सदस्यहरुले आपसी सहयोग र सहकार्यमा गैरकानूनी कार्य गर्दछन । संगठित अपराधको अर्थ र अवधारणालाई २ वटा दृष्टिकोणबाट बुझ्न सकिन्छ ।पहिलो दृष्टिकोण हो कर्तालाई आधार लिएर परिभाषा गरिने

दृष्टिकोण (Who Centric Approach) यसमा अपराधमा को संलग्न छ वा हुन्छन, कस्ले अपराध गर्यो भनी हेरिन्छ। दोस्रो दृष्टिकोण भनेको कार्यलाई आधार लिएर परिभाषा गरिने दृष्टिकोण। (What Centric Approach) जँहा के गरियो ? कुन कार्य भयो र कार्यको प्रकृति कस्तो हो भनी हेरिन्छ र यसका आधारमा संगठित अपराधलाई बुझ्ने प्रयास गरिन्छ।

पहिलो दृष्टिकोणबाट हेर्दा संगठित अपराध आपराधिक पृष्ठभूमि भएका ३ भन्दा बढी व्यक्तिहरुको संगठन हो जसले संगठित र योजनाबद्ध रुपमा गम्भीर अपराधहरु गर्दछन। यसमा समूहको उपस्थित हुन्छ त्यस्तो समूह आपराधिक क्रियाकलाप सञ्चालनको लागि स्थापना हुन्छ। योजनावद्ध रुपमा गम्भीर प्रकृतिका घटनाहरु समूह वा समूहको तर्फबाट गरिन्छ। Donald Taft ले संगठित अपराध प्रति प्रतिकृया दिदै यसलाई अपराधीहरुको संगठनको रुपमा लिएका छन । जसले सामान्य आर्थिक, सामाजिक र राजनैतिक जीवनमा प्रभावकारी मानिने नेतृत्वसीप, अनुशासन, आज्ञाकारिता, वफादारिता, कार्य विभाजन, सहयोग, वलिदान, सहकार्य र सामूहिक योजना जस्ता तत्वहरु आपराधिक जगतमा प्रयोग गर्दछन भन्दै संगठित अपराधमा आवद्ध व्यक्तिहरुको विशेपता र भूमिकाबाट संगठित अपराधलाई प्रष्टाउने कोसिस गरेका छन। त्यसै गरी Hbadinsky ले संगठित अपराधलाई आपराधिक समूहले गर्ने गैरकानूनी गतिबिधिका रुपमा परिभाषित गर्दै संगठित अपराध भित्र ६ वटा कुराहरु हुन्छन भनी संगठित अपराधलाई कर्ता भन्दा कार्यबाट पहिचान गर्न सकिने वताएका छन। सैद्धान्तिक रुपले प्रभावित नभएको, (Non ideological) आपराधिक गतिविधि, (Criminality) पदसोपान सहित (श्रेणीबद्द् रुपमा) संगठित दक्ष जनशक्ति (पेशागत दक्षता) र क्षेत्र कार्यविभाजन सहित संगठित, निश्चित नियमानुसार संञ्चालित आपराधिक गतिविधि, स्वेच्छाचारी वा एकलौटी रुपमा गरिने अपराध, पेशेवर अपराधीलाई सदस्य बनाउने प्रवृत्ति वा प्रक्रिया भनी उल्लेख गरेका छन ।

पारीवारिक आपराधिक सञ्जालको रुपबाट विकसित हुंदै आएको संगठित अपराध सन् १९९० को दशक पछि विश्वव्यापीकरणको लहरसँगै वस्तु र सेवाको क्षेत्रमा भएको विविधिकरण तथा विस्तार र यसले पारेको प्रभाव समेतका आधारमा बढी मुनाफा केन्द्रित क्षेत्र प्रति आकर्षित हुदै त्यही क्षेत्रसँग सम्वन्धित कसूरमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ। खास गरी लागू औषधको कारोवार, अवैध हातहतियारको ओसार पोसार, मानव वेचविखन, भ्रष्टाचार, सम्पत्ति शुद्धीकरण, तस्करी, आंतकवाद जस्ता आपाराधिक कार्य संगठित समूहबाट हुने गरेको पाईएको छ । एक तथ्यांक अनुसार संगठित अपराधबाट वार्षिक १० खर्व अमेरिकी डलर बरावरको आम्दानी हुने गरेको अनुमान छ। संगठित आपराधिक समूहबाट हुने यस किसिमका अपराध योजनाबद्ध ढंगले संगठित रुपमा गरिने, कुनै एक ठाउंमा बसी अर्को ठाउंमा घटना घटाउने र अर्को देशमा गई लुक्ने र यसको प्रभाव र असर कुनै एक क्षेत्र वा राष्ट्रमा मात्र सिमित नहुने भएकोले यसलाई Transnational र Cross Boarder

Crime पनि भनिन्छ। ईन्टरपोलले सन् १९९८ मा गरेको एउटा परिभाषामा संगठित अपराध भन्नाले राष्ट्रिय सिमाको वास्ता नगरी आर्थिक लाभ प्राप्त गर्ने उदेश्यले निरन्तर रुपमा गैरकानूनी कार्यमा संलग्न रहने कुनै संगठन वा व्यक्तिहरुको समूह हो भनी संगठित अपराध Cross Boarder प्रकृतिको हुन्छ भन्ने कुरालाई थप प्रष्ट पारेको छ। आपराधिक कार्य सञ्चालनका लागि उनीहरुले आफ्नो संगठनलाई जसरी व्यावसायिक प्रतिष्ठानहरुले आफ्नो संरचना विकास गरेका हुन्छन ठीक त्यही रुपमा संगठित आपराधिक समूहले Enterprise model मा आफ्नो संगठनलाई परिणत गरिरहेको देखिएको छ। यस क्रममा विभिन्न आपराधिक समूहहरु एक आपसमा सम्वन्ध बनाई सहकार्य (alliance) गर्ने, आपसी सहयोग र मिलेमतोमा विभिन्न घटनाहरु घटाउने, एक मुलुकबाट अर्को मुलुकमा गई बस्ने, लुक्ने गरी आफ्नो संगठनलाई बढी जटिल बनाईरहेका हुन्छन । संगठित आपराधिक समूहको कार्य गर्ने सिमा असिमित बन्दै गएको र एक आपसमा प्रतिस्पर्धा भन्दा पनि मिलेर सञ्जालको निर्माण गरी काम गर्ने ईच्छा र क्षमता राख्ने भएकोले यसको मुख्य प्रभाव देशको आर्थिक सामाजिक क्षेत्र र कानून कार्यान्वयनमा परेको पाईन्छ । संगठित आपराधिक समूहबाट भएको घटनाको वास्तविकता पत्ता लगाउन र आपराधिक समूहको पहिचान गरी संगठित अपराधको वस्तुनिष्ठ अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने कार्यमा समेत कठिनाई भएको छ।

सन् २००३ देखि कार्यान्वयनमा आएको अन्तरदेशीय संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि २००४ ले सम्भवत संगठित अपराधको उल्लिखित अबधारणा र यसको परिवर्तनशील प्रवृति र स्वरुपका कारण संगठित अपराधको परिभाषा नगरी संगठित आपराधिक समूहको परिभाषा गरेको देखिन्छ। जस अनुसार संगठित आपराधिक समूह भन्नाले तीन वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरुको संरचनामा आधारित समूह जसले केही निश्चित समयको लागि एक वा सो भन्दा बढी गम्भीर अपराध गर्ने उद्धेश्यले सामूहिक रुपमा कार्य गर्दछन, जस्को प्रत्यक्ष र परोक्ष लक्ष्य वा उदेश्य भनेको आर्थिक फाईदा वा मुनाफा रहेको हुन्छ भनी भनेको छ । (Organized Criminal group shall mean a structured group of three or more persons, existing for a period of time and acting in concert with the aim of committing one or more serious crimes or offences, established in accordance with this convention, in order to obtain, directly or indirectly a financial or other materials benefit.) महासन्धिले गम्भीर कसूरको रुपमा चार वर्ष वा सो भन्दा बढीको सजाय हुने कसूरलाई समावेश गरेको देखिन्छ ।

संगठित अपराधको सम्वन्धमा उल्लिखित विद्धानका धारणा तथा संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको परिभाषा समेतका आधारमा संगठित अपराध भन्नाले संगठित आपराधिक समूहबाट गरिने गम्भीर अपराध हो । जुन प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा आर्थिक वा भौतिक फाईदाका वा प्राप्तिको लागि गरिन्छ।यस अपराधलाई आर्थिक क्रियाकलापको आधारमा अपराध उद्योग (Crime–Enterprise) को रुपमा पनि लिने गरिन्छ। संगठित अपराध योजना, तयारी संगठन संजाल, प्रयास श्रोत साधन सहित धेरै व्यक्तिहरु मिलि श्रृंखलावद्ध रुपमा गरिन्छ। आर्थिक लाभ मुख्य उदेश्य भए पनि

प्रसिद्धि हासिल गर्ने, समाजलाई आतंकित पार्ने, सामूहिक वदला लिने हिसावले पनि यस किसिमका अपराध हुने गरेको हुन्छ।

३. संगठित अपराधका आधारभूत विशेषताहरु

संगठित अपराध कुनै छुटै स्वतन्त्र आपराधिक कार्य नभई विद्यमान अपराधको श्रृखलामा परम्परागत वा सामान्य अपराध भन्दा छुट्टै ढंगबाट गरिने आपराधिक कार्य हो। विद्यमान फौजदारी कानूनले आपराधीकरण गरेको कुनै सम्वद्ध अपराध संगठित ढंगबाट संगठित आपराधिक समूहबाट भएको खण्डमा त्यस्तो अपराधमा संलग्न व्यक्तिको समूह, अपराधको प्रवृत्ती उद्धेश्य संञ्जाल जस्ता पक्षका आधारमा अपराध संगठित हुन पुग्दछ। संगठित आपराधिक समूहबाट गरिने अपराध र व्यक्तिगत रुपमा गरिने अपराधलाई हेर्ने हो भने अपराध विशेषको दृष्टिकोणबाट दुवैमा खास भिन्नता हुदैन। फौजदारी कानूनको दृष्टिकोणबाट दुवै समान अपराध मानिन्छ तर अपराध गर्ने कार्यशैली, संगठन संञ्जाल, सहभागीहरुको संख्यात्मक उपस्थितिको कारणबाट कानून कार्यान्वयनको दृष्टिकोणबाट संगठित अपराधलाई बढी गहन, संवेदनशील र जटील अपराधको रुपमा लिने गरिन्छ । संगठित अपराधलाई आपराधिक उद्देश्य. अपराधको प्रकृति, यसको विस्तारीत क्षेत्र सञ्जाल, आपराधिक प्रवृति, संख्यात्मक आधार, संरक्षक तथा सहयोगी समूह लगायतका पक्षहरुबाट अन्य अपराध भन्दा पृथक गर्ने गरिन्छ। यीनै पक्षहरुको आधारमा संगठित अपराधलाई विशेष वा थप सजायको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । संगठित अपराधको विशेषताका सम्वन्धमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्था र विद्धानहरुले विभिन्न विशेषताको वारेमा वर्णन गरेको पाईन्छ। मूलत संगठित अपराधको प्रकृतिका आधारमा यसका विशेषताहरुलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

क. सैद्धान्तिक रुपमा प्रभावित नभएको (Has no political goal; Non ideological)

संगठित अपराधमा संलग्न आपराधिक समूह कुनै निश्चित राजनैतिक दर्शन वा विचारबाट निर्देशित हुंदैनन। यि समूहरुको उद्देश्य राजनीतिक फाईदाको लागि **पनि** हुँदैन । तर आफ्नो संगठनको सुरक्षा वा गतिविधिको संरक्षणको लागि राजनैतिक पार्टी वा दलसँग नजिक भई वा राजनैतिक दल वा संगठनको साहारा वा सहयोग वा समर्थन लिई आफ्नो अभिष्ट भने पुरा गर्न सक्दछन।

ख. पदसोपान पद्धतीमा आधारित संगठन संरचना (Is hierarchical/ highly organized)

संगठित अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरुले आफ्नो संगठन निर्माण र विस्तार गर्दा पदसोपान पद्धतिमा आधारित हुन्छ। तहगत संरचना खडा गरी आपराधिक कार्यहरु गर्दछन । संगठनको नेतृत्व, सहयोगी, संरक्षक वा आपराधिक समूह गरी विभिन्न तह र सीपयुक्त जनशक्तिको आवद्धता यसमा रहन्छ। आपराधिक गतिविधिकै लागि संगठन तयार गरिएको हुनाले यिनीहरु अत्यन्तै संगठित भई काम गर्दछन।

ग. केन्द्रिकृत नेतृत्व (Centralized authority)

संगठनको गतिविधि सञ्चालन गर्दा होस वा अन्य कुनै काम गर्दा होस संगठनको नेतृत्वको आदेश वा निर्देशन अनुसार उनीहरु परिचालित हुन्छ। नेतृत्व तहमा कम र तल्लो तहमा (कार्यगत तहमा) बढी जनशक्ति हुने, माथिल्लो अधिकारीको आदेश र निर्देशनमा आफ्नो गतिविधि सञ्चालन गर्दछन। केन्द्रिय नेतृत्वको आदेश वा निर्देशन हरेक सदस्यले प्रयोग र पालाना गर्दछन।

घ. सीमित र गोप्य सदस्यता (Has a limited or exclusive membership)

यसका सदस्य गोप्य र सिमित हुन्छन। कठिन परीक्षण गरेपछि मात्र संगठनमा सदस्यलाई आवद्धता दिईन्छ। संगठनमा प्रवेश गरेपछि संगठनको अस्तित्व रहेसम्म वा जीवनभर सोबाट उन्मुक्ति पाउने सम्भावाना निकै कम हुन्छ। विगतको आपराधिक पृष्ठभूमि, संगठनप्रतिको ईमानदारिता र बफादारिता तथा सीप, दक्षता, कार्यकौशलताको परीक्षणबाट मात्र संगठनमा प्रवेश दिईन्छ।

ङ. संगठनको आफ्नै विशिष्ट कार्य संस्कृति (Constitutes a unique subculture)

संगठित अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरुले आफ्नो विशिष्ट कार्य संस्कृति निर्माण गरेका हुन्छन। सदस्यहरुको पहिचानको लागि होस वा काम गर्दा प्रयोग गर्ने भाषा वा काम गर्ने शैली आफ्नै तर मौलिक हुन्छ। सदस्यहरुका बीचमा गरिने व्यबहार वा अन्य वाहिरी जगतसँग गरिने व्यवहारका लागि निजहरुले एक किसिमको कार्य संस्कृति र अनुशासन र आचरणको व्यवस्थावाट आफूहरुलाई निर्देशित गर्ने किसिमबाट काम गर्दछन।

च. राजनीति प्रशासन र न्यायालय तथा सञ्चार क्षेत्रका व्यक्तिहरुलाई प्रयोग र प्रभाव (Influence on politics, public administration, the judiciary and the media (corruption)

संगठित आपराधिक समूहले भ्रष्ट राजनीतिज्ञ, प्रशासक, न्यायालय देखि मिडिया सम्मलाई आफ्नो अभिष्ट पुरा गर्नको निमित्त विभिन्न माध्यमबाट प्रभावित गर्ने, सहयोग लिने, दिने र त्यसको आडमा आफ्ना गतिविधि सञ्चालन गर्ने गर्दछन। यसका लागि ती क्षेत्रका भ्रष्ट छवी भएका व्यक्तिहरुलाई हातमा लिने सम्वन्धित क्षेत्रका सूचना र जानकारी प्राप्त गर्ने र आफ्नो बचाउको लागि आवश्यक परे निजहरुलाई नै प्रयोग गर्ने गर्दछन।

छ. सम्पत्ति शुद्धीकरण को लागि गरिने कार्यहरु (Money Laundering Activity)

संगठित अपराध आर्थिक मुनाफाका लागि गरिने अपराध भएको र यसबाट आर्जन गरिएको सम्पत्तिलाई वैध बनाउन यसमा संलग्न व्यक्तिहरुले विभिन्न माध्यमबाट सम्पत्ति शुद्धीकरणका गर्न रकम लगानी गर्ने र त्यसलाई परिचालन गरी अवैध आम्दानीलाई वैध बनाउने गर्दछन् यसका लागि विभिन्न व्यापार व्यवसाय, बैकिङ उद्योगधन्दा आदी जस्ता क्रियाकलापमा लगानी गर्दछन ।

ज. गैरकानूनी कार्यमा मात्र सिमितता नहुने (Non confined in Illegal activities)

संगठित अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरुको गतिबिधि भनेको मूल रुपमा गैरकानूनी कार्य गर्नेकै लागि हो तर गैरकानूनी कार्यका अतिरिक्त यिनिहरुका कतिपय गतिविधि वा कारोवार कानून संम्मत ढंगले पनि सञ्चालन गर्दछन । समाजमा आफ्नो प्रभुत्व र प्रभाव देखाउन र आफ्ना गतिबिधि कानून सम्मत छन भन्ने देखाउन र गैरकानूनी आर्जनलाई बैध बनाउन समेत यिनिहरुले कानून वमोजिमका कार्यहरुमा लगानी गर्ने त्यसको सदस्यता लिने समाज सेवा वा राजनैतिक, धार्मिक तथा सामाजिक र परोपकारी संस्था संग आवद्ध भई त्यसमा समेत आफूलाई समर्पित भएको देखाउने कार्य समेत गर्दछन जसबाट यस्ता क्रियाकलापमा संलग्न व्यक्तिको वास्तविक रुप छट्टाउन समेत गाह्रो हुन्छ।

झ. व्यावसायिक संगठन जस्तो संरचना (Business-like structure)

संगठित अपराधमा संलग्न समूहले आफ्नो संगठनलाई एउटा सफल र व्यावसायिक संगठनले जसरी सञ्चालन गर्दछन। अत्यन्तै व्यवस्थित कार्यप्रणाली, आफ्नो काम कारोवारको योजना, तयारी, संगठन कार्यविभाजन, विज्ञ र सल्लाहाकारको नियुक्ति लगायत एउटा व्यावसायिक कामको लागि आवश्यक पर्ने सम्पुर्ण पूर्वाधार जनशक्ति र संरचना तयार गरी सो मार्फत आफ्ना काम कारवाही सञ्चालन गर्दछन।

ञ. हिंसा र धम्की तथा बलको प्रयोग (Use of violence and intimidation.)

संगठित आपराधिक समूहले आफ्नो अभिष्ट पुरा गर्न विभिन्न किसिमका हिंसात्मक कार्य तथा वलको प्रयोग गर्दछन। व्यक्ति वा संस्थालाई धम्काउने, कुटपिट गर्ने, अपहरण गर्ने, ज्यान लिने देखि लिएर तिनका परिवार तथा आफन्त समेतलाई धम्की दिने काम पनि हुने गर्दछ। यस्ता व्यक्तिहरुले विभिन्न ठाउँमा हिसात्मक कार्य गरेर, व्यक्ति तथा समाज र राष्ट्रलाई आतंकित पार्ने र सोबाट आफ्नो शक्ति देखाउने बदला लिने वा आर्थिक फाईदा लिने काम गर्दछन । हिंसा तथा बल र धम्कीपूर्ण कार्य यस्ता संगठनको मुख्य अस्त्रको रुपमा रहेको हुन्छ।

ट. कार्य विशिष्टिकरण (Specialization)

कार्य विशिष्टिकरण संगठित आपराधिक समूहको एक महत्वपुर्ण विशेषता हो । कामको प्रकृति अनुसारका जनशक्तिको प्राप्ति, विकास र प्रयोग मार्फत आफ्नो काम कारवाहीलाई चुस्त राख्दछन। विषयगत वा क्षेत्रगत ज्ञान भएका वा कामको प्रकृति अनुसारका जनशक्तिलाई सोही कार्यमा संलग्न गराउने कार्य हुन्छ। आफ्नो कार्यमा निपूर्ण र दक्ष जनशक्ति मार्फत निजहरुले आफ्ना गतिविधि सञ्चालन गर्दछन।

ठ. निरन्तरता (Continuity)

निरन्तर रुपमा आपराधिक गतिविधिमा संलग्न हुनु यो संगठनको विशेषता हो। कुनै एक वा दुई वटा घटनामा मात्र यिनिहरुको संग्लनता सिमित हुंदैन। लगातार रुपमा एक पछि अर्को अपराध

श्रृंखलाबद्ध रुपमा घटाउने किसिमबाट कार्य गरेका हुन्छन। सुरक्षा संवेदनशीलताको हिसावले केही समय सुषुप्त रहे पनि भित्र भित्र आफ्ना गतिविधि गरिरहने र राज्य वा सुरक्षाको प्रवन्ध कमजोर रहेको अवस्थामा बढी सक्रिय रहने स्वभाव यस्ता संगठनमा देखिन्छ। संगठनको नेतृत्व कुनै कारणले अन्यथा भएमा पनि तुरुन्तै संगठनको नेतृत्व विकास गरी सो मार्फत संगठनको काम र अस्तित्वलाई निरन्तरता दिन्छन।

ड. अनुशासन र नियन्त्रण (Employing discipline and control)

संगठनप्रतिको वफादारिता र कर्तव्य परायणता संगठनमा आवद्ध सदस्यको सवै भन्दा महत्वपूर्ण गुण हो । समूहका सदस्यमा आदेशको एकात्मकता, अधिकारक्षेत्रको स्पष्टता, कामको वाँडफाँड तथा सो काम कारवाही सम्पन्न गर्दा बहन गर्नु पर्ने अनुशासन तथा दायित्वको सञ्चार सदस्यहरुका बीचमा हुन्छ। आफ्ना हरेक सदस्यको कामको निगरानी र अनुशासनको दायरमा उनीहरुको कामको मूल्याङकन र जिम्मेवारी फेरबदल हुने भएकोले यिनिहरु अत्यन्तै अनुशासित रुपमा आफ्नो संगठनमा रहन्छन। संगठनको अनुशासन र मर्यादामा नवस्ने वा नरहनेलाई समूहबाटै आवश्यक कारवाही हुन्छ र त्यस्तो कारवाही सम्भवत हत्यामा बदलिन्छ।

ढ. गतिविधिहरुको शिघ्र नियन्त्रण (Swift control over their activities)

संगठित अपराधी समूहले आफ्ना हरेक गतिविधिहरुलाई तुरुन्तै आफ्नो नियन्त्रणमा लिन सक्ने गरी सूचना पद्धतिको विकास गरेका हुन्छन। आफ्ना सदस्यहरु कुनै अफ्ठारोमा पर्ने सम्भावाना भएमा वा परेमा तुरुन्त रिहाई गर्न आवश्यक सवै प्रबन्ध मिलाउने, आफ्ना गोप्य योजना वा षडयन्त्रको चुहावट हुन नदिने, आफ्नो गतिविधिहरु गोप्य राख्ने, आफूहरुमाथि आक्रमण वा पकाउ पर्ने सक्ने सम्भावानाको अग्रिम जानकारी लिने र सोको सतर्कता अपनाउने, आफ्ना विरुद्धका प्रमाण वा दशी नियन्त्रणमा लिने जस्ता कार्यहरु अति शिघ्र रुपमा गर्दछन। जसले गर्दा कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायबाट आफूहरुलाई हरदम सुरक्षित राख्न सकियोस भन्ने यिनीहरुको प्रयत्न रहन्छ।

ण. कोषको व्यवस्था (Reserved fund)

संगठित अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरुले आफ्ना सदस्य तथा निजहरु परिवारको तत्कालिन र आपतकालीन सुरक्षाका तथा भरणपोषणको लागि कोषको व्यवस्था गरेका हुन्छन। उक्त कोषको रकमबाट आपतकालीन व्यवस्थाका अतिरिक्त कानून कार्यान्वयन गर्ने निकाय वा सोमा आवद्ध व्यक्तिलाई प्रभावित गर्ने कामको लागि लागि सो कोषको प्रयोग हुन्छ। यस्तो कोषको व्यवस्था संगठित आपराधिक क्रियाकलापबाट आर्जन मध्येकै केही अंश कटाई व्यवस्थित गरिएको हुन्छ।

यि उल्लिखित विशेषताहरु प्रायः संगठित आपराधिक समूहका साझा विशेषताहरु हुन । यस बाहेक विधिशास्त्री Edwin H.Sutherland ले संगठित अपराधको विशेषताका वारेमा उल्लेख गर्दै संगठित अपराधको विशेषता भनकै श्रममको विभाजन भएको, कुनै निश्चित क्षेत्रभित्र स्थापित र सकृय,

आफ्नै तरिकाले नेतृत्व र श्रेणीगत विभाजन रहेको, नियतबस आपराधिक कार्यगर्ने र प्रायजसो सरकारी कर्मचारीलाई प्रभावपार्ने हुन्छन भनी उल्लेख गरेको पाईन्छ । त्यसै गरी युरोपमा संगठित अपराधलाई अध्ययन गर्ने क्रममा ११ बटा साझा विशेषता संगठित अपराधमा हुने र ति मध्ये ६ वटा बिशेषता देखिए कुनै पनि संगठित आपराधिक समूहलाई संगठित अपराधको रुपमा परिषाषित गर्न सकिने सहमतीमा पुगेको देखिन्छ। ति मध्ये षडयन्त्र, (Conspiracy) गम्भीर आपराधिक कार्य, (Serious criminal act) नाफा, र वा शक्ति प्राप्ति प्रति उत्प्रेरित (Motivation of profit and/or power) कुनैपनि आपराधिक समूहलाई संगठित अपराधको रुपमा वर्गिकृत गर्न आवश्यक तत्वको रुपमा लिनु पर्ने भन्दै अन्य वांकी विशेषता निम्न रहने उल्लेख गरिएको छ ।

- Influence on politics, public administration, the judiciary and the media
- Money laundering activity
- Business-like structure
- Use of violence and intimidation
- International activity
- Speculation
- Continuity
- Employing discipline and control

४. संगठित अपराधको प्रमुख कार्यक्षेत्र

संगठित अपराधी समूहको मुख्य उद्धेश्यनै आर्थिक लाभ भएकाले जुन क्षेत्र आर्थिक उपार्जनको लागि आकर्षक छ त्यही क्षेत्रमा उनीहरुको गतिविधि केन्द्रित रहन्छ । मूलतः व्यापारी तथा व्यवसायिक क्षेत्र यिनिहरुको मुख्य निशाना र निगरानीका क्षेत्र हुन्छन । विश्वव्यापी रुपमा संगठित आपराधिक समूहको गतिबिधिहरु निम्न क्षेत्र र कार्यमा संलग्नता रहेको देखिएको छ । मानव वेचविखन, प्रतिबन्धित सामानहरुको ओसारपोसार, वस्तु र सेवाको एकाधिकार र मिलेमतोमा कार्टेलिङ, भ्रष्टाचार, सम्पत्ती शुद्धीकरण, अपहरण तथा शरिरबन्धक, बन्यजन्तुको आखेटोपहार ओसार पोसार, विधुतिय अपराध,फिरौती असुली, अपहरण तथा शरिरबन्धक, बैक तथा वित्तीय क्षेत्रको घोटला, वेश्यावृत्ती, लुटपाट, धोखा, विस्फोटन, मुद्दा अपचलन तथा नक्कली मुद्राको चलन, करछली आतंकवाद आदी।

५. संगठित अपराध र नेपाल कानून

संगठित अपराधका गतिबिधिहरुलाई निवारण गर्ने सम्वन्धमा छुटै कानूनी व्यवस्था भएको लामो समय भएको छैन। संगठित आपराधिक समूहको गतिविधिहरुले राज्यलाई भयवित वा आतंकित पारेको वा यसले सामाजिक शान्ति सदभाव वा विकासमा असर वा प्रभाव पारेको भन्ने जस्ता सामाजिक र राष्ट्रिय आवश्यकताको परिणाम स्वरुप संगठित अपराध निवारण ऐन, जारी भएको भन्ने अवस्था नभएता पनि विश्व परिवेश र संगठित अपराधका बढ्दा गतिविधिलाई नियन्त्रण गर्न

तथा यस्ता अपराध प्रति अन्तर्राष्ट्रिय जगतसंग सहयोग, सहकार्य र समन्वयलाई टेवा पुऱ्याउने उद्धेश्यका साथ संगठित अपराध नियन्त्रणका लागि प्रथम कानूनी दस्तावेजको रुपमा मिति २०६९/११/४ मा पहिलो पटक संगठित अपराध निवारण अध्यादेश ल्याईएको थियो। यसपूर्व संगठित रुपमा गरिने केही कसूरहरुको नियन्त्रणको लागि मुलुकी ऐन, र केही विषयगत ऐनका रुपमा रहेका कानून एवं व्यबस्था जस्तै किर्ते, ठगी खोटाचलन अपहरण तथा शरीरबन्धक लागु औषध, जिउमास्ने वेच्ने, मानव वेचविखन, भ्रष्टाचार जस्ता अपराधजन्य कार्यको नियमनका लागि कानूनी व्यबस्था गरिएको र उल्लिखित कसूर मध्ये केही कसूरमा हुल वा समूहमा कसूर भएको अवस्थामा थप सजाय गर्न सकिने व्यवस्था भएको देखिन्छ । पछिल्ला समयमा नेपालमा पनि संगठित आपराधिक समूहको गतिबिधि बढ्दै गएको र केही संगठित आपराधिक समूहले नेपाललाई आश्रयस्थल बनाई गतिविधि सञ्चालन गरेको, संगठित रुपमा केही छिटफुट घटनाहरु पनि भएको, संगठित आपराधिक समूहले नेपाललाई ट्रान्जिट स्थलको रुपमा प्रयोग गर्न थालेको जस्ता कार्यहरुले यस्ता गतिविधिहरुलाई नियन्त्रण र नियमन गर्न अध्यादेशको रुपमा ल्याईएको संगठित अपराध निवारण अध्यादेश. २०६९ खारेज गर्दै मिति २०७०/१२/१२ मा संगठित अपराध नियन्त्रण ऐन, २०७० जारी भई कार्यान्वयनमा आएको छ। सर्वसाधरणको जीउ, ज्यान तथा सम्पत्तिको सुरक्षा गरी शान्ति र सु-व्यवस्था कायम गरी मुलुकमा कानून र व्यवस्था कायम गर्ने, त्यस्ता अपराधमा विशेष प्रविधि अपनाई अपराधको अनुसन्धान गरी अपराध पिडित तथा साक्षीको सुरक्षा गर्ने र सो सँग सम्बन्धित अन्य विषयमा कानूनी व्यवस्था गर्न आवश्यकता रहेको कुरा ऐनको प्रस्तावानामा उल्लेख गरिएको छ । ऐनको दफा ३(२) मा संगठित अपराधको परिभाषा गर्दे कसैले आपराधिक समूहको लाभका लागि, आपराधिक समूहको निर्देशनमा, आपराधिक समूहको तर्फबाट, आपराधिक समूहसँग मिलेर वा आपराधिक समूहको संस्थापक वा सदस्य भई जानीजानी कुनै गम्भीर अपराध गरेमा त्यस्तो अपराध संगठित अपराध भएको मानिने उल्लेख छ । यस परिभाषाले आपराधिक समूहबाट हुने अपराध र सो समूहको लाभको लागि गरिने गम्भीर कसूरलाई मात्र संगठित अपराध मानेको त्यस्तो कसूरमा ३ वर्ष भन्दा माथिको कैद सजाय हुनु पर्ने र कम्तिमा ३ जना वा सो भन्दा बढीको व्यक्ति वा समूहले गरेमा मात्रै संगठित अपराध हुने भन्ने देखिन्छ।

मिति २०७५ माद्र १ देखि कार्यान्वयनमा आएका मुलुकी फौजदारी अपराध संहिता तथा फौजदारी कार्यविधि संहिता पनि संगठित रुपमा हुने आपराधिक कसूरका सम्वन्धमा केही व्यवस्था भएको देखिन्छ। अपराध संहिताको दफा ३१ मा समूहबाट भएको कसूरमा सवै सदस्यलाई सजाय हुने व्यवस्था छ। यसै गरी दफा ३८ मा अपराधको गम्भीरर्यता बढाउने आधार र अवस्थामा अन्य कुराहरुका अतिरिक्त ५ वा ५ भन्दा बढी व्यक्तिहरु मिली नियोजित वा संगठित

रुपमा कसूर गरेको अवस्था भएमा त्यस्तो कार्यले कसूरको गम्भीरर्यता बढाएको मानिने अवस्था छ। संहिताले जघन्य गम्भीर र सामान्य गरी कसूरको बर्गिकरण गरी तीन वर्ष भन्दा बढी दश वर्ष सम्मको कैद हुने कसूरलाई गम्भीर कसूर भन्दै सार्वजनिक शान्ति, नैतिकता, राज्य विरुद्ध, सार्वजनिक न्याय, हात हतियार तथा खरखजना विस्फोटक पदार्थ ज्यान, अपहरण तथा शरिर बन्धक, चोरी डाँका, ठगी आपराधिक विश्वासघात तथा आपराधिक लाभ जस्ता अपराधलाई अपराधिकरण गरी सजायको व्यवस्था गरेको छ । संहिताले अपराधीकरण गरेका यी मध्ये कतिपय कसूरहरु संगठित रुपमा गरिने अपराधको कोटीमा पर्ने कसूरका रुपमा समेत देखिन्छन। त्यसै गरी ३ जना भन्दा बढीको संलग्नतामा चोरी भए डाँका अपराधको Modus operandi मानिने गरी गरिएको नंया व्यवस्था ले संगठित रुपमा गरिने आपराधिक कार्यमा राज्य निर्मम रुपमा प्रस्तुत हुन खोजेको देखिन्छ।

यसै गरी मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ मा भएका केही व्यवस्थाहरु जस्तै अनुसूची १ र २ का कसूरका सम्वन्धमा कसूरको गाम्भीरर्यतालाई हेरी अनुसन्धानमा विशेष टोली गठन गर्न सकिने, संहिता वमोजिम कारवाही र किनारा हुने कसूर सम्वन्धी मुद्धाको कुनै अभियुक्त विदेशमा रहेकोमा पारस्परिक कानूनी सहायताको माध्यमबाट समाह्रान वा पक्राउपुर्जी तामेल गर्न गराउन सकिने व्यवस्थालाई लाई यस सन्दर्भमा संगठित अपराध निवारण ऐनका विशेषता संग नजिक सम्वन्ध राख्ने कानूनी व्यवस्थाको रुपमा लिन सकिन्छ।

६. संगठित अपराध निवारण ऐनले अपराधीकरण गरेका कसूरहरु

संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० ले अपराधीकरण गरेका सवै कसूरहरु आफैमा संगठित अपराध होईनन। ऐनको परिच्छेद २ मा उल्लिखित कसूरहरु मात्र संगठित अपराधको रुपमा रहेको कुरा दफा २(छ)को कानूनी व्यवस्थावाट देख्न सकिन्छ। परिच्छेद ३ अन्तर्गतका कसूर संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०ले अपराधीकरण गरेका कसूर भएपनी ती कसूर आफैमा संगठित कसूर नभई स्वतन्त्र तर ऐनको परिच्छेद २ ले मानेका गम्भीर कसूर हुन। यदी यि कसूरहरु आपराधिक समूहबाट समूहको लाभका लागि आपराधिक समूहको निर्देशनमा, आपराधिक समूहको तर्फबाट आपराधिक समूहसँग मिलेर वा आपराधिक समूहको संस्थापक वा सदस्य भई जानीजानी गरेको अवस्था देखिन्छ भने मात्र ति अपराधहरुलाई संगठित अपराध भनी नामाकरण गर्न सकिन्छ। यस बाट कुनै अमूक नामको कसूरमा ३ जनाको समूह भई गरेको र ३ बर्ष भन्दा बढी सजाय हुने अवस्था भएको कारणले मात्र संगठित अपराध हो भनी भन्न सकिदैन।संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० ले अपराधीकरण गरेका कसूरहरु निम्न छनः

(क) संगठित अपराध गर्न वा गराउने कार्य (दफा ३(१)),

(ख) आपराधिक समूहलाई संगठित अपराध गर्न वा संगठित अपराधमा सहयोग पुऱ्याउने कुनै काम जानी जानी गरी वा नगरी सो समूहको काम कारवाहीमा सहभागी हुने, सघाउ पु-याउने, वा संञ्चार साधन वा सूचना प्रवधि उपलव्ध गराउने वा आर्थिक सहयोग गर्ने वा कुनै साधन उपलब्ध गराउने वा संगठित अपराध गर्ने व्यक्तिलाई आश्रय दिने लुकाउने वा भगाउने कार्य (दफा ३(४))

ग) संगठित अपराधको तयारी उधोग षडयन्त्र गर्ने वा दुरुत्साहन दिने वा मतियार हुने कार्य (दफा ४)

घ) आपराधिक समूह स्थापना गर्ने कार्य (दफा ५)

ङ) संगठित अपराधको न्यायिक कार्यमा अवरोध पु-याउने कार्य (दफा ६)

च) विध्वंसात्मक कार्य (दफा ७)

छ) आपराधिक लाभ लिने कार्य (दफा ८)

७. **सङ्गठित अपराध निवारण ऐन, २०७० का मुलभूत विशेषताहरु**

- संगठित अपराध र सङ्गठित आपराधिक समूहको परिभाषा (दफा २ (घ) र (छ))
- संगठित अपराध, सोको अपूर्ण अपराध गर्ने र कसूरमा सहभागी हुने कार्यलाई कसूर कायम गरी कठोर सजायको व्यवस्था (दफा ३(४) तथा दफा ९)
- संगठित आपराधिक समूह स्थापना गर्ने, न्यायिक कारवाहीमा अवरोध गर्ने, विध्वंसात्मक कार्य गर्ने र आपराधिक लाभ एक्सटर्सन लिने कार्यलाई कसूर कायम गरी सजायको व्यवस्था । (दफा ५,६,७,८,९(ग),(घ),(ङ) र (च))
- संगठित अपराध सम्बन्धी कसूरको अनुसन्धान र अभियोजन सम्बन्धी विशेष व्यवस्थाः थप अभियोजन गर्न सक्ने तथा अनुसन्धानमा अवरोध गर्नेलाई सजाय। (दफा ११,१२ १३,१४,१५,१६,१७,१८,१९, २२ र ४८)
- अनुसन्धान र अभियोजनमा सहयोग गर्ने कसूरदारलाई ७५ प्रतिशतसम्म सजायमा छुट दिई माग दावी लिन सक्ने । (दफा २१)
- मुद्दाको सुनुवाई तथा प्रमाण र प्रमाणको भार सम्बन्धी विशेष व्यवस्था (परिच्छेद ६)
- सुराकी उजुरीकर्ता र साक्षीको संरक्षण सम्बन्धि विशेष व्यवस्था । (दफा ५३)
- यस ऐन अन्तर्गतको कसूर गर्ने लाई प्रचलित कानून वमोजिम हुने सजायको अतिरिक्त थप पचास प्रतिशत सजाय हुने। (दफा ९(क))
- संगठित संस्था (कानूनी व्यक्ति)लाई सजाय हुन सक्ने व्यवस्था। (दफा ४९)
- बन्द ईजलास सम्वन्धी कानूनी व्यबस्था । (दफा ४२)
- मुद्धा सरकारवादी हुने र हदम्याद नलाग्ने (दफा ५८ र ६०)

- पक्राउ गर्न वा अनुसन्धानमा सहयोग गर्नेलाई जरीवानाको २० प्रतिशत वरावरको रकम पुरुस्कार स्वरुप दिईने । (दफा ६०)

८. संगठित अपराधको अनुसन्धान र अभियोजन

संगठित अपराधको अनुसन्धान र अभियोजन सम्वन्धी व्यवस्था ऐनको परिच्छेद ४ मा गरिएको छ । भ्रष्टाचार वा सम्पति शुद्धीकरण सम्वन्धी अपराध वाहेकका अन्य संगठित अपराधको अनुसन्धान कम्तिमा अधिकृत स्तरको कर्मचारीबाट हुने कानूनी व्यबस्था छ [1]। संगठित अपराधको विशेषता, यसको जटिलता र कसूरको गाम्भिर्यता समेतका आधारमा यस्ता कसूरको अनुसन्धान गर्नको लागि सम्वन्धित विषयको विशेषज्ञ संलग्न रहेको विशेषज्ञ टोली गठन गर्न उपयुक्त हुने देखिएमा नेपाल सरकारले महान्यायाधिवक्ता र प्रहरी महानिरीक्षककोसँग परामर्श गरी विशेष अनुसन्धान टोली गठन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। संगठित अपराधको अनुसन्धान गर्न आवश्यकता अनुसार विशेष अनुसन्धान प्रविधि र विधि कन्ट्रोल डेलिभरी तथा गुप्त अनुसन्धान (अन्डरकभर अपरेशन) र यस्तै प्रकृतिका अन्य उपयुक्त पद्धतिको प्रयोग गर्न सक्ने ठाउँ ऐनले दिएको छ[2]। अनुसन्धानको सिलसिलामा अनुसन्धान अधिकृतले आवश्यकता अनुसार गोप्य सुराकीको प्रयोग गर्न सक्ने र त्यस्तो सुराकीको विवरण गोप्य राख्नु पर्ने व्यवस्था मिलाईएको छ।

संगठित अपराधको अनुसन्धानको सिलसिलामा प्रतिवादीको सम्पति रोक्का राख्न सकिने[3] आरोपित व्यक्ति वा निजको परिवारको कुनै सदस्य वा यस्तो आरोपमा संलग्न भएको छ भन्ने विश्वास गर्नु पर्ने मनासिव कारण भएको कुनै पनि व्यक्तिको कुनै वैंक वा वित्तीय संस्थामा रहेको खाताको विवरण माग गर्ने र त्यस्तो खाता रोक्का राख्न सक्ने,[4] राहदानी रोक्का राख्न सकिने, कम्प्युटर टेलीफोन मोवाईल फोन वा सञ्चार माध्यम सम्वन्धी विवरण माग गर्न सक्ने, त्यस्ता माघ्यमबाट भएको वा हुने सञ्चार सम्पर्कलाई निस्कृय वा सम्पर्क नहुने व्यवस्था गर्न सक्ने व्यवस्था ऐनमा गरिएको छ । अपराध अनुसन्धानको सिलसिलामा अनुसन्धान अधिकारीले अधिकार प्राप्त अधिकारीको अनुमती लिई वा तत्काल कसैको मृत्यु हुन सक्ने वा जीउ ज्यानमा गम्भीर चोटपटक लाग्न सक्ने सम्भावना भएमा मुलुकको राष्ट्रिय सुरक्षा वा हितमा आघात पर्ने भएमा वा सरकारी, सार्वजनिक वा निजी संरचना वा सम्पत्ति तत्काल ध्वस्त हुने वा आगजनी हुने सम्भावाना भएमा अनुमती विना पनि कुनै व्यक्तिको सञ्चार अभिलेख गर्न सक्ने [5] व्यवस्था ऐनमा गरिएको छ।

---

[१] संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० को दफा ११

[२] ऐ. दफा १३

[३] ऐ.दफा १५

[४] ऐ. दफा १६

[५] ऐ. दफा २३

संगठित अपराधको अनुसन्धानको जटिलतालाई विचार गरी यसको अनुसन्धानको लागि ६० दिनको अवधि तोकिएको छ।

संगठित अपराधको अनुसन्धान र अभियोजनको सन्दर्भलाई हेर्दा भ्रष्टचार र सम्पति शुद्दीकरणका कसूर वाहेकका अन्य कसूरको अनुसन्धान र अभियोजन क्रमशः नेपाल प्रहरी र सरकारी वकिल मार्फत गरिन्छ भने सम्पत्ति शुद्धीकरण र भ्रष्टाचारका कसूरको अनुसन्धान र अभियोजन सम्वन्धित निकायबाट हुन्छ ।

संगठित अपराधको अभियोजनका सम्वन्धमा अनुसन्धानबाट संकलित तथ्थ र प्रमाणको मूल्यांकन र विश्लेषणको कसूर गरेको देखिने प्रयास आधार भएमा सरकारी वकिलबाट अभियोजन गरिन्छ। अभियोजनका सम्वन्धमा ऐनले गरेको अर्को महत्वपुर्ण व्यवस्था भनेको दावीको सौदावाजीको सिद्धान्तको प्रयोग अनुसार सजायमा छुट दिन सकिने व्यवस्था पनि यस सम्वन्धमा महत्वपुर्ण व्यवस्था हो। संगठित आपराधिक समूहको गिरोह सम्म पुगी अपराध अनुसन्धानमा वास्तविक अपराधी पत्ता लगाइ तिनहरुको संञ्जाल र ध्वस्त पार्ने, अनुसन्धानको समय श्रम र मेहनत कम गरी साधन श्रोतको वचत गर्ने,न्यायिक प्रकृयालाई विश्वसनीय बनाउने र समग्र रुपमा अपराध अनुसन्धानको कार्यलाई प्रभावकारी बनाई दण्डहिनतालाई कम गर्ने अभिप्रायले यस व्यवस्थालाई आत्मसाथ गरिएको हो । जस अनुसार संगठित अपराधको आरोप लागेका कुनै अभियुक्तले आफूले गरेको आरोप स्वीकार गरी सो सम्वन्धमा प्रमाण जुटाउन तथा अभियुक्त वा त्यसको गिरोह वा मतियारलाई पक्राउ गर्न सहयोग प्रहरी, सरकारी वकील वा अदालतलाई सहयोग पुऱ्याएमा पहिलो पटक निजले संगठित अपराध गरेको देखिएमा त्यस्तो संगठित अपराधमा निजलाई हुने सजायमा पचहत्तर प्रतिशत सम्म सजायमा छुट दिन सकिने गरी मागदावी लिई मुद्दामा अभियोजन गर्न सकिने व्यवस्था ऐनले गरेको छ[6]। तर यो व्यवस्था शर्तयुक्त व्यवस्थाको रुपमा रहेको छ। संगठित अपराधको मुख्य अभियुक्तलाई, कुनै संगठित अपराधमा कैद सजाय पाएकोमा कैद सजाय भुक्तान भएको मितिले ३ वर्ष उमेर पुरा नभएका अभियुक्तलाई र एक पटक सजाय छुटको सुविधा पाई सकेका अभियुक्तका हकमा भने यस व्यवस्था वमोजिम सजाय छुटको मागदावी गर्न नसकिने देखिन्छ[7]। यसरी सजाय छुटको मागदावी लिएको अभियुक्तले अनुसन्धानमा सहयोग पुऱ्याएको भन्ने अन्य सवुद प्रमाणवाट प्रमाणित नभएमा वा निजले प्रहरी वा सरकारी वकिललाई गरेको सहयोगको प्रतिकूल हुने गरी अदालत समक्ष वयान दिएमा निज उपर पुनः मुद्धा दायर गर्न सकिने व्यवस्था समेत ऐनले गरेको छ। यस ऐन पूर्व जारी भएका केही विषयगत ऐनमा पनि यस किसिमको दावीको सैदावाजीको सिद्धान्तको अवधारणालाई कानूनमा समाहित गरेको भएता पनि

---

[6] संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० को दफा २१

[7] ऐ. दफा २१को देहाय ३(१) क) (ख) (ग)

प्रयोगको दृष्टिकोणबाट यो व्यवस्था प्रभावकारी रुपमा लागू नभएको र संगठित अपराध ऐनको हाल सम्मको कार्यान्वयनको चरणमा यस किसिमको कानूनी व्यवस्थालाई प्रयोग भने गरेको देखिदैन[8]।

अभियोजनको सम्वन्धमा ऐनले गरेको अर्को व्यवस्था भनेको थप अभियोजन गर्न सकिने कानूनी व्यवस्था[9]लाई पनि यस सम्वन्धमा महत्वपुर्ण व्यवस्थाको रुपमा लिन सकिन्छ। सामान्यतय कुनै अभियुक्तका सम्वन्धमा एउटै अपराधका सम्वन्धमा एक पटक अदालतमा मुद्दा दायर भई सके पश्चात सोही अपराधमा पूनः दावी लिन सकिदैन। यस्तो भएमा फौजदारी न्यायको महत्वपुर्ण सिद्धान्तको रुपमा रहेको दोहोरो खतराको सिद्धान्त[10] प्रतिकूल रहेको मानिन्छ। तर संगठित अपराध निवारण ऐनले कुनै व्यक्ति विरुद्ध संगठित अपराधको मुद्धाको अभियोग पत्र दायर भई सकेपश्चात सोही मुद्धाका सम्वन्धमा अन्य अभियुक्तका बिरुद्धमा मुद्दा दायर गर्न वा त्यसरी मुद्दा दायर भईसकेको अभियुक्त विरुद्ध सोही अपराधमा वा अन्य कुनै कसूरमा थप अभियोग लगाई अदालतमा अभियोग पत्र दायर गर्न सकिने व्यवस्थालाई ऐनमा आत्मसाथ गरिएको छ[11]। यस वाट संगठित अपराध र यसमा संलग्न प्रति राज्य कठोर रुपमा प्रस्तुत भएको र सोही अनुसार कानूनी प्रबन्ध गरिएको भन्ने स्पष्ट देखिन आउछ।

अभियोजनको सन्दर्भमा आवश्यक पर्ने प्रमाण संकलन र प्रस्तुती तथा प्रमाणका विषयका अन्य बिविध दृष्टिकोणबाट पनि संगठित अपराध निवारण सम्वन्धी ऐनका केही व्यवस्थाहरु अन्य सामान्य किसिमका अपराधमा गरिने तौरतरिका भन्दा भिन्न र फरक देखिन्छन । प्रमाण र प्रमाणको भार सम्वन्धी व्यवस्थाका हकमा ऐनमा भएका व्यवस्थाहरु सो हद सम्म ऐनकै व्यवस्था लागू हुने र ऐनमा नभएका व्यवस्थाको हकमा मात्रै प्रचलित कानून वमोजिम हुने व्यवस्था भएकोले संगठित अपराधको ऐनमा नभएका व्यवस्थाको हकमा मात्र प्रमाण ऐन, २०३१ का व्यवस्था आकर्षित हुने देखिन्छ। संगठित अपराधको अभियुक्तलाई सुरक्षाको दृष्टिकोणबाट अदालतमा उपस्थित गराउन नसकिने अवस्था भएमा श्रव्यदृश्य संवाद मार्फत अदालतमा उपस्थित गराउन सक्ने व्यवस्था रहेको छ[12]। त्यस्तै संगठित अपराध मुद्दाको सुराकी उजुरीकर्ता वा कुनै साक्षीलाई अदालतले श्रव्य दृश्य संवाद मार्फत वा डोर मार्फत बुझ्न परेमा वा अभियुक्तले नदेख्ने गरी निजको वकपत्र गराउन वा निजको स्वर यान्त्रिक वा अन्य तरिकाबाट परिवर्तन वा

---

[8] संगठित अपराध सम्वन्धी कानूनको प्रमाव मूल्याङन सम्वन्धी अनुसन्धान मूलक अध्ययन २०७४ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, काठमाडौं।

[9] ऐ.दफा २२

[10] दोहोरो खतराको सिद्दान्तलाई नेपाल संविधानको धारा २२ ले मौलीक हकको रुपमा स्वीकार गरेको छ।

[11] संगठित अपराध नियन्त्रण ऐनको दफा २२

[12] ऐ. दफा ३३(१)

रुपान्तरण गरी बुझ्न वा अदालत वाहेक अन्य कुनै स्थानमा साक्षी प्रणाण बुझ्न सक्ने गरी डोर मार्फत पनि श्रव्यदृश्य संवाद गरी बुझ्न सकिने व्यवस्था रहेको छ[13]। सुराकी उजुरकर्ता वा साक्षीले सुरक्षाका कारणबाट चाहेमा आफ्नो काल्पनिक वा सांकेतिक नाम बाट बयान वा बकपत्र गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ[14]। यसको अतिरिक्त संगठित अपराधको मुद्दामा सुराकी उजुरीकर्ता वा अन्य कुनै साक्षीलाई अभियुक्तले कुनै प्रकारको जिरह वा प्रश्न गर्न नसक्ने व्यवस्था रहेको छ । तर अदालतले आदेश दिएमा भने अभियुक्त वा निजको कानून व्यवसायीले श्रव्यदृश्य संवाद मार्फत वा अभियुक्तले निजलाई नदेख्ने गरी वा निजको पहिचान गर्न नसक्ने वा सुराकी साक्षी वा उजुरीकर्ताले व्यक्त गरेको कुरा नसुन्ने गरी जिरह गर्न सक्ने व्यवस्था छ [15]। फौजदारी न्यायमा अभियुक्तको स्वच्छ सुनुवाई हक र जिरह गर्न पाउने अधिकारको दृष्टिकोणबाट प्रस्तुत कानूनी व्यवस्था आपत्तीजनक रहेको भनी आलोचना गर्ने गरिएको भए पनि सुराकी, उजुरीकर्ता र साक्षी संरक्षणका हिसावले यो कानूनी व्यवस्थालाई प्रभावकारी मान्नु पर्ने देखिन्छ ।

ऐनको दफा ३७ अनुसार संगठित अपराधको मुद्दा चलाईएको कुनै व्यक्तिको आयश्रोतको तुलनामा निजको सम्पति अस्वाभाविक देखिन आएमा वा निजले अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेमा वा आफ्नो हैसियत भन्दा बढी कसैलाई दान दाताव्य, उपहार सापटी चन्दा वा वकस दिएको प्रमाणित भएमा निजले त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो श्रोत बाट आर्जन गरेको हो निजले प्रमाणित गर्नु पर्ने र त्यसरी प्रमाणित गर्न नसकेमा त्यस्तो सम्पत्ति संगठित अपराध गरी प्राप्त गरेको मानिनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ। अनुमानित कसूरको रुपमा हेरिने यस किसिमको व्यवस्थाबाट श्रोत खुल्न नसकेको सम्पति स्वभाविक रुपमा संगठित अपराधबाट आर्जन गरी कमाएर राखेको मानी त्यस्तो सम्पत्तिको हकमा आवश्यक कानूनी प्रकृया अवलम्वन गर्न सकिने अवस्था उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबाट देख्न सकिन्छ ।

यसै गरी संगठित अपराधको अभियुक्तले कसैलाई अपहरण गरी वा नगरी वा शरीरबन्धक बनाई वा नबनाई कसैबाट फिरौती माग गरी वा शरीर बन्धक बनाई वा नबनाई कसैले फिरौती माग गरी टेलीफोन, मोवाईलफोन वा अन्यकुनै सञ्चार माध्यमबाट धम्की दिएको अन्यथा प्रमाणित भएकोमा वाहेक निजले फिरौती लिएको अनुमान गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ[16]। यसबाट फिरौतीका लागि माग वा धम्की दिएको तर फिरौती असूल उपर भैनसकेको अवस्था (उद्योग) मा

---

[१३] ऐ..दफा ३४

[१४] ऐ. दफा ३५(१)

[१५] संगठित अपराध निवारण ऐन २०७० दफा ३५(२)

[१६] ऐ. दफा ३८

पनि आपराधिक कार्यले पुर्णता पाए सरह पुर्ण अपराध सरह मानी सजाय हुने व्यवस्था भएकोले यस सम्बन्धमा अभियोजन र अनुसन्धानको अवस्था देखिनै विशेष ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ ।

९. संगठित अपराधको अभियोजनमा देखिएका समस्या र चुनौतीहरू

फौजदारी मुद्दामा अभियोजनको कार्य आफैमा विशिष्ट र महत्वपूर्ण कार्य हो। राज्यको कार्यकारणी शक्तिको प्रयोग गरी गरिने कार्य भएपनि अभियोजनको कार्य न्यायिक निर्णय सरहको मानिन्छ। अभियोजनको उद्देश्य आपराधिक कार्यमा संलग्न व्यक्तिलाई कानूनको दायरामा ल्याई आपराधिक दायित्व बहन गराउनु भएकोले कानूनले निर्दिष्ट गरेको विधि र प्रकृयाका आधारमा अनुसन्धानबाट देखिएका तथ्य र प्रमाणको सहि विश्लेषण गरी प्रमाणवाट दोषी देखिएका व्यक्तिहरुका उपर मात्र अभियोजन गर्नु पर्ने हुन्छ। संगठित अपराध आफैमा संगठित आपराधिक समूहबाट योजनाबद्ध रुपमा गरिने गम्भीर प्रकृतिको अपराध भएकोले कुनै पनि कुनै गम्भीर अपराध संगठित समूहबाट संगठित समूहको लाभको लागि, संगठित समूहको सदस्य भई, जानी जानी गरेको अवस्थामा संगठित अपराध गरेको मानिने भएकोले सम्वद्ध अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरुको उद्धेश्य, अपराध गर्ने तरिका,आपराधिक गिरोहको संख्यात्मक उपस्थिति र आपराधिक कार्य समेतका आधारमा कुनै पनि अपराध संगठित रुपमा भए नभएको एकिन गरी अभियोजन सम्वन्धि निर्णय गर्नु पर्ने हुन्छ। यसको लागि संगठित अपराधको अवधारणात्मक पक्ष, यसको परिभाषाका सम्वन्धमा देखिएता विविधता, विशेषताहरु, संगठित अपराधको नियन्त्रणका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिले गरेका व्यवस्था र संगठित अपराध नियन्त्रण ऐन, २०७० ले समेटेका व्यवस्थाहरुको राम्रो अध्ययन र विश्लेषण गरी अभियोजन गर्नु पर्ने हुन्छ। अभियोजन गर्दा वा नगर्दा धारणागत स्पष्टता र कानूनको प्रस्टता, कार्यविधिमा एकरुपता भएमा मात्र अभियोजनकर्ताबाट हुने अभियोजन सम्वन्धी कार्य निष्पक्ष, प्रभावकारी र वस्तुनिष्ठ हुन सक्दछ। अभियोजनको कार्य आफैमा स्वतन्त्र निष्पक्ष र वस्तुगत हुन आवश्यक हुन्छ तर अनुसन्धानको जगमा उभिएर गर्नु पर्ने अभियोजनको कार्य अनुसन्धनको कुशलता र सक्षमतामा निर्भर रहने भएकोले प्रभावकारी अनुसन्धान विना वस्तुगत अभियोजन हुन सक्दैन । यसका लागि अनुसन्धानको तहदेखिनै यस सम्वन्धि अपराधको अन्तरवस्तु र अवयवलाई राम्रोसँग नियाली कानूनको मर्म र भावना अनुसार अनुसन्धान भएमा मात्रै अभियोजन केही हदसम्म सफल बन्न सक्दछ । अनुसन्धान राम्रो भएर मात्रैपनि अभियोजन राम्रो भन्ने हुँदैन यसको लागि सक्षम, कुशल, दक्ष र अनुसन्धानलाई दिशा निर्देश गर्ने सक्नै हैसियत अभियोजनकर्तामा हुन आवश्यक हुन्छ। अपराध अनुसन्धान र अभियोजन एक सिक्काका दुईवटा पाटा भएकोले दुवै निकायको कुशल कार्यशैली, समन्वय र सहयोग भएको खण्डमा मात्र कार्यक्षेत्रमा आई पर्ने समस्याहरुलाई हल गर्दै अगाडी बढ्न सकिने देखिन्छ। संगठित अपराध निवारण सम्वन्धी ऐन कार्यान्वयनमा आएको ५ वर्षको अन्तररालमा यस ऐनको व्यवस्था समेत

समेटी अभियोजन भएका मुद्दाहरुको एकिन अभिलेख प्रस्तुत हुन नसकेपनि यस ऐन अन्तरगत थप सजायको मागदावी लिई अभियोजन गरिएको अभ्यास छ। प्रयोगको हिसावले त्यती व्यापकता नभएता पनि ऐनको प्रयोग र अभ्यासमा अन्यौलता रहेको, कार्यक्षेत्रमा बिभिन्न समस्या र चुनौतीहरु रहेको र धारणा र बुझाईमा एक रुपता नभई प्रयोगमा विविधता देखिएको बिभिन्न समय र सन्दर्भमा यस ऐनको प्रयोग र प्रभावका वारेमा हुने छलफल तथा बहस समेतबाट सुनिन आएको अवस्था छ। अभियोजनको सन्दर्भमा देखिएका समस्या र चुनौतीलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

क) **अबधारणाको बुझाईमा देखिएको समस्या**

- संगठित अपराध आफैमा स्वतन्त्र कसूर होईन। कुनै आपराधिक कार्य संगठित समूहबाट भएको अवस्थामा त्यसमा संलग्न समूहको कार्य गर्ने तौरतरिका, शैली, उद्धेश्य, गिरोह, संगठन संरचना लगायतका आधारमा संगठित अपराध हो वा होईन भनी हेर्नु पर्ने हुन्छ । तर संगठित अपराध भनेको आफैमा के हो? भन्ने यसको स्पष्ट परिभाषा नभएको र परिभाषामा एकरुपता समेत नभएकोले कुनै खास अपराध संगठित हुने हो वा त्यस अपराध कसरी भएको छ? संलग्न व्यक्तिहरुको आपराधिक मनोवृत्ति, उद्धेश्य, शैली र संगठन संरचनाबाट हेनु पर्ने हो? भन्ने समन्वन्धमा अपराधको अनुसन्धानमा संलग्न तथा अभियोजनमा आवद्ध पदाधिकारीका विचमा धारणा र बुझाईमा एकरुपता देखिदैन। अन्यौलता र दुविधाग्रस्त मनस्थितिबाट अपराधको अनुसन्धान र अभियोजन प्रभावकारी हुन सक्दैन । अपराधको अनुसन्धान र अभियोजनमा संलग्न व्यक्तिको लागि संगठित अपराध के हो? र कस्तो अपराध कसरी भएमा संगठित हुन्छ भन्ने बुझाई नहुँदा सम्म अभियोजन प्रभावकारी हुन सक्दैन। यो एउटा चुनौतीको विषयको रुपमा रहेको छ।
- कुनै अपराध आफैमा संगठित हुन्छ कि हुदैंन ? आपराधिक समूह कस्तोलाई मान्ने ? संख्या महत्वपुर्ण हो कि कार्य? के कस्तो कार्य कसरी भए त्यस्तो कार्य संगठित हुन्छ ? भन्ने विषयमा अझ सम्म पनि अलमलमै देखिन्छ । कतै ३ जना वा सो भन्दा बढी प्रतिबादीको संख्यात्मक उपस्थितिलाई आधार मानी अभियोजन गर्ने गरेको र कतै आपराधिक कार्यलाई आधार मानी अभियोजन गर्ने गरिएको अभ्यास व्यबहारमा देखिन्छ। संगठित अपराधको प्रकृति र यसका विशेषतालाई राम्रोसँग केलाई अनुसन्धान नहुनु र ती पक्षहरुको विश्लेषण र विवेचना नगरी अभियोजन गरिने अभ्यायको निरन्तरता यसको अर्को चुनौती हो।
- संगठित अपराध भन्नाले संगठित आपराधिक समूहबाट भएको आपराधिक घटना भन्ने बुझिन्छ तर कतिपय अवस्थामा असंगठित समूह (Random formed Group) बाट भएको कुनै आपराधिक घटना वारदातलाई पनि संगठित भनी दाबी लिने अभ्यास देखिन्छ। संगठित अपराधको

विधिशास्त्र विपरित संगठित अपराध निवारण ऐनमा असंगठित समूहबाट पनि संगठित अपराध हुने सक्ने व्यहोरा उल्लेख भए अनुसार असंगठित समूहबाट पनि संगठित अपराध हुन सक्ने मान्यतामा संगठित आपराधिक समूहको उपस्थिति आवश्यक हुने वा नहुने के हो? यो पक्ष पनि अभियोजनको लागि चुनौतीको विषय बनेको छ।

- संगठित अपराधको लागि संगठन वा समूहको अस्तित्व देखाउन आवश्यक पर्ने नपर्ने के हो? अस्तित्व केलाई मान्ने ? कसरी एकिन गर्ने ? समूहको अस्तित्व नदेखिए के हुने ? अस्तित्व एकिन गर्ने आधार के के हुन सक्दछन? भन्ने विषय वास्तवमै पेचिलो बनेको छ। जुन विषय अनुसन्धान तथा अभियोजनको लागि चुनौतीपूर्ण विषयको रुपमा रहेको देखिन्छ।
- संगठित अपराध (Organized Crime) र समूह अपराध (Group Crime) का विचमा कतिपय विषयहरु र विशेषताहरु मिल्दा जुल्दा देखिन्छन तथापी सैद्धान्तिक रुपमा समूहगत अपराध र संगठित अपराधका बीचमा प्रष्ट देखिने र छुट्टिने भिन्नता छन। तर कतिपय अवस्थामा भिन्नताको सुष्म अवलोकन र अध्ययन नहुँदा समूहगत अपराध संगठित अपराध र संगठित अपराधलाई समूहगत अपराध भनी हेर्ने र बुझ्ने कार्यले अभियोजनको प्रभावकारीता देखिएको छैन। भिन्नताको सिमा रेखा पहिचान गरी वास्तविक रुपमा अभियोजन गर्न नसक्नुलाई पनि चुनौतीको रुपमा लिन सकिन्छ।

ख) कानूनी व्यवस्थाको अष्पष्टताले ल्याएको चुनौती

- संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० संगठित अपराधलाई निवारण गर्ने उद्धेश्य साथ जारी गरिएको भन्ने ऐनको प्रस्तावाना बाट देखिन्छ। संगठित अपराध निवारण गर्नको लागि जारी गरिएको ऐनमा उल्लिखित सवै कसूर स्वाभाविक रुपमा संगठित अपराधका कसूरहुन भन्ने सामान्य र सोझो बुझाईलाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था पनि देखिदैन । तर संगठित अपराध निवारण ऐनले अपराधीकरण गरेका सवै कसूर आफैमा संगठित अपराध होईनन्। संगठित अपराध निवारण ऐनले केही कसूर जुन साविकमा कसूरको रुपमा नेपाली कानूनमा समावेश भएका थिएनन ति कसूरलाई यस ऐनले पहिलो पटक अपराधीकरण गरी सजायको व्यवस्था गरिएको भन्ने देखिन्छ। संगठित अपराध निवारण ऐनले अपराधीकरण गरेको यस किसिमका अपराध ऐनको दफा ५, ६, ७ र ८ मा व्यवस्थित भएपनि ति कसूर आफैमा स्वतन्त्र कसूरका रुपमा रहेका तर ऐनले गम्भीर कसूर भनी नामाकरण गरेका कसूर हुन। यो विषयलाई लाई कानूनमा स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्न नसकिएको साथै न्यायिक कारवाईमा अवरोध, भ्रष्टाचार तथा सम्पति शुद्धीकरणको कसूरलाई राष्ट्रसंघको महासन्धिले संगठित अपराध भनी मानेको अवस्था हुँदा एउटै ऐनमा समावेश केही कसूरलाई संगठित अपराध र केही कसूरलाई स्वतन्त्र कसूर भनी बुझ्न कठिनाई रहेको सन्दर्भमा यसका वारेमा सम्वन्धित

सरोकारवालाई समयमै अनुशिक्षण गरी धारणामा एक रुपता ल्याउन नसकेको कारण अनुसन्धान र अभियोजनमा यसले चुनौती सिर्जना गरेको छ ।

- संगठित अपराध निवारण ऐन ,२०७० को दफा ३ को (४) ले परिभाषित गरेका कसूर जस्तै आपराधिक समूहलाई संगठित अपराध गर्न सघाउ पुऱ्याउने वा ती समूहको काम कारवाहीमा सहभागी हुने वा कुनै साधन उपकरण सूचना उपलव्ध गराउने लगायतका कार्यलाई अपराधीकरण गरी ति कार्य गर्नेलाई ऐनको दफा ९ को (ख) मा सजायको व्यवस्था गरिएको छ । जस अनुसार उल्लिखित कसूर गर्नेलाई प्रचलित कानूनमा कुनै सजायको व्यवस्था भएको रहेनछ भने पाँच वर्ष सम्म कैद र पाँचलाख रुपैया सम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । सजायको यस किसिमको प्रावधानले एकातर्फ दफा ३ को उपदफा (४) मा उल्लिखित कसूरहरु आफैमा स्वतन्त्र कसूर हुन की भन्ने जस्तो अवस्था देखिन्छ। प्रचलित कानूनले कसूर मानेको कुनै अपराधमा कुनै खास विशेषताबाट उक्त अपराध संगठित हुने र संगठित भएको कारणले प्रचलित कानूनमा उक्त कसूरमा हुने सजायमा संगठित अपराध ऐन अनुसार थप सजाय हुने हो, तर प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाले प्रचलित कानूनमा त्यस्तो कसूरलाई अपराध मानी सजायको व्यवस्थानै गरेको रहेनछ भने पनि यस ऐन वमोजिम सजाय गर्नु पर्ने भनी गरिएको व्यवस्थाले फौजदारी कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्त "तत्काल प्रचलित कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरे वापत कुनै व्यक्ति सजायको भागीदार नहुने" भन्ने सिद्धान्त प्रतिकूल हुने अवस्था समेत हुँदा यस्ता कसूका सम्वन्धमा अभियोजन गर्दा स्वतन्त्र कसूर मानी अभियोजन गर्ने वा संगठित भनी थप सजायको मागदावी लिने ? थप दावी लिन त त्यस्तो कसूरमा कानूनले पहिला सजायको व्यवस्था गर्नु पर्ने हुन्छ । यस्तो स्थितिमा कानूनको प्रयोग र पालनालाई कसरी समन्वयात्मक रुपमा अगाडी बढाउने भन्ने विषय कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायको लागि चुनौतीपूर्ण देखिन्छ।
- ऐनको दफा ३(५) मा भएका कसूरहरु जस्तै संगठित अपराधको तयारी, उधोग, षडयन्त्र, र दुरुत्साहन जस्ता कार्य गर्न नहुने भनी उल्लिखित कसूहरुलाई अपराधीकरण गरेको भएता पनि सजाय सम्वन्धी ऐनको दफा ९ अध्ययन गर्दा यि कसूर गर्ने गराउनेलाई सजायको कुनै व्यवस्था गरेको देखिदैन । कानूनले कसूर भनी अपराधीकरण गरे पछि त्यस्तो कसूर गर्ने गराउनेलाई सजाय गर्न नसक्ने हो भने अपराधीकरण गर्नुको कुनै सार्थकता हुंदैन। अर्को तर्फ सजायनै नभएको कसूर अपराध नहुने (No crime without punishment) भन्ने फौजदारी कानूनको मान्य सिद्धान्तको प्रतिकूल रहेको यस कानूनी व्यवस्थाको प्रयोगलाई कसरी कार्यान्वयन गर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा समस्या रहेको परिपेक्ष्यमा २०७५ माद्र १ देखि जारी

भएको मुलुकी अपराध संहिता को परिच्छेद ३ को कानूनी व्यवस्था अनुसार **प्रचलित कानूनी व्यवस्था वमोजिम परिभाषित कसूरका सम्वन्धमा त्यस्ता कानूनले अन्यथा नगरेको अवस्थामा संहिताको व्यवस्था लागू हुने**[17] गरी भएको व्यवस्थाले यस सम्वन्धी विषयलाई हाल संम्वोधन गरेको देखिन्छ। तर २०७५ भाद्र पुर्वका यस किसिमका कार्यलाई सम्वोधन गरी सजाय हुने व्यवस्था नभएकोले सो सम्वन्धमा दावी लिने कि नलिने ? सजायको माग दावि कुन लिने? प्रचलित कानूनी व्यवस्था अनुसार थप सजायको विषय के हुने जस्ता प्रश्नहरु अनुत्तरितनै रहेको सन्दर्भलाई पनि समस्या र चुनौतीकै रुपमा लिन सकिने देखिन्छ।

- ऐनको परिच्छेद ३ को दफा ५ ले आपराधिक समूह स्थापना गर्न, सञ्चालन गर्न वा गराउन वा जानी जानी आपराधिक समूहको सदस्य हुन वा कसैलाई सदस्य बनाउन नहुने भनी निषेध गरेको छ । यो दफाको कसूर संगठित अपराधको कसूर होईन तर ऐनले आपराधिक समूहको परिभाषा गर्दै प्रत्यक्ष वा परोक्ष रुपमा परिच्छेद २ मा उल्लिखित संगठित अपराध गर्ने उद्धेश्यले बनेको संगठित वा असंगठित तीन वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरुको समूह भनी भनेको छ। यस अवस्थामा आपराधिक संगठन स्थापना...लगायतको कसूरलाई आफैमा संगठित अपराध भन्ने वा नभन्ने ? दफा ३ र दफा ५ को प्रयोग संगसंगै गर्न मिल्ने नमिल्ने के हो ? अन्यौलता र अस्पष्टता देखिएको सन्दर्भलाई पनि यस सन्दर्भमा कानूनको अस्पष्टताले ल्याएको समस्याको रुपमा लिन सकिन्छ।
- कानूनको अन्यौलताले ल्याएको अर्को समस्या वा चुनौती भनेको क्षेत्राधिकारको विषय पनि एक हो । भ्रष्टाचार, सम्पति शुद्धीकरण र आंतककारी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्वन्धी मुद्दा वाहेक अन्य संगठित अपराधको कसूरको मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार जिल्ला अदालतको हुने ऐनको दफा ४० मा व्यवस्था छ । तर कतिपय संगठित रुपमा गरिने कसूर जस्तै बैंकिङ कसूर, राज्य विरुद्धको कसूर (साविकमा) सम्पति शुद्धीकरण लगायतका कसूरमा मुद्दा हेर्ने अदालत फरक रहेको सन्दर्भमा सम्वद्ध कसूरका सम्वन्धमा मुद्धा हेर्ने अधिकारक्षेत्र भएको अदालतमा अभियोजन गर्ने वा संगठित अपराध जोडी थप सजाय मागेको कारण त्यस्तो मुद्दा जिल्ला अदालतमा दायर गर्ने भन्ने द्विविधापूर्ण स्थिति रहेको साथै कुनै कसूरमा संगठित पनि भनी अनुसन्धान भएको तर अभियोजन हुने समयमा संगठित नदेखिई सम्वद्ध कसूरको मात्र वारदात देखिए अनुसन्धानका नाउँमा अनावश्यक रुपमा शंकितलाई थुनामा राखेको भन्ने जस्ता आरोप र लान्छानाप्रति चित्तबुझ्दो जवाफ दिनु पर्ने चुनौती पनि अभियोजनपक्षमा रहेको देखिन्छ।

---

[17] मुलुकी अपराध संहिता २०७५ को परिच्छेद ३

- ऐनको दफा ५१ मा संगठित अपराध गर्न प्रयोग भएको जुनसुकै उपकरण वस्तु वा साधन जो सुकै व्यक्तिसँग रहेको भएपनि जफत हुने व्यवस्था कानूनी व्यवस्था छ तर अपराधमा संग्लग्न नभएको वा त्यस्तो अपराधका वारेमा कुनै थाहा जानकारी नभएको व्यक्तिको कुनै वस्तु वा साधन सम्पत्ति अपराधमा प्रयोग भएको अवस्थामा त्यस्तो सम्पति के हुने? जफत गर्ने दावी लिने वा सम्वन्धित धनीको कसूरप्रतिको संलग्नता पुष्टी भएको अवस्थामा मात्र प्रतिवादी कायम गर्ने र जफतको पनि दावी लिने हो? कानूनको व्यवस्थाले अभियोजनकर्ताले अन्य पक्षहरुको विश्लेषण गर्ने ठाउँ नदिएको अवस्थामा उल्लिखित परिस्थितिमा निर्दोष व्यक्तिको हित संरक्षण गर्ने दायित्वलाई कसरी व्यवस्थापन गर्ने हो भन्ने विषय पनि अभियोजनका सन्दर्भमा आउने एउटा जटिलताको रुपमा रहेको छ।

(ग) कार्यगत क्षेत्रमा पर्ने समस्याहरु

- कुनै कसूरको प्रकृतिले नै त्यस्तो कसूर संगठित समूहको योजना, संग्लनता, निर्देशन, सहभागिता आदी विना हुन सम्भवहुन सक्ने नदेखिने तर पक्राउ परेको व्यक्तिले उक्त संगठनको अस्तित्व, संगठनका सदस्यको पहिचान, संगठन संरचना, भूमिका, विगतमा भएका र गरिएका आपराधिक गतिविधिहरुको विवरण लगायत संगठित आपराधिक समूहका अन्य गतिविधी खुलाउन नसक्ने (भरिया किसिमका) र अनुसन्धानबाट त्यस्तो गिरोहको वारेमा केही तथ्थ खुलेतापनि त्यस्ता व्यक्तिहरु पक्राउ पर्न नसकेको अवस्थामा पक्राउ व्यक्तिका हकमा मात्रै संगठित तर्फ वादी लिई अभियोजन गर्न सकिने वा नसकिने भन्ने समन्वन्धमा अन्यौलता र द्विविधा हुने गरेकोले समयमै उचित निर्णय लिन नसकिने अवस्थालाई व्यबहारीक समस्याको रुपमा लिन सकिन्छ।
- कुनै अपराधका सम्वन्धमा अनुसन्धान अवधि भरी मूल अपराधका सम्बन्धमा मात्रै अनुसन्धान हुने र अनुसन्धान भई प्रतिबेदन तयार भई राय प्रतिबेदन पेश गर्ने अवस्थामा मात्रै संगठित अपराधको पनि दावी थप गरी आउने[18] कार्यलाई निरुत्साहित गर्न वा त्यस्तो प्रतिवेदनलाई उपेक्षा गरी संगठित होईन वा हुन सक्दैन भनी सम्बन्धित अनुसन्धान गर्ने निकायलाई विश्वस्त गर्न नसक्ने वा गर्न नचाहाने प्रवृत्ति पनि अभियोजनका सन्दर्भमा देखिने समस्या हो । संगठित कसरी भयो वा हो भनी त्यसका आवश्यक अवयव केलाई वा विश्लेषणनै नगरी अनुसन्धान प्रतिबेदनकै भरमा अभियोजन गर्नु पर्ने परिपाटी पनि समस्याको एउटा कारण वनेको छ ।

---

[18] संगठित अपराध सम्वन्धी कानूनको प्रभाव मूल्यांकन सम्वन्धी अनुसन्धान मूलक अध्ययन २०७४ महान्यायाधिवक्तको कार्यालय

- संगठित अपराधको लागि आवश्यक तत्व संगठित समूह, त्यसको सदस्यता, ३ जना भन्दा बढी व्यक्तिको संख्या, आर्थिक फाईदा आदी लगायतको पक्ष एकिन गरी संगठित रुपमा वारदात भएको स्थापित हुने किसिमले अनुसन्धान भई नआउने र सोअनुसार अनुसन्धन गरी ल्याउन अनुसन्धानकर्तालाई निर्देशन दिने वा आवश्यक समन्वय गर्ने गराउने कार्य अभियोजन पक्षबाट पनि नहुने स्थितिले अनुसन्धान तथा अभियोजन कार्य केवल कर्मकाण्डी बन्न पुगेको छ ।
- संगठित अपराध निवारण ऐनले व्यवस्था गरेका अनुसन्धानका विशेष विधि र पद्धती कन्ट्रोल डेलीभरी, अन्डरकभर अपरेशन सूचना प्रविधिको प्रयोग, जस्ता पद्धतीलाई अनुसन्धानको चरणमा र दावीको सौदावाजी (सजायमा छुट) दिने व्यवस्थालाई अभियोजनका क्रममा प्रयोग भएको देखिदैन। अनुसन्धान र अभियोजनलाई प्रभावकारी बनाउने सन्दर्भमा ऐनका व्यवस्था विशेष व्यवस्था एवं कानूनी प्रबन्धलाई कार्यान्वयनमा ल्याउने तर्फको क्रियाशिलता र अग्रसरता नभएको वास्तविकताले पनि अभियोजनको कार्य प्रभावकारी बन्न सकेको छैन ।भैरहेको कानूनी व्यवस्थालाई पनि उपयुक्त ढंगले प्रयोग र पालना गर्न नसक्नुलाई पनि समस्याको रुपमा लिन सकिन्छ ।
- संगठित अपराधका प्रकृतिसँग मेल खाने तर राजनैतिक आवरणमा गरिने कतियय हिसात्मक प्रकृतिका कार्यलाई सम्वोधन गर्ने सम्वन्धमा राजनैतिक नेतृत्वको स्पष्ट दृष्टिकोण नहुने कारणले पनि कानून कार्यान्वयनको सन्दर्भमा अनुसन्धान र अभियोजनकर्ताले विभिन्न खाले समस्या र चुनौती सामान गर्नु पर्ने स्थिति देखिएको छ।
- एक अध्ययन अनुसार[19] संगठित अपराधको अनुसन्धान र अभियोजनका सम्वन्धमा मूलतः देखिएका समस्याहरुमा मूल अपराध पुष्टिहुने गरी प्रयास अनुसन्धाननै नहुने गरेको, धेरै जनाको समूह भएको आधारमा मात्रै र संगठित भन्ने राय र सोही आधारमा अभियोजन भएको, संगठित रुपमा कार्य गरेको भए पनि कसरी कहिले देखि समूहको स्थापना गरी कार्य भएको खुलाईएको नदेखिएको, समूहको अस्तित्व, पुर्व घटनाको विवरण, आपराधिक समूहको सदस्य तथा लाभ लिएको पुष्टि नगरिएको, अनुसन्धान र राय विनानै १ जनालाई प्रतिवादी बनाई संगठित अपराधमा मुद्दा चलाईएको, संगठित अपराध भनी सजायको मागदावी र सोही मुद्धामा तयारी षडयन्त्र एवं दुरुत्साहन भन्ने उल्लेख गरी अभियोजन नै दुविधापुर्ण बनाईएको जस्ता कमजोरी र समस्या मिसिल अध्ययनबाट देखिएको औल्याईएको छ । उल्लिखित समस्याहरु प्रतिनिधिमूलक समस्याका रुपमा रहेको कुरामा कुनै सन्देह छैन ।
- सरोकारवाला निकायहरुका विचमा आपसी सहयोग र समन्वयको अभाव ।

---

[१९] ऐ.पृ.५१ र ५२

१०. समस्या समाधनाका लागि सुझाव

संगठित अपराधको अवधारणा, यसका अवयव वा विशेषता तथा नेपाली कानूनी व्यवस्था र कानूनको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा देखिएका समस्या र चुनौतीका सम्वन्धमा माथि गरिएका विश्लेषण र विवेचनाबाट केही अन्यौलता र अस्पष्टता वांकी नै रहेको भन्ने देखिन्छ। ऐनको सफल कार्यान्वयनको लागि सम्वन्धित सवै सरोकारवालाहरुमा ऐनको उद्धेश्य, यसले राखेको अपेक्षा यसको मर्म र भावनालाई आत्मसाथ गरी सही ढंगले कानूनको प्रयोग र पालना हुन सकेमा मात्र संगठित अपराध निवारण प्रति राज्यले राखेको अपेक्षा पुरा हुन सक्दछ । यसको लागि संगठित अपराधको अवधारणामा प्रष्टता र बुझाईमा एकरुपता मुख्य शर्त हो भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन। कानून कार्यान्वयनको लागि संस्थागत पुर्वाधार. सम्वन्धित निकायहरुको क्षमता अभिवृद्धी, जनशक्तिको विशिष्टिकरण, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग, समन्वय र सहकार्य जस्ता माध्यमबाट अगाडी बढ्न सकिन्छ। यसको लागि निन्न कुरामा सुधार हुन सके ऐनको सफल कार्यान्वयन हुने र संगठित अपराधको नियन्त्रणको दिशामा सकारात्मक प्रभाव पर्ने देखिन्छ।

क. **अवधारणामा प्रष्टता र बुझाईमा एकरुपताः** संगठित अपराधको अवधारणा र ऐनको व्यवस्थाका विषयमा व्यापक छलफल र विचार विमर्श आवश्यक छ। अबधारणामा नै प्रष्टता नभए ऐनको सहि कार्यान्वयन हुन सक्दैन। अपराध अनुसन्धान र अभियोजनकर्तामा संगठित अपराधको अवधारणा र यसका अवयव वा विशेषता र अपराधमा हुनु पर्ने आवश्यक तत्वको पहिचान लगायतका विषयमा विशिष्टिकृत तालीम र क्षमता विकाशका कार्यक्रम आवश्यक छ ।

ख. **संगठित अपराध ऐनमा संशोधनः** ऐनका सम्वन्धमा देखिएका कमीकमजोरीहरुको सुधारको लागि संगठित अपराधको अवधारणा, र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी प्रबन्ध अनुकूल हुने गरी ऐनको पुनरावलोकन गर्नु आवश्यक छ। असंगठित समूहबाट पनि संगठित अपराध हुने लगायतका केही असंगत व्यवस्थाले ऐनको प्रावधान कार्यान्वयनमा अन्यौलता ल्याएको छ। यसका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि, अन्य मुलुकहरुको अभ्यास र हामीले गरेको अनुभव समेतलाई आधार लिई कानूनी व्यवस्थाको पुनरावलोक र सुधार आवश्यक देखिन्छ ।

ग. **पूर्वाधारको विकास र उपयोगः** संगठित अपराधको अनुसन्धानको लागि ऐनले गरेका व्यवस्थाहरुकै सहि रुपमा प्रयोग र पालना हुन सकेको छैन । विशेष अनुसन्धान पद्दती, सुराकी परिचालन, श्रव्यदृश्य सामाग्रीको प्रयोग लगायतका कुराहरुको प्रभावकारी प्रयोगको लागि आवश्यक पूर्वाधार, कार्यविधिको अभाव छ । आधुनिक प्रविधिहरुको प्रयोग, सूचना

संकलन, प्रशोधन, परिक्षण लगायतका कुरालाई व्यवस्थापन र उपयोग गर्न सकिएमा मात्र अपराधको अनुसन्धान र अभियोजन प्रभावकारी हुन सक्दछ ।

घ. **निर्देशिका, कार्यविधि र मार्गदर्शनको निर्माण र प्रयोगः** संगठित अपराधको अनुसन्धान र अभियोजनका सम्वन्धमा विचार गर्नु पर्ने कुराका अतिरिक्त के कस्तो अपराधमा के के आवश्यकता तत्व भएमा अपराध संगठित हुने हो? त्यसको लागि के कस्ता प्रमाण आवश्यक हुन्छन? प्रमाणको मूल्यांकन र विश्लेषण कसरी गर्ने भन्ने लगायतका पक्षहरु उल्लेख गरी सवैको काम कारवाहीमा एकरुपता, सरलता, सहजता, प्रष्टता र पारदर्शिताका लागि अनुसन्धानकर्ता र अभियोजन अधिकारीका लागि निर्देशिका, कार्यविधि र मार्गदर्शनको निर्माण र प्रयोग आवश्यक देखिन्छ।

ङ. **कानूनको निर्माणः** संगठित अपराध जस्तो गम्भीर र अन्तरदेशीय अपराधको सफल अनुसन्धान र अभियोजनको लागि उपयुक्त र आवश्यक कानूनी पुर्वाधार आवश्यक हुन्छ। पारस्परीक कानूनी सहायता, सपुर्दगी तथा साक्षी संरक्षण लगायतका कानूनी व्यवस्था यस सन्दर्भमा विशेष सरोकार राख्ने कानूनी प्रबन्ध हुन् । तर कानूनी संरचनाका हिसावले पारस्परीक कानूनी सहायता र सपुर्दगी सम्वन्धी ऐन जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको भएता पनि बिभिन्न मुलुकहरु संग दुईपक्षिय तथा बहुपक्षिय सन्धि तथा सम्झौता नभएकोले ऐनका व्यवस्था स्वभाविक रुपमा कार्यान्वयन गर्न सकिने अवस्था देखिदैन। अर्कोतर्फ साक्षी, सुराकी तथा उजुरीकर्ताको संरक्षण र सुरक्षाको लागि ऐनमा केही व्यवस्था भएपनि साक्षी संरक्षण सम्वन्धी एकिकृत कानूनको अभाव छ। ऐन जारी भएको ५ वर्ष भैसके पनि ऐनका व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न आवश्यक नियमावली हाल सम्म पनि जारी हुन नसकेको स्थिति देखिएकाले यस सम्वन्धमा आवश्यक पहल हुन पर्ने देखिन्छ।

च. **क्षमता विकास प्रशिक्षण र विशिष्टिकरणमा जोडः** संगठित अपराध अन्य परम्परागत अपराध भन्दा भिन्न शैली, तरिका, र कारणबाट घट्ने अपराध भएको र यसको प्रभाव र असर तथा उद्धेश्य अन्य अपराधमा भन्दा फरक हुन्छ। संगठित र पेशेवर समूहबाट अत्यान्तै व्यबसायिक ढंगवाट प्रबिधिको प्रयोग गरि गरिने भएकोले यस्तो अपराधको अनुसन्धान तथा अभियोजनको लागि सोही अनुसारको प्राविधिक ज्ञान, विशेषज्ञता दक्षता र सीपको आवश्यकता हुन्छ। परम्परागत रुपमा गरिने अपराधको अनुसन्धान शैली र अभियोजनको परिपाटीले यसको नियन्त्रण हुन सक्दैन। यसका लागि अनुसन्धान र अभियोजन दुवै निकायमा आवद्ध जनशक्तिहरुलाई निश्चित कार्ययोजना सहित क्षमता अभिवृद्धी तालीम, प्रशिक्षण र विशिष्टिकृत तालीमको आवश्यकता पर्दछ। संयुक्त रुपमा दुवै निकायका

पदाधिकारीलाई दिईने तालीम र प्रशिक्षणले दुवै निकायबाट समन्वयात्मक रुपमा अगाडी बढ्नु पर्ने कुरालाई जोड दिन मद्धत पुग्दछ।

छ. **अभियोजन परीक्षण र अनुगमनः** संगठित अपराधको अभियोजन भएका मुद्धामा अभियोजन ठिक ढंगबाट भए नभएको, प्रमाणको मूल्यांकन विश्लेषण सहि रुपमा गरिए नगरिएको, ऐनका व्यबस्थाहरुको प्रयोग के कुन रुपमा के कसरी गरिएको, अभियोजन गरिदा पालना गर्नु पर्ने र हेर्नु पर्ने पक्षहरुमा ध्यान दिए नदिएको लगायतका पक्षहरुलाई हेरी मूल्यांकन गरि पृष्ठपोपण गर्न र सुधारका क्षेत्र पहिचान गर्न अभियोजन परिक्षण तथा अनुगमन गर्नु आवश्यक छ। यसका लागि अनुगमन गर्ने आधार तथा संयन्त्र विकाश गर्नु पर्ने देखिन्छ।

ज. **ऐनको कार्यान्वयन र अभ्यासका वारेमा अध्ययन अनुसन्धानः** संगठित अपराध निवारण ऐन कार्यान्वयनमा आएको ५ वर्ष पूरा भएको छ । यस अवधीमा ऐनको कार्यान्वयन र यसको प्रभावबाट समाजमा संगठित अपराध नियन्त्रण र न्यूनिकरण गर्न ऐनको योगदान भए नभएको, ऐनको कार्यान्वयनमा के कस्ता समस्याहरु रहे वा भए, ऐनले राखेको संगठित अपराध निवारणको लागि के कस्ता नितिगत र कार्यगत रणनीतिहरु आवश्यक पर्दछन, ऐनको कार्यान्वयनमा सरोकारवाला निकायहरुको भूमिका कस्तो रह्यो र ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि के कस्तो सुधार आवश्यक पर्दछ भन्ने लगायतका विविध पक्षहरुमा अध्ययन अनुसन्धान गरी प्रभावकारी रुपमा ऐनको कार्यान्वयनको लागि ऐनको प्रभाव मूल्यांकन आवश्यक देखिन्छ।

झ. **समन्वय र सहकार्यमा जोडः** संगठित अपराधको अपराध अहिले विश्वव्यापी रुपमा समस्याको रुपमा रहेको छ। अपराधको गतिशिल प्रवृती,यातायात तथा संञ्चारको विकाश र विस्तार तथा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग र पहुँचले यस किसिमका अपराधले राष्ट्रिय रुपमा मात्र नभई क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायलाई नै चुनौती दिईरहेको छ। यसको निवारण वा नियन्त्रणको लागि अपराधको प्रकृति र यसको गिरोह तथा संलग्न समूहको भूमिका र संगठन संरचना अनुसार देश भित्र मात्रै नभई कतिपय अवस्थामा क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय रुपमै राष्ट्रहरुका विचमा आपसी सहयोग,समन्वय, र साझा प्रयास आवश्यक देखिन्छ। यसका लागि कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायका पदाधिकारीको विचमा देश भित्र आपसी छलफल समन्वय तथा सहकार्य र क्षेत्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा राजनैतीक नेतृत्वदेखि सम्वन्धित निकायका विच आपसी सहयोग र समवन्य आवश्यक देखिन्छ ।

११. निष्कर्ष

संगठित अपराध अपराधको दुनियामा तुलनात्मक रुपमा नविनतम अवधारणा हो तर यसको प्रभाव र असरको हिसावले यसले अपराधको दुनियामा एउटा निकै नमिठो छाप छोडन्न सफल भैसकेको छ। आर्थिक क्रियाकलापका दृष्टिले अपराध उधोगको (Crime-Enterprise) रुपमा लिईने यस किसिमको अपराध आफैमा स्वतन्त्र कसूर नभई कुनै आपराधिक कार्य संगठित आपराधिक समूहले सम्पन्न गर्ने परिष्कृत अपराध हो जसको मुख्य ध्येय आर्थिक लाभ भन्ने हुन्छ। संगठित अपराध अपराध गर्ने उद्देश्य, तरिका, प्रकार, सञ्जाल संगठन र प्रविधिको प्रयोग जस्ता तत्वहरुका आधारामा अन्य पराम्परागत अपराध भन्दा फरक तथा जटिल हुने र यसले समाज र राज्य लाई गम्भीर असर र प्रभाव पार्ने भएकोले यसको प्रभावकारी नियन्त्रणको लागि राष्ट्रिय र क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा विभिन्न कानूनी तथा संस्थागत प्रबन्ध तयार भई नियन्त्रणको लागि प्रयासहरु हुदै आएको अवस्था छ।

नेपालमा पनि संगठित अपराध नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले २०७० सालमा संगठित अपराध निवारण ऐन जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको अवस्था छ। संगठित अपराधको पहिचान, प्रतिरोध र नियन्त्रणको लागि ऐन जारी भए पनि यस सम्वन्धी अवधारणाको बुझाई तथा ऐनमा रहेका केही असंगत व्यवस्थाहरुले संगठित अपराधको अनुसन्धान र अभियोजन प्रभावकारी बन्न सकिरहेको छैन। अपराधको प्रभावकारी अनुसन्धान र अभियोजन भए मात्र राज्यले राखेको न्यायपूर्ण समाज स्थापनामा सहयोग पुग्ने देखिएकाले समग्र फौजदारी न्याय प्रणालीमा आवद्ध व्यक्ति एवं संस्थाहरु सक्षम र व्यावसायिक हुन जरुरी हुन्छ । प्रभावकारी अभियोजनका लागि देखिएका गतिरोध, समस्या र चुनौतीहरुलाई सम्बोधन गर्दै अगाडी बढ्न सके धेरैहद सम्म अपराध नियन्त्रण हुने कुरामा आशावादी हुन सकिन्छ।

मानव बेचबिखनसम्बन्धी अपराध र सर्वोच्च अदालतको दृष्टिकोण

फटिकराज मुडभरी[φ]

१. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको परिभाषा

मानव बेचबिखन परम्परागत अपराधकै रुपमा विकास हुँदै आएको र विश्वव्यापी प्रकृतिको कसूर हुँदा यसको परिभाषामा एकरुपता नभएपनि परिभाषाको प्रयास भने भएको पाइन्छ । परम्परागत रुपमा मानव बेचबिखन अपराधलाई जीउ मास्ने बेच्ने कार्य भनी बुझ्ने प्रचलन थियो । अन्तर्देशीय संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धिको मानव विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखनलाई रोक्ने, दबाउने र सजाय गर्ने पूरक उपलेख, २००० ले मानव बेचबिखन ओसारपसारको परिभाषा गरेको छ । "मानव बेचबिखन" भन्नाले शोषण गर्ने उद्देश्यले अर्को व्यक्ति माथि नियन्त्रण कायम गर्ने मानिसहरूलाई धम्की, बल प्रयोग गरेर वा अन्य तरिका, जवररजस्ती अपहरण, जालसाज गरेर, ढाँटेर शक्ति वा कमजोरीको दुरुपयोग गरी वा सहमति लिनका लागि पैसा दिएर, लिएर वा अन्य कुनै फाइदा पुर्‍याएर भर्ति गर्ने, एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजाने, एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लगेर राख्ने र आश्रय लिने कार्यलाई जनाउँछ । शोषण अन्तर्गत अर्काको वेश्यावृत्तिको शोषण गर्नु वा अन्य प्रकारको यौनजन्य शोषण, बलयुक्त श्रम वा सेवा, दासत्व वा खासत्व समानको व्यवहार बाँधा वा अंगहरू झिक्ने समेतका काम पनि पर्दछन ।[20]

The Palermo Protocol (Article 3) ले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको परिभाषाकै सन्दर्भमा "Trafficking in persons shall mean the recruitment, transportation,transfer, hurbouring or receipt of persons, by means of the threat or use of force or other forms of coercion, of abduction,of fraud, of deception, of the abuse of power or of a position of vulnerability, or of the giving or receving of pay ments or benefits to achive the consent of a person having control over another person, for the purpose of explitation. Exploitation shall include, at minimum, the exploitation of the prostitution of others or others forms of sexual exploitation, forced labour or services, slavery or pactices similar to slavery, servitude or the removal of organs. The consent of the victim of trafficking share be irrelevant where any of the menas set forth above have been used

---

φ उपन्यायाधिवक्ता

[20] UN Protocal Against Trafficking 2000

'consent' is irrelevant in case of children even of this does not involve any of the means set forth above भनी उल्लेख गरेको पाईन्छ ।

मानव बेचबिखन र ओसारपसारको कसूरजन्य कार्यलाई नेपाल कानूनमा अलग अलग रुपमा परिभाषा गरिएको छ । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४ को उपदफा (१) ले देहायको कार्यलाई बेचबिखन भनी मानेको अवस्था छः-

(क) कुनै पनि उद्देश्यले मानिस बेच्ने वा किन्ने,

(ख) कुनै प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई वेश्यावृत्तिमा लगाउने,

(ग) प्रचलित कानून बमोजिम बाहेक मानिसको अङ्ग झिक्ने,

(घ) वेश्यागमन गर्ने,

सोही ऐनको दफा ४ को उपदफा २ ले देहायको कार्यलाई मानव ओसारपसार गरेको मानिने छ भनी उल्लेख गरेको छ :-

(क) किन्ने वा बेच्ने उद्देश्यले विदेशमा लैजाने,

(ख) वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाई फकाई प्रलोभनमा पारी झुक्याई, जालसाज गरी, प्रपञ्च मिलाई, जबर्जस्ती गरी, करकापमा पारी, अपहरण गरी, शरिर बन्धक राखी, नाजुक स्थितिको फाइदा लिई, बेहोस पारी, पद वा शक्तिको दुरुपयोग गरी, अभिभावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी डर, त्रास, धाक धम्की दिई करकापमा पारी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसंग राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपाल भित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरु कसैलाई दिने ।

उल्लेखित परिभाषाहरूबाट समेत मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको कार्य महिला वा बालबालिका विरुद्ध मात्र नभई समग्र मानवता बिरुद्धको कसूर अपराधको रुपमा स्वीकार गरिएको देखिन्छ । कसैले कसैलाई किनबेच गर्ने, कुनै प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई वेश्यावृत्तिमा लगाउने, अंङ्ग झिक्ने, वेश्यागमन गर्ने समेतका कार्यहरूलाई बेचबिखन तथा ओसारपसारको अपराधले समेटेको पाईन्छ ।

२. मानव बेचबिखन सम्बन्धी अपराधको विकासक्रम

नेपालको सन्दर्भमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्वन्धी अपराधिक कार्यको सुरुवात कहिले भयो एकिन भन्न सकिदैन । तथापि यो परम्परागत अपराध भएकोमा विवाद छैन । नेपालमा वि.सं. १९१० को मुलुकी ऐन आउनुपूर्व नै पृथ्वीनारायण शाहले वि.सं. १८२५ र वि.सं. १८३० मा सनद जारी गरेको प्रयासबाट अपराधको विद्यमानता रहेको देखिन्छ । रणवहादुर शाहको पालामा मानिस बेचबिखन कार्यलाई अपराध घोषणा गरिएको, राजा गिर्वाणयुद्धविक्रम शाहका पालामा रुक्का जारी गरी मानिस किनबेच गर्ने कार्यलाई दण्डनीय बनाएको

पाइन्छ । वि.सं. १९१० सालको मुलुकी ऐनमा कमारा कमारी बेच्दाको, जीउ मास्ने बेच्नेको, बालक आमा छुट्टयाई बेचेको भन्ने समेतका पृथक-पृथक अपराधको व्यवस्था गरी सजाय समेत निर्धारण भएको देखिन्छ । त्यसपछि बेलावखत ऐन संशोधन हुँदै कानूनलाई परिमार्जन गर्ने प्रयासहरू हुँदै आउँदा वि.सं. १९८१ मा चन्द्र शमसेरबाट दास प्रथा उन्मुलन गरी ऐतिहासिक कदम चालेको देखिन्छ । दास प्रथा उन्मुलनको घोषणा गर्नु यस सन्दर्भमा एउटा महत्वपूर्ण प्रयास रहेको मान्न सकिन्छ ।

समयक्रममा परिमार्जन हुँदै वि.सं.२०२० सालको मुलुकी ऐनमा छुट्टै महल व्यवस्था गरी "जीउ मास्ने बेच्नेको" महलका रुपमा कानूनी व्यवस्था भयो । मानव बेचबिखन सम्बन्धी कानूनलाई बढी बैज्ञानिक, सैद्धान्तिक रुपमा व्यवस्था गर्ने जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ अस्तित्वमा आयो । यसले कुनैपनि उद्देश्यले कुनैपनि स्वास्नी मानिसलाई विदेशमा लैजान, ललाई फकाई वा कुनै प्रलोभनमा पारी झुक्याई वा डर त्रास वा दवावमा पारी वा अन्य कुनै तरिकाले वेश्यावृत्तिमा लगाउन नहुने र त्यस्तो कार्यको उद्योगलाई समेत दण्डनीय तुल्याउने कानूनी व्यवस्था गरेको भएपनि सो संगै मुलुकी ऐनको व्यवस्था समेत यथावत रही नै रह्यो ।

वि.सं.२०६४ सालमा जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ लाई खारेज गर्दै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ र नियमावली २०६५ नयाँ कानूनी व्यवस्थाको रुपमा अस्तित्वमा आई हाल कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको सो ऐनले यस क्षेत्रमा विकास भएका नवीनतम् मुल्य मान्यता समेतलाई आत्मसात गर्दै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार गर्ने कार्यलाई नियन्त्रण गर्न र त्यस्तो कार्यबाट पीडित व्यक्तिको संरक्षण एवं पुनस्थापना गर्ने लक्ष्य र उद्देश्यका साथ कानूनी व्यवस्था गरेको छ । बहिर्क्षेत्रीय अधिकार क्षेत्र सहित पीडितको उद्धार, सुरक्षा,संरक्षण, पुनःस्थापना, बयानको प्रमाणिकरण,पीडितको उद्दार, साक्षीको सुरक्षा, बन्द इजलाशमा सुनुवाई समेतका विशेष व्यवस्था समेत गरेको छ ।

यातायात, संचार र प्रविधिको विकास संगसंगै संगठित अपराधिक समूहका कारण व्यक्तिगत रुपमा मात्र नभई कतिपय म्यान पावर कम्पनीहरू,एजुकेशन कन्सल्टेन्सीहरू समेतले विभिन्न स्वरुपमा यस प्रकारका कसूरमा विस्तार गरी फैलाए समेतबाट पीडित र अपराध दुवैको सँख्यामा वृद्दि भईरहको पाईन्छ । यौन शोषण, श्रम शोषण, अंग प्रत्यारोपण, सर्कस, उट दौड जस्ता कार्य लगायत अन्य शोषणजन्य कार्यमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार केन्द्रित भएको देखिन्छ ।

३. अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्थाको सुरुवात

मानव अधिकारको अवधारणाको विकास संगै मानिसको जीवन, स्वतन्त्रता समानताको खोजी कार्य अगाडि बढ्यो । समयक्रममा मानव शोषण र दुरुपयोगका विरुद्ध आवाजहरू बुलन्द

हुन पुगे । महिलाहरूको श्रम र शरीर समेतको शोषण चरम रुपमा गरिन्थ्यो । गोरा सरकारहरूले एशिया, अफ्रिका, ल्याटिन अमेरिकामा उपनिवेश खडा गरेर साम्राज्य चलाउँदा यो कार्यले विकराल रुप लिएको इतिहास छ ।

सन् १९२१ मा League of Nations ले जेनेमामा एउटा सम्मेलन आयोजना गरी White Slavery भन्ने शब्दलाई महिला तथा बालबालिकाको ओसारपसार (Traffic of women and children) भन्ने शब्द रुपान्तरण गरेको पाईन्छ ।[२१] त्यतिनै बेला ओसारपसार भन्नाले कहिँकतै लगेर अनैतिक काममा लगाउनु हो भन्ने शब्द र विषयलाई स्थापित गरी अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा एउटा अभियानको आरम्भ भएको देखिन्छ ।

राष्ट्रसंघकै अगुवाईमा सन् १९२६ मा दासत्व महासन्धी (Slavery Convention,1926) जारी भई अस्तित्वमा आएपछि मानव बेचबिखनका हकमा केही उल्लेखनीय अन्तर्राष्ट्रिय प्रयास भएको देखिन्छ । मूलतः दास बनाउने, दासहरूको ओसारपसारको अन्त्य गर्ने, दासत्वका सवै स्वरुपलाई पूर्ण रुपमा अन्त्य गर्ने, दास तुल्याउन मद्दत गर्ने, बलयुक्त श्रम जस्ता अभ्यासलाई रोक्ने उद्देश्य रहेको देखिन्छ । पक्ष राष्ट्रहरूले दासत्वलाई उन्मूलन गर्न आवश्यक उपायहरू अबलम्वन गर्नुपर्ने र एक राष्ट्रले अर्को राष्ट्रलाई सहयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था समेत महासन्धिले गरेको छ । नेपाल यस महासन्धिको ७ जनवरी १९६३ देखि पक्षराष्ट्र बनेको छ ।[२२]

जीउ मास्ने बेच्ने तथा अरुको वेश्यावृत्तिको शोषणको दमनको लागि व्यवस्था भएको महासन्धि, १९४९ (Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Others, 1949) संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासभाबाट २ डिसेम्बर, १९४९ मा पारित भएपछि यसले विशेष रुपमा महिला बालबालिकाको जीउ मास्ने र बेच्ने कार्यको दमन गर्न प्रभावकारी उपायहरू अबलम्वन गर्ने, वेश्यावृत्तिको उद्देश्यका लागि लैजाने शोषण गर्ने जस्ता कार्यलाई दण्डनीय बनाएको छ । महासन्धिले वेश्यालय राख्ने, संचालन गर्ने, बेश्यालयमा जानी जानी लगानी गर्ने, लगानीमा सहभागी हुने, अरुको वेश्यावृत्तिको लागि भवन, स्थान भाडामा दिने कार्यलाई निषेध गरेको छ । नेपालले यो महासन्धिलाई सन् १९९५ डिसेम्बर २० मा सम्मिलन गरी पक्ष राष्ट्र बनेको छ । यो महासन्धि मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका नियन्त्रणका लागि प्रभावकारी अन्तर्राष्ट्रिय माध्यमका रुपमा रही पक्ष राष्ट्रहरू बीचमा कार्यान्वयनका सम्बन्धमा समन्वय र सहयोग आदान प्रदानमा समेत महत्वपूर्ण रहेको छ ।

---

[21] महिला तथा बालबालिकाविरुद्ध हुने अपराध नियन्त्रण स्रोत सामग्री, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, रामशाहपथ, काठमाडौं,पृ. ३९

[22] I bid P 48

अन्तराष्ट्रिय रुपमा मानव बेचबिखन खासगरी महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखनलाई रोक्ने, दबाउने र सजाय गर्ने सम्बन्धी उल्लेख, (Protocol to Prevent, Punish and Suppres Trafficking in Persons, Especially Women and Children, 2000) ले बालबालिकाको बेचबिखन, बाल वेश्यावृत्ति तथा बाल अश्लील चित्रण सम्बन्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको स्वेच्छिक प्रोटोकल (Optional Protocol to the Convention on the Right of the Child on Sale of Children Prostitution and Child Pornography, 2000) वेश्वावृत्तिको लागि महिला तथा बालबालिकाको जीउ मास्ने बेच्ने काम रोकथाम गर्ने र सो विरुद्ध संघर्ष गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था भएको सार्क महासन्धि (SAARC Convention of Preventing and Combating Trafficking in Women and Children for Prostitution, 2000) समेतका अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू मानव बेचबिखन र ओसारपसारको क्षेत्रमा दुनियाले स्वीकार गरेको महत्वपूर्ण उपायहरू हुन् जस्ले अपराधको पहिचान गरी समाधानका उपायहरूको जानकारी गराईएको पाईन्छ ।

४. मानव बेचबिखन : एउटा संगठित अपराधका रुपमा

मानव बेचबिखनको अपराध नियतवस् वा योजनाबद्ध रूपमा आपराधिक समूहबाट हुने अपराध हो । एक ठाउँबाट अर्को ठाउँ, एक देशबाट अर्को देश, एकैव्यक्ति उपर पनि एकपटक मात्र नभई विभिन्न पटक हुन सक्ने यो अपराध प्रकृति अन्तर्देशीय संगठित अपराधको कोटीमा पर्ने अपराध हो । कुनैपनि अपराध अन्तर्देशीय हुनका लागि एकभन्दा बढी राज्यमा घटित हुने, एउटा देशभित्र घट्ने तर योजना वा नियन्त्रण अर्को देशमा रहेर हुने, घटना भएको राष्ट्र तथा अन्य राष्ट्रमा पनि त्यसको प्रत्यक्ष असर हुने हुन्छ । यस्तै संगठित अपराध हुन आपराधिक गिरोह वा समूहको औपचारिक वा अनौपचारिक संगठन, कामको विभाजन तथा श्रेणीबद्धता, नियमित आपराधिक घटनाहरूमा संलग्नता, तीन वा सोभन्दा बढी व्यक्तिहरूको संलग्नता भई अपराध गर्नु एक पेसा (Crime as a business) का रूपमा लिइएको हुन्छ । संगठित अपराध राज्यको एउटा सीमाभित्र मात्र सीमित नहुन सक्तछ, यसका समूहको जालो देशदेशान्तरसम्म फैलिएको हुन्छ । यस्ता समूहले जस्तोसुकै निकृष्ट अपराध गर्न पनि पछि पर्दैन । मानव बेचबिखनको अपराध विश्वमा संगठित रूपमा नै बढ्दै गएको र उसको उत्पत्ति, मार्गस्थ र गन्तव्य राष्ट्र एउटा–दुइटा वा विभिन्न हुन हुन सक्ने सन्दर्भमा यसलाई एक अन्तरदेशीय संगठित अपराधका रूपमा लिन सकिने अवस्था रहेको छ । अन्तर्देशीय संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि, २०००[२३] ले सम्पत्ति शुद्धीकरण, भ्रष्टाचार तथा न्यायमा अवरोध मात्र लाई यस्तो अपराधका रूपमा राखे पनि मानव बेचबिखन खासगरी महिला र बालबालिकालाई रोक्ने, दबाउने तथा सजाय गर्ने सम्बन्धी यसै महासन्धिको पूरक

[23] Conventional Against Transnational Organized Crime,2000

आलेखका रूपमा ल्याइएकाले मानव बेचबिखनलाई पनि अन्तरदेशीय संगठित अपराधको दायरा भन्दा पर राखेर हेर्न मिल्दैन ।[२४]

५. नेपालमा मानव बेचबिखन विरुद्धमा भएका संबैधानिक र कानूनी व्यवस्थाहरू

नेपालको संविधानको भाग ३ मौलिक हक अन्तर्गत प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुने उल्लेख छ ।[२५] त्यसैगरी, प्रत्येक नागरिकलाई नेपालको कुनै पनि भागमा आवत जावत र बसोबास गर्ने, कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता हुने व्यवस्था संविधानले गरेको छ ।[२६]

साथै महिला, श्रमिक, वृद्ध, अपांग तथा अशक्त र असहाय नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुने[२७] र प्रत्येक महिलालाई प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हक हुने, कुनैपनि महिला विरुद्ध शारीरिक,मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य गरिने छैन र त्यस्तो कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुने [२८] भन्ने समेतको व्यवस्था रहेको छ ।

त्यस्तै बालबालिकालाई शोषण गर्न नहुने, शोषणजन्य कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुने समेतको व्यवस्था छ।[२९] अनुसन्धान, तहकिकात वा पुर्पक्षको सिलसिलामा मानसिक यातना दिइने वा निजसँग निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार नगरिने गरी यातना विरुद्धको हक प्रत्याभूत गरिएको छ भने [३०] कुनै पनि व्यक्तिको जीउ, आवास, सम्पत्ति, लिखत, तथ्यंकङ्क, पत्राचार, चरित्र सम्बन्धी कुराहरूको गोपनीयता कानूनद्वारा तोकिएको अवस्थामा बाहेक अनतिक्रम्य हुने व्यवस्था छ ।[३१]

खासगरी मानव बेचबिखन विरुद्धको व्यवस्थासँग सम्बन्धित मौलिक हकका रुपमा नेपालको संविधानको धारा २९ मा "शोषण विरुद्धको हक" अन्तर्गत प्रत्येक व्यक्तिलाई शोषण विरुद्धको हक हुने, प्रथा, परम्परा र प्रचलनको नाममा वा कुनै पनि किसिमले कसैलाई शोषण गर्न नपाइने, मानिसलाई बेचबिखन गर्न, दास वा बाँधा बनाउन नपाइने र कसैलाई पनि निजको इच्छा विरुद्ध काममा लगाउन नपाइने भन्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएकोछ ।

---

[24]सगठित अपराध एक परिचय,स्रोत सामग्री राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान,नेपाल पृ ६१

[25] नेपालको सबिधान २०७२ धारा १६

[26] ऐजन धारा १७

[27] ऐजन धारा ४३

[28] ऐजन धारा ३८

[29] ऐजन धारा ३९

[30]ऐजन धारा २२

[31] ऐजन धारा २८

यसका अलावा नेपाल महिला र बालबालिकाको हक संरक्षणसँग सम्बन्धित धेरै सन्धिहरूमा पक्ष भईसकेको छ । दासत्व महासन्धि, १९२६ ; जीउ मास्ने बेच्ने तथा अरूको वेश्यावृत्तिको शोषण दमनका लागि व्यवस्था भएको महासन्धि, १९४९; सामाजिक, आर्थिक तथा साँस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६; नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६; महिला विरुद्धका सबैप्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि, १९७९; यातना तथा अन्य क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड विरुद्धको महासन्धि, १९८४; बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ लगायत विभिन्न महासन्धिहरूको नेपाल पक्ष भएको देखिन्छ ।

नेपालको संविधानको भाग ४ को राज्यको निर्देशक सिद्धान्त,नीति तथा दायित्व अन्तर्गत धारा ५१ (ख) (३) मा उल्लेखित राज्यका नीतिहरू अन्तर्गत नेपाल पक्ष भएको अन्तरराष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने राज्यको राजनितिक तथा शासन व्यवस्था सम्बन्धी नीति हुने भनी उल्लेख गरिएको छ । सन्धिहरूको कार्यान्वयन विषयक,१९६९ को भियना सन्धि अनुसार पनि आफू पक्ष भइसकेको सन्धिको पालना गर्नु पक्ष राष्ट्रको दायित्व हुन्छ । नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ अनुसार सन्धिको हैसियत राष्ट्रिय कानून सरह हुने र अनुमोदित सन्धि अनुकूलको कानून बनाउनुपर्ने अवस्था समेत देखिन्छ । संगठित रुपमा गरिने मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको कसूर मानव अधिकारको व्यापक उल्लंघन हुने एक गम्भीर फौजदारी अपराध भएकाले सो कसूरजन्य कार्यको नियन्त्रण, रोकथाम गर्न एवम् पीडितलाई क्षतिपूर्ति तथा पुनःस्थापना सहितको न्यायको सुनिश्चिततासँगै मानवाधिकारको संरक्षणका सवालमा समेत विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको पूर्ण र प्रभावकारी कार्यान्वयनका साथै आवस्यक परिमार्जन एवम् थप कानूनी व्यवस्थाको समेत आवस्यकता पर्ने देखिन्छ ।

५.१ अन्य कानूनी व्यवस्था

संविधान र नेपाल पक्ष भएका सन्धिको व्यवस्था बाहेक मानव बेचबिखनलाई नियन्त्रण गर्न वि.सं. २०२० सालदेखि नै शुरुआत भएको हो । वि.सं. २०४३ सालमा जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ आएकोमा सो ऐनलाई खारेज गर्दै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ जारी भई लागू भई रहेको छ । मानव शरीरको अंग प्रत्यारोपण (नियमित तथा निषेध) ऐन, २०५५ ले पनि मानव शरीरको अंग झिक्ने र प्रत्यारोपण गर्ने सम्बन्धमा विशेष व्यवस्थाहरू गरेको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ लाई खारेज गर्दै आएको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ ले कुनै पनि बालबालिका लाई देवी देवताको नाममा चढाउन वा समर्पण गर्न साथै अनैतिक पेशामा संलग्न गराउन नहुने व्यवस्था गरेको छ । बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने ऐन, २०५६ ले १४ वर्ष उमेर नपुगेका बालबालिकालाई निजको

ईच्छा विपरीत काममा लगाउन नहुने तथा बाल बालिकालाई कलकारखाना, खानी वा अन्य त्यस्तै जोखिमपूर्ण काममा लगाउन नहुने व्यवस्था गरेको पाईन्छ ।

३.५.१ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४

मानव बेचबिखनका सम्बन्धमा सार्क महासन्धि भएका व्यवस्थाहरूलाई समेत समेट्दै मानव बेच बिखनका विभिन्न रूपहरूलाई अपराध मानी सजाय र पीडितको पीडालाई सम्बोधन गर्ने गरी आएको मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ का मुख्य व्यवस्थाहरू यस प्रकारका रहेका छन :-

क. ऐनको बहिर्क्षेत्रीय अधिकार क्षेत्र- प्रस्तुत ऐन नेपालभर लागू हुने र नेपाल बाहिर बसी नेपाली नागरिक विरुद्ध कसुर गर्ने जुनसुकै व्यक्तिको हकमा समेत लागूहुने व्यवस्था रहेको छ ।

ख. यो ऐनले पीडित, बालबालिका शोषणको परिभाषा गरेको छ । साविकको ऐनले यस्तो परिभाषा गरेको अवस्था थिएन । जसअनुसार पीडित भन्नाले बेचिएको, ओसारपसार गरिएको वा वेश्यावृत्तिमा लगाइएको व्यक्ति सम्झनुपर्ने भन्ने उल्लेख भएको, १८ वर्ष उमेर नपुगेका व्यक्तिलाई बालबालिका सम्झनुपर्छ भन्ने उल्लेख भएको छ । त्यसैगरी शोषण भन्नाले दास तुल्याउने, बाँधा बनाउने र प्रचलित कानून बमोजिम बाहेक मानिसको अंग झिक्ने कार्य समेत जनाउने भन्ने उल्लेख छ ।

ग. मानव बेचबिखन र ओसारपसारको दायरामा व्यापकता- यस ऐनले मानव बेचबिखन र ओसारपसारलाई छुट्टाछुट्टै अपराध मानेको छ ।

घ. यो ऐनले मानव बेचबिखन भन्नाले कुनैपनि उद्देश्यले मानिस बेच्नेवा किन्ने, कुनै प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई वेश्यावृत्तिमा लगाउने, प्रचलित कानून बमोजिम बाहेक मानिसको अंग झिक्ने र वेश्यागमन गर्ने कार्यहरू पर्दछन् भनी कसूरलाई विस्तृत रुपमा परिभाषित गरेको छ । त्यसैगरी मानव ओसारपसार भन्नाले किन्ने वा बेच्ने उद्देश्यले मानिसलाई विदेशमा लैजाने, वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कसैलाई घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसँग राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपालको कुनै एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरू कसैलाई दिने कार्य भन्ने समेत बुझिने भन्ने समेत उल्लेख गरी कसूरको परिभाषा गरेको छ ।

ङ. प्रस्तुत ऐनमा मानव बेचबिखन वा ओसारपसारको कसुर गरेको, गरिरहेको वा गर्न लागेको थाहा पाई प्रहरीमा उजुर गर्ने व्यक्तिले आफ्नो नाम गोप्य राखिदिन लिखित अनुरोध गरेमा उजुरी दर्तागर्ने प्रहरी कार्यालयले निजको नाम गोप्य राख्नुपर्ने व्यवस्था छ । पीडितको स्वीकृति नलिई निजको वास्तविक नाम, तस्विर वा निजको चरित्रकोमा प्रतिकूल हुने कुनै

विवरण पत्रपत्रिकामा छाप्न वा अन्य सञ्चार माध्यमबाट प्रचार–प्रसार गर्न नहुने, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको मुद्दाको कारबाही तथा सुनुवाइ बन्द इजलासमा गरिने, बन्द इजलासमा कारबाही तथा सुनुवाइ हुँदा मुद्दाका पक्ष विपक्ष, निजका कानून व्यवसायी र अदालतले अनुमति दिएका व्यक्ति मात्र त्यस्तो इजलासमा प्रवेश गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

च. नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसुरका रूपमा दाबी लिन सक्ने- मानव बेचबिखन र ओसारपसारको कसुरमा अदालतमा मुद्दा दर्ता सम्बन्धित सरकारी वकिलले अभियुक्तले नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसूर गरेको भनी दाबी लिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

छ. जिल्ला अदालतमा बयान प्रमाणित गराउन पीडितलाई उपस्थित गराउनु पर्ने र त्यसरी उपस्थित गराएपछि आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्र नपर्ने भए पनि न्यायाधीशले सोधी बयान प्रमाणित गरिदिनुपर्ने तथा त्यसरी प्रमाणित गरिएको बयान पीडित पछि मुद्दाको कारबाहीको सिलसिलामा अदालतमा उपस्थित नभए पनि अदालतले प्रमाणमा लिन सक्ने व्यवस्था छ ।

ज. प्रस्तुत ऐनले प्रमाणको भार प्रतिवादीमा रहने व्यवस्था गरेको छ ।

झ. सरकारवादी मुद्दामा वादी पक्षको प्रतिनिधित्व सरकारी वकिलबाट हुने भएता पनि पीडितले छुट्टै कानून व्यवसायीमार्फत प्रतिनिधित्व गराउन चाहेमा निजले त्यस्तो कानून व्यवसायी राख्न सक्ने व्यवस्था गरेको पाईन्छ ।

ञ. मुद्दाको कारबाहीमा प्रयोग हुने भाषा पीडितले नबुझ्ने भएमा सम्बन्धित अड्डा अदालतको अनुमतिले दोभासे अनुवादक राख्न सक्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

६. सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरू

६.१ नेपाल सरकार वि. शेर बहादुर लामा समेत; मुद्दा- जीउ मास्ने बेच्ने ।[३२]

कसूरको अनुपातमा सजाय गर्नु पर्ने गरि तजविजी अधिकार (Discretionary power) अदालतबाट प्रदान गरेको पाइँदा सजायको न्यूनतम् र अधिकतम् हद ऐनले नै निर्धारण गरेको अवस्थामा कसूरको गंभीरता (Gravity of crimes) को आधारमा कसूरको मात्रा (Quantum of crime) निर्धारण गरि सोही अनुपातमा सजाय गर्ने गरि न्यायपूर्ण ढङ्गले तजविजि अधिकारको प्रयोग गर्नु पर्ने ।

अन्य प्रतिवादीहरू र पीडितको साथमा लागि जानु सम्मको क्रियाकलाप कसूरको रुपमा मानेको अवस्थामा पनि त्यस वापत अधिकत् वा उच्चतम् सीमाको सजाय गर्नु न्यायपूर्ण नहुने ।

---

[32] ने.का.प. २०६५, अक ७, नि. नं. ७९९६

बिवेचनाः

यस मुद्दामा न्यायकर्ताको तजविजी अधिकारको प्रयोग स्वेच्छाचारी ढंगबाट नगरी कसूरको गंभीरताको आधारमा कसूरको मात्रा अनुसार गर्नुपर्ने सिद्धान्त कायम गरेको पाईन्छ ।

६.२. फुलमती श्रेष्ठ (महर्जन) वि. नेपाल सरकार; मुद्दा- जीउ मास्ने बेच्ने ।[३३]

फौजदारी अपराधमा सजायको माग गरि अभियोग लगाई अदालत समक्ष पेश गरेको अभियुक्तले अपराध स्वीकार गर्छ भने अन्य प्रमाण बुझ्न नपर्ने, कलिला नाबालक केटाकेटीहरूलाई सर्कस जस्तो जोखिम काममा लगाउन विदेश पुर्याएर बिक्री गरी रकम लेनदेन गरी जोखिम काममा लगाई छाडी आउने कार्यलाई निर्दोष मान्न नमिल्ने ।

महिला उपर हुने गंभीर अपराधमा नाबालक र महिलाहरूको हक रक्षा गरी नाबालक र महिलाहरूलाई न्याय दिलाउन भारतमा भएको अनुसन्धानको सिलसिलामा संकलित प्रमाणलाई नेपाली अदालतले प्रमाणमा लिन सक्ने व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिने ।

अपराधबाट पीडित बालबालिकाको संरक्षण र उनीहरूको हितको लागि नेपाल सरकार र नेपालको न्यायपालिका दुवै नेपाल कानून र अन्तराष्ट्रिय महासन्धि एवं अन्य Declaration हरूलाई लागू गर्न कटिवद्ध हुनु पर्ने ।

बिवेचनाः

यस मुद्दामा विशेषगरी गंभीर अपराधमा नाबालक र महिलाहरूको हकको रक्षा गरी नाबालक र महिलाहरूलाई न्याय दिलाउन भारतमा भएको अनुसन्धानको सिलसिलामा संकलित प्रमाणलाई नेपाली अदालतले प्रमाणमा लिनसक्ने व्यवस्था गर्न आवस्यक देखिने भनी पारस्परिक कानूनी सहायतालाई सैद्धान्तिक रुपमा अदालतले ग्रहण गरेको पाईन्छ ।

६.३ लोक बहादुर कार्की वि. नेपाल सरकार; मुद्दा- मानव बेचबिखन ।[३४]

मानव बेचविखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ४(२) को खण्ड (ख) बमोजिम कसूर हुनको लागि कुनै पनि व्यक्तिको बेचबिखन एवं ओसारपसारको कार्य सम्पन्न हुनै पर्ने भन्ने देखिँदैन । सो उद्देश्यका लागि त्यस्तो व्यक्तिलाई आफू बसिरहेको घर, स्थान तथा व्यक्तिबाट छुटाई नेपाल भित्रको एक स्थानबाट अर्को स्थानमा लैजाने कार्य भइसकेको तर गन्तव्य स्थानमा पुर्याउन बाँकी रहेको अवस्थामा समेत सो कसूर भएको मानिने ।

पीडित स्वयंले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष उपस्थित भएर अपराधको सम्बन्धमा बयान गरेकी छन् । यस्तो बयान तुरून्त नजिकको जिल्ला अदालतबाट प्रमाणित भएको छ भने

---

[33] ने.का.प. २०६६, अंक ८, नि. नं. ८२०८

[34] ने.का.प. २०७२, अंक २, नि. नं. ९३४६

पीडितको सो बयानको व्यहोरा मानव बेचविखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐनको दफा ६(३) बमोजिम प्रमाणमा लिन मिल्ने ।

मौकामा अनुसन्धान अधिकारी समक्ष उपस्थित भएर घटनाको बारेमा बयान मात्र दिइन वा त्यस्तो घटनासँग सम्बन्धित कसुरको अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि बढाउन निजले नै जाहेरी वा उजुरी दिएकी हुन होइनन् भनी खोजिनीति गरिरहनु पर्ने र पीडित स्वयंको उजुरी नभई पीडित बालिकाको माता पिता वा संरक्षकले उजुरी वा जाहेरी दरखास्त दिएको कारणले मात्र मौकामा पीडितले गरेको प्रमाणित बयानको प्रमाणिकता शून्य हुने वा त्यस्तो बयान प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने भनी न्यायको रोहमा साँघुरो अर्थ गर्न नमिल्ने ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको अपराधको सम्बन्धमा पीडितको बयान प्रमाण ग्राह्य बनाउन बेचबिखन तथा ओसारपसारको उजुरी पीडित वा अरू कसैले दियो भन्ने कुरा भन्दा पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित भयो भएन भन्ने कुरा महत्त्पूर्ण हुने ।

पीडित बालिका आफैले उजुरी नदिएको भन्ने प्राविधिक कारण देखाई अदालतबाट भएको प्रमाणित बयानको व्यहोरालाई पीडितले अदालतमा पुनः उपस्थित भई बकपत्र नगरेको भनी उक्त मानव बेचविखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ६(३) को कानूनी प्रावधान प्रतिकूल हुने गरी अस्वीकार गर्न नमिल्ने ।

अपराधबाट पीडितलाई भराइदिने क्षतिपूर्तिले पीडितलाई पीडित हुनुभन्दा पूर्वको अवस्थामा पुर्याउनु वा पुनस्थापना गर्न सक्नुपर्दछ । तसर्थ अपराध पीडितलाई वास्तविक र प्रभावकारी क्षतिपूर्तिको लागि क्षतिपूर्ति सम्बन्धी कानून बनाएर मात्रै हुँदैन । सो कानून आफैमा उपर्युक्त र प्रभावकारी हुनुको साथै सो को प्रभावकारी एवं यथार्थपरक कार्यान्वयन समेत हुनु अनिवार्य हुने ।

अपराध पीडितको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हकलाई नेपालको अन्तरीम संविधानको धारा १२ अन्तर्गतको बाँच्न पाउने हकको अभिन्न अंश (Integral Part) को रूपमा राख्नु पर्ने हुन्छ । तसर्थ नेपालको सन्दर्भमा अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिको हक उक्त धारा १२ अन्तर्गतको बाँच्न पाउने हक अन्तर्गत सम्बोधन गरिनु पर्ने विषय हो भन्ने प्रष्ट हुन आउने ।

पीडकको क्षतिपूर्ति तिर्ने आर्थिक हैसियत नभएको, पीडक पहिचान हुन नसकेको वा पीडक फरार रहेको अवस्थामा नागरिकको संरक्षकको हैसियतले अपराध पीडितलाई उक्त क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने कर्तव्य राज्यको हुने ।

पीडितशास्त्र (Victimology) अनुसार अपराध गर्ने व्यक्तिको पहिचान भएको होस् वा नहोस्, अपराधको अभियोजन होस् वा नहोस् अपराधबाट पीडितले जीवन निर्वाहको लागि क्षतिपूर्ति पाउनु पर्ने, सो क्षतिपूर्ति यथेष्ट (Adequate) हुनुपर्ने र निजको पुनःस्थापना तत्काल हुनुपर्ने एवं त्यस्तो क्षतिपूर्ति र पुनस्थापना राज्यले नै गर्नु पर्ने ।

बिवेचनाः

यस मुद्दामा बिशेषगरी पीडितको अदालत समक्ष भएको प्रमाणित बयान कागज र अनुसन्धानको क्रममा भएको पीडकको बयान कागजको प्रमाणिक महत्वको बारेमा चर्चा गरी के कस्तो अवस्थमा प्रमाण योग्य हुने भन्ने सिद्धान्त कायम गरेको पाईन्छ भने अर्कोतिर संगठित अपराधका प्रतिवादीहरूको एकिन पहिचान हुन नसकेको अवस्थमा समेत पीडितले पाउने क्षतिपूर्ति बाँच्न पाउने हकसँग सम्बन्धित विषय भएकोले राज्यले क्षतिपूर्ति यथेष्ट गर्नुपर्ने भनी Victimology को सिद्धान्तलाई समेत अदालतले स्वीकार गरेको देखिन्छ ।

६.४ मीरा ढुङ्गाना विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय समेत; मुद्दा-उत्प्रेषण समेत ।[३५]

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार जस्तो गंभीर प्रकृतिको फौजदारी कसूरको बारेमा जाहेरी दिने पीडित वा अन्य व्यक्तिले आफूले एकपटक दिएको बयान फेर्दै हिंड्ने वा अदालतले बोलाएको समयमा उपस्थित नभई अदालतलाई असहयोग गर्ने हो भने एकातिर त्यस्तो अपराधको कसूरदारलाई सजाय गर्ने राज्यको उद्देश्य नै पराजित हुन जाने र अर्कोतर्फ विनाकारण यस्तो गम्भीर प्रकृतिको कसूर गर्यो भनी कसैका विरुद्ध जथाभावी उजूर गर्दै हिंड्ने तर त्यसको विवेकसम्मत निरूपण गर्ने न्यायिक प्रक्रियाबाट भाग्ने प्रवृत्ति पैदा हुन जाने ।

जस्तोसुकै वैध कारण परी वा काबुबाहिरको परिस्थिति परी बयान फेरेको वा अदालतले बोलाएको समयमा उपस्थित हुन नसकेको अवस्थामा पनि पीडित वा जाहेरवालालाई अनिवार्य रूपमा कैद सजाय गर्नैपर्ने व्यवस्थाले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार जस्तो गम्भीर प्रकृतिको अपराधबाट पीडित व्यक्तिलाई अझ बढी पीडित बनाई थप हिंसाको शिकार बन्नुपर्ने र न्यायबाट बञ्चित हुने अवस्था आउँछ । फलस्वरूप आफैं विरुद्ध भएको गम्भीर अपराधको बारेमा पीडितले सूचना नै नगर्ने वा गर्न नसक्ने परिस्थिति सिर्जना हुने ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ दफा १५ को उपदफा (६) को कार्यान्वयनले पीडित व्यक्ति वैध कारणले अदालतले तोकेको समयमा उपस्थित हुन नसकेमा वा पहिले दिएको बयान भन्दा प्रतिकूल हुनेगरी वाध्यात्मक परिस्थितिवस् बकपत्र गरेको अवस्थामा समेत दण्डित भई थप पीडित बन्नुपर्ने परिस्थिति सृजना गरिदिएको छ । अदालतले पीडितको प्रतिकूल साक्षी (Hostile Witness) वा अनुपस्थितिको विषयमा न्यायिक विवेक प्रयोग गर्न सक्ने कुराको अवरोधको रूपमा रहेको कानूनी प्रावधानलाई विवेकसम्मत र उचित मान्न नसकिने ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको अपराधबाट पीडित व्यक्तिलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ बमोजिम भराईदिने ठहर भएको

---

[35] ने.का.प. २०७०, अंक ३, नि. नं. ८९७३

क्षतिपूर्तिको रकम भराउने प्रक्रियामा राज्यको संयन्त्रबाट सहयोग र पहल नहुने हो भने यस्ता अपराधबाट पीडितले न्यायको महसूस गर्न नसक्ने ।

ऐनको दफा २६ बमोजिम पीडितलाई पर्याप्त सुरक्षा प्रदान गरिनु पनि उत्तिकै आवश्यक छ । यी समग्र व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट मात्रै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको अपराधबाट पीडित व्यक्तिले ऐनको दफा १५(६) बमोजिम अदालतले बोलाएको समयमा उपस्थित भई न्यायिक प्रक्रियालाई सहयोग गर्न समर्थ हुने ।

निवेदकले वैधताको प्रश्न उठाएको दफा १५(६) को कानूनी व्यवस्थालाई केबल पीडित व्यक्ति वा जाहेरवालाको एकपक्षीय कर्तव्यको रूपमा थुपारी त्यसको उलंघनबापत निरपेक्ष कैदको सजाय गर्नुपर्ने गरी वाध्यात्मक व्यवस्था गर्ने प्रावधानलाई उचित र विवेकसंगत मान्न नसकिने ।

६.५ गोमा पाँचकोटी विरुद्ध नेपाल सरकार, जीउ मास्ने बेच्ने ।[३६]

कतिपय संङ्गीन प्रकृतिका फौजदारी अपराधमा पीडितले समाजमा बेहोर्नुपर्ने क्षति, अपराधबाट समाजलाई पुग्न जाने असर तथा अपराधलाई निरूत्साहित गर्न राज्यले निर्वाह गर्नुपर्ने नियन्त्रणकारी भूमिका समेतलाई मध्यनजर गरी प्रमाणको भार (Burden of proof) आरोपित पक्षमा नै सार्ने गरी कठोर कानूनी व्यवस्था गर्नु परेको हो । अपराधमा संलग्न पक्ष पेशेवर हुन सक्ने र अपराध बडो योजनाबद्ध एवं संगठित तरिकाले हुन सक्ने र कतिपय संगठित आपराधिक समूहको संलग्नतामा समेत अपराध हुन सक्ने भएकाले अपराधमा संलग्न पक्ष नै पहिचान गर्न कठिन हुन सक्ने परिस्थितिको आँकलन गरेर विधायिकाले कानूनको निर्माण गरेको हो । प्रमाण संकलनका क्रममा हुन सक्ने कतिपय कमजोरीको फाइदा पक्षलाई नपुगोस् भन्ने नै विधायिकी मनसाय हुने । त्यसकारण पीडितहरू अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको अवस्था नहुँदा पीडितहरूको भनाइलाई मान्यता दिन मिल्दैन भन्न समेत नमिल्ने ।

६.६ नेपाल सरकार विरुद्ध सोनीय भन्ने सानुमाया राई श्रेष्ठ, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ३७

कतिपय विशेष अवस्थामा फौजदारी मुद्दामा पनि प्रमाणको भार प्रतिवादीमा सार्न सकिने वा प्रतिवादीमा रहने (Shifting of burden of proof to the accused person) गरी विधायिकी कानून बन्न सक्ने कुरालाई फौजदारी विधिशास्त्रले स्वीकार गरेको पाइन्छ । खासगरी आफूसँग कब्जा (Possession) मा रहेको वस्तुको वैधता यौनजन्य लगायतका अन्य अपराधमा प्रमाणको

---

[36] ने.का.प. २०७२, अक १, नि. नं. ९३३३

[37] ने.का.प. २०७५, नि. न. ९९३५

भार प्रतिवादीमा रहने गरी कानून निर्माण हुनसक्ने कुरालाई फौजदारी विधिशास्त्रले स्वीकार गरेको पाइने ।

के कस्तो कार्यबाट के कस्तो कानूनको उल्लङ्घन भई अपराधजनित कार्य भयो र त्यस्तो कार्यमा को कसको के कसरी संलग्नता रहेको छ भन्ने कुरा पनि अभियोजन पक्षले नै शंकारहित तवरले (Beyoard the doubt) पुष्टि गरेको हुनुपर्छ । विधायिकी कानूनले आफ्नो निर्दोषिता प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीमा सारेको कारणले अभियोजन पक्षको उक्त दायित्व सीमित वा समाप्त नहुने ।

आफ्नो निर्दोषिता प्रमाणित गर्ने काम प्रतिवादीको हुने भए पनि वादी पक्षले आफ्नो अभियुक्त यकिन गर्ने र अनुसन्धानको आधारमा आफूले तयार पारी दायर गरेको अभियोग पत्रमा प्रतिवादीको के कुन कार्य कुन कानूनले निषेध गरेको आपराधिक कार्य हो भनी विधायिकी कानूनले त्यस्तो कसुर स्थापित हुन चाहिने भनी निर्धारण गरेका अपराधका तत्वहरू (Constituent elements of crime) को विद्यमानता र आवश्यक छ भने तिनीहरूको संयोजनात्मकता (Concurrency) अनिवार्य रूपमा उल्लेख गरेको हुनुपर्ने ।

६.७ ज्ञानुदेवी राना विरुद्ध नेपाल सरकार, जीउ मास्ने बेच्ने । [३८]

मानिस बेचबिखन गर्ने, इच्छाविपरीत जबरजस्ती यौन कार्यमा संलग्न गराउने तथा वेश्यावृत्ति गर्न बाध्य पार्ने कार्यले मानिसको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउन मानव अधिकारमा समेत आघात पुग्दछ । सभ्य समाजमा मानिस बेचबिखन गर्ने कार्य मानवता विरूद्धकै घृणित कार्य मानिने ।

मानिस बेचबिखन गर्ने कार्य आपराधिक कार्य हो र मानिस बिक्रीपश्चात् वेश्यावृत्ति गर्न बाध्य पार्नु झन जघन्य अपराध हुने । जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४ तथा ४ (ग) ले स्वास्नी मानिसलाई कुनै पनि किसिमबाट बेचबिखन गर्न र वेश्यावृत्तिमा लगाउन नपाउने गरी निषेध गरेको छ । उक्त कानूनी प्रावधानले स्वास्नी मानिसलाई बेचबिखन गरेमा वा वेश्यावृत्तिमा लगाएमा कसुर हुने स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिँदा विधिले शासित मुलुकमा यस्ता घृणित तथा अमानवीय दूष्कार्यहरू क्षम्य हुन नसक्ने ।

---

[38] ने.का.प. २०७५, नि. नं. ९९४३

७. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार अपराधसम्बन्धी समस्या र सुझावहरू

७.१ समस्याहरू

१. अपराधको शुरुवात(Origion) गाउँघर वा स्थानीय तहदेखि शहर बजार हुँदै निशाना वा गन्तव्य (Destination) सम्म पुयाउने कार्यको श्रृङ्खला पहिचान गरी सजाय गर्न कठीन रहेको,

२. कानूनी आवरणमा गैरकानूनी धन्दा चलाई विदेशमा पुर्याएर मानव शोषण गर्ने, यौन शोषण, श्रम शोषण गर्ने अवस्थामा सम्बन्धित ठाउँमा पुगेर अनुसन्धान गर्ने कार्य कठीन भएको वा पहुँच स्थापित गर्न नसकिएको,

३. अधिकांश मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी घटनाहरू राज्यको जानकारीमा कमै मात्रामा आउने, आएका घटनाहरू प्रति सम्बन्धित अधिकारीहरूको ध्यान समयमै नपुग्ने, वैज्ञानिक अनुसन्धानको अभाव हुने, प्रभावकारी अनुसन्धान हुन नसकी सफल अभियोजनको अभावमा मुद्दा असफल हुने गरेको अवस्था समेत रहेको,

४. पीडित पक्षबाट समयमै उजुरी नगर्ने, निर्धक्कसँग आफ्ना भनाइहरू नराख्ने, अनुसन्धानमा सहयोग समन्वय नगर्ने र अन्ततः अदालत समक्ष प्रतिकूल (Hostlie) बकपत्र गर्ने अवस्था समेत रहेको,

५. अधिकांश मुद्दामा पीडितको प्रमाणित बयान र आरोपित व्यक्तिको मौकाको साबिती बयान बाहेक ठोस सबुद प्रमाणहरूको अभाव रहने गरेको पाईएको । साथै यस्ता प्रकृतिका मुद्दामा संबद्ध पक्ष/व्यक्तिहरूले अनुसन्धान र अदालती प्रकृयामा आवस्यक सहयोग नगरेको समेत पाईने गरेको ।

६. अनुसन्धान अधिकारी स्वयंले वस्तुगत र ठोस अनुसन्धानमा केन्द्रीत नभई साबिती र बयानमुखि पद्दतिमा अनुसन्धान कार्यलाई अगाडि बढाउँदा अदालतमा दावी स्थापित नहुने अवस्था रहने गरेको ।

७. सहज कमाइ हुने, राम्रो रोजगारी पाइने, देखासिकी गर्ने, आफू उपर भएको षडयन्त्र नबुझ्ने, आफू उपरका सम्भावित कसूर अपराधका सम्बन्धमा आवस्यक ज्ञान र शिक्षाको पहुँचमा कमी भएका कारण समेत कतिपय मानिसहरू पीडित बन्ने र वास्तविक न्यायबाट बन्चित रहने अवस्था समेत हुने गरेको,

८. यस्ता प्रकृतिका अपराधहरू संगठित रुपमा अपराधिक संजाल मार्पत गरिने अवस्था हुँदा त्यस्तो संजालको प्रकृति जटीलता समेतका बारेमा पीडित अनभिज्ञ रहने र Nexus को पहिचान अनुसन्धानले पत्ता लगाउन नसक्ने अवस्था समेत रहनु ,

९. पीडितको संरक्षण, साक्षीको सुरक्षा, पीडितको पुनः स्थापना सम्बन्धमा प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु, समाजमा पीडित मैत्री वातावरण नहुनु, पीडित पक्षमा अभियुक्तको त्रास र भय देखिनु, गोपनीयता र विश्वसनीयता ठोस र वस्तुगत हुन नसक्दा अनुसन्धान र अभियोजन असफल वन्ने अवस्था सिर्जना हुनु,

१०. अनुसन्धान र अभियोजन निकायबीच आवस्यक र निरन्तर समन्वय नहुनु, अदालत समक्षको प्रमाणित बयानले अदालत ठोस प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्न नसक्नु, सरकारी वकीलले कानून बमोजिम निर्देशन दिने अनुसन्धान अधिकारीले लिने प्रणालीको विकास हुन नसक्नु,

११. ठोस र वस्तुगत रुपमा प्रमाणको आधारमा अभियोजन नगरी गोश्वरा र ठूलो दाबी लिने परिपाटी हुनु । तथ्य प्रमाणको अवस्था अनुसार Non prosecution हुनु नसक्नु,

१२. साक्षीलाई सुरक्षा, भ्रमण भत्ताको व्यवस्था पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन हुन नसक्नु,

१३. झुठा बकपत्र गर्नेलाई सजाय, साँचो बोली सहयोग गर्ने प्रतिवादीलाई सजायमा छुटको सुविधा ठोस रुपमा लागू भएको नदेखिनु,

१४. खुला सीमानाको दुरुपयोग,अशिक्षा, बेरोजगारी, जनचेतनाको कमी समेतका कारण समेत कसूर अपराध बढ्दै जानु,

१५. मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतले गरेको निर्णय दिएको आदेश तथा निर्देशन अनुसार काम कारबाहीहरू प्रभावकारी रुपमा हुन नसक्नु, कानूनी संरचनाहरू बन्न नसक्नु,

१६. पीडितको उद्धार, पुनःस्थापना, स्वास्थ्य, सुरक्षा, सामाजिक मिलन उचित क्षतिपूर्तिको व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु,

१७. नेपाल पक्ष भएका र नेपालले अनुमोदन गरेका अन्तराष्ट्रिय संधि महासन्धिहरूको समूचित पालना नहुनु र राज्यको ठोस ध्यान र विशेष चासोको यो क्षेत्रमा कमी भएको देखिनु,

१८. फैसला कार्यान्वयन छिटो,छरितो र प्रभावकारी हुन नसक्नु,

७.२ सुझावहरू

१. मानव बेचबिखन, साक्षी संरक्षण, पीडितको सुरक्षा एवं संरक्षण सम्बन्धी एकिकृत कानूनी व्यवस्था गर्ने,

२. प्रमाण, तथ्य र कानूनी व्यवस्थाको आधारमा वस्तुगत र यथार्थ अभियोजन गर्ने पद्धति विकास गर्ने,

३. झुट्टा बकपत्र गरेमा सजाय हुने कानूनलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्ने, अनुसन्धानमा सहयोग गर्नेलाई सजायमा छुटको व्यवस्था गर्ने,

४. यो संगठित रुपमा संचालित अपराध भएको हुँदा खुला सीमानाको नियन्त्रण, नागरिक शिक्षाको विकास, रोजगारी सिर्जना, विशेष तालीमको व्यवस्था गरी दिगो समाधान खोज्ने,

५. पारस्पारिक कानूनी साहायता, संगठित अपराध, सुपुर्दगी ऐन, विद्युतीय कारोबार ऐन लगायतका कानूनको प्रभावकारी विकास र कार्यान्वयन गर्ने,

६. अनुसन्धानलाई दक्ष, प्रभावकारी र प्रविधिमैत्री बनाई साधन स्रोत सम्पन्न तुल्याई अभियोजन पक्षसँग जीवन्त समन्वय स्थापित गर्ने,

७. सामाजिक संस्कारमा सुधार गर्ने, मानव अधिकारको सचेतना अभिवृद्धि गर्ने, पीडितको न्यायिक प्रकृयामा सहज पहुँच स्थापना गर्ने, पीडित मैत्री अनुसन्धान र न्याय प्रणालीको विकास गर्ने,

८. अनुसन्धान, अभियोजन र फैसला कार्यान्वयन गर्ने निकाय बीच आपसी सहयोग र समन्वयलाई थप प्रभावकारी बनाउने,

९. अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको विकास र विस्तार गर्ने, नवीन विधिशास्त्रीय मान्यताको पालना गर्ने, मानव अधिकार प्रतिको राज्यको दायित्व पूर्णत पालना गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने,

१०. कानूनी प्रणालीमा सरलीकरण, पीडित राहतकोष व्यवस्था, सर्वोच्च अदालतका निर्देशनात्मक आदेशको पालना,साक्षीको भ्रमण भत्ता, सुरक्षा र संरक्षण, पीडितको सामाजिकिकरण र सम्मानयुक्त वातावरणको सिर्जना गर्ने,

११. अदालती फैसला अनुसार कानून निर्माण, संरचना तयार, सक्षमता अभिवृद्धि गर्दै अपराधको रोकथाम र नियन्त्रणलाई प्रभावकारी बनाउने,

७.३ निष्कर्ष

मानव बेचबिखन एउटा अत्यन्तै गम्भीर, जघन्य, पाशविक, अमानवीय प्रकृतिको अपराधको स्वरुप तथा ईतिहासमा व्याप्त दासताको यो आधुनिक रुप (modern froms of slavery) हो । यसबाट मानिसलाई वस्तुको रुपमा प्रयोग (used as commodity) गरी मानव अधिकारको गम्भीर उलंघन समेत हुने हुँदा यसको रोकथान र नियन्त्रणका लागि विश्वव्यापी रुपमा ध्यानाकर्षण भई राष्ट्रहरू बीच आपसी सहयोग, संवाद एवं संरचना समेत बनेको अवस्था छ । अपराधीले पीडित उपर गर्ने शोषण, अत्याचार, दमन, अपमान, दुर्व्यवहार समेतलाई यस अपराधको पराकाष्ठा मान्न सकिन्छ । यस कसूर अपराधमा कडा र कठोर सजायको व्यवस्था गरिएको भएतापनि पछिल्ला दिनमा अपराधको स्वरुपमा आएको परिवर्तन तथा संगठित अपराधको क्षेत्र, विषय तथा संजालको विकासले यसको रोकथाम र नियन्त्रणमा चुनौति खडा गरेको छ । यो अपराध कुनै न कुनै रुपमा

संसारमा व्याप्त भएको कारण UN लगायत संसारको ध्यान यसतर्फ आकृष्ट भईरको देखिन्छ । विश्वव्यापी रुपमा लाखौं मानिस मानव बेचबिखन र ओसारपसारको शिकार भएकोले तथा अपराधीको लागि यो आय आर्जनको गतिलो स्रोत समेत बनेको तर्फ राष्ट्रहरूको ध्यान पुगेकोले नियन्त्रणतर्फ विश्वव्यापी रुपमा वृहत् संरचनागत व्यवस्था समेत गरी पारस्पारिक सहयोग र समन्वयसहित थप सार्थक प्रयास गर्नु जरुरी छ ।

यस प्रकारको कसूर अपराधको नियन्त्रण तथा रोकथामका सम्बन्धमा परम्परागत् धारणामा परिवर्तन गरी फौजदारी न्याय प्रणालीलाई सबलीकृत र आधुनिकीकरण गरी यसतर्फ ठोस कदम चाल्नुपर्नै देखिन्छ । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार कसूरका पीडितको संरक्षण एवं सुरक्षा, साक्षी संरक्षण लगायतका मानव बेचबिखनसँग सम्बन्धित एकिकृत कानूनी संरचनाको विकास गरी प्रभावकारी र वस्तुनिष्ठ अनुसन्धान, अभियोजनका साथसाथै पीडितमैत्री न्यायसम्पादन समेतबाट यस क्षेत्रका चुनौति र समस्याको समाधान गर्न सकिन्छ । यो अपराध जटील र गंभीर प्रकृतिको संगठित अपराधको रुपमा विकास भइरहेको सन्दर्भमा कानूनी र संरचनागत व्यवस्थाको सबलीकरण गरी पीडितलाई पुनःस्थापना तथा क्षतिपूर्ति सहितको न्याय, पीडकलाई सजायको सुनिश्चितता मार्फत दण्डहिनताको अन्त्य तथा कानूनी शासनको प्रत्याभूतिको लागि थप प्रयासहरू आवश्यक छन् । सम्मानित सर्वोच्च अदालतले ऐनको व्याख्या गरी दिएका निर्देशनहरू, प्रतिपादित सिद्धान्तहरूको इमान्दारीपूर्वक पालना र कार्यान्वयन भएमा ऐनको सफलता बढ्ने र कसूरको नियन्त्रण र रोकथाममा समेत प्रभावकारिता आउँने देखिन्छ ।

वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधमा संगठित समूहको भूमिका र नियन्त्रणका प्रयासहरू

रमेश भट्टराई[१]

पृष्ठभूमि

वन्यजन्तुको शिकार तथा तिनका अंगहरूको व्यापार गर्ने कार्यलाई वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध मानिन्छ । नेपाल तथा अन्य देशका कानूनले वन्यजन्तुको शिकार तथा अंग तथा अखेटोपहारको बिक्री वितरणलाई अपराधीकरण गरेको छ । यस किसिमका अपराधहरू सङ्गठित रुपमा गरिने तथ्यलाई समेत आत्मसात गरेको छ । वन्यजन्तु तथा तिनका अङ्गबाट बनेका वस्तुको अवैध व्यापार, वन्यजन्तुको संरक्षणका लागि मुख्य चुनौतीको रुपमा रहेको छ । लागू औषध, हात हतियार तथा मानव बेचबिखन पछि विश्वको चौथो ठूलो अपराध वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध मानिन्छ । वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधका स्वरुप विभिन्न छन् । मुख्यतः वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध अखेटोपहारको अवैध व्यापारमा केन्द्रित छ । वन्यजन्तु सम्बन्धी अवैध व्यापार हुनुको मुख्य कारणहरूमा फेशन र शौखका वस्तुहरू निर्माण, परम्परागत औषधि बनाउन, धार्मिक/साँस्कृतिक आस्था, मासुको लागि उपभोग एवम् अध्ययन अनुसन्धान गर्न प्रयोग रहेको मानिन्छ । नेपाल भारत दुई देश बीच खुला सिमाना छ । चीन वन्यजन्तुको अखेटोपहारको अत्याधिक प्रयोग हुने देशको रुपमा चिनिन्छ । अतः नेपाल यस अवैध व्यापारको कारोबारको ट्रान्जिट बिन्दुको रुपमा रहेको छ । वन्यजन्तुको अखेटोपहारको अवैध कारोबार विश्वव्यापी समस्याका रुपमा रहेको छ । यस्तो कारोबारको हरेक पक्षलाई सम्बोधन गर्नका लागि साइटिस महासन्धीमा भएको व्यवस्था मात्र पर्याप्त नभएको सन्दर्भमा सङ्कटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण ऐन, २०७३ जारी भएको छ ।

नेपालको सन्दर्भमा नेपालको संविधानको धारा १५२ को उपधारा (१) ले "धारा १२७ मा लेखिएदेखि बाहेक खास किसिम र प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारबाही र किनारा गर्न संघीय कानून बमोजिम अन्य विशिष्टीकृत अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना र गठन गर्न सकिने" भन्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही अनुरुप अर्धन्यायिक निकायहरूलाई देवानी प्रकृतिका विवादहरूका अलावा फौजदारी कसूर सम्बन्धी मुद्दामा सुनुवाइ गर्ने अधिकार सम्बन्धित कानूनले प्रदान गरेको छ । नेपालको संविधानले एक वर्षसम्म कैद हुने फौजदारी कसूर सम्बन्धी मुद्दाको किनारा न्यायिक निकाय बाहेकका अन्य निकायको अधिकार क्षेत्रभित्र रहन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही अनुसार वन र वन्यजन्तु सम्बन्धी कसूरको सुनुवाइ सम्बन्धित जिल्ला अदालतलाई र तोकिएको निकाय (अर्ध न्यायिक निकाय)

---

[१]सहायक जिल्लान्यायाधिवक्ता

लाई समेत क्षेत्राधिकार प्रदान गरिएको छ । कानूनले संरक्षित वन्यजन्तु मार्ने, तिनका अंगको कारोबार गर्ने जस्ता अपराधलाई सजायको दृष्टिले गम्भीर अपराध मानेको देखिन्छ । यस्ता अपराधले वन्यजन्तुको संरक्षणलाई असर पार्ने मात्र नभई प्रकृतिको वातावरणीय सन्तुलनमा पनि असर पार्ने र त्यसले समग्र वातावरणमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने हुँदा पनि यस्ता अपराधलाई सजायको आधारमा गम्भीर अपराध मानिएको हो ।[१]

वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधमा सबै जनावर, सबै बोटबिरुवा तथा तिनका भागहरू (Derivatives) सम्बन्धी अपराध पर्दछन् । जसअन्तर्गत बाघ तथा चितुवाको शिकार छाला र हड्डिको लागि गरिन्छ । हात्तीको दाराको लागि हात्ती मार्ने गरेको पाइन्छ । गैंडाको खागको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा महँगो मुल्यमा बिक्रि हुने हुँदा गैंडाको शिकार गर्ने गरिएको छ । यस्तै रेडपाण्डाको छाला, सालकको खवटा, चिरुको रौं, कस्तुरीको बिना, पंक्षीहरू तथा बोट बिरुवाहरूको बिक्रि वितरणको लागि यस किसिमको अपराध हुने गरेको छ । रक्तचन्दनको चोरी निकासी तथा चिम्पाञ्जीको अवैध ओसारपसारका घटनाबाट नेपालको बाटो गरी यस किसिमका अपराधहरू हुने गरेको तथ्य उजागर भएको छ भने यसबाट सङ्गठित समूहले नेटवर्क मार्फत ठूलो रकम आर्जन गर्ने उद्देश्यबाटनै यस किसिमको अपराध गरेको देखिन्छ । नाइजेरियाबाट चराचुरुङ्गी ल्याउने क्रममा नेपाल ल्याई विमानस्थल तथा भन्सार समेतलाई प्रभाव पारी मुम्बई लैजाने क्रममा चिम्पाञ्जी पक्राउ पर्नुबाट वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधमा सङ्गठित समूहको भूमिका रहेको नेपाललाई Transit को रुपमा पनि प्रयोग गरेको तथ्य उजागर भएको पाइन्छ ।

वन्यजन्तुको अपराध सहज हुने हुँदा अनपेक्षित रुपमा मौलाँउदै गएको छ र यसको असर नेपालमा पनि परेको छ । वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध बढ्नुको कारणहरू मध्ये एउटा यो प्रत्यक्ष रुपमा पीडितविहिन अपराध हुनु पनि हो । वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध विश्वव्यापी समस्याको रुपमा रहेको छ । एक देशबाट अर्को देशमा यसको निर्यात हुने भएकोले साना तथा गरीब राष्ट्रलाई अपराधीहरूले Transit को रुपमा प्रयोग गरिरहेका हुन्छन् । जस्तैः सालकको खबटा, रक्त चन्दन, गैंडाको खाग, हात्तीको दाह्रा आदिको ओसारपसारको Transit को रुपमा नेपालको प्रयोग भैरहेको छ । यसमा नेपालको सन्दर्भमा दार्चुला र ओलाङचुङगोला मुख्य नाकाको रुपमा प्रयोग भएको पाइएको छ ।

---

[१] वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधको अनुसन्धान र अभियोजनमा गरिनुपर्ने सूधारका क्षेत्रहरु, संजीवराज रेग्मी, प्रतिपादन, वर्ष ३ अंक १, (२०७३) राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, पृ.२८४ ।

सन २००६ देखि २०१६ सम्मको दक्षिण अफ्रिकामा भएको गैंडाको शिकार देहाय बमोजिम रहेको छ । [2]

[२] सन्तोषमणी नेपाल WWF Nepal, संगठित अपराध सम्बन्धी विशिष्टीकरण तलीम, राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, तालिम सामग्री

अन्तर्राष्ट्रिय वजारमा वन्यजन्तुका अखेटोपहारको मूल्य यसप्रकार रहेको अध्ययनले देखाएको छ ।[3]

वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधका विभिन्न स्वरुपहरू रहेका छन् र यस्ता अपराधहरू कुनै व्यक्तिको एक्लो प्रयासले सम्भव नहुने हुँदा संगठित रुपमा हुने गरेको विभिन्न अध्ययनबाट देखिएको छ । वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधका स्वरुपलाई देहाय बमोजिम हेर्न सकिन्छ :

शिकार (Poaching) : अवैध रुपमा वन्यजन्तुलाई मार्ने कार्यलाई शिकार भनिन्छ ।

[3] CRS Report for Congress, International Illegal Trade in Wildlife: Threats and U.S. Policy, 2008

शिकारीहरूले वन्यजन्तुको मासु तथा तिनका अंग बिक्रि गर्नलाई शिकार गर्ने गर्दछन् ।

गैर कानुनी व्यापार (Illegal Trade) :

यसमा शिकार गरी मारिएका वन्यजन्तुलाई देशमा तथा विदेशमा गैर कानुनी रुपमा बिक्रि बितरण गरिन्छ । यस कार्यमा संगठित रुपमा लागेका अपराधिहरूको संलग्नता रहेको हुन्छ । विविध प्रक्रियाबाट राज्य संयन्त्र समेतलाई हात लिएर रुपमा देश विदेशमा अखेटोपहार बिक्रि वितरण गर्न प्रयासरत रहेका हुन्छन् ।

Transit :

नेपाल एक प्राकृतिक सौन्दर्यताले भरिएको प्राकृति विधिधता भएको देश हो । नेपाल दुई ठुला राष्ट्रहरू भारत र चीनको बीचमा रहेको छ । वन्यजन्तु वा अन्य अपराधहरूको सम्बन्धमा अपराधीहरूले नेपाललाई ट्रान्जिटको रुपमा प्रयोग गर्दै आएको पाइन्छ ।

२.२ नेपालमा अधिक चोरी हुने तथा अबैध व्यापार हुने वन्यजन्तुहरू स्तनधारी, पंक्षी, सरिसृप सम्बन्धी विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।[4]

क्र.सं	नाम	बैज्ञानिक नाम	संरक्षणको अवस्था
१	हाब्रे (Red Panda)	*Ailurus fulgens*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचीमा, IUCN Red Data Book मा संकटापन्न सूचीमा, CITES को अनुसूची १ मा समावेस भएको ।
२	सालक (Pangolin) (Indian & Chinese Pangolin)	*Manis crassicaudata*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचीमा, IUCN Red Data Book मा Chinese Pangolin लाई अति संकटापन्न र Indian Pangolin लाई संकटापन्नको सूचीमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
३	हात्ती (Asian Elephant)	*Elephas maximus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचीमा, IUCN Red Data Book मा संकटापन्नको सूचीमा राखिएको,CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
४	गैंडा (Greater One -	*Rhinoceros*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचीमा, IUCN Red

[४]नेपालमा अधिक चोरी शिकार एवम् अवैध व्यापार हुने वनस्पति र वन्यजन्तुहरु सम्बन्धी जानकारी पुस्तिका, नेपाल प्रहरी केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरो, २०७५ ।

	horned Rhinoceros)	*unicornis*	Data Book मा संवेदनशीलको सूचीमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
५	पाटे बाघ (Royal Bengal Tiger)	*Panthera tigris tigris*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचीमा, IUCN Red Data Book मा संकको सूचीमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
६	हिँउ चितुवा (Snow Leopard)	*Panthera uncial*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचीमा,IUCN Red Data Book मा सवेदनशीलको सूचिमा राखिएको,CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
७	ध्वाँसे चितुवा (Clouded Leopard)	*Niofelis nebulosa*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा समावेश,IUCN Red Data Book मा सवेदनशीलको सूचिमा राखिएको CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको
८	चितुवा (Common Leopard)	*Panthera pardus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा सवेदनशीलको सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
९	चौंरी गाई (Gour Bison)	*Bos gaurus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षित, IUCN Red Data Book मा सवेदनशील सूचिमा राखिएको,CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको
१०	चिरु (Tibetan Antelope /Chiru)	*Pantholops hodgsonil*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा सवेदनशील सूचीमा राखिएको,CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
११	जंगली बँदेल तथा पुड्के बँदेल (Wild Boar and Pygmy Hog)	*Sos scropha and Porcula salvania*	पुड्के बँदेल राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचीमा,CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको । जंगली बँदेल राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षित नभएको CITES को अनुसूची १ मा समावेश नभएको र जंगली बँदेल IUCN Red Data Book मा कम चासो भएको वन्यजन्तुको रुपमा राखिएको । पुड्के बँदेल लोप हुन लागेको अवस्थामा पुगेको अनुमान गरिएको छ ।
१२	सानो ओत (Asian Small–Clawed	*Aonyx cinereus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा नराखिएको, IUCN Red Data Book मा

	Otter)		सवेदनशील सूचिमा राखिएको,CITES को अनुसूची २ मा समावेश भएको ।
१३	खैरो ओत (Smooth Coated Otter)	*Lutrogale perspicillata*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूची १ मा समावेश नभएको,IUCN Red Data Book मा सवेदनशील सूचिमा राखिएको CITES को अनुसूची २ मा समावेश भएको ।
१४	कालो ओत (Eurasian Otter)	*Lutra lutra*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूची १ मा समावेश नभएका,IUCN Red Data Book मा सवेदनशीलको सूचीमा राखिएको, CITES को अनुसूची २ मा समावेश भएको ।
१५	घोरल (Goral)	*Naemorhedus goral*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूची १ मा समावेश नभएको,IUCN Red Data Book मा लापोन्मुख सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
१६	थार (Himalayan Serow (Thar००	*Copricornis thar*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूची १ मा समावेश नभएका,IUCN Red Data Book मा लापोन्मुख सूचीमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
१६	समुद्री घोडा (Seahorse)	*Hippocampus (Hippo-horse, Sea monster)*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ को अनुसूची १ मा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा संवेदनशील सूचीमा राखिएको,CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको
१७	चितल (Spotted Deer)	*Axis axis*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूची १ मा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा कम चासो भएको सूचिमा राखिएको,CITES को अनुसूचीमा समावेश नगरिएको ।
१८	रतुवा (Barking Deer)	*Muntiacus vaginalis*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूची १ मा समावेश नभएका,IUCN RedData Book मा कम चासो भएको सूचिमा राखिएको,CITES को अनुसूचीमा समावेश नगरिएको ।
१९	जरायो (Sambar Deer)	*Rusa unicolor*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूची १ मा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा संवेदनशीलको सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूचीमा समावेश नगरिएको
२०	लगुना (Hog Deer)	*Axis porcinus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूची १ मा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा संकटापन्नको सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूचीमा समावेश नगरिएको ।

२१	कस्तुरी मृग (Musk Deer)	*Moschus chrysogaster/ Leucogaster/fuscus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा,IUCN Red Data Book मा संकटापन्न सूचिमा राखिएको,CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
२२	चरी बाघ (Leopad Cat)	*Prionailurus bengalensis*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा,IUCN Red Data Book मा कम चासो भएको सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची २ मा समावेश भएको ।
२३	निर बिरालो(ठुलो, सानो, गाजले,ताडी निर र सिलु बिरालो) (Large Indian Civet, ISmall Indian Civet, Masked Palm Civet, Asian Palm Civet and Spotted Linsang)	*Viverra zibtha,, Viverracula indica, Paguma larrvata, Paradoxurus hermaphrodites, prionodon pardicolor*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूची १ मा सिलु बिरालो मात्र समावेश भएको,IUCN Red Data Book मा सिलु बिरालोलाई लोपोन्मुख र बाँकी सबैलाई कम चासो भएको सूचिमा राखिएको,CITES को अनुसूची १ मा सिलु बिरालो समावेश भएको अन्य प्रजातिलाई समावेश नगरिएको ।
२४	वन बिरालो (Jungle Cat)	*Felis chaus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूचीमा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा कम चासो भएको सूचिमा राखिएको,CITES को अनुसूची २ मा समावेश भएको ।
२५	मलाहा बिरालो (Fishing Cat)	*Prionailurus viverinus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूचीमा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा नेपालमा संकटापन्न सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची २ मा समावेश भएको ।
२६	सुनौलो बिरालो (Asiatic Golden Cat)	*Cataopuma temminckii*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूचीमा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा लोपोन्मुख सूचिमा राखिएको,CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
२७	छिरबिरे बिरालो (Marbled cat)	*Pardofelis marmorata*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूचीमा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा संवेदनशील सूचिमा राखिएको,CITES को अनुसूची २ मा समावेश भएको ।
२८	कालो भालु (Asiatic Black Bear)	*Ursus thibetanus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूचीमा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा नेपालमा संकटापन्न

			सूचिमा राखिएको,CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
२९	काठे भालु (Sloth Bear)	*Melursus ursinus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूचीमा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा संवेदनशीलको सूचिमा राखिएको । CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको
३०	हिमाली रातो भालु (Himalayan Brown Bear)	*Ursus arctos isabellinus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा अति संकटापन्न सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।

पंक्षी सम्बन्धी

१	सारस (Crane)	*Grus antigone*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा अति संकटापन्न सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
२	ठुलो खर मजुर र सानो खर मजुर (Bengal Florican/ Lesser Florican)	*Houbaropsis bengalensis/ Sypheotides indicus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा दुवै प्रजाति संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा ठुलो खर मजुर अति संकटापन्न र सानो खर मजुर संकटापन्न प्रजातीको सूचिमा राखिएको, ठुलो खर मजुर CITES को अनुसूची १ र सानो खर मजुर अनुसूची २ मा समावेश भएको ।
३	राज धनेश (Great Hornbill)	*Buceros bicornis*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा लोपोन्मुख प्रजातिको सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
४	कालो गरुड/सेतो गरुड (Black Stork/ White Stork)	*Ciconia nigra/ Ciconia ciconia*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा कम चासो भएको सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
५	कालिज (Kalij Pheasant)	*Lophura leucomelanos*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूचीमा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा कम खतराको सूचिमा राखिएका, CITES को अनुसूची ३ मा समावेश भएको ।
६	डाँफे (Himalayan Monal, Impeyan Pheasant)	*Lophophorus impejanus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा कम चासो भएको सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।

७	मुनाल (Satyr Tragopan)	*Tragopan satyr*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा लोपोन्मुख र नेपालमा संवेदनशील सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची ३ मा समावेश भएको ।
८	चिर (Cheer Pheasant)	*Catreus wallichi*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा संवेदनशील सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
९	मायालु चरा (Pocket parrots/ Love Birds)	*Agapornis fischeri, roscicollis,nigrigenis, personata*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूचीमा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा कम खतरा रहेको सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची २ मा समावेश भएको ।
१०	मकाउ (Macaw)	*Ara ambigua*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूचीमा समावेश नभएको, IUCN Red Data Book मा कम खतरा रहेको सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची २ मा समावेश भएको

सरिसृप सम्बन्धी

१	घडियाल गोही (Gharial Crocodile)	*Gavialis gangeticus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा संकटापन्न सूचिमा राखिएको CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको
२	अजिंगर (Python) Burmese Rock python, Asiatic Rock python	*Python bivittatus, Python molurus*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा दुवै प्रजातिका अजिंगर संवेदनशील सूचिमा राखिएको, CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
३	गोहोरो (भैंसे तथा सुन गोहोरो) (Bengal Monitor Lizard & Goldan Monitor Lizard)	*Varanus bengalensis, & Varanus flavescens*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९, मा सुन गोहोरो संरक्षितको सूचिमा, IUCN Red Data Book मा दुवै प्रजातिलाई कम चासोको सूचिमा राखिएको CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
४	मगर गोही (Marsh Mugger Crocodile)	*Crocodylus palustris*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ को अनुसूचिमा समावेश नगरिएको IUCN Red Data Book मा संवेदनशील सूचिमा राखिएको,

			CITES को अनुसूची १ मा समावेश भएको ।
५	टोके टोके माउसुली (Tokay)	*Gekko gecko*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ को अनुसूचिमा समावेश नगरिएको, IUCN Red Data Book तथा CITES को अनुसूचीमा समावेश नभएको ।
६	कछुवा (Turtles)	*Testudines/ turtle species*	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ को अनुसूचिमा समावेश नगरिएको, IUCN Red Data Book मा बिभिन्न सूचिमा राखिएको, यी प्रजातिहरू CITES को अनुसूची १ र २ मा समावेश भएको ।

माथिको तालिकामा उल्लेख भए बमोजिम नेपालमा विविध प्रजातिका वन्यजन्तुहरू पाइने देखिएको छ । उल्लिखित अधिकांश वन्यजन्तुहरू संवेदनशील तथा संकटापन्न अवस्थामा रहेको देखिँदा यिनको सुरक्षामा संवेदनशील हुनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधबारे विभिन्न अध्ययन र अनुसन्धानले देखाए अनुसार विश्वमा सबै भन्दा बिक्रि हुने वस्तु सालकको खवटा रहेको छ । दक्षिण अफ्रिकामा गैंडा मार्ने क्रम नौ हजार गुना बढेको छ भने हात्तिको शिकार अत्यधिक मात्रामा अफ्रिकन देशहरूमा हुने गरेको छ । गैंडाको सिंगको मुल्य ६०,०००।- डलर सम्म र बाघको मासुको सुप प्रति Bowl को ५००० डलरसम्म रहेको पाइन्छ । तुलनात्मक रुपमा हेर्दा २०० बाघ मारिंदा १००० गैंडा र १०००० सालक मारिने गरेको छ । अन्तर्देशीय तथा सङ्गठित अपराधको रुपमा हेर्दा मोजाम्बिकमा मारिएको गैंडाको खाग ४८ घण्टामा चिन आइपुगेको पाइएको छ । नेपालमा सन् २००३ जनवरीमा चीन जाँदै गरेको नेपाली ट्रक दुर्घटना हुँदा सो ट्रकबाट ५ वटा बाघको छाला र टाउको तथा १२२ वटा बाघको दारा पाइएको थियो । सो सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्दा ३८ देखि ४३ वटा बाघ मारेको खण्डमा मात्र यो मात्रामा अखेटोपहार उत्पादन हुने गर्दछ ।

अर्को घटना सन् २०१३ को जनवरी र फेब्रुअरीमा गोरखामा फेला परेको करिब १५५० के.जी. चिरुको रौं को मुल्य रु ५ अरब बराबरको रहेको थियो । एक चिरुबाट करिब २०० ग्राम रौं उत्पादन हुन्छ । उक्त परिमाणको रौं जम्मा हुन करिब ६००० चिरु मारिनु पर्दछ । यो मध्यपुर्वमा बिक्रि हुन्छ ।[5] यी घटनाहरू प्रतिनिधि उदाहरण मात्र हुन् । तथापि यी घटनाहरूबाट वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध सङ्गठित रुपमा अन्तर्देशीय परिवेशमा हुन्छ । यसको ट्रान्जिट नेपाल तथा गरिब देशहरू रहेका हुन्छन् । संगठित वा असंगठित रुपमा नेपालमा पनि विगतका वर्षहरूका गैंडाको चोरी शिकार अत्याधिक रहेकोमा विगत केही वर्ष यता गैंडाको शिकार न्यून भई हाल गैंडा मार्ने क्रम शुन्यमा रहेको छ । गैंडाको चोरी शिकारीमा न्युनता हुने कार्यमा ध्ँ नेपाल समेतको भूमिका रहेको छ ।

[5] सन्तोषमणी नेपाल WWF Nepal, संगठित अपराध सम्बन्धी विशिष्टीकरण तालीम, राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, तालीम सामग्री

२०१३ जनवरीमा नुवाकोटमा ट्रकमा दुर्घटनामा पाइएको बाघ सम्बन्धी अखेटोपहार

सन २०१३ जनवरी र फेब्रुअरीमा गोरखामा फेला परेको चिरुको रौं को फोटो

२.४ सङ्गठित अपराधको कसीमा वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधको बिश्लेषण

कुनै पनि अपराध आफैंमा सङ्गठित अपराध हुँदैन । कुनै पनि अपराध घटेको अवस्थामा त्यसाम भएका तत्व र विशेषताको आधारमा सङ्गठित अपराध हो वा होइन भन्ने थाहा पाउन सकिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा सामान्य हरिण वा बाँदर मारेको, अवैध वनस्पतिहरूको व्यापार गरेको तथा संरक्षित रुपमा रहेका गैंडा, हात्ति, सालक जस्ता जनावर मारेको जस्ता सबै अपराधहरू वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध अन्तर्गत पर्दछन् । साथै नेपालको बाटो भएर प्रतिवन्धित वन्यजन्तुका अखेटोपहारहरू तथा वनस्पतिहरू एक देशबाट अर्को देशमा लैजाने सम्बन्धी अपराधहरू घटिरहेका हुन्छन् । सबै अपराधहरू सामुहिक रुपमा घटे पनि सङ्गठित अपराधको रुपमा भएका हुँदैनन् । नेपाल एक गरिब र विकासको हिसाबले पछाडि रहेको तथा प्राकृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण देश भएकोले सङ्गठित अपराध समूहले अपराध गर्न वा ट्रान्जिटको रुपमा प्रयोग गरेको तथ्य विभिन्न अध्ययन तथा मुद्दा दायर गरिएको परिमाणले समेत पुष्टि गरेको छ । वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध एक सङ्गठित अपराध भएको र यसमा सङ्गठित समूहको भूमिका रहने कारणहरूलाई देहाय बमोजिम हेर्न सकिन्छ :-

- वन्यजन्तुका अखेटोपहारको मूल्य अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा अत्यन्त महँगो भएको हुँदा आर्थिक लाभको लागि यस्तो अपराधमा सङ्गठित समूह संलग्न रहेको हुन्छ ।
- वन्यजन्तुका अखेटोपहार तथा वन्यजन्तु जीवितै वा वनस्पति हरू एक देशबाट अर्को देशमा लैजाने र कुनै देशलाई ट्रान्जिटको रुपमा प्रयोग हुने भएको हुँदा यो अन्तरदेशीय अपराधको रुपमा रहेको हुन्छ ।
- एउटा देशबाट अर्को देशमा लैजाने कार्य त्यति सजिलो नहुने भएकोले कतिपय अवस्थामा विभिन्न निकाय समेतलाई प्रभावमा पारी वा झुक्याई योजनावद्ध ढंगले सञ्जाल (नेटवर्क) मार्फत यो अपराध हुने र गैर कानुनी माध्यमबाट रकम आदान प्रदान हुने गरेको समेत पाईन्छ ।
- कुनै व्यक्ति एक्लैले यस किसिमको अपराध गर्न सम्भव नहुने भएकोले विभिन्न निकायका व्यक्तिहरूको संरक्षण समेत हुने गरेको भन्ने समेत सुन्नमा आउने गरेको पाईन्छ । जस्तो: विमानस्थलबाट चिम्पाञ्जी लगिएको प्रसंग ।
- सङ्गठित अपराध समूहको संरचना रहने र संगठनका सदस्यहरूले आफुभन्दा माथिको सदस्य नचिन्ने हुँदा पक्राउ परेका व्यक्तिले अन्य संलग्नहरूको विवरण खुलाउन नसक्ने गरेको हुन्छ ।
- सङ्गठित आपराधिक समूहले ट्रान्जिटको रुपमा नेपाल जस्तो खुला सिमाना भएका देशलाई प्रयोग गरेको हुन्छ । जस्तो: रक्त चन्दन नेपालमा उत्पादन हुँदैन, नेपालको बाटो भएर चीन जाने गर्दछ, चिरुको रौं तथा सालकको खबटा पक्राउ परेको अनुपातमा नेपालमा उत्पादन भएको हुँदैन ।
- सङ्गठित समूहले निरन्तर रुपमा समुहलाई जीवन्त बनाई आपराधिक कार्य गर्ने हुँदा कुनै न कुनै

रुपमा एक पछि अर्को गर्दै वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध गरिरहेका हुन्छन् ।

- सङ्गठित समूहले वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधबाट आर्जित आम्दानीलाई शुद्धिकरण गर्ने, उच्च पदस्थ व्यक्तिहरूको संलग्नता तथा संरक्षण समेत हुनसक्ने भएको हुँदा भ्रष्टाचारको गुञ्जायस समेत रहने र यस्तो आम्दानी विध्वंसात्मक कार्यमा लगानी गर्न समेत कसूरदारहरूउद्यत रहन्छन् ।
- सम्पत्ति शुद्धिकरण (मनी लाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २(श) बमोजिम सम्बद्ध कसूर अन्तर्गत वन, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु सम्बन्धी कसूरलाई समेत अनुसूचीमा समावेश गरेको छ ।
- वन्य जन्तुको शिकारको लागि आपराधिक समूहले अत्याधुनिक हातहतियारको प्रयोग समेत गरेका हुन्छन् ।

२.५ वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध नियन्त्रणको लागि अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय प्रयासहरू

वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध विश्वव्यापी चुनौतिको रुपमा रहेको र सङ्गठित समूहबाट यस्ता अपराध हुने गरेको तथ्य माथिनै उल्लेख भै सकेको छ । यसको नियन्त्रणको लागि विश्वमा विभिन्न प्रयासहरू भैरहेका छन् ।

२.५.१ अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू

Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES), 1973 (संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिका प्रजातिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सम्बन्धी महासन्धि) :

संयुक्त राज्य अमेरिकाको वाशिङ्गटन डि.सि.मा सन् १९७३ मार्च ३ मा सम्पन्न उक्त महासन्धि वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध नियन्त्रण सम्बन्धमा महत्वपूर्ण अस्त्रको रुपमा रहेको छ । सो महासन्धीको नेपाल समेत पक्ष भई संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण ऐन, २०७३ जारी भई कार्यान्वयनमा आएको छ ।

उक्त महासन्धिको अनुसूची १ मा "दुर्लभ वन्यजन्तु वा वनस्पति", अनुसूची २ मा "लापोन्मुख वन्यजन्तु वा वनस्पति" र अनुसूची ३ मा "संरक्षित वन्यजन्तु वा वनस्पति" उल्लेख गरेको छ ।

UN Convention on Transnational Organized Crime, 2000 ले सङ्गठित अपराधलाई परिभाषित गर्दा देहाय बमोजिम तत्वहरूलाई समावेश गरेको छ । जसबाट सङ्गठित रुपमा हुने वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध समेतलाई समेटेको छ :-

- A structured group of three or more persons,
- In order to obtain financial or material benefit,
- Crimes planned or committed in more than one country,

- Acting together with the aim of committing one or more serious crime.

South Asia Wildlife Enforcement Network (SAWEN) :

It is an inter-governmental wildlife law enforcement support body of South Asian countries namely-Afghanistan, Bangladesh, Bhutan, India, Maldives, Nepal, Pakistan and Sri Lanka. SAWEN was officially launched in January, 2011 in Paro Bhutan. यसले आफ्ना सदस्य राष्ट्रहरूका वीचमा वातावरणीय अपराध नियन्त्रण गर्नका लागि सूचना आदानप्रदान गर्ने, क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र सदस्य राष्ट्रहरूका नीति र कानूनी व्यवस्थामा एकरुपता ल्याउने कार्य गर्दछ । त्यस्तै नयाँ प्रविधिको आदानप्रदान, अन्तराष्ट्रिय साझेदारसँग सहयोग जस्ता कार्य पनि नेटवर्क मार्फत गर्ने लक्ष्य रहेको छ । सार्क राष्ट्रका मुलुक सदस्य रहेको सावेनको मुख्य कार्यालय नेपालमा रहेको छ ।

इन्टरनेशनल कन्सोर्टियम अन कम्व्याटिङ वाइल्डलाईफ क्राइम (ICCWC) :

इन्टरनेशनल कन्सोर्टियम अन कम्व्याटिङ वाइल्डलाईफ क्राइम (ICCWC) ५ वटा अन्तराष्ट्रिय संस्थाहरू मिलेर बनेको कन्सोर्टियम हो । इन्टरपोल, विश्व बैंक, राष्ट्र संघीय लागूऔषध नियोग, र अन्तराष्ट्रिय भन्सार नियोगको साझेदार संरचनाको रुपमा यसको स्थापना भएको छ । यसले वन्यजन्तु अपराध हेर्ने राष्ट्रिय सुरक्षा निकायलाई सुदृढ गर्ने कार्य गर्दै प्राकृतिक श्रोतको संरक्षणमा योगदान पुर्‍याउने कार्य गर्दछ ।

ट्राफिक :

ट्राफिक अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा वन्यजन्तुको व्यापार निगरानी समूह हो । यो गैरसरकारी संस्था हो र यसले जैविक विविधता संरक्षण र दीगो विकासका लक्ष्यहरू पछ्याउदै व्यापार र ओसारपसारका माध्यमले जीव र वनस्पतिको खतराजन्य अवस्थामा नपुगोस् भनी निगरानी राख्ने गर्दछ । ट्राफिकलाई डब्लुडब्लुएफ र आइयूसिएनले स्वतन्त्र संस्थाका रुपमा सन् १९७९ मा खडा गरेका हुन् । संयुक्त राज्य अमेरिकाले सन् २०१५ मा "ग्लोबल एण्टि पोचिङ्ग" कानून पास गर्यो । यो कानूनले सर्वप्रथम आखेटोपहारको ओसारपसारलाई हतियार तथा लागू औषधको हाराहारीमा राखेको छ । यो ऐन अनुसार अमेरिकी सरकारले खासगरी अफ्रिकाका कुनै राष्ट्रलाई चोरी शिकार र वन्यजन्तुको अवैध व्यापार नियन्त्रणका लागि आवश्यक परेमा सैनिक सहायता सम्म प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।[6]

[6] सन्तोषमणी नेपाल WWF Nepal,वातावरणीय अपराध र तिनबाट सुरक्षा , कार्यपत्र दश सरकारी वकीलहरुको प्रथम सम्मेलन विशेषाङ्क

अन्य क्षेत्रीय प्रयासहरू

- BISHKEK DECLARATION, August 2017
- Hanoi Statement on Illegal Wildlife trade, 2016
- Kasane Statement on Illegal wildlife Tarde, 2015
- London Conference on Illegal Wildlife Trade, 2014
- Paris declaration against poaching and illegal trade of threatened species, December, 2013
- The Bishkek Declaration on the Conservation of the Snow Leopard, October, 2013
- APEC Bali Declaration, October 2013
- Kunming Consensus on Transboundary Conservation and Combatting Illegal Wildlife Trad, July 2013 G8 Leaders Communiqué, June 2013
- Thimpu Nine Point Action Agenda October 2012.
- The St Petersburg Tiger Declaration on Tiger Conservation, November, 2010 .

WWF (World Wide Fund for Nature):

गैर सरकारी संस्थाको रुपमा रहेको WWF (World Wide Fund for Nature) ले सन् २०६७ देखि नेपालमा वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध नियन्त्रणको लागि विशेष भूमिका खेलेको छ । विशेष गरेर यसको प्राथमिकता चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा रहेको छ । WWF को विशेष भूमिकाको कारणबाट आज नेपालमा गैंडाको चोरी शिकार शुन्य रहेको छ ।

२.५.२ राष्ट्रिय प्रयासहरू (नीतिगत व्यवस्था)

संवैधानिक व्यवस्था

- नेपालको संविधानको धारा १५२ को उपधारा (२) ले एक वर्ष भन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसूर सम्बन्धी मुद्दा अदालत वा विशिष्टिकृत अदालत वा सैनिक अदालत वा न्यायिक निकाय बाहेक अन्य निकायको अधिकार क्षेत्रमा नपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- संविधानको धारा ३०० को उपधारा (७) ले संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत अदालत बाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन रहेका एक वर्ष भन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसूर सम्बन्धी मुद्दा संविधान प्रारम्भ भएपछि सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

कानूनी व्यवस्था

- वन तथा वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को अनुसूची २ अन्तर्गत सरकारवादी मुद्दाको रुपमा चल्ने व्यवस्था रहेको,

- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) मा गैंडा, बाघ, हात्ती, कस्तुरी मृग, ध्वाँसे चितुवा, हिँउ चितुवा, वा गौरी गाई मार्ने, घाइते बनाउने खरिद गर्ने, बिक्रि गर्ने, वा हस्तान्तरण गरी लिने दिने तथा गैंडाको खाग वा कस्तुरीको वीना, हिँउ चितुवाको छाला तथा त्यस्तै अन्य संरक्षित वन्य जन्तुको आखेटोपहार राख्ने, खरिद गर्ने, बिक्रि गर्ने वा ओसार पसार गर्ने व्यक्तिलाई पाँच लाख रुपैयाँ देखि दशलाख रुपैयाँ सम्म जरिवाना वा पाँच वर्षदेखि पन्ध्र वर्ष सम्म कैद वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ । यस्तै दफा २६(२) मा उपदफा १ मा लेखिएका वन्य जन्तु बाहेक अन्य संरक्षित वन्यजन्तु मार्ने वा घाइते बनाउनेलाई एकलाख रुपैयाँ देखि पाँच लाख रुपैयाँ सम्म जरिवाना वा एक वर्षदेखि दश वर्षसम्म कैद हुने व्यवस्था रहेको छ । यस कानुनी व्यवस्था अनुसार यस अपराध मुलुकी अपराध संहिता,२०७४ बमोजिम गम्भीर अपराधको रुपमा रहेको छ ।

- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को अनुसूची १ मा संरक्षित वन्यजन्तु भनी निम्न जनावरलाई सुचिकृत गरेको छ :

संरक्षित वन्यजन्तुहरू :

स्तनधारी जन्तु (म्यामल्स), आसामी रातो वांदर-(मकाका आसाभेन्सीस), सालक-(म्यानिस क्रसिक डाटा र म्यानिस पेन्टाडक्टाइला) हिसपिड खरायो - (क्याप्रोलागस हिसपिडस), सोंस - (प्लाटानिस्टा ग्यन्जेटिका), ब्वाँसो - (क्यानिसलुपस), हिमाली रातो भालु - (असर्स अर्क्टस), हाब्रे (रेड पाण्डा) - (आइलुरस फल्जेन्स), लिङ्गसाङ - (प्राओनोडन पार्डिक्लर), हुँडार - (हाइना हाइना), चरी बाघ (लेपर्ड क्याट)-(फेलिल बेंगालेन्सिस, लिक्स- (फेलिस लिंक्स), ध्वाँसे चितुवा -(निओफेलिस नेबुलोसा), बाघ- (पान्थेरा टाइग्रिस), हिउँचितुवा - (पान्थेरा अन्सिय), जङ्गली हात्ती - (इलेफस माक्सिमस), गैंडा - (राइनोसिरस युनिकर्निस), सानो जातको बँदेल- (सस सल्मानस), कस्तुरी मृग-(मस्चस मस्चिफेरस), बाह्रसिंगा - (सरभस डुमासेलि), गोरवड्सन-(वस गोंरस), योक नाक- (वस ग्रन्नियन्स), अर्ना - (वुवालस वुवालिस), नायन - (ओमिस आम्मन), चिरु - (पान्थोलप्स हडसोनी), कृष्णसार (एन्टिलोप सर्निकार्पा), चौका - (टेट्राकर्निक क्वाड्रिकर्निस) ।

पंक्षी (एभ्स) :

कालो स्टर्क-(सीकोनिया नाइग्रा), सेतोस्टर्क-(सिकोनिया सिकोनिया), सारस-(ग्रस ग्रस), चीर-(क्याट्रिएस वालिचाई), डाँफे-(लोफाफोरस इन्पिजानस), मोनाल-(ट्रागोनपान साटाइरा), खर मुजूर- (थपोडोटिस बेंङ्गालेन्सिस), सानो खर मुजूर-(साइफिओटाइडस इन्डिका), ठूलो धनेश - (बुसेरस वाइकर्निस),

घस्रने जातका जन्तु (रेपटायल्स):

अजिङ्गर- (पाईथन स्पिसिज), घडियाल गोही - (ग्याभियालिस ग्यान्जेटिक्स), सुन गोहोरो- (भारानस लामेसेन्स)

- वन ऐन, २०७६ तथा वन नियमावली
- वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६
- संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण ऐन, २०७३
- सङ्गठित अपराध (निवारण) ऐन, २०७०
- सम्पत्ति शुद्धिकरण (मनी लाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४

संस्थागत व्यवस्था

- वन तथा वातावरण मन्त्रालय, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, डिभिजन वन कार्यालयहरू, सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरू रहेका छन् ।
- राष्ट्रिय निकुञ्ज १२, वन्यजन्तु आरक्ष १, शिकार आरक्ष १, संरक्षण क्षेत्र ६ र मध्यवर्ती क्षेत्र १३ रहेका छन् ।
- ६ वटा संरक्षण क्षेत्रहरू मध्ये ३ वटा राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषले २ वटा नेपाल सरकारले र १ वटा स्थानीय वासिन्दालेनै संरक्षण र व्यवस्थापन गर्दै आएका छन् ।
- राष्ट्रिय वाघ संरक्षण योजना
- राष्ट्रिय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण समन्वय समिति
- केन्द्रियस्तरको वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाई
- जिल्ला स्तरीय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाई २४ जिल्ला
- समुदायमा आधारित चोरी शिकार नियन्त्रण इकाई

उल्लिखित संस्थागत व्यवस्थालाई हेर्दा केन्द्रदेखि गाँउ इलाकासम्म संस्थागत संरचना खडा गरिएको र ती संस्थाहरूले आआफ्नो क्षेत्रबाट यस्ता अपराध नियन्त्रण गर्नको लागि प्रयास गरिरहेको पाइन्छ ।

२.६ वन्यजन्तु सम्बन्धी मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित केही सिद्धान्तहरू:

नेपालको सन्दर्भमा सङ्गठित अपराध समेतमा अभियोजन गरिएका मुद्दाहरू सर्वोच्च अदालतसम्म पुगिसकेको अवस्था छैन । सङ्गठित अपराधको रोहमा नजिर प्रतिपादन भएको अवस्था छैन । तथापि सर्वोच्च अदालतबाट वन र वन्यजन्तु सम्बन्धी विभिन्न मुद्दामा निर्णय भएका छन् । हालसम्मको अवस्था हेर्दा यस सम्बन्धी कानुनमा रहेका द्विविधा र अन्यौलतालाई स्पष्ट पार्ने काम समेत उक्त निर्णयमा भएको छ । सर्वोच्च अदालतबाट यस प्रकृतिका मुद्दामा भएका केही सान्दर्भिक निर्णयहरूलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ :

१ वन सम्बन्धी मुद्दामा जरिवाना गर्दा दामासाहीले गर्ने :

नेपाल सरकार वि. बाजे राना समेत[७] भएको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले वन मुद्दामा दामासाहीले जरिवाना गर्नुपर्ने निर्णय गरेको थियो । उक्त मुद्दामा कसूर गर्ने एक भन्दा बढी कसूरदार भएको अवस्थामा प्रत्येकलाई सोही बमोजिम दोब्बर सजाय गरिंदा जरिबाना र कैदको कुल मात्रा कानूनमा तोकिए भन्दा बढी हुन जाने, एक भन्दा बढी प्रतिवादी रहेको र प्रत्येकले वनबाट अवैधरुपमा ल्याएको काठको मात्रा र परिमाणका लागि छुट्टाछुट्टै अभियोग लगाएको नभई सबैले ल्याएको काठको कुल परिमाण र विगो जोड्दा पाँच हजार भन्दा बढी भएको र सोही विगो र मात्राको आधारमा सामूहिक रुपमा दफा वन ऐन, २०४९ को ५०(१) (घ)(४) बमोजिम सजायको दावी लिएको अवस्थामा कसूर ठहरी सजाय गर्दा सोही बमोजिम उक्त सजाय सामूहिक रुपमा नै गरिनु पर्ने भन्ने समेत स्पष्ट पारेको छ ।

२. मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष गरेको वयान स्वतन्त्रपूर्वक भएको छैन भन्न नमिल्ने:

बमबहादुर प्रजा वि. नेपाल सरकार[८] भएको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले गैंडा मार्न सहयोग गर्ने प्रतिवादीलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २७ बमोजिमको कसूरमा सोही दफा बमोजिम १५ वर्ष कैद र एक लाख जरिवाना तथा गैडा मार्ने र खाग बेच्ने प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा ५क र १९(१) को कसूरमा दफा २६(१) बमोजिम १५ वर्ष कैद र एक लाख जरिवाना गर्ने गरेको सुरु निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको निर्णय सदर हुने निर्णय गरेको ।

३.वन्यजन्तु सम्बन्धी वारदात संगठित अपराधको एउटा कडीको रुपमा हेर्न सकिने:

नेपाल सरकार वि.दिनेशकुमार मण्डल समेत[९] भएको मुद्दामा वन्य जन्तु सम्बन्धी अपराधलाई संगठित रुपमा गरिने अपराधको रुपमा ग्रहण गरी सबै प्रतिवादीहरूलाई हदैसम्म सजाय गरेको छ । उक्त मुद्दा निर्णय गर्दा लिइएको आधारहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

- कुनै परीक्षण नगराएको अवस्थामा मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको साविती बयान समेतका सबूद प्रमाणका आधारमा कसूर कायम भई दोषी करार भइसकेपछि पुनरावेदन तहमा शुरु मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको साविती बयानको सत्यतामा प्रश्न उठाई सो साविती आफूले दिएको होइन भन्ने जिकीर लिएकै आधारमा मात्र अदालतले साविति बयानको सत्यता उपर अनावश्यक शंका गरी अन्यथा निष्कर्ष निकाल्नेतर्फ विचार गरिरहनु नपर्ने ।

---

[७] ने.का.प. २०६५, अंक १०, निर्णय नं. ८०२८

[८] ने. का.प. २०६७ अंक ११ नि.नं. ८५०३

[९] २०५९ सालको स.फौ.पु.नं. ३२०६, २०६६ वर्ष १८ अंक २२ पूर्णांक ४४२४ पृ. १७ ।

- अनुसन्धान अधिकृत र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष गरेको आफ्नो साविती बयानको तथ्यलाई स्वीकारै गरेको र सो साविती बयान लिँदाको अवस्थामा यातना दिएको भन्ने कुरालाई मात्र विशेष रुपमा उठाई सो साविती प्रमाण ग्राह्य छैन भनी जिकीर लिए तापनि त्यस्तो यातना वा कुटपीट प्रमाणबाट पुष्टि नभएसम्म मुद्दा हेर्ने स्वतन्त्र निकायसमक्ष भएको साविती बयान निज विरुद्धको बलियो प्रमाणको रुपमा रहिरहने ।
- संगठित अपराधमा संलग्न प्रतिवादीहरूको कसूरलाई कुनै एउटा एक्लो वारदात वा घटनासँग मात्र जोडी निरपेक्ष ढंगबाट हेर्नु भन्दा सो वारदातबाट प्रतिवादीहरूले हासिल गर्न चाहेको निहित उद्देश्य वा सो वारदातको दूरगामी असरलाई हेर्नु न्यायिक दृष्टिकोणबाट उपयुक्त वा वाञ्छनीय हुने ।
- वारदात घटाई खाग काटी त्यसलाई बिक्री गरी प्राप्त गरेको रकम बराबरी रुपमा बाँडी खाएको स्थितिमा प्रतिवादीहरूको समान प्रकृतिको संलग्नता रहेको मान्नुपर्ने ।
- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले गैंडा, बाघ, कस्तुरी मृग र हात्तीसित सम्बन्धित कसूर गर्ने व्यक्ति र सोको मतियारलाई समान सजाय हुने व्यवस्था गरेको अवस्थामा मुख्य अभियुक्त र अन्य अभियुक्तको हकमा बेग्लाबेग्लै सजाय हुने अवस्था नदेखिने ।

४.प्रतिवादीहरूले सल्लाह, योजना बनाई आपराधिक कार्य गरेको हुँदा हदैसम्मको सजाय हुनेः

रामकृष्ण चौधरी वि. नेपाल सरकार, वीरमान भन्ने वीरबहादुर दर्जी वि. नेपाल सरकार, कृष्णबहादुर बोटे वि. नेपाल सरकार, ढिडरा महतो वि. नेपाल सरकार[१०] भएको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले हदैसम्म सजाय हुने गरी गरेको सुरु कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको निर्णय सदर गरेको छ । उक्त निर्णयमा सर्वोच्च अदालतले प्रस्तुत वारदात दुर्लभ एवं सुरक्षित गैंडा मारी त्यसको अमूल्य खाग तस्करी गर्ने उद्देश्यले घटाएको देखिएको र सो कार्यमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले एकापसमा संगठित भई सल्लाह सहमति गरी, योजना बनाई राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्रको निषेधित क्षेत्रमा प्रवेश गरी संरक्षित गैंडा मार्ने र त्यसको खाग काटी लगी बिक्री गर्ने र रकम बाँडी खानेजस्तो आपराधिक कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्न भई गैंडा चोरी शिकारीलाई आय आर्जनको माध्यमको रूपमा अवलम्बन गर्ने हदसम्मको कसूर अपराध गरेको देखिएको हुँदा निज प्रतिवादीहरू ढिंडरा महतो, रामकृष्ण चौधरी, वीरमान प्रजा, कृष्णबहादुर बोटेलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) बमोजिम गरिएको हदैसम्मको सजायलाई कानूनी त्रुटीयुक्त मान्नुपर्ने र

[10] २०६६-cr-0646, 0656, 0829,0657, २०७१ वर्ष २३ अंक ५ पूर्णांक ५२७ ।

अवस्था नदेखिँदा प्रतिवादीहरूलाई उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूप हदैसम्मको जनही रू. १,००,०००।- अक्षरेपी रू. एकलाख जरीवाना र १५ वर्ष कैद गर्ने गरेको सुरू राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको मिति २०६६।७।७ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने निर्णय गरेको पाइन्छ ।

६. CITES महासन्धिका आधार समेत ग्रहण गरी कसूर कायम गर्दै प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुनेः

होमनाथ अधिकारी समेत वि. नेपाल सरकार[11] भएको मुद्दामा पहिलो पटक बरामद रक्त चन्दनलाई कसूर कायम गरी सजाय गरेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले CITES महासन्धिका आधार समेत ग्रहण गरी कसूर कायम गर्दै प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरेको छ । उक्त निर्णयमा लिइएका आधारहरू देहायय बमोजिम रहेका छन् :

- प्रतिवादीको घर गोठ कम्पाउण्डभित्रबाट रक्तचन्दन बरामद भएको नभई प्रतिवादीको जग्गाबाट बरामद हुँदैमा त्यसैका आधारबाट जग्गाधनीलाई दोषी भन्न न्यायोचित हुँदैन । अपितु, सो जग्गामा राख्ने जग्गाधनीको सहमति छ वा छैन भनी खोजिनु पर्ने ।
- कुनै वस्तु बरामद भएको हो होइन भन्ने कुरा प्रमाणित गर्नु पर्दा बरामदी मुचुल्काको प्रसंग आउँछ । बरामदी मुचुल्का बरामदी भएको तथ्यलाई सावित गर्नको लागि बनेको प्रमाण हो । बरामद भएको तथ्यमा विवाद भएको अवस्थामा बरामदी मुचुल्काको सत्यता जाँचिने हुँदा बरामदी मुचुल्का तयार हुँदा रित बेरित के भयो भनी हेरिने अवस्था आउन सक्दछ । बरामदी भएको तथ्यमा विवाद नै नरही स्थापित भइसकेको अवस्थामा बरामदी मुचुल्काको रित, बेरित र मूल्यांकन गर्नुपर्ने कुनै आवश्यकता नै पर्दैन । तसर्थ बरामदी मुचुल्काको रित वेरितको प्रश्न उठाएको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने ।
- बरामद भएको रक्त चन्दन वन पैदावरबाट हो भन्ने तथ्यमा विवाद हुन सक्ने देखिन आएन । रक्तचन्दन वन पैदावार भएको र पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले राखेको राख्न लगाएको तथ्य स्थापित भइसकेको स्थितिमा निजहरूले वन पैदावार ओसारपसार गरेका हुन् भनी मान्नुपर्ने देखिने ।
- Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES) को धारा II को उपधारार ४ ले "The parties shall not allow trade in specimens of species including in Appendices I, II and III except in accordance with the provision of the present convention." भन्ने कुरा उल्लेख गरेको हुँदा पनि नेपाल एक पक्ष भएकाले यसप्रति संवेदनशील हुने कर्तव्य र दायित्व अझ थपिएको छ । यसप्रकार CITES महासन्धिको प्रावधान बेगर रक्तचन्दनको खरीद र बिक्री व्यापारलाई प्रतिबन्धित गरेको छ र अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको पक्ष नेपाल पनि भएको हुँदा यसको

[11] ने.का.प. २०७२, नि.नं. ९४५५, अवैध रक्तचन्दन ओसारपसार

परिपालना नेपालमा गरिनुपर्ने र नेपालमा लागू भैसकेको भनी धारा १ (ज) अनुरुप मान्नुपर्ने देखिन आउने ।

- CITES मा उल्लेख भएका प्रावधानलाई राष्ट्रिय कानुन नबनाएसम्म लागू गर्न मिल्दैन भन्ने जिकीरतर्फ विचार गर्दा नेपाल राष्ट्र पक्ष भएका वा यसले अनुमोदन गरेका महासन्धिहरू अनुरुप राष्ट्रिय कानून बनाई लागू गर्नु सहज, सरल र स्वभाविक तर्क हो । यसरी कानून बनिने कार्य राम्रै हुन्छ । तर नेपालले कुनै कानून नै बनाएको छैन, त्यसैले नेपाल सम्मिलित भएको वा यसले अनुमोदन गरेको सन्धि लागू गर्न मिल्दैन भन्नु अर्कै कुरा हो । महासन्धिका प्रावधानहरू कानुन नबनाई लागू गर्न मिल्दैन भन्ने कुनै कानूनी प्रावधान रहेको नदेखिने ।
- CITES अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि दुई भन्दा बढी राष्ट्रहरूको बीच सम्पन्न भएको लिखित सम्झौता हो । दुई भन्दा बढी राष्ट्रहरू सम्मिलित भई सम्पन्न भएको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको समर्थन र स्वीकार गर्ने पक्ष वा सदस्य राष्ट्र नेपाल भएकाले यहाँको प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भए पनि महासन्धिमा उल्लिखित प्रावधान नै लागू हुने देखिने ।
- कानून बमोजिम बाहेक कसैलाई सजाय गर्न मिल्दैन भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । देशमा न्यायिक पद्धति र न्यायिक संयन्त्रहरू न्यायसम्पादन गर्न र न्यायप्रति जनविश्वास दिलाउन समर्थ रहनु पर्दछ । हाकाहाकी कसैले अपराध गरेको स्पष्ट देखिन्छ र सबैले देख्ने गरी गर्दछ भने ऊ दण्डित हुनै पर्दछ । अन्यथा न्यायिक पद्धति कै उपहास हुने ।
- पीडितलाई न्याय दिनु र अपराधीलाई दण्डित गर्नु नै सबै न्याय पद्धतिको मुख्य उद्देश्य हो । न्याय गरिँदा वा दण्ड दिइँदा कानून औजारको रुपमा प्रयोग हुनेसम्म हो । न्याय सर्वोपरी हो र यसलाई कसरी सार्थक तुल्याउने भन्ने कुरा कानूनको प्रयोग रहेको यसको व्याख्याबाट गरिने हुन्छ । शंकाको अवस्थामा नरम दिलबाट हेरिनु एउटा अर्थ हुन सक्छ तर देखादेखि अपराध गर्ने अपराधीलाई कसरी दण्डित गर्ने हो भन्ने सोँचबाट न्यायिक निर्णय हुने हो । स्पष्ट अपराधी हो भन्ने कुरा प्रमाणबाट देखिँदा देखिँदै कसरी यसलाई कानूनी दायराबाट राहत दिने वा उम्काउने हो भनी कानूनी दाउपेच वा शव्द र अक्षरको खेल गरी सोँचिनु कदापि हुँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले रक्तचन्दन ओसारपसार गरी अपराध गरेका र सो कार्य CITES को बर्खिलाप भएको स्पष्ट देखिँदा निज कसुरदारहरूलाई सजाय हुनु पर्ने नै देखिन आउने ।

प्रतिवादी डेरुप घलेले अभियोगबाट सफाइ पाउने र अन्य प्रतिवादीहरू मिलन तामाङ र होमनाथ अधिकारीलाई अभियोग मागदाबी बमोजिम जनही चार वर्ष कैद र विगो रु. ५,३०,२७६।५८ को दोब्बरले हुन आउने रु. १०,५०,५५३।१६ दामासाहीले जरिवाना भई बरामद भई आएको रक्त चन्दन जफत हुने ठहऱ्याएको रसुवा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सदर हुने ।

उल्लिखित नजीरहरूको अध्ययनबाट वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधलाई सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट गम्भिर अपराधको रुपमा व्याख्या गरेको पाइन्छ । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण

ऐन, २०२९ को दफा २६(१) बमोजिम हदैसम्म भएको सजायलाई सदर हुने गरी फैसला गर्नु तथा संगठित रुपमा भएको कसूरको दृष्टिबाट हेरिनु पर्ने भन्ने उल्लेख हुनु साथै CITES सम्बन्धी ऐनलाई समेत आधार मानी फैसला हुनु फैसलाका सकारात्मक पक्षहरू हुन् । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा भएको संशोधनबाट सजायमा बृद्धि हुनुका साथै सर्वोच्च अदालतबाट उल्लिखित नजिरहरू प्रतिपादन भई कानुन कार्यान्वयनमा सकारात्मक उर्जा प्रदान हुनुले आज नेपालमा गैंडाको शिकार शुन्यमा सीमित गर्न टेवा पुगेको छ ।

२.७ अपराध अनुसन्धान तथा अभियोजनमा रहेका समस्या तथा चुनौतिहरू

कुनै अपराध आफैंमा सङ्गठित अपराध हुँदैन । त्यस अपराधमा सन्निहित तत्वहरूको आधारमा सङ्गठित अपराध हो भन्ने छुट्टयाउनु पर्दछ भन्ने तथ्य माथिनै उल्लेख भइसकेको छ । वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधमा पनि सबै प्रकारका अपराधहरू सङ्गठित तवरबाट गरिएका हुँदैनन् । कुन अपराध सङ्गठित तवरबाट गरिएको हो भन्ने निर्क्यौल गर्नु नै मुख्य चुनौतिको विषय रहेको छ । अपराध अनुसन्धान तथा अभियोजनमा रहेका समस्या तथा चुनौतिहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

- वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधको अनुसन्धान वन कार्यालयबाट हुने कानूनी व्यवस्था रहेकोमा वन कार्यालयमा अपराध अनुसन्धानको लागि दक्ष र तालिम प्राप्त कर्मचारीहरूको अभाव रहेको । सङ्गठित अपराध सम्बन्धी मुद्दा प्रहरीलेनै अनुसन्धान गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोमा द्विविधा रहेको ।
- सङ्गठित अपराधको रोहमा मुद्दाको अनुसन्धान गर्न बिशेष सीप, दक्षता र प्रविधिको आवश्यक पर्ने हुन्छ । आपराधिक समूहले प्रयोग गर्ने तरिका तथा प्रविधिको तुलनामा अनुसन्धान कमजोर रहेको ।
- सङ्गठित समूहबाट योजना बनाउने कार्य गर्ने र आपराधिक कार्यमा तल्लो तहका सदस्य र भरियाहरूको प्रयोग गर्ने भएको हुँदा पक्राउ परेका व्यक्ति मार्फत सङ्गठित समूह सम्म अनुसन्धान पुग्न कठीन रहेको र अभियोजनमा सङ्गठित समूह स्थापित गर्न समस्या रहेको ।
- सङ्गठित समूहलाई राज्यका विभिन्न निकायका व्यक्तिहरूबाट तथा राजनीतिक रुपमा समेत संरक्षण रहेका कारण समेतबाट अनुसन्धानको निश्चित बिन्दुमा पुगेपछि अनुसन्धान स्थगित वा तोडमोड हुने अवस्था रहेको भन्ने विषय समेत समस्याका रुपमा रहेको ।
- वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधको नियन्त्रण तथा अनुसन्धानमा वनका कर्मचारीहरू रहने भएको हुँदा तस्कर तथा आपराधिक गिरोहहरू कर्मचारी भन्दा शक्तिशाली हुने, कर्मचारी निरिह हुने हुँदा अनुसन्धानमा नै कठीनाई भएको ।
- वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधमा संगठित अपरधिक समूह र अन्य सामूहिक रुपमा गरेको अपराध बीचको फरक प्रष्ट हुन नसकेको ।
- संगठित अपराध नियन्त्रण तथा निवारणको लागि सपुर्दगी सम्बन्धी ऐन र पारस्परिक कानुनी सहायता ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसकेको ।

२.८ समाधानको लागि गरिनु पर्ने प्रयासहरू

- **ऐन कानुनमा समयानुकूल सुधार** :

अपराधको शैली तथा अपराधिहरूले प्रयोग गर्ने सीप तथा कौशलको विकाससँगै कानूनी व्यवस्थामा समेत सुधार गर्दै लैजानु पर्दछ । वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध सामूहिक रुपमा हुने र पटक पटक एउटै व्यक्ति संलग्न हुने भएको हुँदा सामूहिक रुपमा भएको अपराधलाई थप सजाय हुने साथै पटके अपराधको लागि सजाय बृद्धि गरिने जस्ता विषय ऐनमा समावेश गरिनु पर्दछ । विगो कायम भएका मुद्दाहरूमा मूल्यमा भएको बृद्धिलाई ध्यानमा राखी समयानुकूल बिगो रकममा बृद्धि गर्दै लैजानु पर्दछ । जस्तो :- वन मुद्दामा काठको वर्तमान मूल्यको तुलनामा वन ऐनले निर्धारण गरेको विगो ज्यादै कम रहेको देखिन्छ ।

- **कर्मचारीलाई तालिमको व्यवस्था** :

संगठित रुपमा हुने वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराधको अनुसन्धानको लागि परम्परागत अनुसन्धान पद्धतिले मात्र सम्भव नहुने हुँदा अनुसन्धानमा कर्मचारीहरू तथा अनुसन्धान निकायलाई समयानुकूल आवश्यक तालिम प्रदान गरिनु पर्दछ ।

- **प्रविधि श्रोत साधनको विकास** :

संगठित अपराधमा संलग्न अपराधीले नवीन ढंगले प्रविधि तथा सीप उपयोग गरी आपराधिक कृयाकलाप गर्ने गरेका हुन्छन् । सोको तुलनामा अनुसन्धान निकाय तथा कर्मचारीसँग कमजोर प्रविधि भएको हुँदा ती अपराधी तथा तिनले प्रयोग गर्ने प्रविधि तथा आपराधिक सीप र कौशलसँग लड्न सक्नेगरी प्रविधि तथा श्रोतसाधनले युक्त बनाउनेतर्फ बिशेष ध्यान दिइनुपर्दछ ।

- **प्रतिवद्धता** :

अनुसन्धान निकाय, अपराध अनुसन्धान र अभियोजनमा संलग्न कर्मचारी, नियामक निकायमा संलग्न व्यक्तिहरूले आ आफ्नो क्षेत्रबाट प्रतिवद्धताका साथ अपराध नियन्त्रणमा लाग्नु पर्दछ । साथै सांगठनिक संरचनाहरू चुस्त दुरुस्त हुनु पर्दछ ।

- **समन्वयकारी भूमिका** :

प्रहरी कर्मचारी, अनुसन्धान निकाय तथा सरकारी वकीलबीच समन्वयकारी भूमिकाबाट मुद्दाको अनुसन्धान तथा अभियोजन गरिनु पर्दछ ।

- **अनुसन्धानमा नवीन प्रविधिहरूको प्रयोगः**

  वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध नेपालमा नै उत्पत्ति भई नेपाली भूमीमा भएका वन्यजन्तुहरू उपर आक्रमण गरी गरिने र नेपाललाई पारवहनको रुपमा प्रयोग गरी अन्य देशमा लैजाने गरी हुने भएको देखिन्छ । यस किसिमका अपराधमा संगठित समूहको संलग्नता रहने भएको हुँदा अनुसन्धानका नवीन पद्धतिहरू Control Delivery System, Under Cover Operation, विशेष अनुसन्धान टोलीको प्रयोग जस्ता तरिका उपयोग गरी अनुसन्धान कार्य गरिनु पर्दछ ।

- **अन्तरदेशीय समन्वयः**

  छिमेकी राष्ट्रहरूसँग समयानुकुल सन्धी सम्झौता गरी सपुर्दगी ऐन र पारस्परिक कानूनी सहायता ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ ।

२.९ निश्कर्ष

वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध नियन्त्रण गर्नु भनेको वनस्पति तथा वन्यजन्तुलाई संरक्षण गर्नु हो । वन्यजन्तु राष्ट्रका बहुमुल्य सम्पत्ति हुन् । यिनको संरक्षण जरुरी छ किनभने वन्यजन्तुको कारण पृथ्वीको इकोसिष्टम सन्तुलन हुन्छ । साथै कतिपय लोप हुन लागेका वन्यजन्तुहरूबारे भावी पुस्तालाई जानकारी गराउनु जरुरी हुन्छ । यस प्रकार वन्यजन्तु अपराधको अनुसन्धान र अभियोजनसँग सम्बन्धित कानूनी, व्यावहारिक समस्यालाई सम्बोधन गर्दै अगाडि बढ्नको विकल्प छैन । संविधानले परिकल्पना गरेको न्यायका मान्य सिद्धान्त र प्रचलित कानूनका अधीनमा रही अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय निरोपण गरी वन र वन्यजन्तु सम्बन्धी सङ्गठित समूहबाट गरिने अपराध रोकथाम, नियन्त्रण गरी अपराधीहरूलाई दण्ड सजाय दिनु पर्दछ । यससँग सबन्धित कसूरको अनुसन्धान, अभियोजन तथा सुनुवाइ प्रक्रियालाई प्रभावकारी र प्रमाणमा आधारित बनाउन सम्बन्धित निकाय बीचको समन्वय, सहकार्य र सहयोग हुन पनि त्यत्तिकै आवश्यक हुन्छ । वन र वन्यजन्तु अपराध संगठित रुपमा समेत गरिने हुँदा त्यसतर्फ पनि अनुसन्धानकर्ता र अभियोजनकर्ता सचेत रहनु पर्दछ । अर्ध न्यायिक निकायबाट भएका फैसलाको तुलनामा अदालतबाट हुने फैसलामा प्रमाणको मूल्याकंन, न्यायिक मनको प्रयोग, न्यायका मान्य सिद्धान्तको अवलम्बनमा अवस्य नै भिन्न हुने हुन्छ । यसबाट अनुसन्धानमा अवलम्बन गर्नुपर्ने कार्यविधिको पालना लगायतका विषयमा अनुसन्धानकर्ता उत्तिकै सचेत र सतर्क भई कानूनी विधि र प्रक्रिया पुऱ्याउनु पर्दछ । मुद्दा हेर्ने अधिकार प्राप्त प्रमुख संरक्षण अधिकृत वा वन अधिकृतले सुनुवाइ गर्ने र ती मातहत कार्यालयले अनुसन्धान गर्ने अवस्था अब नरहने हुँदा यी विषयमा अनुसन्धान र अभियोजन साविती बयानमा मात्र सीमित नभई भौतिक र वस्तुगत आधार र प्रमाणका आधारमा गर्नु झनै आवश्यक पर्दछ । संकलित दसी, प्रमाण र वस्तु विधिसम्मत ढंगले, आधिकारिक व्यक्तिले, रीतपूर्वक संकलन गरेको हुनु पर्दछ । यसका लागि तालिम प्राप्त, दक्ष, व्यावसायिक

जनशक्तिको व्यवस्था हुन आवश्यक पर्दछ । साथै आवश्यक भौतिक स्रोत, साधन, प्रयोगशाला र विशेषज्ञको व्यवस्था गरिनु उत्तिकै आवश्यक हुन्छ । अपराध अनुसन्धानको प्रमुख जिम्मेवारी सम्हालेको नेपाल प्रहरीसँग समन्वय, सहकार्य गर्दै प्रहरीको अनुभवलाई समेत व्यवहारमा उतार्न सकेमा अवश्य पनि सङ्गठित तथा असङ्गठित रुपमा हुने अपराध नियन्त्रणमा कोशेढुंगा सावित हुन सक्दछ ।

वन्यजन्तु र बनस्पती हाम्रा अमुल्य सम्पत्ति हुन् । यिनको अस्तित्व नरहे मानवको पनि अस्तित्व रहँदैन । इकोसिष्टमको सन्तुलन र वातावरणको सुरक्षा तथा सन्तुलनमा यिनको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । जस्तो सालकले कमिला धमिरा खान्छ, गिद्धले सिनो खान्छ, सर्पले मुसा तथा भ्यागुता खान्छ र विषालु ग्याँस ग्रहण गर्छ, बाघ तथा चितुवा सिंह समेतले बनेल तथा हरिणलाई खाई प्रकृतिमा सन्तुलन मिलाएको हुन्छ । प्राकृतिक सौन्दर्यता र भावी पुस्तालाई हस्तान्तरण गर्न समेत वन्यजन्तुको संरक्षण जरुरी भएको हुँदा संगठित रुपमा हुने अपराध नियन्त्रण गर्नु आजको आवश्यकता हो र यसमा हामी सबैको भूमिका अपरिहार्य रहेको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपालको संविधान,
- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९
- संगठित अपराध ऐन निवारण ऐन, २०७०
- सम्पत्ति शुद्धिकरण (मनी लाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४
- संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तरराष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण ऐन, २०७३
- डा.आनन्दमोहन भट्टराई, अन्तर्देशीय संगठित अपराधः प्रभावकारी प्रतिरोधात्मक उपायहरू, सङ्गठित अपराधः एक परिचय स्रोत सामग्री, प्रकाशक राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान,
- प्रतिपादन, वर्ष ३ अंक १, (२०७३) राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान,
- नेपालमा अधिक चोरी शिकार एवम् अवैध व्यापार हुने बनस्पति र वन्यजन्तुहरू सम्बन्धी जानकारी पुस्तिका, नेपाल प्रहरी केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरो, २०७५
- UN Convention against Transnational Organized crime, 2000
- US Organized Crime Control Act,1970
- Dilip Das, “Organized Crime : A World Perspective” ACJS Today, Vol. XVII, Issue 4 Ja/Feb 1999,
- convention on International Trade in Endangered Species of Wild Funa and Flora (CITES)
- केदार पौडेल, सङ्गठित अपराध सम्वन्धी जानकारी, सङ्गठित अपराध : एक परिचय स्रोत सामग्री, प्रकाशक राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, २०६९

- महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका वार्षिक प्रतिवेदनहरू
- सर्वोच्च अदालतबाट प्रकाशित नेपाल कानुन पत्रिकाहरू ।
- सरकारी वकीलहरूको प्रथम सम्मेलन विशेषाङ्क
- संगठित अपराध सम्बन्धी कानुनको प्रभाव मुल्याङ्कन सम्बन्धी अनुसन्धानमूलक अध्ययन प्रतिवेदन, २०७४ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय ।

Organized Crime and Major National and International Legal Arrangement

Mahendra Prasad Poudel[१]

Introduction

Crime is an inseparable aspect of society. When crime becomes sophisticated, complex, having been done by the criminal group in organized manner, then it takes the form of organized crime. With the development of the society, the nature of society becomes changed, which leads to the changes in commission of crime too. Like in other aspects of the society, in the field of commission of crime also, the change and development has been appeared. Development of complexities in the society and development of science and technology, change the nature of the society. It affects in the crime commission too. The traditional nature and pattern of crime commission has been changed. New crimes been appeared with modern form and organised in nature. Traditional crimes only are not rooted in the society,the organized forms of crimes have also been developed.

Organized crime is the crime which is committed by the organized criminal group. The criminal group is formed as a formal organization. But different is only that it is illegal and unlawful. As in formal organization it has the division of labor, hierarchy, the supreme boss, subordinates, workers and other elements of the organization. The reporting goes from the subordinates and command flows from the boss. As per the need, different types of experts are appointed in the organization to facilitate the task of the organization. Organized criminal group is formed by the professional criminals and the objective of the organization is to make profit from illegal activities.

Meaning and Nature of Organised Crime

No crime is organized and non-organized in itself. How the crime is committed, that manner differentiates any crime as organized or non-organized. In

---

[१] उपसचिव

the commission of any crime, if the characteristics of organized criminality are found, then only it becomes organized crime. Organized crime simply denotes the crimes which are committed in organized manner. But it needs clarification that how it becomes organized manner. Many writers have indicated certain features prevailing of which in any crime make the crime organized. Organized crime is a technical terminology which indicates group involvement.[1] But group involvement is not the only indicator to differentiate any crime as an organized crime. Though organized crime has been defined with its characteristics, it is difficult to give universally accepted definition.

Generally speaking, organized crime is an act which is committed by two or more criminals as a joint venture in an organized manner. It is an illegal act which the members of an unlawful association commit with their mutual cooperation and adventure.[2] According to Conklin, organized crime is criminal activity by an enduring structure or organization developed and devoted primarily to the pursuit of profits through illegal means. Organized crime has the characteristics of a formal organization: a division of labour, coordination of activities through rules and codes, and an allocation of tasks in order to achieve certain goals. The organization seeks profits from crime and tries to preserve itself in the face of external and internal threats.[3]

Black's Law Dictionary defines Organized crime as widespread criminal activities that are coordinated and controlled through a central syndicate. The syndicate commits unlawful activities for income.[4]

Some scholars define as the association of professional criminals,because professional criminals are different than occasional criminals who are amateur and unskilled. Commission of crime is their profession or they adopt crime as the career. Walter C. Reckless defines professional 'the term professional when applied to a criminal refers to the following things: the pursuit of crime as a regular, day by day

---

[1] Acharya, MadhavPd, and Ganesh Bdr. Bhattarai, *Criminology Penology* (Kathmandu : Bhrikuti Academic Publications, 2012) p 156

[2] Paranjape, N. V., *Criminology and Penology* (14th edition), (Allahabad : Central Law Publications, 2009) 104

[3] Conklin, John E, *Criminology*, (Fifth Edition) (USA : Allyn and Bacon, 1995) 83

[4] Black's Law Dictionary

occupation, the development of skilled techniques and careful planning in that occupation, and status among criminals'.[5]

The Omnibus Crime Control and Safe Street Act, 1968 of England defines organized crime as, "the unlawful activities of members of a highly organized, disciplined association engaged in supplying illegal goods and services, including but not limited to gambling, prostitution, loan sharking, narcotics, labor racketeering and other unlawful activities of such associations."[6]

The Organized Crime Control Act, 1970, in its preamble capsules the nature and magnitude of organized crime in US, as a highly sophisticated, diversified and widespread activity that annually drains billions of dollars from America's economy by unlawful conduct and illegal use of force, fraud and corruption.[7]The very Act defines organized crime as 'unlawful activities of a highly organized, disciplined association or by members of criminal syndicates' operative throughout the United States.'[8]

The president's Commission Report states organized crime as the criminal enterprise group whose ultimate purpose is personal economic gain through illegitimate means. Here also a structured enterprise system does exist. 'The system may resemble a legitimate business run by an ambitious chief executive officer, his or her assistants, staff attorneys, and accounts, with through, efficient accounts receivable and complaint departments.'[9]

Organised crime is crime based on a cooperative effort like an organized business.[10] It is also defined as the criminal activity carried out by an organized enterprise,[11]and also the 'crime committed by a network of career criminals on a continuing basis for pecuniary gain."[12]

---

[5] Reckless, Walter C., *The Crime Problem*, Second Edition (New York : Appleton-Century- Crofts, 1955) 144-145

[6] The Omnibus Crime Control and Safe Street Act, 1968

[7] Gandhirajan, C. K., Organized Crime, (New Delhi : A.P.H. Publishing Corporation, 2004) 3

[8]Organized Crime (Control) Act, 1970

[9]President's Commission on Organised Crime, Report to the President and the Attorney General, *The Impact : Organised Crime Today* (Washington, D.C. : U.S. Government Printing Office, 1986)

[10]Ahuja, Ram, *Criminology*, (Jaipur : Rawat Publications, 2011) 156

[11]http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Organized+Crime (Accessed on 7 March, 2019)

[12]Singh, M. N., Emerging Trends in Organized Crime, in *Maharashtra Police Journal*, 1999

Organised crime can be defined by the members and the activities of a group. There are many crimes in which organized crime might be involved, but what seperates individual crime from crimes committed by groups of people is the term organized or organization. Organisation has been described as a group of people who cooperate to accomplish objectives or goals.[13]

Organised crime has incorporated many successful principles of legitimate business organisations including: [14]

- A unit of command : a superior to whom one is directly responsible
- The principle of definition : clearly defining authority and responsibility
- The span of control : a limited number of people controlled by a supervisor
- The principle of objective : defining the purpose of the organization or what business is undertaken (i.e., drugs, murder for hire, extortion, gambling, etc.)
- Insulation and need to know principle : personnel have contact only with their immediate boss and peers
- Pyramidal structure : orders flow down the hierarchical chart and important decisions are made at the top
- Principle of specialization : members of organized crime are experts in a single job function
- Rules : omerta (vow of silence, never talking to police) and the process of becoming a member of an organized crime group

The universal definition of organized crime cannot be found. The laws of different countries have defined organized crime with their domestic necessity. United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000 has not defined organized crime clearly and directly. This convention has defined 'organized criminal group'.[15]

---

[13]Mallory,Stephen L., *Understanding Organized Crime* (Massachusetts : Jones and Bartlett Publishers, 2007) 2
[14]Ibid at 2
[15]*Organized Crime : An Introduction* (Kathmandu : National Judicial Academy, 2008) 21

United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000 is the international instrument to address the organized crime in international level. The convention has not explicitly defined organised crime, though it has criminalized four types of crimes. Indirectly, it can be explained that these four crimes are the forms of organized crime or commission of these crimes is considered as the commission of the organized crime.

The Convention criminalizes four offences which are (a) participation in an organized criminal group; (b) money laundering; (c) corruption; and (d) obstruction of justice. It also sets obligation to the state parties to criminalize these offences.[16]

The convention defines organized criminal group as 'a structured group of three or more persons, existing for a period of time and acting in concert with the aim of committing one or more serious crimes or offences established in accordance with this Convention, in order to obtain, directly or indirectly, a financial or other material benefit.'[17]

The convention also defines the term serious crime which is used in the definition of organized criminal group. It has been defined as 'conduct constituting an offence punishable by a maximum deprivation of liberty of at least four years or a more serious penalty.'[18]

"Structured group" has been defined as 'a group that is not randomly formed for the immediate commission of an offence and that does not need to have formally defined roles for its members, continuity of its membership or a developed structure.'

Studying these definitions, it can be concluded that if any serious crime is committed for the economic benefit by the organized criminal group, is called organized crime. Besides money laundering,corruption, and, obstruction of justice are also the form of organized crime as per the provision of UN Convention against transnational organized crime, 2000(UNTOC).

---

[16]United Nations Convention Against Transnational Organized Crime, 2000
[17]Ibid
[18]Ibid

In national level the Organized Crime (Control) Act, 2070 is the concerned law to address the organized crimes. This act defines organized crime, criminalize it and sets the punishment. The act has not defined organized crime clearly rather it has set the parameters by which any crime can be defined as organized crime. As per the provision of the act if any person related to or involved in criminal group, commits any serious crime is considered as having done organized crime.[19] In serious crime following crimes are categorized:[20]

1) Any Crimes for which there is the provision of more than three years of imprisonment as punishment,
2) Establishing and operating criminal group,
3) Obstructing in judicial proceedings,
4) Destructive acts
5) Extortion
6) Corruption
7) Money Laundering
8) Financing in terrorist activities.

It has defined the organized crime as any serious crime committed by the organized criminal group. And for the formation of any criminal group, there should be the organization or association of three or more persons.

No definition of organized crime can be perfect and universally acceptable. The evolution and the forms of organized crime differ from one country to another, which may be the result of different social economic, historical and legal factors. Hence any attempt to define organized crime has to be in the light of each country's experience in dealing with the problem.[21]

When the organized criminal group widens their network in more than a single country and commits the crime in two or more countries it takes the form of transnational organized crime(TOC). In the present time development in information and communication technology has made it easy to commit any crime

[19]Organized Crime Control Act, 2070
[20]Ibid
[21]Gandhirajan, C. K., Organized Crime, (New Delhi : A.P.H. Publishing Corporation, 2004) 4

in other country from any other country. If the criminal organization expands itself in more than one country, then the form of transnational organized crime is appeared. Transnational organized crimes means an offense committed by organized bands or groups of criminals in which national borders are crossed in connection with the crimes.

An offense becomes transnational if: (a) it is committed in more than one state, (b) it is committed in one state, but its preparation, planning direction or control tasks take place in another state, (c) it is committed in one state but the organized criminal groups activities are in more than one state, or (d) it is committed in one state but its substantial effects are in another state.

In conclusion it can be said that organized criminal group is structured by three or more people for the economic benefit by illegal activities, conduct criminal activities with planning and co-ordination. So that organized crime means the commission of the criminal acts by the organized criminal group for the economic gain with planning and execution. It uses the organizational structure to achieve the organizational goal and also having network with the other criminal gangs, politicians, law enforcement agencies and other officials for continuing illegal enterprise.

Features of Organized Crime

Organized crime is different than ordinary or professional crime. In organized crime there is a group of persons of considerable size which engages itself in continuous crime over a long, usually indefinite period of time. They form a permanent crime organization. It has a tendency to dominate, through political clout or corruption, the law enforcement agencies. The organization is generally highly centralized; the authority is vested in one or just a few members of the group.[22]

Functioning of the organization is like running any big business corporation. For example Mafia in the USA has been likened to the working of corporations and big business houses. There is division of labor, delegation of duties and

[22]Qadri, S.M.A., *Ahmad Siddique's Criminology and Penology*, Sixth Edition, (Lucknow : Eastern Book Company, 2009) 470

responsibilities and specialization of functions. Like any modern business, organized crimes also involve careful planning, risk insurance and have expansive and monopolistic tendencies. Criminal organizations make the proper arrangement to protect the group and to guard against the prevention of their activities. To this end, arrangements are made with doctors, lawyers, policemen, judges, politicians and government officials.[23]

The way of committing this crime is very sophisticated and it is very difficult to trace the people who have been involving in such type of crime. The boundary of this category of crime is not within the national territory. The activities in one country may cause consequences in another country. The intensity of the impact of the organized crime cannot be measured properly. The multifaceted consequences and effects show the gravity of this crime. Organized crime, in modern era, cannot be limited in any particular field. Most of the scandals and economic crime are directly related with organized criminal group.[24]

Without the analysis of the features of the organized crime, it cannot be defined properly. Some inherent features of the organized crime are shown hereunder.

- Permanent Organizational Set Up
- Organizational Continuity
- Hierarchical Structure
- Restricted Membership
- Team Work
- Legitimate Business Involvement
- Use of Specialists
- Profit Making is the Goal of the Criminal Organization
- Protection from the High Ranking Officials in the Government
- Crime Politics Nexus
- Organised Crime Groups are Involved in Many Different Activities

[23]Ibid at 470

[24]Pradhananga, RajitBhakta, and Balram Prasad Raut, Nepalese Experiences of Organised Crime: An Appraisal. *Nepal Law Review*, vol 23, Nepal Law Campus, Kathmandu, 2011, 19

- Violent Method of Operation
- Centralized Authority
- Specialization

The number of characteristics of the organized crime have been described differently in different nations and by different scholarly works. Different committee reports have also described above mentioned features. Stephen L Mallory has listed following attributes.[25]

- Has non-ideological in motives
- Exhibits continuity over long periods of time; perpetual in nature
- Uses tactical and strategic or long term planning to reach the goals of organized crime
- Governed by rules and codes of secrecy
- Seeks to monopolise products and services
- Has an organized hierarchy
- Uses force and intimidation
- Restricts membership
- Provide illegal goods and services as demanded by the public
- Obtain enormous profits by criminal means
- Employs corruption for immunity and control
- Creates a division of labor with job specialization
- Engages in money laundering
- Invests profits in legal enterprises and seeks to control these businesses
- Exhibits an ability to adapt to changes in supply and demand, law enforcement, and competition
- Operates internationally
- Engages in more than one illicit activity (diversity in business)
- Uses legal businesses as fronts for illegal activity

The United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000

[25]Mallory,Stephen L., *Understanding Organized Crime* (Massachusetts : Jones and Bartlett Publishers, 2007) 9

By observing the nature and expansion of the organized crime, international community has been trying to fight with this crime collectively and cooperatively. For this purpose different conventions and treaties have been concluded in international level. These international instruments have created the binding obligation to the member nations to fight and control the transnational crimes with collective efforts and mutual cooperation. To control the organized crime in national level most of the nations of the world have made the separate law.

As the organized crime has become international or transnational, the international coordination and cooperation is necessary to fight and control organized crime. The criminal organizations do not remain within the boundary of any particular nation. By realizing this, international attempts have been being forwarded basically after 1950. International laws have been made adopting the international conventions and treaties. In the very line international attempts can be seen in many conventions or international instruments.

In international level to address the dimension of organized crime directly, UN Convention against Transnational Organized Crime, 2000 (UNTOC) has been adopted. Other conventions or international instruments have also been adopted to enhance the cooperation in international level to fight with the crimes of transnational nature.

Adopting the UNTOC is a landmark achievement, representing the international community's commitment to combating transnational organized crime and acknowledging the UN's role in supporting this commitment. The adoption of the Convention at the fifty-fifth session of the General Assembly of the United Nations in 2000 and its entry into force in 2003 also marked a historic commitment by the international community to counter organized crime.[26]

International measures were developed by adopting this convention. The signing and ratification documents are a commitment by nations to adopt a number of measures against organized crime, such as money laundering, extradition laws, mutual legal assistance, and some standards for the law enforcement effort. The

[26]https://www.unodc.org/unodc/ar/organized -crime/index.html (Accessed on 7 March 2019)

United Nations is providing assistance to countries to develop measures to combat organized crime.[27]

The Organized Crime Convention offers States parties a framework for preventing and combating organized crime, and a platform for cooperating in doing so. States parties to the Convention have committed to establishing the criminal offences of participating in an organized crime group, money laundering, corruption and obstruction of justice in their national legislation. By becoming parties to the UNCTOC, States also have access to a new framework for mutual legal assistance and extradition, as well as a platform for strengthening law enforcement cooperation. States parties have also committed to promoting training and technical assistance to strengthen the capacity of national authorities to address organized crime.[28]

'The Convention(UNTOC) was adopted by resolution A/RES/55/25 of 15 November 2000 at the fifty-fifth session of the General Assembly of the United Nations. It was entered into force at 29 September 2003, on the ninetieth day after the date of deposit of the fortieth instrument of ratification, acceptance, approval or accession, in accordance with article 38. Signatories of the convention are 147 nations and at the end of February 2019, parties of the convention are 189 nations.'[29]

The Convention is also called as Palermo Convention. 'It consists of forty one articles. It sets the obligation to the states parties to criminalize, inter alia, participation in an organized group, the laundering of the proceeds of crime, corruption and obstruction of justice. States Parties are additionally obligated to adopt measures for the prosecution of offenders, and for the confiscation and seizure of the proceeds of such crimes.'[30]

The convention has not explicitly defined Organized crime but categorized four types of crimes as forms of organized crime. Besides it has indirectly stated that if any serious crime is committed by the organized criminal group then it will

---

[27]Mallory, Stephen L., *Understanding Organized Crime* (Massachusetts : Jones and Bartlett Publishers, 2007) 15
[28]https://www.unodc.org/unodc/ar/organized-crime/index.html (Accessed on 7 March 2019)
[29]https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CTOC/signatures.html (Accessed on 7 March 2019)
[30]Ibid

be organized crime. It has defined serious crime as those crimes for which there is the punishment of more than four years of imprisonment.

Major provisions or features of the Convention

International Cooperation: Article 1 of the convention has mentioned the purpose of the convention as to promote cooperation to prevent and combat transnational organized crime more effectively. Convention has created the liability to the member nations to develop the cooperation in international level to prevent and combat transnational organized crimes within the limits set by the convention. It has set the different areas of cooperation such as extradition, mutual legal assistance, transfer of proceedings, law enforcement cooperation and as such. The cooperation in international level will be held keeping consistencies with the domestic law of the nations.

The Convention establishes four offences:

(a) Participation in an organized criminal group;

(b) Money laundering;

(c) Corruption; and

(d) Obstruction of justice.[31]

(a) Participation in an organized criminal group: The Convention defines organized criminal group in article 2(b) as a structured group of three or more persons, existing for a period of time and acting in concert with the aim of committing one or more serious crimes or offences established in accordance with this Convention, in order to obtain, directly or indirectly, a financial or other material benefit. Article 5 of the Convention criminalizes the act of participation in an organized criminal group.

(b) Criminalization of money laundering: Article 6 of the convention has criminalized the act of laundering of proceeds. It obligates the state parties to criminalize the stipulated acts as the offence of laundering. Knowing that the property is the proceeds of crime, conversion or transfer of property, concealment

[31]United Nations Convention Against Transnational Organized Crime, 2000

or disguise of the true nature, source, location, disposition, movement or ownership of or rights with respect to property, acquisition, possession or use of property and participation in, association with or conspiracy to commit, attempts to commit and aiding, abetting, facilitating and counselling the commission of any of the offences are the act of money laundering.

(c) Criminalization of corruption: Article 8 of the convention has criminalized the offence of corruption. The act of corruption has been defined as taking undue advantage by the public officials influencing his her official duties.

The Convention obligates the states to adopt legislative, administrative or other effective measures to promote integrity and to prevent, detect and punish the corruption of public officials. It also obligates the states to provide concerned national authorities for prevention, detection and punishment of corruption with 'adequate independence to deter the exertion of inappropriate influence on their actions'.

(d) Criminalization of obstruction of justice: The article 23 of the convention has criminalized the act of obstruction of justice. If the obstruction is made in investigation, prosecution and judicial proceeding in the crimes which are indicated as organized by the convention, it is deemed to be committed the crime of obstruction of justice.

Liability of legal person: The convention has created the criminal liability to the legal person. Basically criminal liability cannot be imposed upon the legal person because legal person itself cannot commit any crime as of natural person. If any crime is committed by any corporation it is preferred to raise the veil of corporation and find out the natural person behind it.

Confiscation and seizure of proceeds of crime: The proceeds of crime derived from the offences prohibited by the convention should be confiscated. Property, equipment or other instruments which are used in or aimed to use in the offences should also be confiscated. The convention has set the provision of international cooperation for purpose of confiscation if the proceeds of crime, property, equipment or other instruments are in other countries other than the country which has the jurisdiction over the crime. For that first state may request

to other state. After receiving the request the requested state may submit the issue to its competent authority, with the confiscation order of the court of the requesting state. The requested state shall return the confiscated proceeds of crime or property to the requesting state.

Extradition: In the context of the Convention, article 16 provides that most of the particulars of extradition would be essentially left to national legislation or treaties that exist or will be concluded between States. Eventhough, the convention has set the guideline to the state parties for the mutual cooperation by means of the extradition.

Extradition should be concluded to the crimes criminalised by the convention and the serious crimes committed by the organised criminal group. Regarding extraditable offences convention states that the offences to which this convention permits are deemed to be included as an extraditible offence in any extradition treaty existing between states parties. Besides, offence for which extradition is sought should be punishable under the domestic law of both requesting and requested countries.

Request of the extradition may be refused if the requested state party has substantial grounds for believing that the request has been made for the purpose of prosecuting or punishing a person on account of that person's sex, race, religion, nationality, ethnic origin or political opinions or that compliance with the request would cause prejudice to that person's position for any one of these reasons.

Mutual Legal Assistance: Article 18 envisages ‘widest measure of mutual legal assistance in investigations, prosecutions and judicial proceedings' among the nations. Mutual Legal assistance may be requested for any of the following purposes:

- Taking evidence or statements from persons;
- Effecting service of judicial documents;
- Executing searches and seizures, and freezing;
- Examining objects and sites;
- Providing information, evidentiary items and expert evaluation;

- Providing originals or certified copies of relevant documents and records, including government, bank, financial, corporate or business records;
- Identifying or tracing proceeds of crime, property, instrumentalities or other things for evidentiary purposes;
- Facilitating the voluntary appearance of persons in the requesting country
- Any other type of assistance that is not contrary to the domestic law of the requested country.

Enhancement of cooperation with law enforcement authorities: Nations can develop appropriate measures to encourage the persons who have participated in organized criminal groups to supply information useful to competent authorities for investigative and evidentiary purposes. For that each nation can develop the domestic legislation to provide facility with mitigation of punishment and granting immunity from prosecution to a person who provides substantial cooperation in the investigation or prosecution of the organized crimes.

Law enforcement cooperation: Convention has provisioned for the state parties to establish effective communication between their concerned authorities for the exchange of information about the organized crimes. Similarly nations can develop effective measures by bilateral or multilateral agreements to cooperate with each other to enhance the effectiveness of law enforcement action to combate with the organized crimes. Cooperation may be held in respect of conducting inquiries, facilitate effective coordination, exchange informations between their competent authorities about the crimes covered by this convention.

Special investigative techniques: State parties may conduct the special investigative techniques such as controlled delivery and other appropriate measures such as electronic or other forms of surveillance and undercover operations. States parties are encouraged to conclude, if necessary, appropriate bilateral or multilateral agreements or arrangements for using such special investigative techniques to increase cooperation at the international level. In the

absence of such agreements, cooperation in the international level can be made on a case by case basis to use such special investigative techniques.

Protection of witnesses: It has provisioned about the protection of witnesses in article 24. The article has made state parties liable to take appropriate measures to provide effective protection from potential retaliation or intimidation for witnesses in criminal proceedings.

Assistance and protection of victims: The convention also has made the parties liable to take the appropriate measures to provide assistance and protection to victims of offences in cases of threat of retaliation or intimidation. States should provide appropriate access to compensation and restitution to the victim of organised crime.

Technical Cooperation: The Convention includes two articles on technical cooperation, one intended to cover cooperation to develop specific training programmes and the other to deal with technical assistance in the more traditional sense of the term, i.e., involving financing of activities at the bilateral level or through international organizations, such as the United Nations.

Review of the implementation of the Convention: Article 32 has provisioned about the Conference of the Parties to the Convention. As per the article a Conference of the Parties is established to improve the capacity of States Parties to combat transnational organized crime and to promote and review the implementation of this Convention.Article 33 states about Secretariat. As per the article the Secretary-General of the United Nations is liable to provide the necessary secretariat services to the Conference of the Parties to the Convention.

Other Arrangements

- State parties may make the arrangements or entered into bilateral or multilateral agreements on the transfer to their territory of persons sentenced to imprisonment for offences of organised crimes.
- Countries may establish joint investigative bodies for the crimes under the purview of the convention by concluding bilateral or multilateral agreements. In the absence of such agreements or arrangements,

joint investigations may be undertaken by agreement on a case by case basis.

Nepal and United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000

Nepal is the signatory of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000 and it has ratified the convention on 23 Dec 2011 and become the party to it.[32] With the ratification of the convention, Nepal is bound to fulfill the liability created by the convention. Any state should go through the process of domestication of the international law or treaty. Hence Nepal should fulfill the liability either by enacting or amending the law of the provisions of the convention except the provision of reservation. In the very course Nepal has enacted the Organised Crime (Control) Act, 2070.

There are three additional Protocol to UN Convention against Transnational Organised Crime, 2000. Each protocol sets out a number of obligations for each of the three specific sub-areas of transnational organized crime that are focused upon. Nepal has not become the party to these Protocols. When Nepal ratified the convention in 2011, liability was imposed upon it to implement the provision of the convention in its national legislation.

Besides UNTOC, there are other international instruments too which have prohibited the different forms of crimes of transnational nature committed in organized manner. There are three additional Protocol to UN Convention against Transnational Organised Crime, 2000. Each protocol sets out a number of obligations for each of the three specific sub-areas of transnational organized crime that are focused upon.

Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, came into force on 25 December 2003. The Protocol was adopted by resolution A/RES/55/25 of 15 November 2000 at the fifty-fifth session of the General Assembly of the United Nations. There are 117

[32]https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CTOC/signatures.html (Accessed on 8 March 2019)

signatories and 173 parties to the Protocol as of end of February 2019. Nepal is not signatory nor has acceded and become the party.[33]

Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime is another protocol. It came into force **on** 28 January 2004. The Protocol was adopted by resolution A/RES/55/25 of 15 November 2000 at the fifty-fifth session of the General Assembly of the United Nations. There are 112 signatories and 147 party to this protocol as of end of February 2019. Nepal is neither signatory nor party to this protocol.[34]

Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime is third Protocol. It came into force in 3 July 2005. The Protocol was adopted by resolution 55/255 of 31 May 2001 at the fifty-fifth session of the General Assembly of the United Nations. As of end of February 2019, there are 52 signatories and 117 parties to this Protocol. Nepal has neither signed nor become the party to it.[35]

3.1.3. United Nations Convention against Corruption, 2003

The UN General Assembly recognized that an effective international legal instrument against corruption, independent of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime was desirable. The Convention was adopted by the General Assembly by resolution 58/4 of 31 October 2003. A Conference of the States Parties is established to review implementation and facilitate activities required by the Convention.[36]

The United Nations Convention against Corruption entered into force on 14 Dec 2005. Nepal is the signatory party to UNCAC and had signed on 10 Dec 2003

[33] https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CTOC/signatures.html (Accessed on 5 March 2019)
[34] Ibid
[35] Ibid
[36] https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/ (Accessed on 5 March 2019)

and it had ratified the convention on 31 Mar 2011. As of 5 March 2019, there are 140 signatories and 186 parties to the convention.[37]

The convention shows the concern about the seriousness of problems and threats posed by corruption to the stability and security of societies. It states that corruption undermines the institution and values of democracy, ethical values and justice and also jeopardize sustainable development and the rule of law. Corruption has the links to other forms of crime, in particular organized crime and economic crime like money laundering and so on. Convention has realized that the corruption is no longer a local matter but a transnational phenomenon that affects all societies and economies. It also prefer a comprehensive and multidisciplinary approach to prevent and combat corruption effectively. Besides mutual and technical cooperation between the nations can play an important role in enhancing the ability of States, including by strengthening capacity and by institution-building, to prevent and combat corruption effectively.[38] The convention has tried to bring the nations of the world in one place to fight with corruption collectively.

3.1.4. Single Convention on Narcotic Drugs, 1961

This Convention aims to combat drug abuse by coordinated international action. There are two forms of intervention and control that work together. First, it seeks to limit the possession, use, trade in, distribution, import, export, manufacture and production of drugs exclusively to medical and scientific purposes. Second, it combats drug trafficking through international cooperation to deter and discourage drug traffickers.[39]

The convention entered into force on 8 August 1975, in accordance of the protocol of 25 March 1972. There are 186 parties to the convention. Nepal had made accession to the convention on 29 June, 1987 and become the party to it.[40]

This convention seeks international cooperation and coordinated efforts of the nations of the world to control drug abuse and drug trafficking. Illicit trafficking

---

[37]https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/signatories.html (Accessed on 5 March, 2019)
[38]United Nations Convention Against Corruption 2003, Preamble
[39]https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/single-convention.html (Accessed on 5 March, 2019)
[40]Ibid

of the drug in international level is a form of organized crime. The convention has not explicitly mentioned the organized crime but it has accepted the commission of crime in international level and the need of international effort to control the crime.

The adoption of this Convention is regarded as a milestone in the history of international drug control. The Single Convention codified all existing multilateral treaties on drug control and extended the existing control systems to include the cultivation of plants that were grown as the raw material of narcotic drugs. The principal objectives of the Convention are to limit the possession, use, trade in, distribution, import, export, manufacture and production of drugs exclusively to medical and scientific purposes and to address drug trafficking through international cooperation to deter and discourage drug traffickers. The Convention also established the International Narcotics Control Board, merging the Permanent Central Board and the Drug Supervisory Board.[41]

3.1.5. United Nations Convention against Illicit Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotropic Substance 1988:

This Convention provides comprehensive measures against drug trafficking, including provisions against money laundering and the diversion of precursor chemicals. It provides for international cooperation through, for example, extradition of drug traffickers, controlled deliveries and transfer of proceedings.[42]

This convention came into force on 11 November 1990 in accordance with article 29(1). There are 87 signatories and 190 parties to the convention. The convention was adopted by the United Nations Conference for the Adoption of a Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, held at Vienna from 25 November to 2o December 1988. Nepal has become the party to the convention by accession on 24 July 1991.[43]

---

[41]https://www.incb.org/incb/en/narcotic-drugs/1961_Convention.html (Accessed on 5 March 2019)
[42]http://www.unodc.org/unodc/en/treaties/illicit-trafficking.html (Accessed on 5 March 2019)
[43]Ibid

This convention purported to control illicit drug trafficking and suggested stringent measures to control upon it.[44] This convention also has not mentioned the organized crime explicitly but it has accepted that international cooperation is inevitable to control the illicit trafficking of the narcotic drug in international level. The convention tries to unify the efforts of the nations of the world to cope with the transnational or international crime.

The convention has explicitly stated its purpose as to promote cooperation among the parties so that they may address more effectively the various aspects of illicit traffic in narcotic drugs and psychotropic substances having an international dimension.[45] The convention has put the obligation to the state parties to criminalize the offences related to narcotic drugs and psychotropic substances and prescribe the punishment in their domestic law. Besides it has also arranged the provision of confiscation of the proceeds or property acquired from the offences under this convention, extradition, mutual legal assistance, transfer of proceedings and other forms of cooperation among the nations.

'As per the spirit of this convention, Nepal has enacted and amended Narcotic Drug Control Act, 2033 BS. This law has criminalized production, transportation, sale and purchase, import and export, and store and refinement of narcotic drug. It has made provision of confiscation of property of drug related person which does not confirm legal source of earning. The government has set up a separate department of police to combat drug trafficking.'[46]

3.1.6. UN Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others 1949:

This convention entered into force on 25 July 1951, in accordance with article 24 of the very convention. It was approved by the General Assembly resolution 317 (IV) of 2 December 1949. There are 25 signatories and 82 parties to the convention. Nepal has become the party to the convention by accession on 10

---

[44] Acharya, Madhav Pd, and Ganesh Bdr. Bhattarai, *Criminology Penology* (Kathmandu : Bhrikuti Academic Publications, 2012) 186

[45] United Nations Convention Against Illicit Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotropic Substance, 1988, Article 2

[46] Acharya, Madhav Pd, and Ganesh Bdr Bhattarai, *Criminology Penology* (Kathmandu : Bhrikuti Academic Publications, 2012) 186

Dec 2002.[47] 'The convention has realized that prostitution and the accompanying evil of the traffic in persons for the purpose of prostitution are incompatible with the dignity and worth of the human person and endanger the welfare of the individuals, the family and the community.'[48]

The convention creates the obligation to the state parties to punish any person who, to gratify the passions of another:[49]

1. Procures, entices or leads away, for purposes of prostitution, another person, even with the consent of that person;
2. Exploits the prostitution of another person, even with the consent of that person.

Some international instruments have specific provisions concerning the trafficking of children. **The Convention on the Rights of the Child (1989)**, and the **Optional Protocol on the Sale of Children, Child Prostitution, and Child Pornography (2000)**, prohibit trafficking in children for any purpose, including for exploitative and forced labour. The ILO's **Worst Forms of Child Labour Convention (1999)** prohibits perpetrators from using children under 18 years of age for all forms of slavery or practices similar to slavery, trafficking, debt bondage, serfdom, forced or compulsory labour, and prostitution.

Organized Crime Prevention Act, 2070

Organized crime being the matter of collective concern and interest, has become the serious challenge to the criminal justice system. Nepal is affected too from this crime. And because of that a separate law has been enacted in Nepal to investigate and prosecute the organized crime, Organized Crime Control Act, 2070.[50]

This act has come into force from 2070/12/12. This act is enacted for the legal arrangement to prevent organized crime, to investigate such crime by using

[47] https://treaties.un.org (Accessed on 5 March 2019)
[48] Preamble
[49] Article 1
[50] Regmi, Sanjib Raj, The concept of Organised Crime, International Practice and the Controlling Law in Nepal, *Sopan Monthly*, vol. 6, No. 138, (2015) 14 (Original in Nepali)

special technique and to protect the crime victim and witness to maintain peace and order in the country.

This act has not defined the organized crime directly rather it has set the conditions or features to be an organized crime for any act of crime. Sec 3 of the act prohibits organized crime. It states “No one will commit or cause to commit organized crime.” Section 3(2) states “for the purpose of this section, if anyone commits any serious crime for the benefit of, in the direction of, on behalf of criminal group, together with criminal group or being founder member or member of criminal group, shall be considered as have been committed of organized crime.”

Chapter three mentioned that no one shall establish and operate criminal group, obstruct in judicial proceedings, and commits destructive acts or offence of extortion. By nature organized crime is complex and straight line definition may not cover all the aspect of the organized crime.

It has defined the organized crime as the crime in which any serious crime is committed with the involvement of criminal group. And to exist a criminal group there should be three or more than three members’ involvement.

Investigation of organized crime

In criminal justice system of Nepal, the responsibility of the investigation of any crime is given to the police except some provision of especial law. In the very line the investigation of the organized crime is accomplished by the police personnel. The Organized Crime Prevention Act, 2070 has specified certain investigating tools and techniques for the investigation of the organized crime. The act has realized that the investigation of organized crime should be different or more advanced than the investigation of other crime or traditional style of investigation. The act has given more authority and power to the investigation officer than the existing laws while carrying out the investigation.

The act has provided special provision for investigation of organized crime. Section 11 specifies notwithstanding anything contained in any act, investigation of the organized crime except the offence of corruption, money laundering and

terrorist financing shall be conducted by the police personnel of at least of officer level.

According to the section 12, if it deems appropriate to form any investigation team with the expert of concerned subject, the government of Nepal with the consultation of the Attorney General and Inspector General of Police may form such team.

Section 13 authorizes to adopt any special investigation method. It states that in the investigation of organized crime, controlled delivery or undercover operation and any other such appropriate investigation method can be adopted as per the need.

Section 14 specifies the period of police custody. Suspect of the organized crime can be detained up to 60 days in police custody with the time to time approval of the court on the basis of development in investigation. Generally the period of police custody is 25 days in Nepalese criminal justice system. It shows that to investigate the organized crimes, a longer time period is needed because of the complexity and nature of the crime.

Investigating Officer may request to the court to issue the order to the concerned authority to prohibit to transfer, bail, or sell any property earned from organized crime if the reasons seem to be appropriate to believe that the accused of organized crime may transfer, sell or conceal or change such property. (Sec 15)

In the investigation of the organized crime if it seems that the person charged with organized crime or the member of his family or any other person for whom there are appropriate reasons to believe his involvement in the crime has any transaction in any bank and financial institutions or having account in such institution, the investigating officer may inquire the detail of the account or with the permission of the court may give the order to seize the transaction and the account. And the concerned institution should do accordingly if such order is issued. (Sec 16)

In the course of investigation of organized crime, the investigating officer may write to the concerned agency for not to issue the passport to the accused of

the organized crime or if the passport has already been issued, to withheld such passport considering the seriousness, situations of the commission of crime, gravity of the offence and the possible punishment. And the concerned agency should do accordingly if the same is requested. (Sec 17)

In the commission of the organized crime, if anyone is found to use computer, telephone, mobile or any other such means of communication or if found to share any information from electronic or any other means of communication, the investigating officer with the permission of the specified officer, may give the order to the concerned authority, institution or service provider to provide such communication device or the detail of the communication or information conducted by such device. And such officer, agency or service provider should provide such communication device or the detail of the communication. (Sec 18)

Sec 19 states that in the investigation of the organized crime, if it deems appropriate to believe that anyone is using any means of telecommunication or sharing information from any electronic or any other communication means, the investigating officer with the permission of the authorized officer may give the order to the concerned agency, officer or service provider to deactivate such means of communication.

Section 20 specifies that the report about the organized crime should be forwarded to the police, if such report is given in any other agency. The report of corruption, money laundering and financing in the terrorist activities should be forwarded to the concerned agency and other report should be forwarded to the police with the proof if attached with the report.

Sec 20 (2) states that in the investigation of any other offence by any other agency, if it seems organized crime then such institution should forward the case to the police with the report, the accused person, evidences and other documents collected in course of investigation. But the concerned institution should conduct investigation themselves in the organized offence of corruption, money laundering and financing in terrorist activities.

Plea Bargaining

Plea bargaining is an agreement in a criminal case between the prosecutor and defendant, whereby the defendant agrees to plead guilty to a particular charge in return for some concession from the prosecutor. Plea bargaining can be made in any stage of the proceeding of the case such as during investigation, prosecution or during trial. The concerned law should arrange the provision of plea bargaining to request for the same.

The organized Crime Prevention Act 2070, has arranged the provision of the plea bargaining but has not divided in category. According to the section 21 of the act, if the accused of organized crime accepts the crime and helps to collect the evidences and to arrest the other accused or the syndicate or the abettor to the police, prosecutor or court and if he has committed the crime for the first time, then can be prosecuted with the concession of up to 75 percent in the punishment for the particular crime. But if the accused's cooperation is not proved by other evidences or if he gives the statement to the court in against of his help to the police and prosecutor, he can be prosecuted again. In the following conditions concession will not be provided.

- Concession in the punishment to the principal offender.
- Until the completion of three years of the release of the imprisonment if he was imprisoned in any organized crime.
- Once the concession be enjoyed already.

The provision of plea bargaining is not new in this act. In some other special laws, it has already been introduced. Section 44 of the Money Laundering (Prevention) Act, 2008 has empowered the prosecutor to grant concession in his claim of punishment. Section 21 of the Human Trafficking and Transportation (Control) Act, 2007 specifies for the concession of up to twenty five percent in the punishment. Narcotic Drugs (Control) Act, 1976 in section 18C has also provisioned about the full or partial concession in the claim of punishment. Banking Offence and Punishment Act, 2008 has also provisioned about the full or partial waiver in the claim of punishment to the offender.

Additional charge sheet

Another important feature of the organized crime control act is the provision of filing of **additional charge sheet**. This provision is new in Nepalese criminal justice system. No in other law, there is the provision of additional charge sheet. Once the charge is prosecuted, it will be final. It cannot be altered, changed or charged additionally. No other charge can be charged to the same defendant for the same crime. General Law of Nepal has provisioned that the additional charge sheet can be filed for the same offence but to the other defendants. But this act has arranged the provision of the additional charge sheet for the same offence against the same defendant or other defendants.

Especial provision about recording of communication

In the course of investigation of organized crime, investigation officer, superintendent of police or the officer of higher rank can record the communication of any person with the permission of the authorized officer.

Especial provision about evidence

Some new and unique provision about the evidence are included in the act. Using of technology to collect and present the evidence before the court has been arranged here. These provisions are new and progressive in comparison to the prevailing law of Nepal. Considering the security reason, the accused of the organized crime can be presented to the court by means of Video Conference.

If the accused of organized crime cannot provide the source of his income or assets then it is considered as the property gained by organized crime.

In the investigation of the organized crime the evidences collected in foreign countries, would be applicable in the court.

Especial Provision about protection of the witness

The informer, complainant, or any witness can also be presented to the court by video conference or statement can be taken by the court team from the residence or any other safe place. Besides statement of the witnesscan be taken by changing the voice and curtaining from the accused. In addition to that statement

can be taken in imagery or symbolic name. The accused cannot do witness examination. The law practitioner of the accused can make witness examination if the court grant the permission by making the arrangement of not to see or identify the witness by the accused.

Other Major Provisions

This act has provisioned about corporate liability. Any organization or institution may also be liable to criminal liability if found guilty according to this act. Generally legal person should not bear criminal liability but as per the provision of this act if any person commits offence in individual capacity he himself will be liable but if any crime according to this act is committed in organizational capacity then the organization will also be liable and will be punished.

The person who commits any offence according to this act will be punished by the additional fifty percent of the punishment in addition to the prescribed punishment for the particular offence.

The person who helps in investigation and help to arrest the accused will be awarded by the amount of 20 percent of the total fine from the defendant.

Compensation will be recovered by the offender himself if any government, public or private property is damaged in commission of the organized crime.

The case proceedings and hearing will be in closed court.

Any goods or equipment used to commit organized crime, will be seized and any property acquired from the commission of organized crime will also be confiscated.

Judicial Approach to Organized Crime in Nepal

Regarding judicial approach to organized crime, jurisprudence has not been developed adequately. In some casesthe Supreme Court (SC) decision has explained the nature and trend of organized crime. Such decisions have realized that the organized crime is the crime committed with plan by the well-organized professional criminals.

In a Narcotic drug case of ***Ram BahadurGurungvs Nepal Government***, the decision of the SC considers how drug move step by step in a chainlike step. Such crimes are committed in a serial connection from the involvement of two or more than two persons. The persons involved in criminal act have the collective aim to acquire profit. Such acts are accomplished with the plan to get criminal gain.[51]

168 gram of white heroine was found from the rental room of AitaramTamang and HarikrishnaRana at Gongabu, Kathmandu. By their statement another defendant Ram Bahadur also got arrested who had given the drug to them to sell it. They had made the plan to sell it and distribute the profit equally. They confessed that they became ready to do such act for the purpose of earning money. Court considers how drug move step by step in a chainlike step, though the other parts of the chain were not arrested beyond Ram BahadurGurung. Ram Bahadurhad given it to other defendants. But it could not be found who gave the drug to Ram Bahadur.

SC held that the seized drug has reached step by step to the defendant and the defendant making the plan to sell with the aim to acquire gain, is proved to have done chain of conduct. In the crime which is committed in organized manner, the fact from whom the drug was found does not carry much importance. Such crimes are committed in a serial connection from the involvement of two or more than two person with the personal relation of such persons. The persons involved in criminal act have the collective aim to acquire profit. Such acts are accomplished with the plan to get criminal gain. Transportation and transaction of narcotic drug cannot be accomplished by the attempt of a single person. Rather it is conducted by the organized group involving collector, buyer, transporter, seller and as such. Sufficient profit can be gained by such crimes. So that such kind of crime is conducted by the organized criminal group.

In this case neither the claim has been taken of organized crime nor has the court convicted in organized crime. Court mentioned the existence of the commission in organized manner and so that analyze the nature of crime in which

[51]Ram BahadurGurung v Nepal Government, *Nepal KanoonPatrika, 2072*, Decision No 9453

organized criminal groups are involved. The criminal act was of 2067 three years before the enactment of OrganisedCrime Control Act, 2070.

In Surya Bahadur Pun v. Nepal Gov.,SC has explained the nature of the organized crime. Organized crime is committed in a planned way and organized crime is committed by the professional and career criminal and because of that the offender should not be judged only by the single incident. SC heldthat the offence of the defendant of the organized crime should not be judged relating only to any single incident or phenomenon rather it is appropriate from the judicial point of view to study by the purpose of the defendant or the long lasting effect of the crime committed.[52]

DurgaUpreti v Nepal Gov is another case in which SC has defined the nature and tendency of organized crime. 'The nature of organized crime is different from general crime. Because of that both type of crime cannot be judged from the same point of view. It needs larger plan and extensive preparation to commit organized crime. Besides, many of people should be involved in different roles in organized crime. Commission of an organized crime is possible only by the involvement of different people with different tasks.'[53]

In ***Madhav Kumar Bhagat v Nepal Government,*** Supreme Court has explained the nature of crime of Money Laundering and how this crime is committed. Though the court has not mentioned the crime as organized crime, it has held how money laundering as a multi-dimensional financial crime is committed in organized manner. SC held 'Money Laundering Act has come as a preventive measure to stop the cycle of earning money illegally by the crimes like kidnapping, corruption, terrorism, tax evasion and using again in the same types of crimes with the cycle of laundering such proceeds. Money laundering is not a primary offence in itself rather it is a secondary offence or byproduct of principal offence. The offence of laundering of earning of the principal offence to conceal such earnings falls in the purview of this act. Money laundering is a multi-dimensional financial crime. In money laundering the principal offence is concealed so that it is not considered

[52]Surya Bahadur Pun v. Nepal Gov., *Nepal KanoonPatrika 2069*, vol 3, Decision No 8784
[53]DurgaUpreti v Nepal Gov., *Nepal KanoonPatrika,* 2067, vol 2, Decision No 8321

either the principal offence is committed or not and either the intention was present or not. Because of that section 28 of the act has provisioned that if the assets seem unusual in comparison to the income sources of anyone and if the person in question cannot show the income sources of the assets he possesses, then he is considered to have committed the offence of money laundering.'[54]

Supreme Court states in Nepal Government v Raju Lama that in organized crime a team of boss and subordinates do exists. SC held 'because the nature of narcotic drug crime is of organized crime, if the claim that in such crime all the offenders are principal offenders not being principal offender and accessories is agreed, then the provision of the section 17 of the Narcotic drug (Control) Act, 2033 will be meaningless. The parliamentary intention to punish the conspirator, attempter, provocator and inciter will be vanished. The court cannot interpret any legal provision vanishing the parliamentary intention.'[55] This decision clearly states that the narcotic drug related offence is of organized nature. It has the features of organized crimes like there are boss and subordinates, planner and conspirator, decision maker and executors and so on. The decision mentions that all the offenders cannot be principal offenders. As in the organized crime there can be principal and subordinates.

In ***CharlsGurumukhShovraj v Gov. of Nepal***, SC states about the explaining the evidences in the crime committed in the planned and organized manner. 'In the crime where the criminal consciously and cautiously commit the crime in planned and organized way, in such condition court should reach to the criminals and punish them even by the indirect and circumstantial evidences.'[56] In this case, court has not mentioned the organized crime directly but it has adopted the essence of the organized crime because organized crime has been committed in very planned way by the professional criminals and because of that the collection of the evidences is very difficult task. In such condition the circumstantial evidences are vital. These evidences should be analyzed and explained relating to each other.

---

[54]Madhav Kumar Bhagat v Nepal Government, *Nepal KanoonPatrika* 2072, Vol. 5, Decision No 9406
[55]Nepal Government v Raju Lama, *Nepal KanoonPatrika*2071, Vol. 5, Decision No 9164
[56]CharlsGurumukhShovraj v Nepal Governemnt, *Nepal KanoonPatrika*2067,vol 5, Decision No 8378

SC further states 'the data and information provided by the Interpol in relation to investigation of crime cannot be said otherwise because it is the international organization of the police and recognized by the UN General Assembly, established for mutual cooperation sharing the information about the international criminals and organized crime among the member states.' In this case there was the issue either the evidences gained from the Interpol are valid evidences or not. The decision recognizes the evidences gained from Interpol. The SC defined in investigation of organized crime cooperation of the international organization such as Interpol is very useful. Because such crimes being very complex and committed in planned and organized way it is necessary to share information among nations.

SC decisions shows that crimes of organized nature have been being committed in Nepal. Such crimes are different from traditional crimes, hence the approach to deal with such crimes should also be different. Even before the enactment of the organized crime control act 2070, court decisions had explained about the organized crime. Even after the coming into force of the act, application of the act in the investigation and prosecution has not been held with expected measure, though prosecution in organized crime have been increasing year by year.

Conclusion

Eventhough the UNTOC has become the landmark guideline for world community, it has only stipulated the situation in which crime becomes organized. Every nation has defined organized crime as per their necessity and situation. Besides, the forms of organised crimes can be different as per the context or situation of different nations. The lack of clarity in the concept of organized crime makes difficult in investigation and prosecution. In many cases the network of organized crime has been found to be expanded beyond the national border. In present time it has become international or transnational in nature. International community has been trying to cope with transnational organized crime with international law and organization. It has been realised that no single nation is able to control the organised crime. Hence to promote and increase the cooperation in international level, international instruments are developed. Even though, the international cooperation has not been realised as per the spirit of the UNTOC.

Nepal has enacted Organized crime control act, 2070 for the compliance with UNTOC and adopted many features of the convention. It has defined the organized crime and set the various especial provisions of investigation, prosecution and adjudication of the organised crime. There are other sectoral acts to prohibit, criminalize and penalise the different forms of Organinised crime. Nepal has enacted other acts too such as Extradition Act, 2070, Mutual Legal Assistance Act, 2070, Proceed of Crime (Seizing, Freezing and Confiscation) Act,2070 and as such to facilitate the implementation of the international instruments and to enhance cooperation in international level. The offences of Corruption and Money Laundering have been addressed by different laws.

Effective implementation and appropriate usage of Organized crime control act, 2070 has not been realised yet. Despite the legal framework very few prosecutions can be found in organized crime. Because of the lack of conceptual clarity in law enforcement officials and the complexity of the organized crime control act, 2070, the practice of the very act is not effective. Group crimes are prosecuted as organized crime in some cases. Even after the enactment of the act, there is no any record of how many cases are filed as organized crime and what is the success percentage. Neither the Annual Report of the Office of the Attorney General has shown nor are any authorised data published by Police Report. 'The study of OAG of the three districts of Kathmandu in 2074 has shown that the prosecution in organized crime is very few and the conviction in the organized crime is almost rare. It is also found that in many of cases the group crimes are prosecuted as organized crimes.'[57]

Thus to control and combat with organized crime, along with national and international legal arrangement, effective implementation is also needed. Besides, partnership and cooperation in international level is inevitable.

Reference

United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000
Organized Crime Control Act, 2070
The Omnibus Crime Control and Safe Street Act, 1968

[57]Office of the Attorney General, *Study about the Analysis of Impact of law about Organized Crime*, (2074)

Acharya, MadhavPd, and Ganesh BdrBhattarai, *Criminology Penology* (Kathmandu: BhrikutiAcademic Publications, 2012)

Ahuja, Ram, *Criminology*, (Jaipur:Rawat Publications, 2011)

Allen, Michael J., *Textbook on Criminal Law* (6th edition), (New York : Oxford University Press, 2001

Bhattarai, Ananda Mohan, Transnational Organized Crime: Effective Preventive Measures in *Organized Crime : An Introduction* (Kathmandu : National Judicial Academy, 2011)

Conklin, John E., *Criminology*, (Fifth Edition) (USA :Allyn and Bacon, 1995)

Gandhirajan, C. K., *Organized Crime*, (New Delhi: A.P.H. Publishing Corporation, 2004)

Mallory, Stephen L., *Understanding Organized Crime* (Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers, 2007)

Organized Crime: An Introduction, (Kathmandu: National Judicial Academy, 2011)

Paranjape, N. V., *Criminology and Penology* (14th Edition), (Allahabad: Central Law Publications, 2009)

Qadri, S.M.A., *Ahmad Siddique's Criminology and Penology*, Sixth Edition, (Lucknow: Eastern Book Company, 2009)

Reckless, Walter C., *The Crime Problem*, Second Edition (New York: Appleton-Century- Crofts, 1955)

Regmi, Sanjib Raj, The concept of Organised Crime, International Practice and the Controlling Law in Nepal, *Sopan Monthly*, vol. 6, No. 138, (2015) 14 (Original in Nepali)

Reid, Sue Titus, *Crime and Criminology*, (eighth edition) (New York: Mc Graw Hill, 1997)

Siegel, Larry J., *Criminology,* (USA: Wadsworth / Thomson Learning, 2000)

Pradhananga, Rajit Bhakta and Balram Prasad Raut, Nepalese Experience of Organized Crime: an Appraisal, in *Nepal Law Review,* vol. 23, (Kathmandu: Nepal Law Campus, Faculty of Law, Tribhuvan University, 2011)

Organized Crime Issues:

Witness Protection in Nepalese Context

Mona Singh[φ]

1. Concept of Organized Crime

1.1 General Introduction and Definition of Organized Crime

Generally, organized crime is committed to achieve economic benefit. It is committed by three or more than three persons in group and the way of committing this crime is very sophisticated and it is very difficult to trace the people who have been involving in such type of crime. The boundary of this category of crime is not within the national territory, but it is more transnational crime rather than national crime. It is organized in one country or in one place and consequence occur in another country or in another place. Generally, we see the purpose of such type of crime is of multifaceted, it may be either to create terror in a state or to overthrow the government or to create political or economic instability in a state or in any region. Organized crime, in modern era, cannot be limited in any particular field. Most of the economic scandals and economic crime have direct relation with organized criminal group.

The objective of organized criminals is to rest exorbitant profits from the society by the possible means and the object is sought to be achieved by making available illegal goods and services to the consumers who may need and services, and in the number of other ways. Organized crime is thus the product of a self-perpetuating criminal conspiracy involving the ruthless exploitation social, political and economic institution of the society. [1]

There are various definitions related to organized crime and it is difficult to give a prticular specific definition of organized crime. So here for discussion some definitions have been mentioned which are as follows:

[φ]उपन्यायाधिवक्ता

[1]Siddique, A. (1999). *Criminology: problems and perspectives* (4th ed.). Lucknow: Eastern Book Co.

Organized Crime is "the highly structured association of people who bind together to make large profits through illegal means while utilising graft and corruption in the criminal justice arena to protect their activities from criminal prosecution." [2]

Donald Cressey has defined organized crime as "an organized crime is any crime committed by a person occupying, in an established division of labor, opposition designated for the commision of crime provided that such a division of labour also includes at least one position for corruptor, one position for corruptee and one position for enforcer" [3]

The American State of California has defined in its statute as "organized consists of two or more persons with the continuity of purpose, engage in one or more following activites: i) the supplying of illegal goods and services, eg: vice, loan sharking, ii) predatory crimes; eg: theft, assault."[4]

Actually, the term organized has not been defined by the *UN Conventions against Transnational Organized Crime.* But there is enumeration of the terms 'organized criminal group' as "a structured group of three or more persons existing for a period of time acting in concert with the aim of committing one or more serious crimes or offenses established in accordance with this convention, in order to obtain directly or indirectly a financial or other material benefit.

In Indian context, MN Singh defines organized crimes as, "Crime committed by career criminals on a continuing basis for pecuiaanry gain."[5]

In the context of Nepal, Organized Crime (Prevention Act) 2070 has preferred to describe the term "organized crime" rather than defining it. Section 2(g) of the act provides that organized crime shall be mean the crimes under Chapter 2. In Chapter 2, Section 3(1) of the act, it is provided that 'no one shall commit or cause to be committed organized crime'. Section 3(2) provides that, 'for the purpose of subsection (1), it shall be deemed that anyone has committed an orgaanized crime if

---

[2]Reid, S. T. (1997). *Crime and criminology* (8th ed.). New York: Holt, Rinehart and Wington.
[3]Voigt, L. (1994). *Criminology and Justice*. New York: McGraw Hill, p. 435
[4]*Ibid,* p. 434
[5]Gandhirajan, C.K. (2004). *Organized Crime*. New Delhi: APH Publishing Corporations, p. 5

he/she commits serious crime knowingly, for the benefit of a criminal group, on direction of organized group, on behalf of the criminal group, in collaboration of criminal group or becoming the founder member or member of criminal group."

From the above mentioned definitions, we can clearly draw out a distinct picture of organized crime and its nature. Organized crime is a category of transnational, national or local groupings of highly centralized enterprises run by criminals who intend to engage in illegal activity, most commonly for money and profit. Similarly, organized crimes are involved in a crime in a structural crime in order to make profits. It is the post modern concept of crime.

1. 2. Nature of Organized Crime

In 1997, EU developed a mere grid with 11 characteristics. Accordingly, there is organized crime if the criminal groups involved have at least six of the following characteristics of which 1, 3, 5 and 11 were considered mandatory:

- Collaboration of more than two people
- Each with their own appointed tasks
- For a prolonged or identified period of time and durability of the group
- Using some form of discipline and control
- Suspected of the commission of serious criminal offenses
- Operating on an international level
- Using violence or other means suitable for intimidation
- Using commercial or business-like structures
- Engaged in money laundering
- Exerting influence on politics, the media, public administration, judicial authorities, or the economy
- Motivated by the pursuit of profit and/or power

Owing to its ambiguity, organized has not become a full-fledged legal category. Due to the volatile nature of this offence, the victims and witnesses are in a vulnerable place, and to solve this predicament, it is necessary to enforce the required laws to ensure their protection.

1. 3. Origin and conceptual background of organized crime

Organized crimes are transnational, national, or local groupings of highly centralized enterprises run by criminals for the purpose of engaging in illegal activity, most commonly for monetary profit. Some criminal organizations, such as terrorist organizations, are politically motivated. Gangs may become "disciplined" enough to be considered "organized". An organized gang or criminal set can also be referred to as a mob. Criminal activity as a structured group is referred to as racketeering and such crime is commonly referred to as the work of the Mob. Mafia is a term used to describe a number of criminal organizations around the world.Today, crime is sometimes thought of as an urban phenomenon, but for most of human history it was the rural world that was crime-ridden. Pirates, highwaymen and bandits attacked trade routes and roads, at times severely disrupting commerce, raising costs, insurance rates and prices to the consumer. According to criminologist Paul Lunde, "Piracy and banditry were to the pre-industrial world what organized crime is to modern society."

1.4 Protection of Witness

1. 4. 1. Definition of Witness

When we hear the word “witness” we generally tend to think of a person who sees an event, typically a crime or accident, take place.

The term witness in its strict legal sense, means one who gives evidence in a cause before a court of law, but has also been defined as one who has knowledge of a fact or occurrence sufficient to testify with respect to it, and an eyewitness has been defined as one who testifies to what he (or she) has seen.

The Black’s Law Dictionary defines it as: “In the primary sense of the word, a witness is a person who has knowledge of an event. As the most direct mode of

acquiring knowledge of an event is by seeing it, 'witness' has acquired the sense of a person who is present at and observes a transaction."

Further, in India, The Witness Protection Scheme, 2018 defines 'witness' as: "'Witness' means any person, who possesses information or document about any crime regarded by the competent authority as being material to any Criminal proceedings and who has made a statement, or who has given or agreed or is required to give evidence in relation to such proceedings."

A witness is a person who can give a first-hand or factual account relevant to investigations and trials falling within the jurisdiction of the court. Such a person could be a victim or another person who has relevant information.

1.4.2. Need for protection of witness

Witness protection first came into prominence in the United States of America, in the 1970s, as a legally sanctioned procedure to be used in conjunction with a programme for dismantling Mafia-style criminal organizations.

It is a rule of law that no rights of the witness should be prejudiced by way of threats, intimidation or corruption therefore, to allow him to testify for or against the case which he had been a witness to with full liberty. In the words of Jeremy Bentham "Witnesses are eyes and ears of the Courts", hence, it becomes imperative on part of the State to provide adequate protection to the witness to ensure ideal working of the wheel of justice.

The ability to provide effective protection to witnesses, as well as assistance and protection to victims, is critically important to ensuring the successful investigation into and prosecution of organized criminal groups. The protection of witnesses is included in article 24 of the Organized Crime Convention. The purpose of this provision is to protect witnesses in criminal cases from potential retaliation or intimidation. These measures can include physical protection such as relocation, and allowing witnesses to testify in a manner that ensures the safety of the witnesses.

"Witness" or "participant": any person, irrespective of his or her legal status (informant, witness, judicial official, undercover agent or other), who is eligible,

under the legislation or policy of the country involved, to be considered for admission to a witness protection programme.

"Witness protection programme": a formally established covert programme subject to strict admission criteria that provides for the relocation and change of identity of witnesses whose lives are threatened by a criminal group because of their cooperation with law enforcement authorities.

Witnesses fall into three main categories:

- Justice collaborators (informants, other participants in the criminal conduct)
- Victim-witnesses
- Other types of witnesses (innocent bystanders, expert witnesses, and others)

Protection of both victim and witness is an essential need of the criminal justice system. Ignorance of this matter can lead to injustice. The term "protection" does not only entail physical protection, but also the individual's mental, social and psychological condition. The need for witness protection is periodical rather than just a one-time affair. The witnesses must be protected throughout the entire procedure of the court. In case of severe crimes, the witnesses may even require lifelong protection. The witness protection program must make sure that the human rights of the witnesses as well as the victims is protected at all costs, especially the right to privacy, right to information, etc. The provisions for witness include physical, family and habitation protection, financial support, medical support, social rehabilitation, counselling, facilitation in judicial process and other expenditure allowances. The witness protection program fulfills the goal of the criminal justice system and tends to move forward with a rights-based approach.

There are two approaches when it comes to witness protection:

a) Short Term Protection: In this approach, the identity of witness is protected. Along with this, they may even be kept in a safe house under witness protection if deemed necessary.

b) Long Term Protection: In this approach, there have been set formal legal provisions for their protection such as in-camera hearing. The contact between the witness and the offender is broken. The identity of the witness is protected. The testimony of the witness is recorded via video. The witnesses are protected from harassment as well during their cross examination.

1.4.3. Rights of the witnesses

There needs to be a certain sense of safety that need to be given by the state to the witness who comes forward to testify and it is the responsibility of the State to impart adequate protection to the witness. Some of the rights that a witness possesses are as follows:

(i) Right to secure waiting place while at Court proceedings;

(ii) Right to information of the status of the investigation and prosecution of the crime;

(iii) Right to be treated with compassion and dignity and respecting privacy;

(iv) Right to protection from harm and intimidation;

(v) Right to give evidence without revealing identity; and,

(vi) Right to a stay at a safe place and transportation.

It shall be mandatory for Investigating Officer/Court to inform each and every witness about the existence of "Witness Protection Scheme" and its salient features.

1.5. International Instruments and Mechanism to Protect Rights of Witnesses

1.5.1. International Provisions of Witness Protection

Witnesses are the foundation of well-functioning criminal justice systems as their cooperation with law enforcement and judicial authorities is essential to prosecuting crimes successfully. Protecting witnesses from intimidation or physical threats from crime suspects is therefore a requirement to uphold the rule of law.

1.5.1.1. United Nations Convention against Corruption, 2003

Article 32. Protection of witnesses, experts and victims

1. Each State Party shall take appropriate measures in accordance with its domestic legal system and within its means to provide effective protection from potential retaliation or intimidation for witnesses and experts who give testimony concerning offences established in accordance with this Convention and, as appropriate, for their relatives and other persons close to them.
2. The measures envisaged in paragraph 1 of this article may include, inter alia, without prejudice to the rights of the defendant, including the right to due process: (a) Establishing procedures for the physical protection of such persons, such as, to the extent necessary and feasible, relocating them and permitting, where appropriate, non-disclosure or limitations on the disclosure of information concerning the identity and whereabouts of such persons; (b) Providing evidentiary rules to permit witnesses and experts to give testimony in a manner that ensures the safety of such persons, such as permitting testimony to be given through the use of communications technology such as video or other adequate means.
3. States Parties shall consider entering into agreements or arrangements with other States for the relocation of persons referred to in paragraph 1 of this article. 26
4. The provisions of this article shall also apply to victims insofar as they are witnesses.
5. Each State Party shall, subject to its domestic law, enable the views and concerns of victims to be presented and considered at appropriate stages of criminal proceedings against offenders in a manner not prejudicial to the rights of the defence.

1.5.1.2. United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000

1. Each State Party shall take appropriate measures within its means to provide effective protection from potential retaliation or intimidation for

witnesses in criminal proceedings who give testimony concerning offences covered by this Convention and, as appropriate, for their relatives and other persons close to them.

2. The measures envisaged in paragraph 1 of this article may include, inter alia, without prejudice to the rights of the defendant, including the right to due process:

(a) Establishing procedures for the physical protection of such persons, such as, to the extent necessary and feasible, relocating them and permitting, where appropriate, non-disclosure or limitations on the disclosure of information concerning the identity and whereabouts of such persons;

(b) Providing evidentiary rules to permit witness testimony to be given in a manner that ensures the safety of the witness, such as permitting testimony to be given through the use of communications technology such as video links or other adequate means.

3. States Parties shall consider entering into agreements or arrangements with other States for the relocation of persons referred to in paragraph 1 of this article. 28

4. The provisions of this article shall also apply to victims insofar as they are witnesses.

1.5.1.3. Rome Statute of the International Criminal Court, 1998

Article 68 - Protection of the victims and witnesses and their participation in the proceedings:

a. The Court shall take appropriate measures to protect the safety, physical and psychological well-being, dignity and privacy of victims and witnesses. In so doing, the Court shall have regard to all relevant factors, including age, gender as defined in article 7, paragraph 3, and health, and the nature of the crime, in particular, but not limited to, where the crime involves sexual or gender violence or violence against children. The Prosecutor shall take such measures particularly during the investigation and prosecution of such crimes. These measures shall not

be prejudicial to or inconsistent with the rights of the accused and a fair and impartial trial.

b. As an exception to the principle of public hearings provided for in article 67, the Chambers of the Court may, to protect victims and witnesses or an accused, conduct any part of the proceedings in camera or allow the presentation of evidence by electronic or other special means. In particular, such measures shall be implemented in the case of a victim of sexual violence or a child who is a victim or a witness, unless otherwise ordered by the Court, having regard to all the circumstances, particularly the views of the victim or witness.

c. Where the personal interests of the victims are affected, the Court shall permit their views and concerns to be presented and considered at stages of the proceedings determined to be appropriate by the Court and in a manner, which is not prejudicial to or inconsistent with the rights of the accused and a fair and impartial trial. Such views and concerns may be presented by the legal representatives of the victims where the Court considers it appropriate, in accordance with the Rules of Procedure and Evidence.

d. The Victims and Witnesses Unit may advise the Prosecutor and the Court on appropriate protective measures, security arrangements, counselling and assistance as referred to in article 43, paragraph 6.

e. Where the disclosure of evidence or information pursuant to this Statute may lead to the grave endangerment of the security of a witness or his or her family, the Prosecutor may, for the purposes of any proceedings conducted prior to the commencement of the trial, withhold such evidence or information and instead submit a summary thereof. Such measures shall be exercised in a manner which is not prejudicial to or inconsistent with the rights of the accused and a fair and impartial trial.

f. A State may make an application for necessary measures to be taken in respect of the protection of its servants or agents and the protection of confidential or sensitive information.

1.5.1.4. Declaration of Basic Principles of Justice of Victim of Crime and Abuse of Power 1985

The Declaration of Basic Principles of Justice of Victims of Crime and Abuse of power 1985 is taken as optional one and binding for member countries. However, it has sensitized the right of crime victims for the world community. It is taken as a mandate and guidelines for member states of UN and different member countries have adopted and incorporated as per their need and capacity. On November 29, 1985 The General Assembly of United Nations adopted the declaration of "Basic Principles of Justice of Victims of Crime and Abuse of Power." This declaration, the first specially concerned with societal responses to the needs of victims, establishes standards take into account the variety in prevailing legal systems, social structures, and stages of economic development of the member states.[6]

This Declaration is the single international instrument provided for to protect rights of crime victims and abuse of power in international community. This Declaration aimed at to implement social, health, economical, educational and specific crime prevention policies to reduce victimization and encourage assistance to victims in distress. It also tends to promote community efforts and public participation in crime prevention.

This Declaration has recommended some basic rights of victims to be addressed properly by the member-states in their domestic legal instruments. This Declaration also further requests to the Secretary- General of UNO for monitoring its implementation. The rights provided for victims by this Declaration are as follows:

A. Victims of crime:

"Victims" means persons who, individually or collectively; have suffered harm, including physical or mental injury, emotional sufferings, economical losses or substantial impairment of their fundamental rights, through acts or omissions that are in violation of criminal law, including those proscribing abuse of power.[7]

---

[6] Sec. 1,No 1-17,*Declaration of Basic Principles of Justice of victims of crime and Abuse of Power*,1985
[7]Article 1, *UN Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985

A person may be considered a victim, under this declaration, regardless of whether the perpetrator and the victim. The term victim also includes, where appropriate, the immediate family of the direct victim in distress or to prevent victimization.[8]

B. Access to justice and fair treatment:

Victims should be treated with compassion and respect for their dignity. They are entitled to access to the mechanisms of justice and to prompt redress, as provided for by national legislation, for the harm that they have suffered.[9]

Judicial and administration mechanisms should be established and strengthened where necessary to enable victims to obtain redress through formal or informal procedures that are expeditious, fair, inexpensive and accessible. Victims should be informed of their rights in seeking redress through such mechanisms.[10]

The responsiveness of judicial and administrative processes to the needs of victims should be facilitated by:

- Informing victims of their role and scope, timing and progress of the proceedings and of disposition of their cases, especially where serious crimes are involved and where they have requested such information;[11]
- Allowing the views and concerns of victims to be presented and considered at appropriate stages of the proceedings where their personal interests are affected, without prejudice to the accused and consistent with the relevant national criminal justice system;[12]
- Providing proper assistance to victims throughout the legal process;[13]
- Taking measures to minimize inconvenience to victims, protect their privacy, when necessary, and ensure their safety, as well as that of their

[8] Article 2, *UN Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985
[9] Article, 4, *UN Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985
[10] Article, 5, *UN Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985
[11] Article, 6(a), *UN Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985
[12] Article, 6(b), *UN Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985
[13] Article, 6(c), *UN Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985

families and witnesses on their behalf, from intimidation and retaliation;[14]

- Avoiding unnecessary delay in the disposition of cases and the execution of orders or decrees granting awards to victims.[15]

Informal mechanisms for the resolution of disputes, including mediation, arbitration and customary justice or indigenous practices, should be utilized where appropriate to facilitate conciliation and redress for victims.[16]

C. Restitution:

Offenders or third parties responsible for their behaviour should, where appropriate, make fair restitution to victims, their families or dependants. Such restitution should include the return of the property or payment for the harm or loss suffered, reimbursement of expenses incurred as a result of the victimization, the provision of services and the restoration of rights.[17]

Governments should review their practices, regulations and laws to consider restitution as an available sentencing option in criminal cases, in addition to other criminal sanctions.[18]

Where public officials or other agents acting in an official or quasi-official capacity have violated national criminal laws, the victims should receive restitution from the State whose officials or agents were responsible for the harm inflicted. In cases where the Government under whose authority the victimizing act or omission occurred is no longer in existence, the State or Government successor in title should provide restitution to the victims.[19]

---

[14]Article, 6(d), *UN Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985
[15] Article, 6(e), *UN Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985
[16] Article 7, *UN Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985
[17] Article, 8, *UN Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985
[18]Ibid, Article, 9
[19] UN *Declaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985 Article, 11

D. Compensation:

When compensation is not fully available from the offender or other sources, State should endeavour to provide financial compensation to:[20]

- Victims who have sustained significant bodily injuries or impairment of physical or mental health as a result of serious crimes;
- The family, in particular dependants of persons who have died or become physically or mentally incapacitated as a result of such victimization.

The establishment, strengthening and expansion of national funds for compensation to victims should be encouraged. Where appropriate, other funds may also be established for this purpose, including in those cases where the State of which the victim is a national is not in a position to compensate the victim for the harm.[21]

E. Assistance:

Victims should receive the necessary material, medical, psychological and social assistance through governmental, voluntary, community-based and indigenous means.[22]

Victims should be informed of the availability of health and social services and other relevant assistance and be readily afforded access to them.[23]

Police, justice, health, social service and other personnel concerned should receive training to sensitize them to the needs of victims, and guideline to ensure proper and prompt aid.[24]

In providing services and assistance to victims, attention should be given to those who have special needs because of the nature of the harm inflicted or because of factors such as those mentioned in Paragraph 3 above.[25]

---

[20]Ibid, Article, 12
[21] Ibid, Article, 13
[22] Ibid, Article, 14
[23] Ibid, Article, 15
[24] Ibid, Article, 16
[25] Article 17, *UNDeclaration of Basic Principle of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power,* 1985

1.5.2. Witness protection program in various countries

1.5.2.1. Australia

In 1983, a royal commission highlighted the need in Australia for better use to be made of informers in the fight against organized crime and, accordingly, for lower-level players to be given an incentive to inform on organizers. At that time, arrangements for witness protection were a matter for individual police forces and approaches differed, with some placing emphasis on 24-hour protection and others preferring relocation of witnesses under new identities. In 1988, a joint parliamentary committee conducted a comprehensive inquiry into the issue of witness protection and its report2 led directly to the introduction at the Commonwealth level of the Witness Protection Act 1994 and the enactment of mirror legislation in several states and the Australian Capital Territory. The Act: (a) Establishes the National Witness Protection Program (NWPP) and sets threshold criteria for a person to be considered a witness eligible for inclusion in NWPP. A witness becomes a "participant" once accepted into the programme; (b) Vests the Australian Federal Police with the authority to govern the placement of witnesses under and their removal from NWPP, including the signing of memorandums of understanding, the creation of new identities and the restoration of former identities; (c) Mandates the establishment of a register of participants currently or previously under NWPP, which must contain information such as the person's name and new identity and details of offences of which the participant has been convicted; (d) Safeguards the integrity of Commonwealth identity documents (tax file numbers, passports) by providing that identity documents for participants in subnational witness protection programmes may not be issued unless complementary legislation and ministerial arrangements are in place in the state or territory relating to the issue of identity documents; (e) Provides mechanisms to ensure that participants do not use their new identity to evade civil or criminal liability and stipulates that witnesses may not be included in NWPP as a means of encouraging or rewarding them for giving evidence or making a statement; (f) Creates offences relating to the unlawful divulging of information about participants and creates offences for participants who disclose information related to NWPP.

1.5.2.2. Germany

Witness protection programmes have been in place in Germany since the mid-1980s. They were first used in Hamburg in connection with crimes related to motorcycle gangs. In the following years, they were systematically implemented by other German states and the Federal Criminal Police Office. In 1998, the Witness Protection Act was promulgated. The Act included provisions that regulated criminal proceedings, with a focus on: (a) Use of video technology for interviewing at-risk witnesses (especially children testifying as victims); (b) Improved possibilities for ensuring the confidentiality of personal data of witnesses at all stages of criminal proceedings; (c) Provision of legal assistance for victims and witnesses. Also in 1998, the Criminal Police Task Force developed a witness protection concept outlining for the first time the objectives and measures to be implemented by agencies involved in witness protection. That led to the issuance of general guidelines for the protection of at-risk witnesses by the federal and state ministries of the interior and justice. Until the adoption in 2001 of the Act to Harmonize the Protection of Witnesses at Risk, the guidelines served as the main basis for Germany's witness protection programme. In May 2003, the guidelines were aligned with the legal provisions of that act and now serve as the implementing provisions of the Act for all witness protection offices in Germany.

1.5.2.3. South Africa

Prior to the adoption of the 1996 National Crime Prevention Strategy, witness protection in South Africa was governed by section 185A of the Criminal Procedure Act of 1977. The relevant provisions were repressive in nature and were used during the apartheid regime as a means to coerce witnesses to give evidence. The 1996 strategy recognized witness protection as a key tool in securing evidence from vulnerable and intimidated witnesses in judicial proceedings and acknowledged that witness protection was, at the time, a weak link in the criminal justice system. 14 Good Practices for the Protection of Witnesses in Criminal Proceedings Involving Organized Crime. In 2000, Witness Protection Act 112 of 1998 was promulgated, replacing the old system. The new law: (a) Established the national Office for Witness Protection under the authority of the Minister of Justice and Constitutional Development. The Office is headed by a national director at the country level and

has branch offices in South Africa's nine provinces. Although legislative amendments have yet to be made, in 2001 the Office was provisionally reorganized as part of the National Prosecuting Authority and has since been known as the Witness Protection Unit; (b) Regulates the functions and duties of the Director, including the power to decide on admission to the programme. The Director's decision is based on the recommendations of the branch office head and the relevant officials from law enforcement agencies and the National Prosecuting Authority. The Director's decision to refuse an application or to discharge a person from protection may be reviewed by the Minister of Justice and Constitutional Development; (c) Defines the types of crimes for which witnesses may request protection, the procedure to be followed and the persons eligible to apply. The list of offences is not exclusive as the Director has the discretion to approve protection for a witness in respect of any other proceedings if satisfied that the safety of the witness warrants it; (d) Provides that civil proceedings pending against a protected witness may be suspended by a judge in chambers, under an ex parte application, to prevent disclosure of the identity or whereabouts of the witness or to achieve the objectives of the Act. The Office for Witness Protection is the address at which legal proceedings may be instituted with regard to such a witness; (e) Defines offences and severe penalties for any disclosure or publication of information regarding persons admitted to the programme or officials of the Office for Witness Protection so as to ensure the safety of protected witnesses and programme officials. The decision whether any information is to be disclosed lies with the Director, after consideration of representations and without prejudice to any other applicable law; (f) Provides that the Minister of Justice and Constitutional Development may enter into agreements with other countries or international organizations regulating the conditions and criteria for the relocation of foreign witnesses to South Africa and their admission to South Africa's witness protection programme. Any such relocation requires ministerial approval.

1.5.2.4. India

As per the provisions of the Victim Protection Scheme, 2018, the magnanimity of protective measures taken up by the competent authority shall

always be proportional to the threat faced by the witness for the given period of time. They may include but is not limited to the following:

- To ensure that the accused and the witness are not put up together during a trial or investigation
- Contacting the telephone company to allot the witness an unlisted telephone number;
- Giving adequate security to the witness in form of body protection, regular patrol and by use of security devices such as CCTV, fencing, security doors in his home;
- Change in identity of the witness and suppressing the original identity;
- Changing the residence of the witness to somewhere else;
- Providing a conveyance in a Government vehicle to and from the court on the date of hearing;
- To ensure the presence of an additional person at the time of recording statements of the witness;
- Holding of in-camera trials;
- Using specially designed courtrooms equipped with one way mirrors, separate passage for the accused and the witness along with options to modify the face or using voice change mechanisms through software, of the witness to suppress his identity;
- Giving timely financial aids for the subsistence of the witness from the Witness Protection Fund;
- Apart from the above protection measures, other miscellaneous measures may be taken up at the request of the witness;

Apart from the above protective measures, the witness may ask for himself any other measures by way of an application forwarded to the Competent Authority.

1.5.2.5. United States of America

Witness protection first came into prominence in the United States of America, in the 1970s, as a legally sanctioned procedure to be used in conjunction with a programme for dismantling Mafia-style criminal organizations. Until that time, the unwritten "code of silence" among members of the Mafia – known as omertà – held unchallenged sway, threatening death to anyone who broke ranks and cooperated with the police. Important witnesses could not be persuaded to testify for the state and key witnesses were lost to the concerted efforts of crime bosses targeted for prosecution. That early experience convinced the United States Department of Justice that a programme for the protection of witnesses had to be instituted.

In 1970, the Organized Crime Control Act empowered the United States Attorney General to provide for the security of witnesses who had agreed to testify truthfully in cases involving organized crime and other forms of serious crime. Under the Attorney General's authority, the Witness Security (WITSEC) Program of the United States ensures the physical security of at-risk witnesses predominantly through their resettlement to a new, undisclosed place of residence under a changed name and new identity details. In 1984, after more than a decade of operations, a number of shortcomings that the WITSEC Program had experienced were addressed by the Witness Security Reform Act. The issues dealt with under the Act are still considered to lie at the heart of all witness protection programmes, namely: (a) Strict admission criteria, including an assessment of the risks that relocated former criminals may pose to the public; (b) Creation of a fund to compensate victims of crimes committed by participants after their admission to the programme; (c) Signature of a memorandum of understanding outlining the witness's obligations upon admission to the programme; (d) Development of procedures to be followed in case the memorandum is breached by the participant; (e) Establishment of procedures for the disclosure of information regarding programme participants and penalties for the unauthorized disclosure of such information; (f) Protection of the rights of third parties, especially the honouring of the witness's debts and any non-relocated parent's custody or visitation rights. For a witness to qualify for the WITSEC Program, the case in question must be extremely significant, the witness's

testimony must be crucial to the success of the prosecution and there must be no alternative way of securing the witness's physical safety. There are also other conditions, such as the witness's psychological profile and ability to abide by the rules and restrictions imposed by the programme. Over the years, eligibility for coverage under the WITSEC Program has been extended from witnesses to Mafia-style crimes to include witnesses to other types of organized crime, such as those perpetrated by drug cartels, motorcycle gangs, prison gangs and violent street gangs.

1.5.2.6.Witness Protection in Nepal

The concept of witness protection is of recent origin in Nepalese legal system. Protection of witnesses has never been the first priority of the Nepalsese Criminal System. As a result of this, the faith of the public in the justice system had diminshed in quite a significant manner. The witnesses are reluctant to assist the court in its proceedings due to the lack of provisions regarding their protection. But in recent times, the introduction to crime victim in our constitution shows new promise in the area of witness protection.

Nepalese Provisions for Witness Protection

There is no law that specifically talks about witness protection in Nepal but there are some provisions mentioned in a scatterd form which can be summarized as follows:

a) Human Trafficking and Transportation (Control) Act, 2064

Reporting: (1) If anyone knows that the offence under Section 3 of this Act is being committed or may be committed, he/she may report to the nearest policeoffice.

(2) If the person who reports under Sub-section (1) puts written request to remain unnamed, the police office which registers the report should maintainhis/her confidentiality.

Rehabilitation Center :(1) Nepal government shall establish necessary rehabilitation centers for physical and mental treatment, social rehabilitation andfamily reconciliation of the victim.

Rehabilitation Fund :(1) Nepal government shall establish a rehabilitation fund for operation of the rehabilitation center.

Exemption from Punishment :If a person knows or there is reasonable ground to believe that he/she is being bought, sold or engaged in prostitution or taken for the same and he/she does not get help to get rid of from those acts or somebody creates obstacle or stops or takes into control or uses force, in such case, if he or she believes that it is impossible to get rid of from such control and on such faith the perpetrator happens to be killed or injured in the course of release, such person shall not be liable for any punishment notwithstanding anything in the prevailing law.

Compensation :

(1) A court shall issue order to provide compensation to the victim which shall not be less than half of the fine levied as punishment to the offender.

Confidentiality of the informant : The name and address of the informant and the details provided by the informant under Sub-Section (1) of Section 19 shall bekept confidential.

Security : If a person provides reasonable ground and requests the nearest police office for security against any type of retaliation for reporting to the police underSection 5 or providing statement on court or remaining as a witness, that police office should provide any or all of the following protection measures to him/her:

(a) To provide security during traveling in course of attending case proceeding in the court,

(b) To keep or cause to keep under police protection for a certain period,

(c) To keep at rehabilitation center.

In camera court proceedings : (1) Court proceeding and hearing of an offence under this Act shall be conducted in In-Camera.(2) Only parties to the proceeding, their attorneys or other non-parties permitted by the court may enter to the court during the proceeding and hearing.

Evidence Act, 2031

Section 51 of this act has laid down the following provision:

Court to forbid to ask unreasonable question with the witness: The court shall forbid to ask any question which could unnecessarily insult or annoy the witness.

The National Criminal Procedure Code, 2017

Section 109 of this act has laid down the following provision

Witness may be examined through video conference: (1) If it is not possible to produce before the court a witness required to be examined pursuant to this Chapter because of the witness being physically infirm or a child or for security reason, the concerned party may, setting out that matter, make a petition to the court for the examination of such witness through video conference. (2) If the court makes an order for the examination of any specific witness through video conference, the witness shall be examined accordingly. (3) If a petition referred to in sub-section (1) is made and the reason set forth therein seems to be reasonable or the court makes an order pursuant to sub-section (2), the court may, notwithstanding anything contained elsewhere in this Act, examine such witness through video conference. (4) In making video conference pursuant to sub-section (3), the concerned party to the case may, with the permission of the 120 court, appear before such conference room and examine, crossexamine or re-examine the witness. (5) In examining a witness pursuant to sub-section (3), arrangement shall be made to record the matters expressed by such witness, and the court shall maintain records of the video conference. (6) The record of examination of a witness through video conference shall be maintained in the form referred to in Schedule40.

Similarly, in section 113, 114, 183 and 184, the following provision has been stated.

Daily and travel allowance and security to be provided to witness: (1) The concerned police office shall provide witnesses, who appear before the court, on behalf of the Government of Nepal, in any case related to any offence under Schedule-1 or Schedule-2, with such daily and travel allowance as is receivable by the

nongazetted first class government employee, and expert witnesses with such daily and travel allowance as is receivable by the gazetted third class government employee under the law in force. (2) If any government employee appears before the court as a witness or expert, the office where the employee is serving shall provide him or her with the daily and travel allowance receivable by such employee under the law in force. (3) The Government of Nepal shall make necessary arrangement for the security of a witness referred to in sub-section (1).

To protect witness or victim: (1) If any person who is a witness in any case related to any offence under Schedule-1 or Schedule-2 thinks that there is a threat to his or her security while appearing before the court or after making deposition in the court, he or she 123 may make a petition, setting out the reason for the same, to the court for making security arrangement. (2) If a request referred to in sub-section (1) is made, the court may order the concerned body to make arrangement for the security of such witness. (3) If an order is made by the court pursuant to sub-section (2), it shall be the duty of such body to make arrangement for such security. (4) No question shall be raised in any court about any measure followed pursuant to the order made by the court for the protection of witness pursuant to this Section. (5) The police shall provide security to the victim of any particular offence or witness of any case if information is obtained that such person is under undue coercion, threat or having adverse impact on the security of his or her body from the opponent as being the witness thereof.

Identity of victim or witness may be kept secret: (1) Notwithstanding anything contained elsewhere in this Act, if the investigation authority thinks that the disclosure of the identity of a person who is a victim or witness of any particular offence may be prejudicial to the social prestige or honor of such person or witness or may result in undue fear, terror or fright by the accused or other party or be prejudicial to his or her body or life, the authority may make a request to the court, through the government attorney, that the name, surname, address of such person or witness or the name of his or her father or any other description which may disclose his or her identity be kept secret. (2) If a request is made pursuant to sub-section (1), the court may order that the name, surname and address of such victim or witness and his or her father's name or his or her identity be kept secret. (3) In

disclosing the name, surname, address of the person or his or her father's name having been kept secret pursuant to subsection (1) at the time of hearing of the concerned case or publishing details pertaining thereto, such disclosure shall be made under fake 189 name, surname, address or father's name, pursuant to the order of the court.

Deposition, document or deed made or executed before investigating authority may be recorded in audio-visual means: (1) Notwithstanding anything contained elsewhere in this Act, the investigating authority may, in the following circumstance, record, or cause to be recorded, the deposition, document or deed of a victim of an offence, informant or witness through any audio-visual means, in the presence of the government attorney: (a) If the investigating authority has a reasonable reason to believe that the accused may, by way of putting undue influence on, or showing fear, terror, intimidation or threat to the victim of an offence, the informant or any witness, prevent such victim, informant or witness from appearing before the court or compel him or her to make statement or deposition contrary to the statement or document which he or she has made or executed before the investigating authority, in spite of his or her appearance in the court, (b) If such person, informant or witness is, owing to physical infirmity or being a child, not able to appear before the police office or government attorney office, (c) If any thing to be submitted to the court as evidence cannot be taken to the court from the place where that thing is situated. 190 (2) The court may admit in evidence the audio-video means recorded pursuant to sub-section (1).

Organized Crime Prevention Act, 2070

The preamble of this act states that it is expedient to make the provision on the prevention of transnational organized crime to protect the life, bodily integrity and property, to maintain law and order, to investigate such crime by applying special technique, to protect victim and witness from organized crime and to make other necessary legal provision on that issue.

Under section 6, the following provisions have been stated:

Obstruction to judicial proceeding is prohibited: (1) No one shall obstruct judicial proceeding of organized crime creating any kinds of obstruction in the process of it.

(2)For the purpose of Subsection (1) following action of a person shall be taken as obstruction to justice: -

a. The use of threats, assault or attack or intimidation, offering or giving of an undue advantage to induce false testimony or to interfere in the giving of false testimony from witness, complainer or plaintiff or the production of false evidence in a proceeding in relation to the commission of offences.

b. Obstructing the witness to attend the court for statement or obstructing in the collection or presentation of evidence in the proceeding of the case or

c. Obstructing the judicial or law enforcement authority to accomplish designated duties and responsibilities by threat, attack, assault or intimidation, or undue benefit.

The following special provisions have been listed under Chapter 6.

33. **Video conference may be used to produce alleged person in the court**: If it is impossible to produce alleged person in the court due to security reason in such case alleged person may be produced in the court via video conferencing.

(2) Investigation authority or police office shall have to submitt the application disclosing the reason behind it in the court if the situation is occurred in accordance with Subsection (1).

(3) If the application is received in accordance with Subsection (2) court may issue the order to produce the alleged person through videoconferencing by considering the situation, location and other neccessary issues of alleged person and court may also specify the terms and conditions to be adopted by investigation authority and police in the time of videoconferencing.

34. **Videoconferencing or site visiter may be used:** If it is necessary to examine intelligence, complainer or wittness in the case of organized crime it may be examined via videoconferencing or site visitor or statement is taken in the absence of alleged offender or their voice may be recorded or changed or transformed in equipement or it may be examined in the place other than the premises of court.

35. **Statement or examination may be taken in fictitious or code name**: (1) In case of the intelligence, complainer or wittness desires to make statement without mentioning their name or in imaginary or code name court shall have to take statement in such imaginary or code name without mentioning the real name of such person.

(2) If statement or examination in accordance with Subsection (1) is taken same name shall have to be mentioned in file, order or verdict.

36**. Special provision on cross questions**: (1) Notwithstanding anything is written in laws in force alleged offender cannot cross question inteligence, complainer or any wittness of organized crime.

(2) Notwithstanding anything is written in Subsection (1) if court has given permission alleged offender to make cross questions with intelligence, complainer or any wittness the legal practitioner representing alleged offender may make cross examination through videoconferencing or in the situation that alleged offender could not see or identify or hear the expression or statement of inteligence, complainer or any wittness.

(3) Legal practitioner taking cross examination in accordance with Subsection (2) shall not have to express the name, surname, address including identification information or symbol of intelligence, complainer or wittness with alleged offender.

(4) The cross examination made by legal practioner in accordance with Subsection (2) shall be deemed as if it is taken by alleged offender.

(5) Legal practitioner taking cross examination in accordance with Subsection (2) shall have to take oath with judge in accridited format promising not

to reveal the name, surname and address or three generation information or symbol with alleged offender or other in written form.

(6) Legal practitioner on behalf of alleged offender cannot make inquiry or cross examination with intelligence, complainer or any wittness without taking oath in accordance with Subsection (5).

(7) The court or staff involving in cross examination in accordance with this Section shall also have to take oath in written format not to disclose the information mentioned in Subsection (5).

Section 42 states, **"Close bench hearing and prosecution may be adopted":** (1) The hearing and prosectuion of specific organized crime case shall be conducted in close bench in case of the order received from court if so is deemed necessary by court or if application is received for the prosectuion and hearing of the case in close bench.

(2) Plaintiff, defendent, legal practioner and other person alllowed by the court shall only enter in the close bench for prosecution and hearing in accordance with Subsection (1).

Under section 44, it states, "Discloser of information shalll be punished: The person shall get the punishment upto five years imprisionment and the fine upto five hundred thousand rupees if that person discloses the information of intelligence person, complainer or wittness or records against the provision of Section 53.

Under section 53, it states, "**Provision on the protection of informer, complainer and wittness**": (1) In case of a person who tipped off, complained or informed about organized crime has requested to keep the idenity confidential competent entity shall keep the name, address or identity of this person confidential notwithstanding anything is written in laws in force.

(2) Wittness of the case of organized crime may request court or police for the security arrangemtn of the wittness or its family with due reason if the security problem is deemed to witnness or its fmaily member after the wittness examination or presence to the court .

(3) If the application in accordance with Subsection (2) is received to the court it may issue the order to competent authority for security arrangement or if the application is received to the police it shall have to provide the security arrangement to such person or member.

(4) Any imaginary or code name shall have to assign for the name, address or identification information of complainer or wittness or their family member in accordance with this Section and information and record of case shall be confidential or the information of wittness shall be removed from the record of case and remaining information only be published if so is deemed necessary by the court.

(5) In case of the court has deemed necessary for the protection of complainer or wittness or their family member in accrdance with this Section court may issue the order to disclose only the information without the information of wittness or the records of case may be ordered for confidentiality.

(6) No question shall be raised in the issues and arrangements adopted for the protection of complainer, informrer or wittness in accordance with this section.

There are many other acts that have mentioned the provisions for witness protection. The Enforced Disappearances Enquiry, Truth andReconciliation Commission Act, 2071 (2014)has incorporated provisions of identity protection, security during testimony of the witness, and protection of privacy of witnesses.

Similarly the District Court Regulations 2075 has laid out provisions of continuous hearing wherein the threats imposed upon both victim and the witness are taken into account.

Judicial Attitude towards Witness Protection

Supreme Court plays vital role in the development of criminal law. Legal principle laid down by the Supreme Court shall be binding in the government of Nepal, all offices and courts.

I) Adv. Devi Pokharel et al v. Office of Prime Minister and Council of Minister (2070, Pg.20) : In this case, the Supreme Court of Nepal gave directives for the compulsory presence of witness and their protection and privacy. The Supreme

Court also ordered the prosecution and the investigation officers to be in constant contact with the witness.

II) Uma Tamang et al v. Government of Nepal (2070. Vol:11, Dn No: 9078, Pg. 1366): In this case, the Supreme Court of Nepal gave directives for the fast compensation and immediate access to justice for the victim through differentiated case management system.

2. Findings

This study is mainly focused on the application of witness protection especially in cases of organized crime, in the Nepalese criminal justice system. There is no doubt that some of the fundamental principles of witness protection are recognized. Constitution itself is the major guidance in this regard. But there are so many laws which are incompatible with the constitutional provision as well as the international norms and standards of witness protection. Analyzing the international and legal provision as well as case studies, in Nepal the condition of witness protection is far from a satisfaction to meet the standards set forth by international legal instruments. On the way of present study followings are the major findings.

- The study of the existing legal provisions which are applicable in the criminal proceedings shows that there are so many laws and provisions which are inconsistent and incompatible with the international standards of witness protection.
- Various elements prescribed by the international instrument laws which are related to witness protection are not incorporated in our constitution. For instance, the provisions required to ensure the physical protection of the witness are still not fully in action in the legal documents of our country.
- There is a lacking of special legal arrangements and effective mechanism to ensure the safety of the witnesses, such as permitting testimony to be given through the use of communications technology such as video links, due to lack of resources.

- Instead of offering protection, facilities and concessions for the witnesses, they are agonized by unnecessary questions, torturous court proceedings and geographical adversity. Thus, the State witnesses and victims cannot be located in times of need.
- Though there is a provision in District Court Rules, 1995 allowing the victim or witness to testify before the court in the absence of defendant, by his legal counsel, if there is imminent threat or pressure from the accused, this arrangemnt has been barely implemented.
- Though in camera hearings are being launched in cases where women and children are parties, the physical set up and psychological environment inside resembles to open hearing.
- There are no provisions of identity protection, relocation for the threatened witnesses in our current existing legal provisions regarding organized crime.

3. Conclusion

"Witness" is any person who according to Law on Criminal Procedure, has the role of witness, and possesses information for the committing of the crime, the perpetrator, and other relevant circumstances, i.e. data and information relevant for the criminal procedure which are necessary and crucial for proving the criminal act, by which revealing the life, health, freedom, physical integrity or property of bigger amount of the witness are exposed to danger.

Victims and witnesses may be reluctant to give information and evidence because of perceived or actual intimidation or threats against themselves or members of their family. This concern may be exacerbated where people who come into contact with the criminal justice system are particularly vulnerable, especially in the cases of organized crime.

Witness protection is an important mechanism in criminal justice proceedings that can help States to bring criminals to justice, especially in cases of organized crime and terrorism.

In order to strengthen their capacity to more effectively prosecute the perpetrators of organized crime, many countries have established and use witness protection measures in order to ensure that critical testimony is available as part of related criminal proceedings. Witness protection covers a range of possible measures, including the concealment of a witnesses' identity or those of his/her family, the use of video-conferencing during the trial, anonymous testimony, physical protection and others. Where necessary, full-fledged witness protection programmes may also include the physical relocation of a witness, the change of their identity as well as their socio- economic reintegration into a new life.

In the preceding chapters of the present study, an attempt has been made to highlight the salient issues pertaining to protection of witnesses. After an analysis of the foregoing chapters, it is submitted that there is an urgent need to enact a law for the safety, protection and welfare of witnesses appearing in criminal cases of grave nature. This is necessary to ensure the participation of witnesses in the legal process without any fear of intimidation or harassment. In other words, the law on witness protection is necessary for an effective criminal justice system. Such a law will help to curb the malady of witnesses turning hostile due to external interferences in the criminal proceedings. The accused that are powerful and influential will be deterred by the law from influencing, pressurising, intimidating or harassing the witnesses. Witnesses will feel safer and secure to depose against such accused. It will help prevent unmerited acquittal of accused persons due to unavailability of witnesses. Consequently, conviction rate will improve and the credibility of criminal justice system will be strengthened.

4. Suggestions

The researcher has proposed the following suggestions, which may be helpful in curbing the problem of intimidation and harassment of witnesses and creating an institutional framework for the law on witness protection:

- The legislature should enact a comprehensive law on witness protection to protect the safety and welfare of witnesses in criminal trials relating to grave offences. Besides, cases involving serious offences, the benefit

of such law should be extended to cases, where the accused is a person with money power, muscle power or political power. It is suggested that through such law, the Government should establish a witness protection programme as soon as possible to protect the safety and welfare of witnesses in criminal trials relating to grave offences.

- The legislation on witness protection should specify the authority responsible for the maintenance and supervision of the Witness Protection Programme, criteria for admission of witnesses, procedure to be followed for the purpose of relocation and identity of witnesses and confidentiality of the programme's operation.
- The criteria for providing protection to a witness may include the seriousness of the offence to which the statement of the witness relates, the nature and significance of the statement of the witness, the nature of the alleged threat to the security of witness, alternative methods of protecting a witness available, the suitability of the witness for inclusion in the programme as well as the cost of maintaining the witness in the protection programme.
- As far as protection at the stage of trial is concerned, the witness shall file an application before the competent court. The court, on the basis of criteria given in the legislation, shall decide, whether a witness requires protection or not.Besides identity protection and the physical protection, law must provide for special protection measures under exceptional circumstances. Such measures may include change of identity of witness and relocation to a new place. However, these measures may result in dramatic and serious changes in the life of protected person, as may have to severe ties with his relatives and friends. He may have to quit his employment or business. Therefore, these should be resorted to only if other measures fail to protect the witness concerned. In case such measures are applied, the witness should also be provided financial assistance for his survival at a new place. He should be given assistance in finding a new employment at

such place. Again, these measures should be adopted only, if they are suitable to the witness concerned.

- In the criminal cases, where witnesses do not face life threatening risks, but are exposed to verbal threats, intimidation or harassment at the hands of accused, during the court proceedings, the court should be given powers by the law to grant temporary protection to such witnesses. Such measures may include a separate waiting room for witnesses (to avoid direct confrontation with the accused), police to escort the witness to and from the court premises, as well as secure transportation facility.
- Video conferencing may be used to record the testimony of threatened witnesses as it reduces the chances of intimidation of vulnerable witnesses in the courtroom. Through this method, testimony of a witness present at a far-off place is also possible. If a witness is granted anonymity by the court, the image of his face may be distorted on the screen. This will enable the accused to hear the voice of the witness without seeing his face. By using this method, a witness may avoid direct confrontation with the accused while giving his testimony and would feel more comfortable and will be able to give answers without any fear or pressure.

Bibliography

Constitution

I. *Constitution of Nepal (2015)*

Code and Acts

I. *Evidence Act, 2031*

II. *Organized Crime Control Act, 2070*

III. *Human Trafficking and Transportation (Control) Act, 2064*

IV. *Muluki Criminal Procedural Code, 2074*

Books

I. Gandhirajan, C.K. (2004). Organized Crime. New Delhi: APH Publishing Corporations

II. Reid, S. T. (1997). Crime and criminology (8th ed.). New York: Holt, Rinehart and Wington

III. Siddique, A. (1999). Criminology: problems and perspectives (4th ed.). Lucknow: Eastern Book Co.

IV. Voigt, L. (1994). Criminology and Justice. New York: McGraw Hill

संगठित अपराध र लागू औषध

प्रकाश गौतम.[*]

परिचय

समाजको उत्पत्ति संगसंगै अपराधको उत्पत्ति समेत भएको पाइन्छ । समाजमा रहेका विभिन्न अपराधिक मनोवृत्ति भएका व्यक्तिहरू रहने र निजहरूले विभिन्न अपराधिक क्रियाकलापहरू सन्चालन गरी समाजमा असुरक्षाको स्थिति सिर्जना गरी समाजलाई नै अस्तव्यस्त बनाउने कार्यहरू गर्दछन् । आधुनिक युग प्रविधिको युग भएकाले समाजमा रहने व्यक्तिहरूले समेत प्रविधिको अत्यधिक प्रयोग गर्ने गर्दछन् तर समाजमा रहेको अपराधिक मनोवृत्ति भएका मानिसले यस्ता प्रविधिको सहि सदुपयोग नगरी अपराधिक क्रियाकलापमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । जसबाट अपराधलाई अन्तर्राष्ट्रियकरण गर्न सहज भएको तथा एक देशमा बसी अर्को देशमा आपराधिक क्रियाकलापहरू सन्चालन गर्न समेत सहज बनाइदिएको छ । वर्तमान विश्वमा लागू औषधको अवैध कारोबार, तस्करीजन्य कार्यहरू, मानव बेचविखन, आतंकवाद, मानव अपहरण तथा शरीर बन्धक गरी फिरौती आसुली, अवैध रुपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको शुद्धिकरण (Money laundering), नक्कली मुद्राको प्रचलन, बैंक तथा वित्तीय कारोबारमा धोखा, भ्रष्टाचार जस्ता अपराधहरू बढ्दो रुपमा देखिनुका साथै यस्ता अपराधहरू सामान्यतया अन्तर्देशिय (Transnational) एवं संगठित (Organized) रुपमा गर्ने गरेको पाइन्छ ।[१]

संगठित अपराधको अवधारणा अपराधिक षडयन्त्रबाट आएको पाइन्छ । संगठित अपराधको सुरुवात ईटलीको सिसिली शहरको एक पारिवारिक समूहबाट भएको मानिन्छ । जस्ले आफूलाई La Cosa Nostra भनी नामाकरण गरेको थियो जस्लाई माफियाको नामले पनि चिनिन्थ्यो ।[२] यिनीहरू संगठित र व्यवस्थित भएका कारणले खुल्ला रुपमा अपराध गर्ने गर्दथे । यिनीहरूले विस्तारै विश्वका विभिन्न स्थानमा आफ्नो अपराधको जालोलाई विस्तार गर्दै लगे भने अन्य कतिपयले यिनीहरूको अनुसरण गरी संगठित भई विभिन्न नामबाट अपराधिक कृयाकलापहरू सन्चालन गर्न थालेको पाइन्छ । यसरी विभिन्न देशका विभिन्न स्थानमा अवैध रुपमा गठन गरिएका यस्ता समूहले लगातार रुपमा विभिन्न प्रकारका अपराधिक कृयाकलापहरू

---

[*] उपन्यायाधिवक्ता

[१] डा. कुन्साङ लामा, संगठित अपराधको अवधारणा र नेपालमा संगठित अपराध सम्वन्धि कानून कार्यान्वयनको अवस्था, नेपालका सरकारी वकीलहरुको दोस्रो राष्ट्रिय सम्मेलन,२०७५; सम्मेलन विशेषांक, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, नेपाल, पृष्ठ १८७

[२] न्यायिक आवाज, न्याय र कानून सम्वन्धि समसामयिक दृष्टिकोणहरु, अंक २, न्यायपालिका अधिकृत समाज, काठमाण्डौ, पृष्ठ ३९०

घटाउन थालेको पाइन्छ । यस्ता समूहले विभिन्न देशहरूमा आफ्ना कृयकलापहरू विस्तार गरी ती देशहरूलाई गम्भीर चुनौती दिईरहेको पाइन्छ । अर्थात् यस्ता संगठित रुपमा गरिने गैरकानूनी क्रियाकलापहरू अन्तर्देशिय रुपमा हुन थालेको पाइन्छ जुन विश्व समुदायको लागि ठूलो चुनौतिको रुपमा रहेको छ । संगठित अपराध आफैमा छुट्टै अपराध नभई अन्य सम्बद्ध अपराधहरूसंग सम्बन्धित हुन्छ, केबल यो अपराधमा परम्परागत अपराधको शैलीभन्दा फरक तरिकाबाट अपराधिक कृयाकलापहरू सन्चालन गरिएको हुन्छ ।

संगठित अपराधिक समूहहरूद्वारा गरिने विभिन्न प्रकारका अपराधिक क्रियाकलापहरू मध्ये लागू औषधको उत्पादन, बिक्री वितरण तथा निकासी पैठारी गर्ने कार्य पनि प्रमुख गैरकानूनी कार्यको रुपमा रहेको छ । यस्ता संगठित समूहले एक देशमा लागऔषधको उत्पादन गरी अर्को देशमा लगि विक्री वितरण गरी आर्थिक लाभ आर्जन गर्ने गर्दछन् । अफगानिस्तान, मेक्सिको लगायतका राज्यहरमा अत्यधिक रुपमा गैरकानूनी रुपले लागू औषधहरूको उत्पान गरी अमेरिका सम्म पुऱ्याई विक्री वितरण गर्ने गरेको र सोबाट प्राप्त गरेको रकम आतंकवादी क्रियाकलापहरूमा समेत लगाउने गरेको पाइएको छ । संगठित अपराधबाट नेपाल पनि अछुतो रहन सकेको छैन । विभिन्न समूहद्वारा गरिने लागू औषध कारोबारको Transit point को रुपमा नेपाल रहेको छ । संगठित रुपमा लागू औषधको कारोबार गर्नेहरूले कुनै पनि देशको प्रहरी प्रशासन, राजनैतिक व्यक्तित्वहरूलाई समेत प्रभावित पारी वा निजहरूलाई समेत आर्थिक फाइदा प्रदान गरी आफूले भने बमोजिमका कृयाकलापहरू सन्चालन गर्ने गरेको समेत पाइन्छ । यस्ता समूहहरूले गैरकानूनी आर्थिक लाभ प्राप्त गरी अन्ततः राज्यसत्तामा नै कब्जा गरी निजहरूको चाहनामा सरकारहरू बन्ने र गिराउने सम्मका कार्यहरू गर्ने गराउने गर्दछन् । यस्ता राज्यसत्तामा नै कब्जा गरी आफ्नो चाहना बमोजिमको सरकार बनाउने कार्यहरू मेक्सिको, कोलम्बिया लगायतका देशहरूमा गरिरहेको पाइन्छ भने कुनै राज्यहरूमा विभिन्न गैरकानूनी क्रियाकलापहरू मार्फत देशमा अस्थिरता सिर्जना गर्ने गरेको समेत पाइन्छ ।

नेपालमा पनि संगठित रुपमा विभिन्न प्रकारका अपराधहरू गरिदै आएको थियो । विशेषतः नेपाललमा संगठित रुपमा नभई अपराधिक समूहहरूको निर्माण गरी विभिन्न प्रकारका आपराधिक क्रियाकलापहरू गर्दै आएका छन् । नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका संगठित अपराधिक समूहहरूले पनि विभिन्न अपराधहरू गर्दै आएका थिए तर संगठित रुपमा गरिने अपराधिक क्रियाकलापहरूलाई कानूनी दायरामा ल्याउन सकिएको थिएन । नेपालले United Nations Transnational Organize Crime, 2000 को पक्ष राष्ट्रको रुपमा ११ डिसेम्वर २००२ मा हस्ताक्षर गरेपश्चात् महासन्धिमा रहेको पक्ष राष्ट्रको दायित्व अन्तर्गत संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० निर्माण गरी कार्यान्वयनमा आएको छ । प्रस्तुत कार्यपत्रमा संगठित अपराध तथा लागूऔषध कारोबारको अवधारण र परिभाषा एवं लागू औषधमा संगठित अपराधको अन्तरसम्वन्धका वारेमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

संगठित अपराधको परिभाषा

संगठित अपराधको परिभाषा यहि नै हो भनी एकीनसाथ गर्न सकिएको छैन र गर्न सकिने अवस्थामा पनि रहेको छैन । यसरी स्पष्ट रुपमा परिभाषा गर्न नसकिनुमा बढ्दो प्रविधिको प्रयोग, संगठित अपराधको प्रवृत्ति आदि प्रमुख कारण रहेको पाइन्छ । विधिशास्त्री **Donald Casey** का अनुसार "An organized crime is a crime committed by a person occupying in an established division of labour, a position designed for the commission of crimes providing that is such division lablur at least one position for a corrupter, one position for a corruptee and one position for an enforcer." भनी परिभाषा गरेका छन् । यस अपराधको जोड अपराधभन्दा पनि अपराध घटाउनका लागि बनेको संगठनात्मक पक्षसंग छ, जसमा अपराध गर्नका लागि कम्तिमा पनि तीन जना व्यक्तिहरू हुन्छन् र श्रमको स्पष्ट विभाजन हुन्छ ।[३] अमेरिकामा सन् १९७० मा अमेरिकी न्याय विभागले गरेको परिभाषा अनुसार संगठित अपराध भन्नाले "All illegal activites engaged in by members of criminal syndicates operative throughout the US and all illegal activities engaged in by known associates and confederates of such members". यस परिभाषाले अपराधिक संगठन भन्दा पनि त्यस्तो संगठनबाट सन्चालन हुने अपराधिक कार्यलाई महत्व दिएको छ ।[4] United Nations Transnational Organize Crime, 2000 ले संगठित अपराधको परिभाषा नगरी संगठित अपराधिक समूहको परिभाषा गरेको पाइन्छ । जस अनुसार "Organized criminal group" shall mean a structured group of three or more persons, existing for a period of time and acting in concert with the aim of committing one or more serious crimes or offences established in accordance with in convention, in order to obtain, directly or indirectly, a financial or other material benefit"[५] भनी परिभाषित गरेको पाइन्छ । यसबाट संगठित अपराधिक समूह भन्नाले तीन वा तीन भन्दा बढी व्यक्तिहरू सम्लग्न रहेको, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा अर्थिक एवं अन्य भौतिक लाभ लिनका लागि एक वा एक भन्दा बढी गम्भीर प्रकृतिका अपराधमा सम्लग्न रहेको अपराधिक समूह भनी परिभाषित गरिएको छ ।

---

[३] डा. आनन्द मोहन भटराई, अन्तरदेशीय संगठित अपराधः प्रभावकारी प्रतिरोधात्मक उपायहरु, संगठित अपराधः एक परिचय, स्रोत सामग्री, राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान नेपाल, पृष्ठ ८

[४] ऐ.

[५] UN Convention on Transnational Organized Crime, 2000, Art. 2

यस्तै अर्न्तराष्ट्रिय प्रहरी संगठन, इन्टरपोलले सन् १९९८ मा गरेको संगठित अपराधको परिभाषा अनुसार "संगठित अपराध भन्नाले राष्ट्रिय सीमाको वास्ता नगरी आर्थिक लाभ प्राप्त गर्ने उद्देश्यले निरन्तर रुपमा गैरकानूनी कार्यमा सम्लग्न रहदै आएको कुनै संगठन वा व्यक्तिहरूको समूह भन्ने बुझिन्छ ।" यसरी अपराधिक संगठित समूहहरूले आफ्नो शक्ति, पैसा, हत्या, आतंकको भरमा एउटा अनुशासित संगठित संस्थाका रुपमा गर्ने तस्करी, जुवा, वेश्यावृत्ति, लागू औषधको कारोबार, बैंकिङ धोका, मुद्राको अपचलन लगायतका अपराधजन्य कार्यहरूलाई नै संगठित अपराध भनिन्छ ।"[६]

नेपालमा संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० को दफा २(घ) मा अपराधिक समूहको परिभाषा गरिएको छ । जस अनुसार अपराधिक समूह भन्नाले प्रत्यक्ष वा परोक्ष रुपमा परिच्छेद २ मा उल्लेखित संगठित अपराध गर्ने उद्देश्यले नेपालभित्र वा नेपाल बाहिर रहे भएको संगठित वा असंगठित तीन वा तीन भन्दा वढी व्यक्तिहरूको समूह सम्झनु पर्दछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उक्त व्यवस्थाले संगठित अपराध हुनको लागि न्युनतम ३ जना वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरूको सम्लग्नता अनिवार्यता रहेको देखिन्छ जुन महासन्धि अनुरुप नै रहेको छ भने महासन्धिले केबल संगठित अपराधिक समूहलाई मात्र संगठित अपराधको परिभाषा भित्र राखेकोमा नेपालको प्रचलित संगठित अपराध सम्बन्धि कानूनले असंगठित व्यक्तिहरूको सम्लग्नतालाई पनि संगठित अपराधको परिभाषा भित्र राखेकोले सो व्यवस्था महासन्धि विपरित रहेहो पाइन्छ ।

उपरोक्त आधारमा संगठित अपराधमा को मानिस सम्लग्न छन् ? भन्दा पनि आपराधिक कार्य गर्ने विधि के हो ? भन्ने पक्षमा केन्द्रित रहेको हुँदा अनुसन्धानकर्ता र विश्लेषकहरूलाई संगठित अपराधको परिधिको आंकलन गर्न गाह्रो हुने गर्दछ । यस्तैगरी विभिन्न अन्तर्देशिय आपराधिक संगठनहरू मूख्यतः बहुराष्ट्रिय संगठनहरूसंग मिल्दोजुल्दो तरीकाले व्यवस्थापकीय तहगत संरचनाहरू निर्माण गरिएको हुन्छ । यसको साथै कोषको व्यवस्था र कानून कार्यान्वयनमा तत्काल प्रभाव पार्ने प्रयास र गैरकानूनी लाभको लागि नयां अवसरको लागि तिनीहरूले आफ्नो संरचनागत व्यवस्थालाई लचकता समेत अपनाउने गर्दछ ।[७]

अतः उल्लेखित परिभाषा अनुसार दुई वा दुईभन्दा बढी व्यक्तिहरूको सम्लग्नता रहेको, कडा अनुशासन सहितको पदसोपानमा आधारित रही सीमाविहिन रुपमा विश्वको विभिन्न भूभागहरूमा निरन्तर रुपमा गैरकानूनी र आपराधिक क्रियाकलापहरू संचालन गरिरहेको संगठित समूह जस्को मूख्य उद्देश्य आर्थिक लाभ प्राप्त गरी अन्ततः राज्य सम्यन्त्र माथिनै प्रभाव पर्ने रहेको हुन्छ, त्यस्तो समूहद्वारा गरिने गैरकानूनी कृयाकलापहरूलाई संगठित अपराधको रुपमा बुझिन्छ ।

---

[६] डा. कुन्साङ लामा, संगठित अपराधको अवधारणा र नेपालमा संगठित अपराध सम्वन्धि कानून कार्यान्वयनको अवस्था, नेपालका सरकारी वकीलहरुको दोस्रो राष्टिय सम्मेलन,२०७५ सम्मेलन विशेषांक, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, नेपाल, पृष्ठ १९१

[७] ऐ. पृष्ठ १९२

संगठित अपराधको विशेषताहरूः

संगठित अपराधक के हो ? भन्ने सन्दर्भमा परिभाषाहरूमा नै भिन्नता रहेको हुँदा यसका विशेषताहरूका सन्दर्भमा समेत प्राज्ञिक समूहद्वारा आआफ्नै तरिकाबाट उल्लेख गर्ने गरिएको पाइन्छ। विधिशास्त्री Edwin H. Sutherland ले संगठित अपराधको विशेषताको वारेमा उल्लेख गर्दै "संगठित अपराधको विशेषता भनेकै श्रमको विभाजन भएको, कुनै निश्चित क्षेत्रभित्र स्थापित र सक्रिय, आफ्नै तरिकाको नेतृत्व र श्रेणीगत विभाजन रहेको, नियतवस अपराधिक कार्य गर्ने र प्रायजसो सरकारी कर्मचारीहरूलाई प्रभावित पार्न खोज्ने रहेका हुन्छन्" भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। त्यस्तै Albanese ले संगठित अपराधको विशेषताको रुपमा "संगठित तहगत अविच्छिन्न नेतृत्व, अपराधको माध्यमबाट लाभ प्राप्त गर्ने, शक्ति वा धम्कीको प्रयोग, भ्रष्टाचार, सार्वजनिक सेवालाई प्रभावित पार्ने, खास किसिमको बजारमाथि एकाधिकार जमाउने, प्रतिबन्धित सदस्यता, गैरवैचारिक, विशिष्टीकृत, गोपनीयताको आफ्नै आचारसंहिता रहेको, व्यापक, विशेष योजनावद्ध ढंगले परिचालन हुने" भनी संगठित अपराधिक संगठनको विशेषताको बारेमा उल्लेख गरेको पाइन्छ।

उल्लेखि विश्लेषणको आधारमा संगठित अपराधका प्रमुख विशेषताहरू बुँदागत रुपमा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- तीन वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरूको समूह,
- लामो समय देखी निरन्तर रुपमा अस्तित्वमा रहेको र लगातार रुपमा अपराधिक क्रियाकलापहरू गरी आर्थिक लाभ प्राप्त गर्ने संगठन,
- तहगत संरचना रहेको,
- निश्चित सदस्यता रहने,
- शक्ति र हिंसाको प्रयोग हुने,
- शक्ति र आर्थिक लाभ प्राप्त गर्ने,
- अधिकार केन्द्रीकृत भई माथिको आदेश कठोर रुपमा परिपालना हुने,
- योजनावद्ध रुपमा गैरकानूनी क्रियाकलापहरू गर्ने,
- निश्चित विचारधारा नभएको,
- श्रमको विभाजन रहने,

- गोपनीयताको आफ्नै आचारसंहिता रहने,
- राज्यका संयन्त्रमा विभिन्न तरिकाबाट प्रभाव पारी आफ्ना गैरकानूनी क्रियाकलाप निरन्तर रुपमा सन्चालन गर्ने, आदि ।

संगठित रुपमा हुने लागू औषध कारोबारको अवधारणा र परिचयः

लागू औषधको कारोबार विश्वव्यापी समस्याको रुपमा रही विश्वमा रहेका मानव समुदायको लागि त्रासको रुपमा समेत रहेको छ । अहिलेको समयमा लागू औषधको दुरुपयोग र ओसारपसार तथा कारोबार मानव समुदायको लागि घातक बनिरहेको छ । लागू औषधको उत्पादन, कारोबार र उपयोग समकालीन समाज र विश्व समुदायले ठूलो समस्याको रुपमा सामना गरिरहनु परेको छ । यो एउटा देशको मात्र समस्या नभई विश्वकै सम्पूर्ण राज्यहरूको समस्याको रुपमा रहेको छ । लागू औषधको कारोबार तथा ओसारपसारले व्यक्तिका आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक लगायतका विभिन्न क्षेत्रहरूमा ठूलो असरहरू पारेको पाइन्छ । यो समस्याले समाजलाई नकारात्मक असर पार्नुको साथै व्यक्तिको नैतिकता घटाउने र नौजवान व्यक्तिहरूको सोच्ने क्षमतालाई समेत घटाउने हुँदा विश्व समुदायको महत्वपूर्ण सरोकारको रुपमा समेत रहेको छ ।

लागू औषधको कारोबारको परिभाषालाई हेर्दा Black's Law Dictionary का अनुसार Drug Trafficking means, "the act of illegally producing, importing, selling, or supplying significant amounts of controlled substance.[8]" उल्लेख भएको छ । यस परिभाषाले गैरकानूनी रुपमा उत्पादन, आयात, बेचबिखन तथा ओसारपसार गर्ने कार्यलाई लागू औषधको कारोबारको रुपमा परिभाषित गरेको पाइन्छ ।

आजको प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्थाको मूलभूत पक्षको रुपमा रहेको स्वतन्त्ररुपमा हिडडुल गर्न पाउने अधिकार, Due process of law लगायतले लागू औषधको उपयोगमा निगरानी राख्न र यसको ओसारपसारमा विश्वका सबै सरकारहरूको लागि ठूलो चुनौतिको रुपमा रहेको छ । त्यसै गरी विज्ञान र प्रविधि, सन्चार र यातायातको विकासले प्राकृतिक वा प्रशोधन मार्फत निर्माण गरिएका लागू औषधहरूको विश्वभरि नै उत्पादन, निर्माण, उपभोग र ओसारपसारमा सहज बनाइदिएको देखिन्छ । व्यक्तिहरूले लागू औषधको सेवनले के हुन्छ भन्ने उत्सुकताको आधारमा, तनाव घटाउन तथा यौनजन्य क्रियाकलाप लगायतका अन्य यस्तै कार्यहरूमा चरम आनन्द लिनका लागि सेवन गर्ने गर्दछन् । जब मानिस यसको लतमा लाग्न पुग्दछ, उसका आर्थिक अवस्था समेत कमजोर भइसकेको हुने हुँदा लागू औषध खरिद गर्न लाग्ने रकम आर्जन गर्न स्वयं नै त्यसको कारोबारमा लाग्ने गर्दछन् भने कोही मानिसहरू आर्थिक लाभ

[8] Black's Law Dictionary, 9th ed. 2009, p.1635

उपार्जन गर्नका लागि समेत सोको कारोबार गर्ने गर्दछन् । अहिलेको समयमा लागू औषधको उत्पादन, प्रशोधन तथा ओसारपसारमा ठूलो रकम लगानी गरेको पाइन्छ । लागू औषधको अवैध ओसारपसार ठूलो अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको रुपमा रहेको छ जुन अहिलेको विश्वको लागि ठूलो समस्याको रुपमा रहेको छ ।

लागू औषधको कारोबाराबाट सो कारोबार गर्नेहरूले ठूलो मात्रामा सम्पत्ति आर्जन गरेको र त्यसले कुनै पनि राज्यको आर्थिक क्रियाकलापमा नकारात्मक असर पारेको देखिन्छ । कोलम्बियाका अर्थशास्त्री Francesco Thomi का अनुसार लागू औषधको कारोबारबाट सन् १९८९ र १९९९ मा सो को कारोबारीहरूले $39 billion to $66 billion आर्जन गरी कोलम्बियाको अर्थतन्त्रमा र राजनीतिमा समेत ठूलो असर पारेका थिए[9] भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । सोही समयमा तिनीहरूले आफूहरूको सो गैरकानूनी रकम आर्थिक क्रियाकलापको ठूलो क्षेत्रमा लागानी समेत गरेका थिए । लागू औषधको कारोबारीहरूले तिनीहरूको छबि विकासोन्मुख देशहरूमा आफ्नो गैरकानूनी सम्पत्ति लगानी गरी राम्रो बनाएका समेत थिए । कहिलेकाहीं लागू औषधको गैरकानूनी कारोबारबाट आर्जित सम्पत्ति लगानी गर्ने व्यक्तिहरू विकासोन्मुख राष्ट्रका राजनीतीज्ञहरू भन्दा तिनीहरू सो देशमा बढी शक्तिशाली समेत हुने गर्दछन् ।

जनवरी १९८८ मा कोलम्बियाका महान्यायाधिवक्ता Madeline भन्ने ठाउँ जुन कोकिनको कारोबारको अन्तर्राष्ट्रिय केन्द्र मानिन्छ, बाट फर्किरहेको अवस्थामा लागू औषध कारोबारीहरूले निजको दुई जना अंगरक्षकलाई गोली प्रहार गरी हत्या गरी महान्यायाधिवक्तालाई अपहरण गरेका थिए । पछि उनी टाउकोमा गोली लागी मृत अवस्थामा फेला परेका थिए । त्यसैगरी ती महान्यायाधिवक्ताको उत्तराधिकारीको रुपमा रहेका Enrique Parejo लाई पनि लागू औषधको कारोबारीहरूले Target वनाएको हुँदा निजलाई कोलम्बियन सरकारले हंगेरियन दुतावासमा सुरक्षाको लागि पठाएकोमा त्यहीं दुतावासमा लागू औषधका कारोबारीहरूले निजलाई गोली हानी हत्या गरेका थिए । केही वर्ष अगाडि कोलम्बियाको सर्वोच्च अदालतका १२ जना न्यायाधिशहरूको पनि हत्या गरेका थिए । कोलम्बियाका केही महत्वपूर्ण पत्रिकाका सम्पादक एवं सम्वाददाताको समेत हत्या गरेका थिए । एक वर्षमा २०० जना भन्दा बढी कोलम्बियन प्रहरी अधिकृतहरूको पनि हत्या गरेका थिए[10] । यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने संगठित रुपमा गरिने लागू औषधको कारोबारीहरूले आफ्नो कारोबारमा अवरोध गर्ने जो सुकैलाई पनि आफ्नो कारोबारको बाटोबाट हटाउन जुनसुकै अपराध गर्न तल्लिन रहेका हुन्छन् भने जुनसुकै अवस्थामा पनि ती अपराधहरू गर्न निजहरूको पहुंच पुऱ्याएको अवस्था समेत देखिन आउँछ ।

---

[9] Prof. Dr. Ranjit Bhakta Pradhananga and Balram Prasad Raut, "Nepalese Experience of Organized Crime: an Appraisal", Article publish in *Nepal Law Review*, Vol. 23, 2011, Nepal Law Campus, p.14

[10] Prof. Dr. Ranjit Bhakta Pradhanag & Narayan Prasad Poudel, "Drug Abuse: A Global Problem & Legislative Concern", an article published in *Nepal Law Review*, Nepal Law Campus, Vol. 24, 2012, p.8

लागू औषधको कारोबार आधुनिक संसारको लागि ठूलो अपराधको रुपमा रहेको छ । जसले विश्वको शान्ति, सुरक्षा र सभ्य मानव समुदायलाई त्रासको अवस्था सिर्जना गरेको छ । लागू औषधको अवैध कारोबारले अवैध Underground बजारको सिर्जना समेत गरेको छ । अवैध लागू औषध को कारोबारको सिधा सम्वन्ध रकम वा आर्थिक उपार्जनसंग सम्बन्धित रहेको हुन्छ जस्ले बजारमा अवैध रुपमा आर्जन गरेको सम्पत्ति लगानी गर्ने गर्दछन् । त्यसैले लागू औषधको कारोबार र सो कारोबारबाट आर्जित अवैध रकमलाई एउटा सिक्काको दुईवटा पाटाको रुपमा समेत लिन सकिन्छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने अवैध लागू औषधको कारोबारीहरूको मौद्रिक निति निर्माणमा समेत प्रत्यक्ष सम्लग्नता रही सोबाट निजहरूले आपूले चाहे बमोजिमको कारोबारमा संलग्न हुने गर्दछन् । यसरी लागू औषधको कारोबारीहरू संगठित भई अवैध रुपमा गैरकानूनी रकम आर्जन गर्ने र सो रकमलाई कानूनी कार्यमा लगाई शुद्धिकरण गर्ने सम्मको कार्यहरू गर्दछन् । त्यसैले लागू औषधको कारोबारलाई संगठित रुपमा गरिने अपराधको रुपमा समेत लिइन्छ ।

लागू औषधभित्र पर्ने अफिमको कारोबार सबैभन्दा बढी अफगानिस्तानबाट गरिन्छ । The Golden Triangle and Golden Crescent, South Asia अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा अफिमको कारोबार गर्ने महत्वपूर्ण Transit point को रुपमा रहेका छन् । कोलम्बियामा The South American Colombia Cartel भन्ने एउटा संगठित समूह रहेको छ । यो समूह Madallion Cartel र Coli Cartel को नामबाट स्थापना भएको थियो । यो समूहको मूख्य उद्देश्यको रुपमा युरोप र अमेरिकामा कोकिन र हिरोइनको उत्पान, कारोबार र बिक्रीवितरण गर्नु नै रहेको छ । यसरी कोकिन र हिरोइनको कारोबारबाट आर्जित रकम सरकारी संगठनका कर्मचारीहरूलाई घुसको माध्यमको रुपमा दिई यसको कारोबारमा सहजता सिर्जना गर्ने गर्दछन् । यसरी सरकारी संगठनका कर्मचारीहरूलाई घुस दिई यो समूहले कोलम्बियाको सुरक्षा प्रणालीमा नै ठूलो त्रास सृजना गरेको अवस्था छ[11] । यो समूहलाई एउटा संगठित लागू औषधको कारोबारीको रुपमा समेत लिन सकिन्छ । त्यसैले लागू औषधको कारोबार एउटा संगठित अपराध हो भनी स्पष्ट रुपमा भन्न सकिन्छ ।

एशियाका लागू औषध उत्पादक Golden Triangle र Golden Crescent नेपालको नजिक अवस्थित भएको कारण लागू औषधको दुरुपयोग र लागू औषधको कारोबारको Transit Point को रुपमा नेपाल Vulnerable Country को रुपमा रहेको छ । नेपालको पश्चिमी पहाडी क्षेत्रमा ठूलोमात्रामा गांजाको उत्पादन हुने, खुला सिमाना र पर्यटनले समेत नेपाललाई लागू औषधको जोखिमयुक्त राष्ट्रको रुपमा राखेको अवस्था छ । अपर्याप्त कानून, भएका कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको अभाव, विगतको राजनैतिक अस्थिरता, प्रभावकारी

[11] Arya Shrestha, "Sangathit Aparadh: ek paribhasha", *Kanoon,* Vol. 90, 2068, Club of Legal Practitioners, Dillibazar, Kathamandu, p.47

सुरक्षा योजनाको अभाव अदिको कारण अन्तर्राष्ट्रिय अवैध लागू औषधको कारोबारीहरूले नेपाललाई अन्तर्राष्ट्रिय Transit Point को रुपमा विकसित गरेका छन् भने लागू औषधको दुरुपयोग गर्नेहरूले नेपाललाई स्वर्गीय भूमीको रुपमा समेत प्रयोग गरेका छन् । केही वर्ष अगाडि लागू औषधको कारोबारीहरूले ऊनीको ज्याकेट निर्यात गरेको नाउमा नेपालको बाटो हुदै ५७६ के.जी Hashish पठाएकोमा उक्त अवैध Hashish क्यानाडाको टोरन्टोमा फेला पारी बरामद गरिएको थियो । लागू औषधको कारोबारीहरूले नेपालमा किर्ते कागजपत्र तयार गरी अन्य विविध सामानहरूको आयात निर्यात गरेको नाउँमा अवैध लागू औषधको आयात निर्यात तथा अवैध कारोबार गरेको पाइन्छ [12]।

उल्लेखित विभिन्न विवरणको आधारमा लागू औषधको कारोबारीहरूले संगठित समूहको निर्माण गरी सो संगठनलाई परिचालन गरी विश्वका जुनसुकै स्थानमा अवैध लागू औषधको ओसारपसार गरी त्यसको कारोबार गर्ने र आर्थिक लाभ उपार्जन गर्ने कार्य गर्ने गर्दछन् भनी भन्न सकिने अवस्था रहेको छ । अहिलेको लागू औषधको बढिरहेको कारोबारको अवस्था र नेपालमा नै दायर भएका मुद्दाहरूको अवस्था हेर्दा लागू औषधको कारोबारीहरूले संगठनका विभिन्न व्यक्तिहरूलाई प्रयोग गरी निर्वाध रुपमा अवैध लागू औषधको कारोबार गर्ने गरेको देखिन्छ भने निजहरूले निम्न स्तरको आर्थिक अवस्था भएका व्यक्तिहरूलाई प्रयोग गरी कारोबार गरेको एवं ती व्यक्तिहरू पक्राउ परे पनि उक्त अवैध कारोबार गर्ने प्रमुख व्यक्तिहरू निज अवैध लागू औषध बोकी हिड्ने व्यक्तिहरूले खुलाउन सक्ने अवस्था समेत नरहने गरी कारोबार गरेको समेत देखिन्छ । त्यसकारण लागू औषधको कारोबारमा जीवन गुजाराको लागि केही रकम कमाउन अवैध लागू औषध बोकी हिड्ने अर्थात भरिया मात्र कानूनको दायरामा परेको देखिएको र अनुसन्धान गर्ने निकायले समेत पक्राउ परेका व्यक्ति मार्फत कारोबारीहरूको प्रमुख व्यक्ति सम्म पुग्न सक्ने गरी अनुसन्धान समेत गरेको पाइएको अवस्था समेत देखिदैन ।

लागू औषधको कारोबार संगठित रुपमा हुने गरेको छ भन्ने अदलतले समेत स्वीकार गरेको पाइन्छ । यसै सन्दर्भमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट (ने.का.प.२०७२, अंक ८, नि.नं. ९४५३) "संगठित रुपमा गरिने अपराधमा को कस्को साथबाट बरामद भएको भन्ने कुराले त्यति महत्व राख्दैन । २ वा २ भन्दा वढी व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत् सम्बन्धका आधारमा श्रेणीवद्धरुपले अपराधमा संलग्न भई यस्ता अपराध हुने गर्दछन् । आपराधिक कार्यमा सम्लग्न भएका व्यक्तिहरूको मुनाफा आर्जन गर्ने वा प्रतिफल प्राप्त गर्ने सामूहिक उद्देश्य रहन जान्छ । यस्तो प्रकृतिको अपराधबाट कुनै व्यक्ति प्रताडित (Victim) हुदैन ।साथै यस्ता प्रकृतिका अपराधहरूमा कसैलाई क्षति पुऱ्याउने वा हानि नोक्सानी गर्ने उद्देश्य भन्दापनि अपराधिक लाभ प्राप्त गर्ने योजनाका साथ सम्पन्न भएका हुन्छन् । लागू औषधको ओसारपसार र कारोबार कुनै एक व्यक्ति विशेषको प्रयासबाट मात्र सम्पन्न हुने नभई लागू औषध सन्चयकर्ता, खरिदकर्ता,

[12] Prof. Dr. Ranjit Bhakta Pradhanag & Narayan Prasad Poudel, "Drug Abuse: A Global Problem & Legislative Concern", an article published in *Nepal Law Review*, Nepal Law Campus, Vol. 24, 2012, p.8

ओसारपसार गर्ने र बिक्री वितरणको व्यवस्था मिलाउने व्यक्ति सम्मको संगठित समूहबाट सम्पन्न हुने गर्दछ । यस्ता किसिमका अपराधबाट पर्याप्त मुनाफा प्राप्त गर्न सकिने भएको हुनाले प्राय संगठित अपराधिक समूहले यस्तो प्रकृतिको अपराध गरिरहेका हुने" भनी सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको छ । यस सिद्धान्तले संगठित अपराधको तत्वहरूमा चाहिने अनिवार्य तत्वहरू दुई वा दुई भन्दा बढी व्यक्तिहरूको सम्लग्नता, श्रेणीवद्धता, सामूहिक उद्देश्य, आर्थिक लाभ जस्ता विषयहरू उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

संगठित रुपमा गरिने लागू औषधको कारोबारको प्रकृतिः

लागू औषधको कारोबार आफैमा पूर्ण अपराध भएपनि यसको अन्य अपराधहरूसंग समेत सम्बन्ध रहने हुँदा यसको प्रकृति नै अन्तर्देशिय अपराधको रुपमा रहेको हुन्छ । लागू औषधको कारोबार यसको सुरुवातसंगै नै संगठित समूहले गर्ने गरेका छन् । संगठित अपराधिक समूहरू ठूलो मात्रामा आर्थिक उपार्जन गर्ने प्रयोजनको लागि लागू औषधको कारोबारमा सम्लग्न रहेका हुन्छन् । ठूलो रुपमा पैसा कमाउने माध्यमको रुपमा लागू औषधको कारोबार रहेको छ । लागू औषधको खेती, उत्पादन, प्रशोधन गरी अवैध लागू औषधको कारोबारबाट धेरै समूहहरूले तिनीहरूको सञ्जाल (network) विस्तार गर्ने गर्दछन् । लागू औषधको अवैध कारोबारको अन्य अपराध जस्तैः संगठित अपराध, आतंकवाद, मुद्रा निर्मलिकरणसंग समेत सम्बन्ध रहेको हुन्छ । यसले राज्यको लागू औषध सम्बन्धी कानूनको उल्लंघन गर्नुका साथै अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको पनि उल्लंघन गरी व्यापारीहरूलाई धम्क्याई पैसा असूल गर्ने (racketeering), षड्यन्त्र गर्ने, भ्रष्टाचार गर्ने, करछली गर्ने, अवैध रकमको कारोबार गर्ने, आयात निर्यात सम्बन्धी कानूनको उन्लंघन गर्ने, शान्ति विरुद्धको अपराध तथा आतंकवादी कियाकलापहरू गर्ने जस्ता कियाकलापहरू समेत गर्ने गर्दछन् ।[13] यसरी फराकिलो रुपमा गरिने अवैध लागू औषधको कारोबारले संसारभरका कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूलाई गम्भिर चुनौति दिएको देखिन्छ ।

संसारभरमा विभिन्न स्रोतहरूबाट विभिन्न प्रकारका लागू औषधहरू प्राप्त हुनेहुंदा यसको प्रकृतिमा नै जटिलता देखिन्छ । मादकपदार्थ, अफिम, हिरोइन लगायतका विविध लागू औषधहरूको संसार भरमा बढ्दो मागले गर्दा तिनीहरूको अवैध ओसारपसारबाट कारोबारीहरूले ठूलो मुनाफा कमाइरहेका छन् भने यसलाई नियन्त्रण गर्न कानूनी लगायतका अन्य सम्यन्त्रहरू अवैध कारोबारीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धका कारणबाट असफल भएको पाइन्छ ।

लागू औषधको अवैध कारोबारले विकासोन्मुख राज्यको राजनैतिक र प्रशासनिक प्रणालीमा समेत ठूलो असर पारेको छ । लागू औषधको कारोबार हुने राज्यहरू जस्तै म्यानमार, अफगानिस्तान र कोलम्बियामा यस्का कारोबारीहरूले राज्य विरुद्ध हिंसा गर्ने अथवा राज्यको अखण्डतालाई नै खलबल्याउने सम्मको कार्यहरू गर्दछन् । लागू औषधको कारोबारीहरूले राजनैतिक नेतृत्वहरूलाई आफ्नो साथ लिई कारोबार गरी राज्यका अधिकारीहरूलाई समेत

[13] Prof. N.V. Paranjape, *Criminology & Penology with victimology,* Central Law Publications, Allahabad, 17th ed., (reprint 2018), p. 260

हेरफेर गर्ने सम्मको कार्यहरू गर्दछन् । Cali cartel leader Gilberto Rodriguez Orejuela ले "We do not want to kill judges, ministers, we buy them" [14] सम्म एक अवसरमा भनेको पाइन्छ । यसबाट लागू औषधका कारोबारीहरू शक्तिशाली हुनुका साथै राजनीतिज्ञहरूलाई भ्रष्टाचारी बनाउने, लागू औषधको कारोबारलाई रोकथाम गर्ने कानूनहरू निर्माण गर्ने सन्दर्भमा आफ्नो कारोबार अनुकूल बनाउने वा कम सजाय हुने कानून बनाउने वा लागू औषधको कारोबारलाई कानूनी कारोबारको रुपमा बनाउने सम्मका प्रयत्नहरू गर्ने गर्दछन् ।

अहिलेको विश्वमा लागू औषधको उत्पादन, ओसारपसार र कारोबार संगठित अपराधिक समूहको लागि मूख्य आर्थिक उपार्जनको स्रोतको रुपमा रहेको हुँदा यसलाई उक्त संगठित समूहरूले व्यवसायिकताको रुपमा परिवर्तन गरी कारोबार गरिहेका छन् । अपराधिक समूहरूले आधुनिक प्रविधि र सन्जालको शोषण गरी लागू औषधको गैरकानूनी कारोबार गरिरहेका छन् । Darknet (an encrypted virtual network) यसको प्रमुख उदाहरणको रुपमा रहेको छ । हाल यसै माध्यमको प्रयोग गरी लागू औषधको कारोबारीहरूले कारोबार गरिरहेको र यसबाट भएको कारोबार नै पत्ता लगाउन हरेक राज्यका लागी हम्मे हम्मे परेको अवस्था रहेको छ ।

संगठित रुपमा हुने अवैध लागू औषधको कारोबारलाई रोकथाम गर्ने सन्दर्भमा रहेका राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय कानूनहरूः

राष्ट्रिय कानूनहरूः

१) लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३

लागू औषधको अवैध रुपमा हुने कारोबारलाई रोकथाम गर्नका लागि केही राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू भएको पाइन्छ । राष्ट्रिय प्रयासको रुपमा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ रहेको छ । उक्त ऐनको दफा ४ ले केही कार्यहरू गर्न निषेध गरेको पाइन्छ जसअनुसार,

- गाँजाको खेती गर्न, उत्पादन गर्न, तयारी गर्न, खरीद गर्न, बिक्रिवितरण गर्न, निकासी वा पैठारी गर्न, ओसार पसार गर्न, संचय गर्न वा सेवन गर्न,
- अफिम वा कोकाको खेती गर्न वा अफिम वा कोकाको पात वा अन्य लागूऔषधको उत्पादन गर्न,
- लागू औषधको निर्माण वा तयारी गर्न,

[14] Prof. Dr. Ranjit Bhakta Pradhananga and Balram Prasad Raut, "Nepalese Experience of Organized Crime: an Appraisal",*Nepal Law Review*, Vol. 23, 2011, Nepal Law Campus, p.14.

- लागू औषधको विक्री वितरण गर्न,
- लागू औषधको निकासी वा पैठारी गर्न,
- लागू औषध खरिद गर्ने, सन्चय गर्ने, राख्ने वा ओसारपसार गर्ने र
- गांजा बाहेक अन्य लागू औषध सेवन गर्ने ।

उल्लेखित निषेधित कार्य कसैले गरेमा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४, १५, १६, १७, १७क, १७ख मा सजायको व्यवस्था समेत गरेको छ भने ऐनले उल्लेखित निषेधित कार्यहरू कुनै सवारी साधन मार्फत गरिएको वा कुनै घर जग्गाको प्रयोग गरी गरिएको अवस्थामा ती सवारी साधन तथा घर जग्गा समेत जफत हुने कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । त्यसैगरि नेपालबाट वा नेपालभित्र कुनै लागू औषध निकासी वा पैठारी गरी विदेशमा वसी व्यापार गर्ने नेपाली नागरिक वा विदेशीलाई निजहरूले उक्त काम कारबाही नेपालभित्र गरेको सरह मानी यसै ऐन बमोजिम सजाय गर्ने व्यवस्था गरी बहिर्क्षेत्रिय क्षेत्राधिकारको प्रयोग गर्न पाउने व्यवस्था दफा २ मा राखेको पाइन्छ । यसरी नेपालबाट वा विदेशमा बसी नेपालमा अवैध लागू औषधको कारोबार गर्ने नेपाली वा विदेशी नागरिकलाई सजाय गर्न पाउने गरी कानूनको निर्माण भएको पाइन्छ ।

२) औषधि ऐन, २०३५

यस ऐनले औषधि सम्वन्धी कृयाकलापहरूलाई व्यवस्थित गर्ने कार्य गर्दछ । यस ऐनको दफा १२ मा प्रत्येक औषधि तोकिएको स्तर कायम रहने गरी जनसुरक्षित असरयुक्त र गुणस्तरयुक्त हुनु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यसरी जनसुरक्षित असरयुक्त र गुणस्तरयुक्त नहुने गरी उत्पादन गरिएको व्यक्तिको मृत्यु भएमा वा स्वास्थ्यलाई हानी हुन गएमा औषधिको उत्पादन गर्ने व्यक्ति जवाफदेही रही तोकिए बमोजिम क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने व्यवस्था दफा १५ मा रहेको छ । त्यस्तै यसै ऐनको दफा १७ मा औषधिलाई समूह विभाजन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । समूह विभाजन गर्दा चिकित्सकको प्रेशक्रिप्सन बिना बिक्री वितरण गर्न नहुने भनी समूहकृत गरिएको औषधि चिकित्सकको प्रेशक्रिप्सन विना कसैले बिक्री वितरण गर्न हुदैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । औषधिको अनुचित प्रयोग गर्न नहुने भनी दफा १८ मा,औषधिको झुठा र भ्रमात्मक प्रचार गर्न नहुने भनी दफा १९ मा, निरीक्षकले कुनै औषधिको उत्पादन, सन्चय, बिक्री वितरण वा परिवहन गर्ने काम भइरहेको कुनै ठाउंमा निरीक्षण जांचबुझ र खानतलासी गर्न सक्ने अधिकार दफा २० र २०क मा, औषधिमा मिसावट र मिसावट भएको औषधि बिक्री गर्न नहुने भन्ने दफा २९ मा, म्याद नाघेको औषधि बिक्री वितरण गर्न नहुने भनी दफा ३० मा, नयां औषधिको क्लिनिकल ट्रायल गर्न विभागबाट अनुमतिपत्र लिनु पर्ने भनी दफा ३१ मा रहेको छ । उल्लेख गरिएका कसूर कसैले गरेमा उक्त कसूर गर्ने व्यक्तिलाई दफा ३४ बमोजिम सजाय

हुने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दा नेपाल सरकार वादी हुने व्यवस्था समेत ऐनमा रहेको छ।

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरूः

१) Single Convention on Narcotic Drugs, 1961

यस अभिसन्धिको नेपाल पक्षराष्ट्र रहेको छ। लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा परिभाषा गरिए बमोजिमका औषधि मध्ये लागू औषध तयार गर्न प्रयोग गरिने रासायनिक पदार्थ मूख्य औषध नियन्त्रण अधिकारीको अनुमतिले मात्र तोकिएको अनुपातमा आयात निर्यात, ओसारपसार, सन्चय, बिक्री वितरण र प्रयोग गर्न पाइने कानूनी व्यवस्था गरेबाट अभिसन्धिलाई महत्वपूर्ण दस्तावेजको रुपमा लिन सकिन्छ। यो अभिसन्धिले लागू औषधको परिभाषा गर्दै भाङ (Canabis), भाङको बोट (Canabis Plant), भाङको खोटो (Canabis Plant), कोकाको खोटो (Coca Bush), कोकाको पात (Coca Leaf), औषध (Drug), गैरकानूनी व्यापार (Illicit Traffick), आयात निर्यात (Import Export), प्रशोधन (Manufacture), औषधिय अफिम (Medical Opium), अफिमको बिरुवा (Opium Poppy), तयारी, सन्चिति समेतलाई लागू औषधको कारोबार भित्र राखेको छ। यस अभिसन्धिको धारा ४ मा पक्ष राष्ट्रहरूलाई निम्न बमोजिमको विधायिकी तथा प्रशासनिक दायित्व समेत तोकेको पाइन्छ, जुन निम्न रहेका छन्:

- आफ्नो राज्य क्षेत्रमा यो अभिसन्धिका प्रावधान लागु गर्ने प्रयास गर्नुपर्नेछ,
- यो अभिसन्धि लागु गर्न अन्य पक्ष राष्ट्रहरूसँग समन्वय गर्नुपर्नेछ,
- चिकित्सा तथा वैज्ञानिक उद्देश्यका लागि लागू औषधको उत्पादन, प्रशोधन, आयात निर्यात, वितरण, व्यापार, प्रयोग र भोगाधिकारमा यो अभिसन्धि अनुकूल सीमित हुनु पर्नेछ। यस अभिसन्धिले पक्ष राष्ट्रहरूको लागि केही दायित्वहरू समेत तोकेको पाइन्छ र ती दायित्वहरू पक्ष राष्ट्रहरूले पुरा गर्नुपर्ने हुन्छ। यसरी तोकेका दायित्वहरू निम्न रहेका छन्:
- पक्ष राष्टहरुले यो अभिसन्धिको प्रावधान विपरीत औषधिहरूको खेती, उत्पादन, प्रशोधन, तयारी, आधिपत्य, बिक्रीको प्रस्ताव, वितरण, खरिद बिक्री, आदान प्रदान, आयात निर्यात आदि गरेमा दण्डनीय कार्यको रुपमा परिभाषित गरी समन्वय, सहयोग र सहकार्यमा यस विरुद्ध कार्य गर्न,

- कैद सजायसम्म हुने गरी कानूनी उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने, यस्तो कार्यमा सम्लग्न व्यक्तिलाई सुधार्नका लागि सुधारात्मक उपायहरू पनि अवलम्बन गर्न सकिने, यस्तो अपराध गर्ने, उद्योग गर्ने, तयारी गर्ने, वित्तीय कार्य गर्ने सबै दण्डका भागी हुने, उपर्युक्त अपराध र अपराधी फौजदारी कानूनका विषय हुने, लागू औषधको अनियमित कार्यमा सम्लग्न सम्पत्ति, चीजवस्तु जफत सर्वस्वहरण हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्नु पर्ने ।

उल्लेखित मुख्य प्रावधानहरू नै यस अभिसन्धिमा रहेको पाइन्छ ।

२) लागू औषध तथा मनोद्वीपक पदार्थहरूको गैरकानूनी व्यापार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय अभिसन्धि, १९८८:

यस अभिसन्धिले पनि सिंगल कन्भेन्सनको जस्तै लागू औषधको परिभाषा गर्दै पक्ष राष्ट्रहरूले लागू औषध र मनोद्वीपक पदार्थका अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा हुने गैरकानूनी व्यापारमा रोक लगाउन राष्ट्रहरूको बीचमा सहयोग अभिवृद्धि गर्नुका साथै राष्ट्रिय कानून एवं प्रशासनिक व्यवस्थाको निर्माण गर्नु पक्ष राष्ट्रहरूको मूख्य दायित्वको रुपमा राखेको छ । सो कार्य गर्दा सार्वभौमसत्ता, समानता, क्षेत्रिय एकतामा अहस्तक्षेपको सिद्धान्तलाई पालन गर्नुको साथै अन्य राज्यको आन्तरिक क्षेत्राधिकारलाई भने ग्रहण गर्नुहुदैन भन्ने समेत उल्लेख भएको छ । मनसायपूर्वक निम्न कार्य भएमा फौजदारी अपराध मानी राष्ट्रिय कानूनको निर्माण गर्नुपर्ने दायित्व पक्ष राष्ट्रहरूलाई सुम्पेको छ:

- सिंगल कन्भेन्सन, १९६१ ले भने विपरीत लागू औषध र मनोद्वीपक पदार्थको उत्पादन, प्रशोधन, मिसावट, तयारी, बिक्रीको प्रस्ताव, वितरण, बिक्री, खरिद, आदानप्रदान, आयात निर्यात आदि कार्य गरेमा,
- अफिम, गांजा, भाङ, कोकिनको खेती लागू औषधको उत्पादन गर्ने उद्देश्यले गरेमा,
- लागू औषध र मनोद्वीपक पदार्थको सन्चय र खरिद बिक्री गरेमा,
- लागू औषध र मनोद्वीपक पदार्थको खेती, उत्पादन, प्रशोधन, ढुवानी, वितरण गर्न साधनको प्रयोग गरिएमा,
- लागू औषध वा मनोद्वीपक पदार्थको कारोबारमा कुनै सम्पत्तिको प्रयोग र रुपान्तरण गरिएमा कसूर हुने व्यवस्था समेत गरेको पाइन्छ ।

उल्लेखित कार्यहहरूको उद्योग, षडयन्त्र, सहयोग र समन्वय गरेमा समेत अभिसन्धिको उन्लंघन गरेको मानिने व्यवस्था रहेको छ । उल्लेखित कार्यमा सम्लग्न व्यक्तिहरूलाई कैद सजाय सम्मको सजाय सम्बन्धी कानून पक्ष राष्ट्रहरूले बनाउनुपर्दछ, लागू औषध तथा मनोद्वीपक पदार्थको गैरकानूनी व्यापार गर्ने अभियुक्त सुपुर्दगीयोग्य अभियुक्त मानिन्छ र सुपुर्दगी गर्नु पर्नेछ, पक्ष राष्ट्रहरूले सुपुर्दगी गर्ने सम्झौता समेत गर्न सक्नेछन्, पक्ष राष्ट्रहरूले

अपराधको अनुसन्धान, अभियोजन र न्यायिक कारबाहीका सम्बन्धमा क्रमशः प्रमाण प्राप्त गर्न वा व्यक्तिको बयान लिन, न्यायिक कागजातहरू प्राप्त गर्न, खानतलासी र जफतको कार्य गर्न, लक्ष्य र दिशा निर्देशको जांच गर्न, सूचना र प्रमाणको व्यवस्था गर्न जस्ता विषयहरूमा पक्षराष्ट्रहरूले पारस्परिक कानूनी सहायता लिन दिन अनुरोध गर्न सक्ने र यस्तो दायित्व पक्ष राष्ट्रहरूको हुनेछ भन्ने व्यवस्था समेत रहेको छ । लागू औषधको कारोबारमा सम्लग्न व्यक्तिहरूलाई पहिचान गर्नका लागि पारस्परिक सहमतिका आधारमा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा सम्भाव्यतहरूको मध्ये उपयुक्त माध्यमद्वारा निश्चित सामानको Controlled Delivery गर्न पक्षराष्ट्रहरूले आवस्यक कदम समेत चाल्नेछन् भन्ने जस्ता महत्वपूर्ण प्रावधानहरू अभिसन्धिमा रहेको छ ।

३) मनोद्वीपक पदार्थ सम्वन्धि अभिसन्धि, १९७१

यस अभिसन्धिले मनोद्वीपक औषधिहरू जस्तै: amphetamine प्रकारका stimulant हरू, barbiturates, benzodiazepines र psychedelics जस्ता औषधहरूलाई नियन्त्रण पक्ष राष्ट्रहरूले गर्नुपर्छ भन्ने मूख्य प्रावधान यस अभिसन्धिमा रहेको छ ।

यस्तै गरी लागू औषध सम्बन्धी कारोबारलाई नियन्त्रण गर्ने सन्दर्भमा माथि उल्लेखित अभिसन्धिहरू बाहेक विभिन्न क्षेत्रिय अभिसन्धिहरू समेत निर्माण भएका छन् । दक्षिण एशियाली राष्ट्रहरूको सन्दर्भमा SAARC convention on Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1990 सार्क राष्ट्रहरूले निर्माण गरेका छन् । यस अभिसन्धिले सार्क राष्ट्रहरूभित्र हुने लागू पदार्थको खेती, सन्चय, उत्पादन, प्रशोधन, बिक्री वितरण आदि कार्यलाई नियन्त्रण र निषेध गर्न पक्ष राष्ट्रहरू सहमत भई सोही अनुसारको व्यवस्था राष्ट्रिय कानूनमा व्यवस्था गर्न राष्ट्रहरू प्रतिवद्ध रहने व्यवस्था गरेको छ । यस अभिसन्धिका सबै प्रावधानहरू सार्क राष्ट्रहरूमा मात्र सीमित हुने गरी लागू औषध सम्वन्धि सिंगल अभिसन्धि, १९६१ र लागू औषध र मनोद्वीपक पदार्थको गैरकानूनी व्यापार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धिका प्रावधानहरूलाई ग्रहण समेत गरेको छ ।

उल्लेखित कानूनी प्रावधानका अतिरिक्त राष्ट्रिय (लागू औषध नियन्त्रण व्युरो) तथा अन्तिरराष्ट्रिय संघ संस्थाहरू (इन्टरपोल) समेत अवैध लागुऔषको कारोबारलाई रोक्ने र ती कारोबारीहरूलाई राष्ट्रिय कानून बमोजिम सजाय गराउने कार्यमा सम्लग्न रहेका छन् । उल्लेखित राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय कानून तथा संगठनहरू अन्तर्देशीय रुपमा हुने अवैध लागू औषधको कारोबारलाई नियन्त्रण गर्ने सन्दर्भमा मार्गदर्शक रहेका र पक्षराष्ट्रहरूलाई अभिसन्धि बमोजिमका राष्ट्रिय कानून बनाउन लगाउने तथा विभिन्न पक्षराष्ट्रहरू बीच सहयोग आदान प्रदान गर्ने कार्य गर्नु पर्ने भनी मार्गनिर्देशित समेत गरेको पाइन्छ ।

संगठित अपराध र लागू औषधको कारोबारको बीचमा रहेको अन्तरसम्बन्ध

माथि विभिन्न शिर्षकहरूमा गरिएका विवेचनाहरूको आधारमा संगठित अपराध र अवैध लागू औषधको कारोबार बीचमा घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । लागू औषधको कारोबार अन्तर्देशीय रुपमा हुने भएकाले यसको कारोबारीहरूले समूहको निर्माण गरी विभिन्न देशका विभिन्न भूमागसम्म सो समूहका सदस्यहरू मार्फत लागू औषधको ओसार पसार गरी बिक्री वितरण गराई आर्थिक उपार्जन गर्ने कार्य गर्ने गरेका छन् । माथि उल्लेखित विभिन्न घटनाहरूको आधारमा के भन्न सकिन्छ भने संगठित रुपमा लागू औषधको कारोबार गरी सोबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति अन्य अवैध कारोबारमा समेत लगाउने, राज्यका अधिकारीहरूलाई अनुचित प्रभावमा पारी सोबाट आर्जित रकमबाट घुस दिई निर्वाध रुपमा लागू औषधको कारोबार गर्ने तथा राज्यशक्ति माथि नै दबाब दिई आफ्ना अवैध कारोबारहरूलाई वैध बनाउने सम्मका कार्यहरू संगठित रुपमा लागू औषधको कारोबार गर्ने समूहरूले गर्ने गरेको समेत देखिन्छ । अतः उल्लेखित विश्लेषणको आधारमा लागू औषधको कारोबारमा संगठित समूहको अन्तरसम्बन्धलाई बुँदागत रुपमा निम्न बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छः

- संगठित अपराध र लागू औषधको कारोबार दुबै अपराधमा आर्थिक लाभ प्राप्त गर्ने मूख्य उद्देश्य रहने,
- दुबै अपराधले राज्यको वित्तीय प्रणालीमा कमजोर पार्ने र राज्य शक्तिमा नै आफ्नो प्रभुत्व कायम गर्ने कार्य गर्ने,
- दुबै अपराधको बहुराष्ट्रिय चरित्र रही अन्तरदेशीय रुपमा अपराधिक कृयाकलापहरू घटाउने,
- लागू औषध सम्बन्धी अभिसन्धिहरूले समेत लागू औषधको कारोबार अन्तर्देशीय रुपमा हुने भन्ने स्वीकार गरी अवैध लागू औषधको उत्पादन, प्रशोधन, सन्चय, ओसारपसार तथा बिकी वितरणलाई पक्ष राष्ट्रहरूले अपाराधिकरण गरी सजाय गर्नुपर्ने र यसको रोकथामको लागि पक्ष राष्ट्रहरू बीच सहयोग र समन्वय गरिनु पर्ने व्यवस्था रहेको,
- लागू औषध तथा मनोद्वीपक पदार्थको गैरकानूनी व्यापार गर्ने अभियुक्त सुपुर्दगीयोग्य अभियुक्त मानिन्छ र सुपुर्दगी गर्नु पर्नेछ, पक्ष राष्ट्रहरूले सुपुर्दगी गर्ने सम्झौता समेत गर्न सक्नेछन् भन्ने लागू औषध तथा मनोद्वीपक पदार्थहरूको गैरकानूनी व्यापार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय अभिसन्धि, १९८८ मा उल्लेख भएको समेतबाट दुबै अपराधको अन्तर सम्बन्ध प्रष्ट हुने,
- दुबै अपराध Financial Action Task Force को कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने,
- लागू औषधको अवैध कारोबार सम्बन्धी अपराध संगठित अपराधको Predicate Offence मानिन्छ,
- दुबै कसूरमा संलग्न व्यक्तिहरूमा राज्यको निगरानी रहिरहने ।

संगठित रुपमा हुने लागू औषधको कारोबारबाट देखिएका चुनौति तथा समाधानका उपायहरूः

- अन्तर्देशीय रुपमा लागू औषधको कारोबार बढ्नुको प्रमुख कारण राज्यहरूको कमजोर कानून कार्यान्वयनको अवस्था एवं बढ्दो भ्रष्टाचार नै रहेको छ । भ्रष्टाचारको कारण लागू औषधको कारोबार सहज रुपमा हुन गई संसारभर यसको कारोबार हुने गरेको देखिंदा प्रत्येक राज्यहरूले राज्यको कानून कडा रुपमा कार्यान्वयन गरी भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापमा राज्यले शून्य सहनशीलाता अपनाउनुपर्ने देखिन्छ ।
- लागू औषधको कारोबारबाट आर्जित अवैध सम्पत्ति कारोबारीहरूले गरिब राष्ट्रहरूमा लगानी गरी त्यहांका स्थानीय राजनीतिज्ञ भन्दा प्रभावशाली भई राज्य शक्तिमा पहुंच पुऱ्याउन कोसिश गरिरहेको हुँदा ती राज्यहरूले आफ्नो राज्यमा लगानी गर्ने व्यक्तिहरूले कस्तो रकम आफ्नो देशमा लगानी गर्दैछन् सो लगानी गर्न खोजिएको सम्पत्ति माथि राज्यले सदैव निगरानी राख्नु पर्ने देखिन्छ ।
- लागू औषध कारोबारको मूख्य उद्देश्य नै आर्थिक लाभ रहेको हुँदा त्यसबाट आर्जित सम्पत्ति अवैध कारोबारीहरूले विभिन्न माध्यमबाट शुद्धिकरण गर्ने गर्दछन् । कुनै व्यक्तिसंग आएको सम्पत्ति के कसरी आएको हो राज्यले सो को स्रोत खुलेमा बाहेक तत्काल जफत गरी कानूनी कारबाही अगाडि बढाउन सक्ने गरी कानून निर्माण गरिनु पर्ने ।
- लागू औषधका कारोबारीहरूले एक देशमा रही अर्को देशमा समेत अपराध गर्ने हुदा अपराध भएको देशले निजलाई कानूनी दायरामा ल्याउन सुपुर्दगी सन्धिको अभावमा आफ्नो देशमा ल्याई सजाय गर्न नसकेको अवस्था हुँदा राज्यहरूले लागू औषधको कारोबारीहरूलाई सजाय दिलाउन पारस्परिकताको विकास गरी सुपुर्दगी सन्धी समेत निर्माण गरिनु पर्ने देखिन्छ । नेपाल पनि लागू औषधको कारोबारको केन्द्रको रुपमा रहेको हुँदा मित्र राष्ट्रहरूसंग समन्वय गरी पारस्परिकताको आधारमा वा सुपुर्दगी सन्धिको निर्माण गरी यस्ता कारोबारीहरूलाई कानूनी दायरामा ल्याई सजाय गरिनु पर्ने देखिन्छ ।
- लागू औषधको कारोबार संगठित रुपमा हुने हुदा संगठित अपराध सम्बन्धी नेपाल कानूनलाई महासन्धि अनुरुप तथा नेपालको भौगलिक एवं राजनैतिक अवस्था अनुसार संशोधन गरी कडा कारवाहीको व्यवस्था गरिनु पर्ने,
- नेपाललाई लागू औषधको दुरुपयोगको भूमि हुन नदिन कडा सुरक्षा व्यवस्था गरिनु पर्ने ।

Nexus between Financial and Organized Crime in Nepal

Thakur Prasad Bastakoti[φ]

1.1 Background:

Organized crimes threaten peace and human security violates human rights and undermines economic, social, cultural and civil development of societies around the world. New developments and communications, transportation and other modern technologies, accompanied by the increasing interdependency and globalization of social, political and economic systems have produced corresponding developments with respect to organized crime. The ability of domestic criminal groups to extend their grasp beyond national borders and to work collectively with offenders in other jurisdictions has enabled them to exploit global disparities in the supply, demand and value of illicit commodities such as drugs, firearms and valuable minerals. The offenders also explore national boundaries and jurisdictional limits to concealevidence and avoid investigation and prosecution. Organized criminal group's aim is to achieve monopolistic control over the illegal markets in which they are active. Increase in transnational organized crime has posed threat to domestic and regional security.

Transnational organized crime threatens peace and human security, violates human rightsand undermines economic, social, cultural, political and civil development of societies around the world. As organized crime has been increasing in different organized forms, financial sector also has been facing thechallenges created byit.

Financial crime has been a pivotal issue in the global arena for several decades now. Authorities are constantly looking for new ways to track down and prevent financial crime, and criminals are always developing innovative tactics in order to stay ahead. Financial crime is defined as crime that is specifically committed against property. These crimes are almost always committed for the personal benefit of the criminal, and they involve an illegal conversion of ownership of the property that is involved. Financial crimes can occur in many different forms, and they happen all over the world. Some of the most common crimes facing the financial sector are money laundering, terrorist financing, fraud, tax evasion, embezzlement, forgery, counterfeiting, and identity theft. These crimes are committed every single day, and

---

[φ]AssistantAttorney

governments across the globe are constantly prosecuting financial criminals while searching for new ones[15].

In the Banks and Financial Institutions (BFIs), financial criminals can participate in any transaction that attempts to disguise their illicit source of funds derived from illegal activities such as, fraud, corruption, tax evasion, organized crime, etc. Such crimes are the subject of Money Laundering (ML). Likewise, criminals can be involved in any activity that provides funding or financial support to any kind to the terrorist activities. The funds involved may have been raised from the legitimate sources as well as from criminal sources. Such activities are the subject of Terrorist Financing (TF).

Fraud against bank or financial institution of financial system is known as Bank fraud. This has been committed by the criminals in order to fraudulently obtain money, assets or orther properties of financial institution (Bank). Banking fraud is white collar crime and it requires some sort of position and technical expertise too. The gain may accrue to the person himself or to someone else. Fraud causes loss to the victim, directly or indirectly.[16]

Fraud has intention to deceive through[17]:

1. Fraudulent acts
2. False statements
3. Active concealments of facts
4. False promises Material silence Misleading suggestions/assertions
5. Impersonation
6. Anything declared as fraud by a court.

Oxford Advanced Learner's Dictionary explains Fraud as "Act of deceiving illegally, in order to make money or obtain goods." In simple terms, it is to make money by dishonest act. Persons involved in Fraud can be categorized in 3 groups: Bank employees acting alone or with other colleagues, Bank employees in collusion with

[15] https://complyadvantage.com/knowledgebase/financial-crime/
[16] Sharma, B.R., "Bank Frauds Prevention and Detection", Universal Law Publishing Co. Pvt. Ltd., 2nd ed., 2003
[17] Ibid p.61

outsiders and outsiders having knowledge about the loopholes in the operation procedure and information technology.[18]

Banks face fraud due to many internal weaknesses of its own. When the internal control system is weak, banks become vulnerable to frauds from the unscrupulous staff.[19]

Essential elements of Frauds[20]:

In the above statement of law, four essential elements stand at clearly as follows:

1. There must be a representation or assertion
2. It must relate to a fact
3. It must be with the knowledge that it is false or without belief in its truth and
4. It must induce another to act upon the assertion in question or to do or not to do certain act.

Frauds in deposit accounts take place by opening of bogus accounts, forging signatures of introducers and collecting through such accounts stolen or forged cheques or bank drafts.[21]

An analysis made of cases brings out broadly, the under mentioned four major elements responsible for the commission of frauds in banks. First, active involvement of the staff-both supervisory and clerical either independent of external elements or in connivance with outsiders. Secondly, failure on the part of the bank staff to follow meticulously laid down instructions and guidelines. Thirdly, external elements perpetrating frauds on banks by forgeries or manipulation of cheques, drafts and other instruments. Fourthly, there has been a growing collusion between businessmen, top bank executives, civil servants and politicians in power to defraud the banks, by getting the rules bent, regulations flouts and banking norms thrown to the winds.

---

[18] ShresthaSundarMadhu, "Fundamentals of Banking", Buddha Academic Publishers and Distributors Pvt. Ltd. Kathmandu, Nepal, 1st ed., 2006
[19] Ibid p.189
[20] Ibid p.45
[21] ibid

To constitute fraud, a misrepresentation or omission must also relate to an 'existing fact', not a promise to do something in the future, unless the person who made the promise did so without any present intent to perform it or with a positive intent not to perform it. Promises to do something in the future or a mere expression of opinion cannot be the basis of a claim of fraud unless the person stating the opinion has exclusive or superior knowledge of existing facts which are inconsistent with such opinion. The false statement or omission must be material, meaning that it was significant to the decision to be made. [22]Organized criminal groups are active to gain undue financial gain in different organized forms.

2.1 Concept of Financial Crime:

Financial crime has increasingly become of concern to governments throughout the world. The impact of financial crime varies in different contexts. It is today widely recognized that the prevalence of economically motivated crime in many societies is a substantial threat to the development of economies and their stability.

It is possible to divide financial crime into two essentially different, although closely related, types of conduct.

First, there are those activities that dishonestly generate wealth for those engaged in the conduct in question. For example, the exploitation of insider information or the acquisition of another person's property by deceit will invariably be done with the intention of securing a material benefit. Alternatively, a person may engage in deceit to secure material benefit for another.

Second, there are also financial crimes that do not involve the dishonest taking of a benefit, but that protect a benefit that has already been obtained or to facilitate the taking of such benefit. There are essentially seven groups of people who commit the various types of financial crime:[23]

- Organized criminals, including terrorist groups, are increasingly perpetrating large-scale frauds to fund their operations.
- Corrupt heads of state may use their position and powers to loot the coffers of their (often impoverished) countries.

[22] Sue Titus Reid, Crime and Criminology,8th edition,(U.S.A: McGraw-Hill Higher Education Group,inc) p.332
[23]https://www.int-comp.org/careers/your-career-in-financial-crime-prevention/what-is-financial-crime/

- Business leaders or senior executives manipulate or misreport financial data in order to misrepresent a company's true financial position.
- Employees from the most senior to the most junior steal company funds and other assets.
- Due to the often complex nature of financial services, detecting and preventing fraud within the financial sector poses an almost insurmountable challenge. The threats are both domestic and international. They may come from within the organization or outside it. Increasingly, internal and external fraudsters combine to commit significant fraudulent acts.
- The victims may be the financial sector firms themselves or the customers of those firms. The proceeds of fraud are rarely generated in cash. The funds that are the target of the fraud are generally already within the financial system but will undoubtedly need to be moved in order to confuse the audit trail.

2.2 Definition of Bank Fraud

Bank fraud is a deliberate act of omission and commission by any person carried out in the course of banking transaction or in the books of accounts, resulting in wrongful gain to any person for a temporary period or otherwise, with or without any monetary loss to the bank.[24]

Bank fraud refers to the use of deliberate misrepresentation in order to fraudulently obtain money or other assets that are held by a bank or similar institution. Bank fraud is distinct from simple bank robbery or theft, because the perpetrator usually commits the fraud in secret, hoping that it will not be noticed until he has had ample time to move on. It usually requires some sort of technical expertise as well. For reasons like this, bank fraud is one of the offenses referred to as white-collar crime.[25]

Cheque" means a bill of exchange drawn on a certain Bank payable on demand.[26]

---

[24] R.P Nainta, Banking system, fraud and legal control, (New Delhi:deep and deep publications pvt ltd.,2005) p.44

[25] Collins English Dictionary, 10th edition, fraud. dictionary.com. dictionary.com, unabridged.random. house.inc, available at http||dictionary.reference.com\brouse\fraud accessed on March 3rd, 2015.

[26] Negotiable instrument Act, 2034.

A cheque is an instruction by the drawer (account holder) todrawee(bank) to make payment of a specified sum of money to the named payee or order or bearer on demand.[27]

Cheque (or check) fraud refers to a category of criminal acts that involve making the unlawful use of cheques in order to illegally acquire or borrow funds that do not exist within the account balance or account-holder's legal ownership. Most methods involve taking advantage of the *float* (the time between the negotiation of the cheque and its clearance at the cheque-writer's bank) to draw out these funds.[28]

2.2.1 Types of bank fraud

In order to hide serious financial problems, some businesses have been known to use fraudulent bookkeeping to overstate sales and income, inflate the worth of the company's assets, or state a profit when the company is operating at a loss. These tampered records are then used to seek investment in the company's bond or security issues or to make fraudulent loan applications in a final attempt to obtain more money to delay the inevitable collapse of an unprofitable or mismanaged firm.. Examples of accounting frauds: Enron and WorldCom and Ocala Funding. These companies "cooked the books" in order to appear as though they had profits each quarter, when in fact they were deeply in debt.

a) Demand Draft fraud

Demand Draft (DD) fraud typically involves one or more corrupt bank employees. Firstly, such employees remove a few DD leaves or DD books from stock and write them like a regular DD. Since they are insiders, they know the coding and punching of a demand draft. Such fraudulent demand drafts are usually drawn payable at a distant city without debiting an account. The draft is cashed at the payable branch. The fraud is discovered only when the bank's head office does the branch-wise reconciliation, which normally take six months, by which time the money is gone.

[27]BhuvanDahal, A handbook to Banking, 2nd edition(Nepal: Asmita Books and stationary,2002)p.58

[28]Cheque fraud by National Check Fraud Center, available at http://www.ckfraud.org/penalties.html, accessed on March 3rd, 2015.

b) Remotely created check fraud

Remotely created checks are orders of payment created by the payee and authorized by the customer remotely, using a telephone or the internet by providing the required information including the MICR code from a valid check. They do not bear the signatures of the customers like ordinary cheques. Instead, they bear a legend statement "Authorized by Drawer". This type of instrument is usually used by credit card companies, utility companies, or telemarketers. The lack of signature makes them susceptible to fraud. The fraud is considered Demand Draft fraud in the US.

c) Uninsured deposits

A bank soliciting public deposits may be uninsured or not licensed to operate at all. The objective is usually to solicit for deposits to this uninsured "bank", although some may also sell stock representing ownership of the "bank". Sometimes the names appear very official or very similar to those of legitimate banks. For instance, the unlicensed "Chase Trust Bank" of Washington DC appeared in 2002, bearing no affiliation to its seemingly apparent namesake; the real Chase Manhattan Bank is based in New York. Accounting Fraudhas also been used to conceal other theft taking place within a company.

d) Bill discounting fraud

Essentially a confidence trick, a fraudster uses a company at their disposal to gain the bank's confidence, by posing as a genuine, profitable customer. To give the illusion of being a desired customer, the company regularly and repeatedly uses the bank to get payment from one or more of its customers. These payments are always made, as the customers in question are part of the fraud, actively paying any and all bills the bank attempts to collect. After the fraudster has gained the bank's trust, the company requests that the bank begin paying the company up front for bills it will collect from the customers later. Many banks will agree, but are not likely to go whole hog right away. So again, business continues as normal for the fraudulent company, its fraudulent customers, and the unwitting bank. As the bank grows more comfortable with the arrangement, it will trust the company more and more and be willing to give it larger and larger sums of money up front. Eventually, when the outstanding balance between the bank and the company is sufficiently large, the

company and its customers disappear, taking the money the bank paid up front and leaving no-one to pay the bills issued by the bank.

e) Duplication or skimming of card information

This takes a number of forms, ranging from merchants copying clients' credit card numbers for use in later illegal activities or criminals using carbon copies from old mechanical card imprint machines to steal the info, to the use of tampered credit or debit card readers to copy the magnetic stripe from a payment card while a hidden camera captures the numbers on the face of the card.

Some fraudsters have attached fraudulent card stripe readers to publicly accessible ATMs, to gain unauthorized access to the contents of the magnetic stripe, as well as hidden cameras to illegally record users' authorization codes. The data recorded by the cameras and fraudulent card stripe readers are subsequently used to produce duplicate cards that could then be used to make ATM withdrawals from the victims' accounts.

f) Cheque kiting

Cheque kiting exploits a banking system known as "the float" wherein money is temporarily counted twice. When a cheque is deposited to an account at Bank X, the money is made available immediately in that account even though the corresponding amount of money is not immediately removed from the account at Bank Y at which the cheque is drawn. Thus both banks temporarily count the cheque amount as an asset until the cheque formally clears at Bank Y. The float serves a legitimate purpose in banking, but intentionally exploiting the float when funds at Bank Y are insufficient to cover the amount withdrawn from Bank X is a form of fraud.

g) Forged or fraudulent documents

Forged documents are often used to conceal other thefts; banks tend to count their money meticulously so every penny must be accounted for. A document claiming that a sum of money has been borrowed as a loan, withdrawn by an individual depositor or transferred or invested can therefore be valuable to someone who wishes to conceal the fact that the bank's money has in fact been stolen and is now gone.

h) Forgery and altered cheques

Fraudsters have altered cheques to change the name (in order to deposit cheques intended for payment to someone else) or the amount on the face of cheques, simple altering can change $100.00 into $100,000.00. (However, transactions for such large values are routinely investigated as a matter of policy to prevent fraud.)

Instead of tampering with a real cheque, fraudsters may alternatively attempt to forge a depositor's signature on a blank cheque or even print their own cheques drawn on accounts owned by others, non-existent accounts, etc. They would subsequently cash the fraudulent cheque through another bank and withdraw the money before the banks realize that the cheque was a fraud.

i) Fraudulent loan applications

These take a number of forms varying from individuals using false information to hide a credit history filled with financial problems and unpaid loans to corporations using accounting fraud to overstate profits in order to make a risky loan appear to be a sound investment for the bank.

j) Fraudulent loans

One way to remove money from a bank is to take out a loan, which bankers are more than willing to encourage if they have good reason to believe that the money will be repaid in full with interest. A fraudulent loan, however, is one in which the borrower is a business entity controlled by a dishonest bank officer or an accomplice; the "borrower" then declares bankruptcy or vanishes and the money is gone. The borrower may even be a non-existent entity and the loan merely an artifice to conceal a theft of a large sum of money from the bank. This can also be seen as a component within mortgage fraud (Bell, 2010).

k) Empty ATM envelope deposits

A criminal overdraft can result due to the account holder making a worthless or misrepresented deposit at an automated teller machine in order to obtain more cash than present in the account or to prevent a check from being returned due to nonsufficient funds. United States banking law makes the first $100 immediately available and it may be possible for much more uncollected funds to be lost by the

bank the following business day before this type of fraud is discovered. The crime could also be perpetrated against another person's account in an "account takeover" or with a counterfeit ATM card, or an account opened in another person's name as part of an identity theft scam. The emergence of ATM deposit technology that scans currency and checks without using an envelope may prevent this type of fraud in the future.

l) The fictitious 'bank inspector

This is an old scam with a number of variants; the original scheme involved claiming to be a bank inspector, claiming that the bank suspects that one of its employees is stealing money and that to help catch the culprit the "bank inspector" needs the depositor to withdraw all of his or her money. At this point, the victim would be carrying a large amount of cash and can be targeted for the theft of these funds.

Other variants included claiming to be a prospective business partner with "the opportunity of a lifetime" then asking for access to cash "to prove that you trust me" or even claiming to be a new immigrant who carries all their money in cash for fear that the banks will steal it from them – if told by others that they keep their money in banks, they then ask the depositor to withdraw it to prove the bank hasn't stolen it.

Impersonation of officials has more recently become a way of stealing personal information for use in theft of identity frauds.

m) Identity theft or Impersonation

Identity theft has become an increasing problem; the scam operates by obtaining information about an individual, then using the information to apply for identity cards, accounts and credit in that person's name. Often little more than name, parents' name, date and place of birth are sufficient to obtain a birth certificate; each document obtained then is used as identification in order to obtain more identity documents. Government-issued standard identification numbers such as "social security numbers" are also valuable to the fraudster.

Information may be obtained from insiders (such as dishonest bank or government employees), by fraudulent offers for employment or investments (in which the victim is asked for a long list of personal information) or by sending forged bank or taxation

correspondence. Some fictitious tax forms which purported to have been sent by banks to clients in 2002 were:

- W-9095 Application Form for Certificate Status/Ownership for Withholding Tax
- W-8BEN Certificate of Foreign Status of Beneficial Owner for United States Tax Withholding
- W-8888

The actual origin of these forms is neither the bank nor the taxman – they are sent by potential identity thieves and W-8888 doesn't exist, W-9095 is also fictitious (the real W-9 asks much less info) and W-8BEN is real but may have been tampered to add intrusive additional questions. The original forms on which these fakes were based are intended to collect information for income tax on income from deposits and investment.

In some cases, a name/SIN pair is needed to impersonate a citizen while working as an illegal immigrant but often the identity thieves are using the bogus identity documents in the commission of other crimes or even to hide from prosecution for past crimes. The use of a stolen identity for other frauds such as gaining access to bank accounts, credit cards, loans and fraudulent social benefit or tax refund claims is not uncommon.

Unsurprisingly, the perpetrators of such fraud have been known to take out loans and disappear with the cash.

2.2.2 Types of Cheque Fraud:

The main types of cheque fraud are:

- **Counterfeit Cheques** – These are not written or authorized by legitimate account holder. The existence of counterfeit cheques is supported by new technology. Thieves use printers, copiers and newest software to make clone cheques with high resemblance to the original. Many times these are hard to recognize as false even by experts.
- **Stolen Cheques** – Cheque is not signed by account owner, rather stolen, usually out of the glove box of your car or your house. The signature is then forged and cheque used as pleased. Most of the time once you recognize your cheques are missing it is too late.[29]

[29]Cheque Fraud by Cheque and credit clearing company, available athttp://www.bustathief.com/, accessed on March 4th , 2015.

- **Altered or Forged Cheques** – Cheque are altered to raise the amount, to change the beneficiary or the addressee, to change the character and to add a new beneficiary.[30]

  The Cheque is properly issued by the account holder but has been intercepted and the beneficiary or the amount of the item has been altered or new information added. To do so, sharp instruments and chemicals are used.[31].

- **Cheque kiting:** A chequekiter opens or has a number of accounts. He creates an artificial balance in the account by almost continuous movements of the cheques from one bank to another and utilizing the time of clearing, to create the balance. In case a cheque bounces, he requests the bank to give him credit against the deposit of another cheque drawn on a different bank. He continues thus, to get cash balances without having cash.[32]

2.3 Preventive measure to avoid bank and cheque fraud:

Some steps one can take to prevent his/hercheque being forged or information added after s/he wrote the cheque:

- Leave no gaps in your words
- Draw a Line after the name, amount and elsewhere empty space was left
- Use full and correct names for all the information
- Prohibit transfer of cheque
- Never pre-sign cheques
- Don't leave your cheque book in the glove box of your vehicle, a large percentage of stolen cheque books are taken from cars
- If you close an account, destroy any remaining cheques relevant to that account.[33]

3.1 Legal provision regarding Banking offences and Organized crime in Nepal:

- **Banking Offence and Punishment Act, 2064**

  Section 3 states the provision of not to open an account or demand cash payment in an unauthorized manner. It states that while opening an account

---

[30] B.R Sharma,Bank frauds preventionand detection, 2nd edition (New Delhi: universal law publishing co.pvt. ltd 2001) p.10

[31]Cheque Fraud by Cheque and credit clearing company, available athttp://www.bustathief.com/, accessed on March 4th, 2015.

[32] B.R Sharma,Bank frauds preventionand detection, 2nd edition (New Delhi: universal law publishing co.pvt. ltd 2001) p.105

[33]Cheque Fraud by queens land police service, available at http://www.police.qld.gov.au/acessed on March 4th, 2015.

with a bank or financial institution or demanding cash payment, no one shall undertake the following acts:

(a) Open or knowingly allow to open an account by submitting false documents,

(b) Open or allow to open an account in the name of a fictitious or other person or organization, except otherwise permitted by the laws, (c) Draw a cheque to obtain or to knowingly make payment from an account where he/she has an apparent knowledge that the account does not have sufficient balance to cover the amount of the cheque drawn. Section 4 of the act states not to obtain or issue cheques, cheque-books or bank statements in an unauthorized manner:

(1) No one shall demand or obtain a cheque, cheque- book or account statement of other person in an unauthorized manner or by misleading in any manner or by giving an impression that he/she is the true holder of the same.(2) No one shall, in an unauthorized manner, provide a cheque, cheque- book or account statement to other person or institution without the request of the concerned person in writing.

Following provisions of the act has been mentioned here.

Section 5. Not to make unauthorized withdrawals or payments:

While withdrawing or making payment from an account maintained with a bank or financial institution, no one shall;

(a) withdraw money, in an unauthorized manner, from other person's account,

(b) withdraw money by stealing a cheque held by other person or by obtaining the same in any other manner,

(c) transfer fund, in an unauthorized manner, from customer's account or make unauthorized payment therefrom,

(d) obtain or make cash payment by getting any sort of fake or other person's bills of exchange, cheque, draft or other similar instruments in an unauthorized manner.

Section 6. Not to obtain or make payment by way of abuse or unauthorized use of electronic means.

No one shall, obtain or make payment by way of abuse or unauthorized use of a credit card, debit card, automated teller machine (ATM) card or other electronic means.

Section 7. Not to avail or provide loans in an unauthorized manner:

While availing or providing loans from a bank or financial institution, no one shall commit the following acts:

(a) Avail or provide loans by submitting a false, fake or fake financial statement or by creating artificial business.

(b) Avail or provide over loans by way of unnatural over valuation of collateral security.

(c) Avail or provide loans by way of unnaturally hiking the project cost based on false details.

(d) Avail or provide credit, facility or discounts beyond the authority obtained or limit sanctioned.

(e) Re-avail or re-provide loans from or by other Bank of Financial Institution without having due release of the collateral security once provided to a Bank or Financial Institution or in excess than the amount covered by the collateral security against the same collateral security. Provided that, this restriction shall not be applicable in case of release of loans to be provided under consortium.

(f) Avail loans through an entity having established in the name of a person who, in fact, does not have financial capability to run the business or, who is a person under undue influence or extend loans knowing the said facts.

(g) Extend credit more than the requirement compared to the customer's business transaction.

(h) Accept or provide any sort of undue benefit in return to granting credit facility.

Section8. Not to misuse credit: No one shall misuse the credit facilities availed from a bank or financial institution or cause to misuse by diverting in the purpose other than for which the credit facilities were availed.

Section 9. Not to misuse banking resources, means and assets:

(1) The Promoter, Director, shareholder who is deemed to have a financial interest under the prevailing laws, Chief Executive Officer, employee, advisor, Managing Agent or associated person or organization or family member or close relatives of such persons shall not misuse the resources of a bank or financial institution by availing a credit or facility or in any other manner. Provided that, (1) It shall not be deemed an obstruction in

availing loans or advances by the Chief Executive Officer or employees of a bank or financial institution under employees' facility scheme, as per the prevailing laws.

(2) It shall not be deemed to be an obstruction in providing credit or facility to close relative having approval of the Board of Directors of Bank or Financial Institution.

Explanation:

(a) For the purpose of this Sub-section, the term "family member" means concerned person's husband or wife, son, daughter, adopted son, adopted daughter, father, mother, step mother and taken cared elder brother, younger brother and elder sister younger sister.

(b) "Close relative" means separated elder brother, younger brother, elder sister in law (wife of elder brother), younger sister in law (wife of younger brother), married elder sister, younger sister, elder brother in law (husband of elder sister), younger brother in law (husband of younger sister), nephew (son of uncle), niece (daughter of uncle), younger brother in law (wife's younger brother), younger sister in law (wife's younger sister), mother in law (wife's mother), father in law (wife's father), uncle, aunt, maternal uncle, maternal aunt, nephew (son of sister), Niece (daughter of sister), grandson, granddaughter, granddaughter in law (wife of grandson), grandson in law (husband of granddaughter).

(2) No one shall, in violation of the interest of the depositors or a bank or financial institution, incur or cause to incur the assets of the bank or financial institution.

(3) No one shall commit any financial irregularity, whiling auctioning the non-banking assets or other assets of a bank or financial institution or while doing any other transactions.

Section10. Not to acquire assets or open account by borrower who has over dues: No borrower who has over dues shall remit money to a bank by opening an account with a local or foreign bank or financial institution or continue such account or operate the account or purchase any movable or immovable assets in any manner or acquire title or possession over such assets in any manner without settling the dues payable to a bank or financial institution. In case any borrower, before over due, has obtained any moveable or immovable asset or continued

account operation, the borrower must use the amount to be received from such asset or bank account in repaying the over dues.

Section 11. Not to stop credit facility in the way to loss working project of borrower :

or false valuation:

While carrying out the valuation of movable or immovable assets held by a bank or financial institution as a collateral security of a loan or non-banking movable or immovable asset of a bank or financial institution, the valuer shall not cause any loss or harm to the bank or financial institution by deriving excess, low or false valuation of such assets while valuating for the Bank or Financial Institution which has once provided the first installment after approving credit facility for a project of borrower, without sufficient basis and considerable reason, shall not stop the remaining installments in-between in the way to loss working project of the borrower.

Section 12. Not to make loss by making alteration in the account or ledger or by committing forgery or fraud:

No one shall, with a motive of self-benefit or to cause loss or benefit to any other person, commit any forgery by tempering any matter written in Bank or Financial Institution's document or account or ledger whether by removing or by rewriting the same to mean different sense or with a motive to cause loss other, commit fraud by misleading others representing the untrue or non-existent facts to be true or existent or by getting a document signed with an alteration in the date, number or particular.

Section 13. Not to derive excess, low purpose of auctioning sell or for other purpose relating to Bank.

Section 14. Not to carry out and cause to carry out irregular economic or financial transactions:

No one shall, with a motive to cause any harm or loss to a bank or financial institution, get something done or undone or bargain or forbid bargaining or take or give any amount or take or give any goods or services free of costs; take or give any charity, grant, gift or donation; execute or get executed or translate or get translated a false deed or do work or get the work be done with mala fide intention to cause illegal benefits or losses.

- **Nepal Rastra Bank Act, 2058**

Section 61 of this act has provision that:[34]

1. No one shall commit or cause to commit any of the following acts:-

(a) To forge, counterfeit or alter banknotes and coin in circulation as legal tender in Nepal or any cheques or payment card or to do any other act relating to it or to assist in any of such acts;

(b) To possess, transport or issue any banknote or coin or cheque or payment card with the knowledge that such banknote or coin, cheque or payment card was falsely made, forged, counterfeited or altered or to assist in such acts in any manner;

(c) To possess, transport any sheet of metal, stone, paper, die or any other material or substance with the knowledge that it was destined to be used in falsely making, forging, counterfeiting or altering any banknote or coin, cheque or payment card or to assist in any of such acts.

(3) The Bank may take appropriate action to prevent the issue of fake note or counterfeit currency or duplicate cheque or payment. The Bank may issue necessary order, directives or notices while taking such actions.

3.2 National legal provision relating to organized crime.

Organized Crime Prevention Act, 2070 is the comprehensive legal provision to combat organized crime. The act has defined organized criminal group, organized crime, serious crime and some specific crime including obstruction to justice, destructive act and criminal extortion. It has criminalized various acts and provided punishment for commission of such acts being accomplice to such acts or preparation, attempt, conspiracy, instigation and being accomplice to such offences. There are two types of offences. The act has defined serious crime as the crime punishable by imprisonment for three years or more. There are two types of offences criminalized by the Act a) The first categories of offences are those which are criminalized by prevailing law. The Act has defined serious crime as the crime punishable by imprisonment for threeyears or more. There are two types of offences criminalized by prevailing law. In such offences the Act prescribe additional fifty percent of punishment in punishment prescribed by the prevailing law. b) The

[34] Banking and financial institution Act,20 ,section 61

second categories of offences include those offences for which the prevailing law has not prescribed punishment.

Section 2(d) has defined criminal group as structured or unstructured group of three or more people formed for the purpose of committing directly or indirectly the offences mentioned in chapter 2. Section 3(2) has defined organized crime in following words:

It shall be deemed the person has committed the organized crime if the person for the benefit of the crime groups or the instruction of the crime groups or on behalf of the organized group or in association with the organized groups, or as a member of the organized groups commits any serious crime.

For the purpose of the section, serious crime means the crime punishable by at least three years of imprisonment, the offence under chapter three(formation of criminal group, obstruction to justice, destructive acts and criminal extortion), the offence of corruption, money laundering and terrorist financing.

3.2.1 Prosecution

Generally prosecution of organized crime is made by the prosecutor. However, if the organized crime is the offence of corruption the investigation and prosecution is made by the CIAA. A crime is not itself anorganized crime in neither itself nor it is organized because of the involvement of organized group. An offence is an organized crime if a serious crime defined by the act or convention is committed by a structured criminal group. The involvement of the criminal group or organization and seriousness of the crime are determining factors of organized crime. If a crime is committed by structured criminal group but doesn't fall under serious crime as defined by the statute it isn't an organized crime. If a serious crime is committed by a group randomly formed, it isn't also an organized crime according to the convention. However, the organized crime control act has confusing provisions it is not clear whether an offence of obstruction to justice or destructive act committed by a single person or two people is organized crime or not. This confusion has been created because of the lack in our criminal law.

3.2.2 Special provision on hearing

Section 40 of the Act provides that the case related to corruption money laundering and terrorist financing shall be tried by the course specified by the Government of Nepal through a notification in Nepal Gazette. Other cases of organized crime shall be tried by the district court. Section 57 states that the case of organized crime shall be a state case. The Section provides that the cases except the case related to

corruption, money laundering and terrorist financing shall be deemed to have been included under the schedule 1 of the State Cases Act.

Section 41 provides special provision for keeping the defendant injudicial custody for trying the case of organized crime. The general principle or provision of bail is not applicable in such cases. The section provides as "Notwithstanding anything contained in the prevailing law, in case there exists reasonable ground to believe that the defendant may abscond, the court may order for keeping the defendant I custody for trying the case.

There is also a provision of in camera hearing of the case of organized crime hearing of the case of organized crime. Section of the Act provides that the court may order for holding in camera hearing of special types of organized crime cases if an application is lodged for holding the hearing in camera or the case. In such a hearing only parties to the proceeding, their attorneys or other persons permitted by the court may enter to the court during the preceding and hearing of the case.

3.2.3 Judicial trend relating to cheque fraud Case:

Special Police Department Vs BilolPokhrel& wife ShovaPokhrel: N.K.P 054 (1998)/185

Fact of the case:

Defendant opened account in the name of wife, and also opened other factious accounts and transferred bank money in those accounts and withdrew such money and hence caused loss to the bank.

Reasoning:

BilolPokhrel confessed the crime before the special police, his wife unknown to the source of money, specimen and cheque signature was of Mr. Pokhrel so he was convicted. ShovaPokhrel, (wife) did not know the source of money, all the formalities were fulfilled by the husband, she was not active on those Activities, so acquitted.

Decision:

In this case husband was convicted and the wife wasacquitted.

Nexus between Financial and Organized Crime in Nepal

According to the data of Nepal police nearly 180 financial crimes worth 36 billion have been registering in Nepal in the last eight years. National Bank Institute recently published the statistic which highlights the need for developing a robust mechanism

to counter such challenges in the wake of digitalization. Banking sectors are facing national and international level organized crime cases. Fraud involving checks is quite common as well. Forging checks or signatures on them, as well as altering checks that have already been written are two ways in which check fraud is committed. In the case of the latter, it may be as simple as adding a few strokes of a pen to turn a check for 100 Rs. Into one for 1,000 Rs. Another common type of fraud is cheque kiting. This is any kind of fraud that takes advantage of the fact that funds can be drawn on a deposited check before the money is actually removed from the check writer's account.

Cheque Fraud is one of the oldest types of financial crime. Even in our computer and internet technology era, many still prefer to pay by cheque or bankers draft. The cause of this is people do not trust computer technology and have misconceptions about online banking. This is understandable because of the fact most of these humans are computer illiterate and what is unknown to human mind causes fear or rejection. This fear, however, is totally obsolete for statistics show online banking is safer than cheques. To protect you from cheque fraud there are various steps which can be taken. Some of them are given below:

- Ask for an ID. Only take a driver’s license, personal ID or passport, don’t take other ID confirmations as they are relatively easier to fake. Even than be cautions, these documents can also be forged
- Compare the signature on the ID against the cheque signature
- Ask the person issuing the cheque to give you their home telephone number and maybe some sort of personal information, compare the number in your phone book and call the person at home
- Refuse cheques written with a pencil or cheque with signs of being altered
- Be aware while accepting cheques not signed in front of you or single cheques not being torn out of the cheque book. Thief’s often steal just one or two cheques to gain time before the owner of cheques suspects them missing

People who are cashing cheques end up losing funds when the banks realize the chequessare false. That’s because people are held responsible for anything they deposit into their accounts.Cheque fraud is among the oldest and most common forms of financial crime. Even with the advent of electronic payment products, cheques still account for billions of payments each year, making them a prime target for criminals.

However, cheque fraud still poses a serious risk to the business community and individuals alike. It can result in loss of funds from accounts or loss of good.

Conclusion

The criminals are two steps forward than the legal system and law enforcement agencies. Comprehensive legal framework and well equipped organizational set up is necessary for combating this transnational problem. Legal framework and institutional set up is not sufficient for carrying out the function effectively. Therefore, we have to develop the capacity of law enforcement officers and garner international cooperation in suppressing it in the form of mutual legal assistance, extradition of fugitive offenders and speedy execution of red corner notice. Organized Crime Prevention Act, 2070 is needed to be implemented in terms of different sections. Section 40 of the Act has the provision of hearing other organized crime case by the district court except the organized crime cases relating to corruption, money laundering and terrorism. Organized crimes related to bank offence cases cannot to commercial bench under prevailing laws, whereas hearing of banking cases are to be held in such bench. So, amendment in Banking Offence and Punishment, 2064 and Organized Crime Prevention Act, 2070 are needed to amend for the purpose of adding the provision of hearing ofbank offence related organized cases from commercial bench and other necessary provisions. Banking sector security programme also should be properly managed by the state.

Bibliography:

B.R Sharma, Bank frauds prevention and detection, 2nd edition (New Delhi: universal law publishing co.pvt. ltd 2001) p.105

BhuvanDahal, A handbook to Banking, 2nd edition (Nepal: Asmita Books and stationary,2002)p.58

Cheque Fraud by queens land police service, available at http://www.police.qld.gov.au/ accessed on March 3rd, 2015.

Cheque Fraud by Cheque and credit clearing company, available athttp://www.bustathief.com/, accessed on March 4th, 2015.

Collins English Dictionary, 10th edition, fraud. dictionary.com. dictionary.com, unabridged. random. house.inc, available at

http||dictionary.reference.com\brouse\fraud accessed on March 4th, 2015.

R.PNainta, Banking system, fraud and legal control, (New Delhi: deep and deep publications pvt ltd.,2005) p.44

ShresthaSundarMadhu, Fundamentals of banking, Buddha Academic Publishers and Distributors pvt. Ltd., Kathmandu, Nepal, 1sted, 2006.

Kenny's outline of criminal law, 19th edition, [England: Universal law publishing o.pld, 1996

P.s.AtchuthenPillai, criminal law, 8th edition (India: N.M Tripathi Private Limited, 1995)p. 566